PODRĘCZNIK DLA LICEUM I TECHNIKUM / EDUKACJA OBYWATELSKA / CZĘŚĆ 1

Nasz WPŁYW

Sławomir Drelich
Michał Tragarz
Mateusz Wojcieszak
Sylwia Żmijewska-Kwireg
Rafał Flis

nowa era
Twoje mocne strony

Druga Nowa Ero,

Nigdy bym nie publikowała publicznie książek wydawnictw, które działają na uczciwych zasadach.

Wasza firma jednak promuje masowy dodruk, całkowicie niepotrzebnych książek, które mogłyby zastąpione wersjami elektronicznymi!

Co prawda e-booki są dostępne na waszej stronie, jednak:

- W przeciwieństwie do fizycznej książki, licencja na e-book kończy się po roku. Oznacza to, że jeżeli moja córka chciałaby powtórzyć sobie całą wiedzę do matury, musiałabym jej kupić wszystkie wasze książki od nowa.
- Waszych e-booków nie da się pobrać! Wymagają one dostęp do internetu, co uniemożliwia ich użycie na naszej wsi, gdzie zasięg jest ograniczony.
- Wasze e-booki sprzedawane są po tej samej (albo wyższej) cenie co regularne książki. Cena e-booka powinna być niższa, gdyż e-booki wymagają elektronicznego czytnika (tabletu)!

Czas rozpocząć nową erę (o ironio), w której papier nie jest bezczelnie marnowany dla pieniędzy. Przedstawiam e-book, który spełnia wszystkie oczekiwania uczniów.

Dbajmy o środowisko, zróbmy to dla młodych pokoleń.

O czym jest podręcznik?

W podręczniku „Masz wpływ” znajdziesz wiele istotnych i ciekawych informacji, które rozwiną Twoje kompetencje obywatelskie, dotyczące m.in. rozumienia sfery publicznej, poszanowania zasad demokracji, form aktywności społecznej i politycznej. Dzięki tym wiadomościom połączysz wiedzę z realnymi działaniami.

Jak rozwiązywać problemy
w naszym otoczeniu?

Jak zapadają decyzje
na poziomie państwa i samorządu?

Jak możemy wpływać
na działania władz?

Czemu służą poszczególne elementy podręcznika?

Wprowadzenie

W tej części znajdziesz cenne wskazówki i inspiracje niezbędne do realizacji projektów i działań obywatelskich oraz kształtowania umiejętności powiązanych z treściami omawianymi na lekcjach.

Działania obywatelskie

Projekt badawczy

Projekt społeczny

Jak kształtować ważne umiejętności?

Przykład

Ciekawe przykłady, często nawiązujące do życia codziennego, pomogą Ci lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.

Masz wpływ

Informacje, które zainspirują Cię do różnorodnych działań w przestrzeni publicznej.

W praktyce

Analiza konkretnych sytuacji pomoże Ci stosować umiejętności i wiedzę zdobyte na lekcji.

To budzi kontrowersje

Dzięki lekturze tekstów publicystycznych zapoznasz się z różnymi opiniami na temat zjawisk z życia społecznego.

Pytania do refleksji

Pomagają w głębszym zrozumieniu czytanego tekstu, mobilizując do analizy, interpretacji i wyciągania własnych wniosków.

Twoja kolej!

Wykonanie poleceń zamieszczonych pod omówieniami poszczególnych zagadnień pozwoli Ci wykorzystać wiedzę w praktyce.

Podsumowanie

Na tych stronach znajdziesz najważniejsze informacje z danego rozdziału podane w przejrzystej formie. Dzięki nim uporządkujesz i utrwalisz zdobytą wiedzę.

Sprawdź się!

Zadania umieszczone po każdym dziale umożliwią Ci doskonalenie umiejętności i sprawdzenie poziomu wiedzy.

F

Treści fakultatywne, do decyzji nauczyciela.

Ten symbol przypomina, że rozwiązania poleceń należy zapisywać nie w podręczniku, lecz w zeszycie.

Przypomnij sobie

Te informacje pomogą Ci przypomnieć sobie wiedzę ze szkoły podstawowej.

Na tej lekcji

Lista głównych zagadnień omawianych na lekcji podpowie Ci, co w danym temacie jest najważniejsze.

Konstytucja RP
art. 10 ust. 2

Odniesienia na marginesie pozwolą Ci zapoznać się z tekstem *Konstytucji RP*.

Czy wiesz, że...

Dzięki ciekawostkom dowiesz się interesujących rzeczy związanych z tematyką lekcji.

Kuratorium oświaty – urząd administracji rządowej...

Wyjaśnienie trudniejszych pojęć, które warto zapamiętać.

Spis treści

Wprowadzenie

Działania obywatelskie 8
Projekt społeczny 31
Projekt badawczy 35
Jak kształtować ważne umiejętności? 40

1. Ja i społeczeństwo

1. Patriotyzm 48
2. Grupy społeczne i wspólnoty 56
3. Relacje grupowe 62
4. Współpraca i konflikty w grupie 70
5. Współczesne społeczeństwo polskie 78

Podsumowanie 86
Sprawdź się 88

2. Szkoła jako wspólnota

1. Zasady organizacji szkoły 90
2. Społeczność szkolna 96
3. Samorząd uczniowski 102

Podsumowanie 108
Sprawdź się 110

3. Samorząd terytorialny

1. Społeczność lokalna 112
2. Struktura i zadania samorządu terytorialnego 116
3. Proces decyzyjny w samorządzie 123
4. Aktywność obywatelska w samorządach 128
5. Młodzież a samorząd 138
6. Obywatel w urzędzie 144

Podsumowanie 152
Sprawdź się 154

4. Polska państwem demokratycznym

1. Demokracja – autorytaryzm – totalitaryzm 156
2. Przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r. 162
3. Demokratyczne państwo prawa 168
4. Zagrożenia dla demokracji 172
5. Wybory demokratyczne 178

Podsumowanie 184
Sprawdź się 186

5. Prawo i prawa człowieka

1. Prawo i jego rodzaje 188
2. Prawa człowieka 194
3. Ochrona praw człowieka 198
4. Ochrona dóbr osobistych i danych osobowych F ... 203
5. Formy zatrudnienia 208

Podsumowanie 216
Sprawdź się 218

6. Organy władzy w RP

1. Sejm i Senat 220
2. Proces legislacyjny 226
3. Prezydent RP 234
4. Rada Ministrów 240
5. Władza sądownicza 246
6. Trójpodział władzy 254

Podsumowanie 260
Sprawdź się 262

Konstytucja RP 263
Indeks rzeczowy i osobowy 301
Spis skrótów i skrótowców 303
Spis źródeł 304

Twoje obywatelskie portfolio

Portfolio (czyli „teczka”) to uporządkowany zbiór materiałów dokumentujących Twoje **działania obywatelskie** realizowane podczas zajęć edukacji obywatelskiej.

Czemu służy portfolio?

- Dokumentuje Twoją **pracę i zaangażowanie**: pokazuje, jakie przedsięwzięcia i aktywności udało Ci się zrealizować w danym czasie oraz z jakim skutkiem.
- Pozwala Ci na **refleksję** nad już wykonanymi zadaniami.
- Pomaga rozwijać takie cechy i kompetencje, jak: **samodzielność**, **odpowiedzialność**, **umiejętność samooceny**.

Jak przygotować portfolio?

Masz dużą **swobodę** w tworzeniu swojej teczki. Możesz samodzielnie wybrać format, materiały i kolejność ich prezentacji. Jednak dobrze skonstruowane portfolio powinno zawierać pewne podstawowe elementy wymienione poniżej.

1. Cele osobiste

Opisuj, co chcesz osiągnąć przez dane działanie w obszarach **wiedzy** (Czego chcesz się dowiedzieć?) i **umiejętności** (Co chcesz rozwinąć?).

2. Rejestr doświadczeń

Zbierz materiały i dokumenty potwierdzające Twoją aktywność, np. notatki, zdjęcia, plakaty, opracowane wyniki sondy społecznej. **Każdy dokument odpowiednio opisz:** nadaj mu tytuł, podaj datę jego powstania, wskaż, czego dotyczy.

3. Rejestr naukowy

Opisuj tutaj przebieg działań i swój rozwój. Regularnie odpowiadaj na pytania:

- Co udało mi się zrobić?
- Jakie cele zostały osiągnięte?
- Co planuję robić dalej?

To także miejsce na Twoją **autorefleksję i świadome śledzenie własnych postępów**.

4. Elementy pomocnicze

To wszystko, co **porządkuje i uzupełnia** teczkę, czyli: spis treści, bibliografia, artykuły tematyczne, dodatkowe notatki.

Podsumowanie i samoocena

Pamiętaj, że każde portfolio powinno zakończyć się **podsumowaniem prac** (Co udało Ci się osiągnąć? Jakie były Twoje najważniejsze doświadczenia?) **i samooceną** (Co poszło dobrze? Co możesz poprawić następnym razem?).

Ważne wskazówki techniczne

Prowadź portfolio na bieżąco i **systematycznie uzupełniaj** jego zawartość.

Grupuj materiały tematycznie i zgodnie z kolejnością ich powstania – stworzysz dzięki temu przejrzystą strukturę swojej teczki.

Wprowadzenie

Działania obywatelskie
Projekt społeczny
Projekt badawczy
Jak kształtować ważne umiejętności?

I. Weź aktywny udział w debacie lub dialogu

Lubisz dyskutować na tematy społeczne lub polityczne?
Potrafisz formułować trafne argumenty uzasadniające Twoje opinie?
Jeśli tak, to działanie może być dla Ciebie!

1. Wybierz tematy, które Cię interesują

Ciekawi Cię polityka i sprawy międzynarodowe? A może wolisz rozmawiać o kulturze albo o tym, co dzieje się w Twojej miejscowości? Przygotuj listę wszystkich tematów, które są dla Ciebie interesujące.

2. Poszukaj debaty dla siebie

Debaty są przeprowadzane przez wiele organizacji i instytucji. Najlepiej wybrać wydarzenie przygotowywane przez tę z nich, której działalność jest najbliższa interesującym Cię zagadnieniom. Debaty na tematy lokalne często organizują stowarzyszenia i fundacje, które koncentrują się na sprawach danej gminy. Informacje o tego typu spotkaniach znajdziesz na stronach internetowych tych organizacji. Możesz także napisać do nich mail z prośbą, aby poinformowały Cię o debatach planowanych w najbliiższej przyszłości.

Debaty organizują także instytucje ogólnopolskie. Część takich wydarzeń jest realizowana online, zatem możesz wziąć w nich udział z dowolnego miejsca. Dobrym pomysłem będzie sprawdzenie stron wybranych organizacji o zasięgu krajowym (np. Fundacji „Polska Debatuje", Polskiej Rady Organizacji Młodzieżowych).

Możesz również na własną rękę poszukać informacji o organizowanych debatach. Wystarczy, że wpiszesz w wyszukiwarkę internetową frazę: „debata + nazwa Twojego miasta". Niewykluczone również, że takie wydarzenie zostało zaplanowane w Twojej szkole, np. przez samorząd uczniowski.

3. Zgłoś się do udziału

Gdy już znajdziesz interesujące Cię spotkanie, zapoznaj się dokładnie ze wszystkimi informacjami na jego temat. Sprawdź termin, regulamin debaty, a także warunki udziału – jeżeli je spełniasz, prześlij zgłoszenie!

4. Przygotuj swoje stanowisko

Określenie swojego stanowiska

- Przed wzięciem udziału w debacie zastanów się, jakie masz poglądy w kwestii, która zostanie poruszona.
- Pamiętaj, że w niektórych rodzajach debat, np. w debacie oksfordzkiej, stanowisko jest odgórnie narzucane uczestnikom – w zależności od tego, w której grupie dyskutantów się znajdą. Może zatem dojść do sytuacji, w której będziesz bronić tezy, z którą się nie zgadzasz. Zastanów się, czy taka formuła jest dla Ciebie do zaakceptowania.

Cel debaty i argumenty uzasadniające stanowisko własne

- Celem udziału w debacie jest przekonanie współdyskutantów i słuchaczy do swoich racji. Dlatego pamiętaj, że musisz przygotować argumenty uzasadniające Twój punkt widzenia. To właśnie od ich jakości zależy, czy inni będą skłonni się z Tobą zgodzić w danej kwestii.
- Przy formułowaniu argumentacji skupiaj się na faktach i podawaj źródła informacji – zwiększy to Twoją wiarygodność.
- Na koniec uporządkuj i zapisz najważniejsze punkty swojego stanowiska (tezę, argumenty, przykłady).

Argumenty przeciwnika

- Zastanów się nad potencjalnymi argumentami przeciwnika. Możesz skorzystać z pomocy swoich bliskich i znajomych – zapytaj ich, co sądzą o konkretnych tezach, zbierz różnorodne poglądy na dany temat.
- Jeżeli debata będzie dotyczyła problemu szeroko komentowanego w mediach, to całkiem możliwe, że strona przeciwna użyje argumentów, które już pojawiły się w przestrzeni publicznej. Przygotuj odpowiedź na przewidywane stwierdzenia współdyskutantów – w kontrargumentacji musisz wskazać słabe punkty ich argumentacji.
- Pamiętaj, że należy odnosić się wyłącznie do meritum wypowiedzi oponentów – niedopuszczalne są ataki personalne czy obrażanie.

5. Weź udział w debacie

Został Ci już ostatni krok, czyli uczestnictwo w wydarzeniu. Postaraj się podejść do rozmowy na luzie, zrelaksuj się przed rozpoczęciem debaty. Przydatne mogą się okazać ćwiczenia oddechowe, pozwalające zniwelować stres.

II. Zadaj pytanie przedstawicielowi władz podczas spotkania

Możliwość zadania takiego pytania najczęściej nie jest prawnie gwarantowana. Są jednak sytuacje, które na to pozwalają. Największe szanse mamy w bezpośrednim kontakcie z przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego, głównie gminy. Warto także zwrócić się z zapytaniem do posłów i senatorów, którzy zostali wybrani z naszego okręgu. Oto przykłady sytuacji, w których można uzyskać potrzebne informacje od osób reprezentujących organy władzy.

a) Sesja rady gminy (miasta)

Z *Konstytucji RP* (art. 61. 2) wynika, że każdy obywatel (także osoba niepełnoletnia) ma prawo wziąć udział w sesji rady gminy (miasta). Należy przy tym pamiętać, że nie oznacza to prawa zabierania głosu. W wielu samorządach istnieje jednak taka możliwość. Procedurę zabierania głosu przez obywateli regulują statuty samorządów. Informacje na ten temat często są także udostępniane na stronach urzędowych gmin. Dlatego w pierwszej kolejności dowiedz się, jakie warunki musisz spełnić, aby móc zabrać głos. Następnie postępuj zgodnie z procedurą opisaną przez daną gminę.

b) Nieformalne spotkanie z przedstawicielem władz

Istnieje także możliwość indywidualnego umówienia się na spotkanie, mailowo lub telefonicznie.

- W przypadku samorządowych organów wykonawczych (np. wójtów, burmistrzów, sołtysów) oraz przewodniczących rady gminy (miasta) dane kontaktowe powinny być dostępne na stronie samorządu.
- Na stronie samorządu powinny się także znajdować informacje o adresach mailowych radnych. Jeśli ich brakuje, możemy złożyć wniosek o udostępnienie tych danych. Podczas pisania prośby o spotkanie pamiętaj, żeby wspomnieć, o jakiej sprawie chcesz porozmawiać.

- Posłowie i senatorowie z danego okręgu prowadzą swoje biura, w których powinni być dostępni dla wyborców podczas tzw. dyżurów. Adresy biur poselskich i senatorskich oraz terminy przyjęć obywateli są publicznie dostępne.

c) Zaproszenie na spotkanie do szkoły

Spotkanie z przedstawicielami władz można przygotować także w szkole. Postarajcie się jednak w miarę możliwości zaprosić reprezentantów wszystkich opcji politycznych, także tych opozycyjnych. W innym wypadku organizatorzy narażają się na oskarżenia o agitację polityczną, która w placówkach oświatowych jest zabroniona. Spotkanie z politykami można wykorzystać do przeprowadzenia szerszej dyskusji na ważne dla nas tematy, np. na temat dostępności obiektów sportowych w gminie.

Warto zapamiętać, że przedstawiciele władz szczególnie chętnie przyjmują zaproszenia w okresie przedwyborczym. Wówczas są oni bardziej otwarci na spotkania ze społeczeństwem.

III. Weź udział w organizacji obchodów ważnych świąt i rocznic

Obchody rocznic upamiętniających wydarzenia historyczne odgrywają ważną rolę w życiu społecznym. Przyczyniają się do budowy tożsamości narodowej lub lokalnej, wzmacniają więzi społeczne. Obchody różnego rodzaju świąt służą także wyrażaniu i propagowaniu określonych wartości czy przekonań.

1. Jakie wydarzenie jest dla Ciebie ważne?

Święto Niepodległości, Dzień Praw Człowieka, Dzień Europy – to tylko niektóre z wielu świąt, które mogą mieć dla ludzi duże znaczenie. Zastanów się, jakie święto jest istotne dla Ciebie lub odpowiada Twoim zainteresowaniom. Czy jest to upamiętnienie wydarzeń o znaczeniu lokalnym, np. rocznica nadania praw miejskich lub wybuchu powstania wielkopolskiego? A może interesują Cię podróże i zechcesz zorganizować obchody Światowego Dnia Turystyki? Decyzja należy do Ciebie!

2. Kto organizuje interesujące Cię obchody?

Jeżeli udało Ci się wybrać święto, przyszła pora, aby poszukać instytucji, które zajmują się organizacją związanych z nim wydarzeń. Dobrym pomysłem jest rozpoczęcie poszukiwań w najbliższym otoczeniu. Sprawdź w szczególności:

- **muzea** – wysoce prawdopodobne, że będą organizowały obchody rocznic wydarzeń historycznych;
- **organizacje pozarządowe** – mogą przygotowywać obchody świąt i dni poświęconych zagadnieniom, które wiążą się z ich działalnością, np. instytucje specjalizujące się w tematach ekonomicznych mogą organizować dni przedsiębiorczości;
- **organy władzy państwowej i samorządowej** – mają obowiązek obchodzić święta państwowe, ale często zajmują się również przygotowaniem rocznic o charakterze lokalnym;
- **instytucje kultury** (np. dom kultury czy teatr) – organizują wydarzenia kulturalne, np. festiwale, koncerty, spektakle.

W pierwszej kolejności przejrzyj strony internetowe instytucji lub ich profile w mediach społecznościowych. Właściwe materiały powinny znajdować się w zakładce „Aktualności". Jeżeli masz problem ze znalezieniem potrzebnych informacji – napisz mail do wybranej instytucji.

3. Nawiąż kontakt z wybranymi instytucjami

Niektóre instytucje nastawiają się na współpracę z wolontariuszami i ogłaszają na swoich stronach internetowych, że potrzebują pomocy w organizacji obchodów lub innych wydarzeń. Brak takiej informacji nie powinien Cię jednak demotywować – wystarczy wysłać wiadomość z pytaniem, czy organizacja byłaby zainteresowana Twoim wsparciem. Napisz, dlaczego dane wydarzenie jest dla Ciebie ważne, a także wskaż zadania, których z chęcią się podejmiesz. Dodaj kilka słów o sobie i Twoich mocnych stronach, określ także, w jakim czasie możesz zaangażować się w działania. Ułatwi to instytucji podjęcie decyzji.

Nie zrażaj się brakiem szybkiej odpowiedzi na mail – spróbuj zadzwonić, by w bezpośredniej rozmowie nakreślić sytuację i zapytać, kiedy możesz spodziewać się rozstrzygnięcia. Pamiętaj także, aby zapytanie o pomoc w organizacji wysłać odpowiednio wcześniej – jeżeli zrobisz to na kilka dni przed wydarzeniem, istnieje duże ryzyko, że instytucja odrzuci Twoją propozycję.

IV. Wyraź swoje poglądy w ważnej dla Ciebie sprawie publicznej w artykule lub innym materiale medialnym

Czujesz potrzebę wypowiedzenia się w ważnej dla Ciebie sprawie? Potrafisz pisać? Swobodnie wyrażasz swoje myśli? To działanie może być idealnym wyborem!

1. Wybierz sprawę, o której chcesz się wypowiedzieć

Powinna to być istotna dla Ciebie kwestia – taka, która budzi Twoje emocje. Dobrze, jeśli w wybranym zakresie tematycznym masz osobiste doświadczenia i szeroką wiedzę.

2. Wybierz formę materiału

Zastanów się nad tym, czy chcesz napisać tradycyjny artykuł, czy felieton. A może nie chcesz pisać i planujesz rozmowę w radiu lub nagranie materiału wideo? Pomyśl, jaka forma najbardziej Ci odpowiada.

3. Wybierz docelowe miejsce publikacji

Najłatwiej dostępne są media szkolne, choć nie muszą one działać w każdej placówce. Możesz także opublikować materiał w mediach społecznościowych albo zwrócić się z prośbą o publikację do mediów lokalnych – w tej drugiej sytuacji szczególnie zadbaj o jakość swojego tekstu lub nagrania, by nie zostały odrzucone przez daną redakcję. Pamiętaj, aby skontaktować się z kimś odpowiedzialnym za przyjmowanie materiałów do publikacjii, żeby zorientować się, czy dane medium jest zainteresowane współpracą.

4. Sięgnij w głąb problemu

Im wyższej jakości materiał, tym większe wrażenie wywiera na odbiorcy. Aby Twoja publikacja prezentowała wysoki poziom i była przekonująca, skorzystaj z następujących wskazówek:

- poświęć czas na poszukiwanie informacji – oprzyj materiał na faktach i gruntownie przeanalizowanych danych;
- wniknij w sprawę, którą badasz – znajdź archiwalne doniesienia medialne na jej temat oraz wypowiedzi kluczowych osób, które są w nią zaangażowane;
- poproś eksperta o komentarz (jeżeli to możliwe) – pomoże Ci szerzej spojrzeć na sprawę.

5. Spisz główne punkty swojej wypowiedzi

Zastanów się nad tym, co chcesz przekazać. Jaka będzie główna teza Twojego materiału? Jakich argumentów użyjesz na jej obronę? Z pewnością nie wykorzystasz wszystkich zebranych materiałów, dlatego musisz zdecydować, które z nich są kluczowe.

6. Nagraj swój materiał lub napisz tekst i przekaż go do oceny

Nie jesteśmy zbyt dobrzy w ocenianiu własnych dzieł. Dlatego zanim zdecydujesz się na publikację materiału, poproś kogoś bliskiego, aby go obejrzał lub przeczytał (w zależności od wybranej formy), a następnie ocenił. Dobrze, aby w swojej ocenie przekazał, czy wszystko w materiale było dla niego zrozumiałe. Pamiętaj, że autor powinien być otwarty na sugestie poprawek – jeśli się one pojawią, rozsądnie będzie rozważyć wprowadzenie zmian. Jeżeli wszystko jest gotowe – prześlij tekst lub materiał do osoby odpowiedzialnej za publikację lub zamieść go w wybranym medium społecznościowym.

V. Zorganizuj kampanię społeczną lub zbiórkę na wybrany przez siebie cel

Kampania społeczna i zbiórka szkolna to świetne propozycje dla osób, które w swoim otoczeniu dostrzegają jakiś istotny problem i chciałyby wnieść swój wkład w jego rozwiązanie.

Kampania społeczna i zbiórka szkolna: podstawowe informacje

	Kampania społeczna	Zbiórka szkolna
Czym jest?	To zaplanowane, zorganizowane działania informacyjne i perswazyjne mające na celu kształtowanie zachowań, postaw czy opinii odbiorców wobec określonej sprawy lub konkretnego problemu istotnego dla społeczeństwa. Najczęściej kampania nie ma celów finansowych.	To działanie polegające na gromadzeniu środków finansowych lub rzeczowych na określony cel społeczny (np. pomoc potrzebującym, wspieranie kultury, ochronę zwierząt). Zbiórki nie mają charakteru zarobkowego.

	Kampania społeczna	Zbiórka szkolna
Jakie narzędzia wykorzystuje?	W ramach kampanii społecznej można przedstawiać dane zagadnienie na plakatach, w postach czy rolkach publikowanych w mediach społecznościowych, w reklamach radiowych lub telewizyjnych. Można także zorganizować tematyczne spotkania czy warsztaty dla zainteresowanych osób.	Można zrealizować zbiórkę pieniędzy (np. do puszek), darów (np. dla powodzian, osób z domu pomocy społecznej), karmy dla zwierząt ze schroniska. Można także zorganizować kiermasz lub aukcję – zyski ze sprzedaży (np. samodzielnie wykonanych ozdób albo ciast) są przeznaczane na wybrany cel.
Wymagania	Brak szczególnych wymagań.	Wymaga zgody dyrektora.

Kampania społeczna – instrukcja krok po kroku

- Wybierz temat oraz główny cel kampanii.
- Zaplanuj, jakie treści przedstawisz, oraz wybierz formy przekazu, których użyjesz.
- Przygotuj materiały prezentujące wybrane zagadnienie (np. plakaty, ulotki, posty).
- Zaprezentuj materiały (np. opublikuj wpisy w internecie) i zrealizuj inne zaplanowane działania.

Zbiórka szkolna – instrukcja krok po kroku

- Wybierz cel zbiórki.
- Uzyskaj zgodę dyrektora (najlepiej na piśmie) i zgodę osoby lub instytucji, na rzecz której będzie organizowana zbiórka.
- Zaplanuj działania, które pozwolą zebrać potrzebne środki finansowe lub rzeczowe (np. zbiórkę, kiermasz, aukcję, akcje promocyjne informujące o inicjatywie).
- Przeprowadź akcję zbierania środków, a następnie przekaż je właściwej instytucji.
- Przygotuj sprawozdanie ze zbiórki i opublikuj je wraz z podziękowaniami dla darczyńców.

Samodzielnie czy grupowo?

W przypadku kampanii społecznej możesz zdecydować się na samodzielne działanie, choć z pewnością będzie to wymagało od Ciebie dużego zaangażowania – tym większego, im większy będzie zasięg Twojego przedsięwzięcia. Praca w grupie zazwyczaj jest skuteczniejsza i pozwala osiągnąć lepsze rezultaty. Warto więc pozyskać grono zaufanych współpracowników, by razem z nimi wykonywać kolejne kroki w procesie przygotowania i realizacji danego projektu. Alternatywną opcją jest zaangażowanie się w prace konkretnej instytucji, która zajmuje się przeprowadzaniem kampanii społecznych. Wówczas można skorzystać z doświadczenia i wiedzy specjalistów.

Zbiórkę szkolną możesz przeprowadzić samodzielnie. Wówczas musisz pamiętać o uzyskaniu zgody dyrektora szkoły i osoby lub instytucji, na rzecz której chcesz organizować zbiórkę, a także o tym, żeby precyzyjnie zaplanować zbieranie darów oraz ich przekazanie. Warto jednak zorganizować całą akcję we współpracy z innymi osobami – łatwiej wówczas pozyskać większe grono darczyńców.

VI. Pomagaj jako wolontariusz w ważnej dla Ciebie sprawie

Jeżeli lubisz pomagać innym i angażować się w działania społeczne, a dodatkowo masz trochę wolnego czasu, prawdopodobnie wolontariat będzie dla Ciebie dobrą opcją.

1. Wybierz interesujący Cię obszar pomocy

Wolontariat najczęściej kojarzy się z działaniami charytatywnymi i pomocą osobom potrzebującym. Skojarzenie to jest częściowo słuszne, lecz nie wyczerpuje zagadnienia. Możesz się także zaangażować w pracę w schronisku dla zwierząt, pomagać przy organizacji imprez sportowych czy kulturalnych lub udzielać korepetycji dzieciom mającym trudności w nauce. Wszystko zależy od Twojego wyboru. Ważne, aby zakres tematyczny działań był dla Ciebie ciekawy, dzięki czemu nie będzie problemów z motywacją.

2. Znajdź organizacje w swoim otoczeniu

Poszukaj instytucji i organizacji do współpracy w swojej miejscowości lub gminie. Przede wszystkim przejrzyj strony:

- **organizacji pozarządowych** – to Twój pierwszy trop: często stowarzyszenia i fundacje, szczególnie te mniejsze i działające lokalnie, potrzebują wsparcia w różnej formie; zapoznaj się z ich celami i informacjami o realizowanych przez nie projektach;
- **instytucji kultury (muzeów, galerii sztuki, domów kultury)** – jeżeli Twoje zainteresowania są bliskie temu, czym te instytucje się zajmują, warto się do nich odezwać;
- **instytucji pomocowych (hospicjów, domów opieki dla osób starszych, schronisk dla zwierząt)** – niektóre z nich angażują do pomocy osoby z zewnątrz, czasami jednak nie jest to możliwe ze względu na charakter ich pracy lub brak personelu, który mógłby zajmować się wolontariuszami.

Wiele ogłoszeń o naborze wolontariuszy ukazuje się na największym portalu dla organizacji społecznych: **ngo.pl**. Warto zajrzeć także na stronę starostwa powiatowego lub urzędu miasta (jeśli mieszkasz w mieście na prawach powiatu) – znajdziesz na niej wykaz organizacji pozarządowych działających w Twojej społeczności lokalnej.

Jeżeli mieszkasz w dużym mieście, prawdopodobnie bez problemu znajdziesz organizację korzystającą z pracy wolontariuszy i działającą w interesującym Cię obszarze tematycznym. Osoby z mniejszych miejscowości mogą rozważyć e-wolontariat, który pozwala zaangażować się w różne projekty społeczne w trybie zdalnym.

3. Wyślij zgłoszenie

Na stronach niektórych organizacji poszukujących wolontariuszy znajdują się odpowiednie formularze zgłoszeniowe, które należy wypełnić i przesłać na wskazany adres. Jeżeli takiego szablonu brakuje, w ogłoszeniu o naborze zapewne znajduje się informacja, że zainteresowane osoby prosi się o przesłanie wiadomości na wskazany adres e-mailowy. W zgłoszeniu warto podać kilka konkretów na swój temat, np. informacje o tym, ile godzin w tygodniu możesz poświęcić na działalność i w jakie dni, czy masz jakieś doświadczenie w danej dziedzinie, jakie są Twoje mocne strony.

4. Działaj!

Jeżeli Twoje zgłoszenie zostanie pozytywnie rozpatrzone, wybrana przez Ciebie organizacja przeprowadzi Cię przez resztę procedury i będzie można zacząć współpracę.

5. Opowiedz koleżankom i kolegom z klasy o swoim zaangażowaniu

Daj znać nauczycielowi edukacji obywatelskiej, że chcesz zrobić krótką prezentację na temat niedawno odbytego wolontariatu. Opowiedz w niej o swoich doświadczeniach i obowiązkach, a także opisz swoje odczucia związane z wolontariatem. Wskaż, co było łatwe w tej pracy, a co sprawiało Ci największe trudności, przedstaw momenty, które szczególnie zapadły Ci w pamięć, oraz zdarzenia będące dla Ciebie źródłem satysfakcji.

VII. Przygotuj wniosek o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego lub uczniowskiego

Budżet partycypacyjny pozwala obywatelom wprowadzić zmiany w ich otoczeniu społecznym bez potrzeby zabiegania o podjęcie działań przez władze samorządu czy inne instytucje. Dlatego warto wiedzeć, w jaki sposób wykorzystać to rozwiązanie, by zrealizować projekt na rzecz własnej społeczności.

1. Sprawdź, czy w Twojej miejscowości lub w Twojej szkole można uzyskać środki na realizację projektów obywatelskich

Znajdź odpowiedzi na poniższe pytania:

- Czy w Twojej gminie funkcjonuje budżet obywatelski?
- Czy Twoja gmina przeznacza środki na inicjatywy młodzieżowe?
- Czy w Twojej szkole jest realizowany budżet uczniowski? Zapytaj opiekuna samorządu uczniowskiego.
- Jakie są inne możliwości uzyskania środków na własne przedsięwzięcie? Sprawdź, czy np. lokalne organizacje pozarządowe nie organizują konkursów o granty.

2. Zapoznaj się dokładnie z warunkami uzyskania środków finansowych na projekty obywatelskie

W szczególności sprawdź:

- kto może złożyć wniosek o środki z budżetu obywatelskiego/szkolnego albo o dofinansowanie w ramach grantu;
- jakie informacje trzeba podać w formularzu wniosku oraz na jakie pytania należy w nim odpowiedzieć;
- czy Twój pomysł jest zgodny z celami i założeniami budżetu lub konkursu o dofinansowanie; jeżeli masz wątpliwości, zapytaj o to osoby odpowiedzialne za przeprowadzenie konkursu;
- jaka jest kwota ewentualnego dofinansowania i czy wystarczy ona na realizację Twojego pomysłu;
- kto będzie odpowiadać za realizację Twojego projektu – samorząd, szkoła czy instytucja, która go zgłosiła do danego konkursu grantowego;
- jaki jest termin złożenia wniosku i w jakiej formie trzeba go złożyć.

3. Przygotuj opis swojego pomysłu

Wskaż, na jakie potrzeby odpowiada Twój projekt oraz jaki jest jego cel. Opisz, jakie będą rezultaty działań projektowych, i wyjaśnij, dlaczego ich realizacja byłaby dobrym rozwiązaniem konkretnego problemu. Sporządź kosztorys swojego przedsięwzięcia – możesz np. skorzystać z wyceny poszczególnych dóbr czy usług dostępnych w internecie albo skierować bezpośrednie zapytanie do przedsiębiorstw o koszt określonych działań. W ten sposób realnie oszacujesz koszty realizacji swojej propozycji.

4. Wypromuj swoją inicjatywę

Pamiętaj, że w przypadku budżetu partycypacyjnego ważne jest zachęcenie innych mieszkańców miasta lub uczniów szkoły, żeby zagłosowali na zgłoszony przez Ciebie projekt. Przygotuj więc rolki i posty do opublikowania w mediach społecznościowych – opowiedz w nich o swoim pomyśle i zaprezentuj jego mocne strony. Porozmawiaj z sąsiadami i znajomymi ze szkoły – zyskaj ich zainteresowanie i poparcie.

VIII. Napisz petycję w ważnej dla Ciebie sprawie

Petycja to oficjalne pismo, najczęściej składane w imieniu grupy obywateli, którego nadawcy zwracają się do osób pełniących funkcje publiczne z prośbą o podjęcie konkretnych działań lub decyzji w określonej sprawie, np. o zmianę prawa, poprawę sytuacji w szkole czy rozwiązanie problemu w okolicy. Prawo do petycji jest jednym z podstawowych praw obywatelskich.

1. Określ cel petycji

Petycja powinna mieć jasno i precyzyjnie określony cel, np. zawierać prośbę o zwiększenie liczby koszy do segregacji śmieci dostępnych w szkole. Konkretnie sformułowane żądanie ułatwi zbieranie podpisów, pozwoli bowiem zainteresowanym osobom szybko zrozumieć wysuwane postulaty, nawet bez konieczności czytania całego pisma.

2. Określ adresata petycji

Petycja powinna być skierowana do konkretnego organu – osoby lub instytucji – **który będzie w stanie rozwiązać problem**. Sama zatem poruszana kwestia definiuje adresata petycji, dlatego przed jej sformułowaniem sprawdź, kto jest uprawniony do zajęcia się problemem, który zamierzasz opisać w piśmie.

3. Napisz petycję

Petycja jest pismem urzędowym, oficjalnym. Musi ona zawierać pewne charakterystyczne elementy, które zostały wymienione na następnej stronie. Petycja powinna być sformułowana w sposób jasny i klarowny, aby mogli ją zrozumieć wszyscy zainteresowani.

4. Online czy na papierze?

Istnieje wiele serwisów internetowych umożliwiających publikację i podpisanie petycji online. Dzięki takim narzędziom łatwiej jest dotrzeć do szerszej grupy osób. Przyjmuje się, że im większy jest zasięg sprawy, której dotyczy pismo, tym większy jest sens jego opublikowania w sieci. Natomiast w przypadku petycji poruszających problemy niewielkich społeczności (np. szkoły) łatwiejsze może być zebranie podpisów dzięki osobistym kontaktom.

5. Złóż petycję

Możesz to zrobić listownie, elektronicznie lub osobiście. Dodatkowo możesz opublikować petycję (wraz z informacją o jej złożeniu) np. w mediach lokalnych – dzięki temu więcej osób dowie się o sprawie, a adresat pisma odczuje większą presję, żeby szybko i wyczerpująco odpowiedzieć na otrzymane żądanie.

Osoba lub organizacja wnosząca petycję
Należy podać imię i nazwisko lub nazwę organizacji, adres zamieszkania lub siedziby (w tym do korespondencji), a w przypadku petycji składanej elektronicznie – także adres e-mailowy.

Adresat petycji
Powinno się podać pełną nazwę osoby lub instytucji, do której skierowana jest petycja (np. Prezydent m.st. Warszawy, Dyrektor X Liceum Ogólnokształcącego w Szczecinie itp.), wraz z jej adresem.

Tytuł
„Petycja", „Petycja w sprawie..." lub „Petycja dotycząca…".

Cel i przedmiot petycji
W tym punkcie należy przedstawić oczekiwania względem adresata petycji. Można także opisać problem i określić, dlaczego jego rozwiązanie jest ważne dla osób, które złożyły pismo.

Uzasadnienie
W tej części przedstawia się argumenty za pozytywnym rozpatrzeniem sprawy. Odpowiednia argumentacja może skłonić adresata do spełnienia żądania określonego w treści petycji.

Podpisy osoby wnoszącej petycję
Czasami warto dodać również informację o funkcji pełnionej przez tę osobę lub o instytucji, którą reprezentuje. Jeśli petycję popierają także inne osoby, należy do niej dołączyć ich listę (imiona i nazwiska wraz podpisami).

Miejsce i data sporządzenia pisma: .....

Adam Nowak
adres: .....
.....
e-mail .....

Rada Gminy .....
adres: .....
.....

Petycja w sprawie wprowadzenia przez gminę budżetu obywatelskiego

Zwracam się z prośbą o podjęcie uchwały umożliwiającej wprowadzenie w naszej gminie budżetu obywatelskiego. Oznacza to wydzielenie z jej budżetu środków, o których przeznaczeniu będą decydowali bezpośrednio mieszkańcy. Takie rozwiązanie jest obecnie z powodzeniem stosowane w wielu samorządach gminnych, powiatowych, a nawet wojewódzkich. Warto przy tym dodać, że w gminach na prawach powiatu jest ono obowiązkowe, co dodatkowo potwierdza zasadność jego wprowadzenia w naszej gminie.

Wprowadzenie budżetu obywatelskiego przyniesie wiele korzyści. Przede wszystkim spowoduje zwiększenie aktywności mieszkańców i zaangażuje ich w sprawy lokalne. Dzięki budżetowi wzrośnie także liczba realizowanych inicjatyw odpowiadających rzeczywistym potrzebom naszej społeczności. Budżet obywatelski zwiększy ponadto przejrzystość wydatkowania środków publicznych, co będzie sprzyjać umocnieniu zaufania do władz lokalnych.

Z poważaniem,
Adam Nowak

Adam Nowak

IX. Wystartuj w szkolnych wyborach

Samorząd uczniowski (SU) tworzą wszyscy uczniowie, jednak to wybrani przez nich reprezentanci mają największy wpływ na jego funkcjonowanie. Działalność w organach samorządowych umożliwia także rozwijanie wielu umiejętności przydatnych w życiu publicznym, np. organizacyjnych, przywódczych, negocjacyjnych. Dlatego zachęcamy Cię do skorzystania z biernego prawa wyborczego i zgłoszenia swojej kandydatury!

1. Zapoznaj się z regulaminem samorządu uczniowskiego w Twojej szkole

Powinny w nim się znajdować przepisy określające:

- kiedy odbywają się wybory do organów samorządu,
- jakie warunki trzeba spełnić, aby kandydować w tych wyborach,
- jak zgłosić swoją kandydaturę.

Jeśli w regulaminie brakuje tych informacji, zwróć się do opiekuna samorządu z prośbą o wyjaśnienie lub skieruj wniosek do władz SU o uzupełnienie dokumentu.

2. Rozpocznij przygotowania do wzięcia udziału w wyborach

Zastanów się nad tym, dlaczego chcesz reprezentować kolegów i koleżanki. Co chcesz osiągnąć? Co zamierzasz zmienić? Spisz odpowiedzi na te pytania i na ich podstawie stwórz swój program wyborczy. Nie musi on być rozbudowany – wystarczy, że będzie zawierał podstawowe argumenty wyjaśniające, dlaczego warto oddać na Ciebie głos.

3. Zadbaj o spełnienie warunków formalnych

Regulamin SU może wymagać, aby osoba kandydująca wypełniła odpowiedni formularz, zebrała określoną liczbę podpisów albo przygotowała inne dokumenty, a następnie przekazała komplet wymaganych materiałów opiekunowi SU lub szkolnej komisji wyborczej. Pamiętaj, aby spełniać warunki w odpowiednich terminach, o ile zostały one określone.

4. Przygotuj promocję własnej kandydatury, czyli kampanię wyborczą

Od tego, jak zaprezentujesz własny wizerunek oraz swoje pomysły i postulaty, zależy Twój sukces w wyborach. Możesz wykorzystać różne narzędzia i formy przekazu, np. plakaty, ulotki albo rolki czy posty publikowane w mediach społecznościowych. Jeżeli w Twojej szkole organizuje się debatę wyborczą, to koniecznie weź w niej udział. Jest to świetna okazja do zaprezentowania się przed wyborcami.

X. Przygotuj dokumenty konieczne do zgłoszenia zgromadzenia

Zgromadzenie (zgodnie z art. 3 ust. 1 ustawy *Prawo o zgromadzeniach*) to zebranie osób, które spotkały się na otwartej przestrzeni i w określonym miejscu, aby odbyć obrady lub wspólnie wyrazić stanowisko w sprawach publicznych. Może to być protest kilkunastu mieszkańców w obronie drzew zagrożonych wycinką, antywojenna pikieta kilkudziesięciu aktywistów pod ambasadą, a także wielotysięczna manifestacja przeciwko polityce rządu.

Kto może zorganizować zgromadzenie?

Może być to każda **pełnoletnia osoba fizyczna** albo **osoba prawna (instytucja, organizacja).** Niepełnoletni obywatele chcący wyrazić swoje zdanie w zgromadzeniu muszą znaleźć dorosłe osoby lub organizacje, które w ich imieniu mogłyby zgłosić planowane wydarzenie do władz. Oczywiście sam udział w przedsięwzięciu jest dostępny dla wszystkich chętnych.

Czy przeprowadzenie zgromadzenia wymaga uzyskania zgody władz?

W przypadku zwykłych zgromadzeń nie prosimy o niczyją zgodę, składamy jedynie **zawiadomienie o planowanym wydarzeniu**. Prawo do udziału w takim zebraniu jest bowiem podstawowym prawem obywatelskim. Władze nie mogą nie zgodzić się na jego przeprowadzenie. Wyjątkiem od tej zasady są sytuacje, w których intencje organizatorów i uczestników zgromadzenia nie są pokojowe albo gdy w tym samym miejscu i czasie zostało zgłoszone inne zgromadzenie.

Nieco inaczej wygląda procedura w przypadku dwóch specyficznych rodzajów zgromadzeń:

- **zgromadzenia spontaniczne** organizuje się w sytuacjach nagłych (np. w proteście przeciwko niespodziewanej decyzji rządu), przez co uczestnicy nie mają czasu, aby dopełnić formalności wymaganych przy zgromadzeniu zwykłym; z tego powodu nie muszą zgłaszać nikomu swoich zamiarów;
- **zgromadzenia cykliczne** odbywają się regularnie dla uczczenia doniosłych wydarzeń z historii Polski. Ich organizacja wymaga zgody władz.

Jak zgłosić zgromadzenie?

O zgromadzeniu należy powiadomić władze przez złożenie odpowiedniego formularza, dostępnego na stronie internetowej urzędu gminy lub miasta.

- Gdy **zgromadzenie nie zakłóca ruchu ulicznego** (np. przemarsz odbywający się na chodniku), trzeba skorzystać z formularza uproszczonego i złożyć go najpóźniej dwa dni przed datą planowanego zebrania.
- **Zgromadzenie zakłócające ruch uliczny** (np. przemarsz ulicami) zgłasza się za pomocą bardziej rozbudowanego formularza, najpóźniej sześć dni przed planowanym wydarzeniem.

Precyzyjną informację o tym, do kogo konkretnie należy skierować zawiadomienie, znajdziesz na stronie samorządu. Obecnie większość miast umożliwia zgłoszenie zgromadzenia przez wysłanie formularza na specjalny adres e-mailowy. Jeżeli organizatorzy przesyłają formularz w wymaganym terminie, a organ przyjmujący nie zgłasza żadnych zastrzeżeń, zgromadzenie można uznać za zgłoszone.

O co trzeba zadbać w trakcie zgromadzenia?

- Osoba przewodnicząca zgromadzeniu powinna być łatwa do zidentyfikowania, np. dzięki koszulce z odpowiednim napisem lub identyfikatorowi. Musi także pozostawać w kontakcie z obecnymi na miejscu przedstawicielami władz czy policji.
- Lider zgromadzenia powinien dbać o porządek, a także pilnować, aby zachowanie pozostałych uczestników było zgodne z prawem (np. nie wolno im posiadać broni ani innych niebezpiecznych narzędzi).
- Jeżeli uczestnicy nie podporządkowują się poleceniom osoby kierującej albo jeśli przebieg wydarzenia narusza prawo, zgromadzenie musi zostać rozwiązane. Podobną decyzję należy podjąć po upływie czasu trwania zebrania, który zadeklarowano w zgłoszeniu do władz.

XI. Wypełnij wniosek o wydanie dowodu osobistego, paszportu, prawa jazdy lub innego dokumentu

Wypełnianie wniosków o wydanie różnych dokumentów, np. paszportu czy dowodu osobistego, to jedna z podstawowych czynności urzędowych, które w różnych momentach musi wykonać każdy obywatel. Poniżej przedstawiono informacje, które pomogą w przygotowaniu takiego pisma.

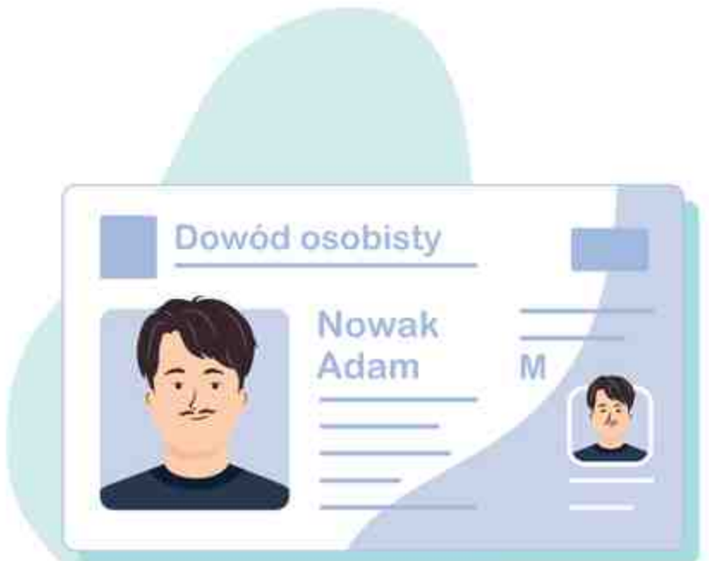

Założenie konta w serwisie ePUAP oraz utworzenie profilu zaufanego

Dzięki tym narzędziom wiele spraw urzędowych, w tym składanie wniosków, można szybko załatwić za pomocą smartfona lub komputera. Zarówno konto w serwisie ePUAP, jak i profil zaufany mogą utworzyć osoby powyżej 13. roku życia. Profil zaufany daje możliwość korzystania z takich aplikacji, jak mObywatel czy Internetowe Konto Pacjenta. Poza tym pozwala on podpisać wnioski składane online.

- Konto w ePUAP założysz na stronie rządowej **epuap.gov.pl**.
- Profil zaufany utworzysz przez złożenie odpowiedniego wniosku w serwisie ePUAP lub przez stronę (bądź aplikację) swojego banku (jeżeli posiadasz konto bankowe).

Wypełnianie wniosku o dowód osobisty

W serwisie ePUAP w katalogu spraw możliwych do załatwienia online znajdź zakładkę „**Sprawy obywatelskie**”, a następnie kliknij w pozycję „**Dokumenty tożsamości**”. Pojawi się kilka opcji, z których jedna dotyczy wnioskowania o wydanie dowodu osobistego. Gdy ją wybierzesz, wyświetli się formularz, który należy uzupełnić swoimi danymi i zaadresować do konkretnego urzędu gminy. Wniosek o dowód osobisty można także pobrać z internetu, wydrukować, a następnie wypełnić.

Tak uzupełniony wniosek jest gotowy do złożenia. Jeśli jednak jesteś osobą niepełnoletnią, a 18 rok życia skończysz za więcej niż 30 dni, wniosek o wydanie dowodu osobistego dla Ciebie musi złożyć Twój rodzic lub opiekun prawny.

Wniosek o inny dokument

Możesz także wypełnić wnioski o wydanie innych dokumentów. Do niektórych z nich należy dołączyć dodatkowe materiały (np. orzeczenie lekarskie w przypadku prawa jazdy). Niektóre formularze nie są dostępne w internecie, np. druk wniosku o wydanie paszportu można otrzymać tylko w urzędach wojewódzkich i biurach paszportowych.

XII. Przeanalizuj program wyborczy i kampanię partii politycznej lub kandydata

W czasie kampanii wyborczej politycy i ich ugrupowania stosują różne środki perswazji i manipulacji, aby wzbudzić w wyborcach określone emocje i zyskać ich poparcie. Jeśli chcesz dokonać wyboru w sposób świadomy, musisz przede wszystkim poznać rzeczywisty program partii lub kandydata i krytycznie przeanalizować materiały i przekazy wyborcze.

1. Wybierz zagadnienia, które chcesz przeanalizować

Programy wyborcze dotyczą różnych obszarów tematycznych, np. edukacji, środowiska, gospodarki. Dlatego zanim zdecydujesz się na analizę konkretnego materiału, przejrzyj wcześniej kilka programów wyborczych, aby zorientować się, z jakich komponentów się składają. Następnie określ, które z tych składowych są istotne dla Ciebie jako wyborcy. Jeżeli masz z tym problem, spróbuj odpowiedzieć na pytanie, jakie postulaty przekonałyby Cię do zagłosowania na danego kandydata lub partię polityczną. Możesz także przeanalizować program pod kątem interesujących Cię zagadnień lub tematów, o których masz dużą wiedzę. Wybór należy do Ciebie.

2. Wybierz partię lub kandydata

Możesz przyjrzeć się politykom głównego nurtu lub działającym lokalnie, choć w tym drugim przypadku może pojawić się problem ze znalezieniem ich programu wyborczego. Bez wątpienia szerszego materiału do analizy dostarczą kampanie wyborcze kandydatów partii ogólnopolskich. Przy wyborze konkretnego ugrupowania możesz użyć dowolnych kryteriów. Może to być partia, którą popierasz, lub wręcz przeciwnie – formacja z przeciwnego bieguna sceny politycznej.

3. Znajdź program wyborczy

Programy wyborcze najczęściej znajdują się na stronach partii politycznych lub kandydatów. Zwykle każdy taki dokument jest dostępny do pobrania i warto z tego skorzystać. W pliku z tekstem można podczas czytania zaznaczać istotne fragmenty.

4. Zbierz materiały do analizy kampanii wyborczej

Wyszukaj w internecie wypowiedzi kandydata lub reprezentantów wybranej partii, szczególnie te dotyczące tematów, które chcesz przeanalizować, a także znajdź inne materiały z kampanii, np. hasła wyborcze, spoty telewizyjne, plakaty, billboardy czy wystąpienia na konwencjach wyborczych.

5. Przejdź do analizy zebranych materiałów

Zapoznaj się z zebranymi materiałami, najlepiej w wybranej kolejności oraz według ustalonej metody analizy. Możesz zacząć od programu wyborczego, a później przejść do elementów kampanii. Szukaj przede wszystkim informacji o zmianach postulowanych przez partię lub kandydata. Podkreślaj i notuj wszystkie istotne fragmenty i spostrzeżenia. W analizie uwzględnij poniższe pytania.

- Czy postulaty z programu wyborczego są spójne i realistyczne?
- Czy w kampanii pojawiły się informacje na temat potencjalnych źródeł finansowania zmian?
- Czy program uwzględnia potrzeby obywateli i różnych grup społecznych?
- Jakie są priorytety partii/kandydata w dziedzinach tematycznych, które Cię interesują?
- Czy kandydat lub partia przedstawiają konkretne rozwiązania określonych problemów społecznych? Jeśli tak, to jakie działania proponują?
- Czy postulaty podnoszone w programie i kampanii są zrozumiałe dla przeciętnego obywatela?
- Jakie są główne kanały komunikacji wykorzystywane w kampanii?

6. Stwórz podsumowanie

Opisz krótko, jak wyglądało zbieranie materiałów oraz według jakich kryteriów i metod przebiegała analiza poszczególnych elementów. Przedstaw swoje ustalenia w taki sposób, aby osoba czytająca podsumowanie otrzymała jasną informację, czego dotyczą główne punkty programu danej partii lub kandydata oraz jakie środki komunikacji wykorzystano w trakcie kampanii. Możesz także opowiedzieć, czego nauczyło Cię śledzenie działań promocyjnych polityków oraz co było dla Ciebie największym wyzwaniem w tej pracy. Przygotuj podsumowanie w formie atrakcyjnej prezentacji, ciekawego artykułu albo rolki wideo, a następnie przedstaw je na forum klasy lub w mediach społecznościowych.

XIII. Weź udział w konsultacjach społecznych na wybrany temat

Konsultacje społeczne pozwalają włączyć obywateli do procesu podejmowania decyzji we wspólnych sprawach. Przedstawiciele władz mogą dzięki nim poznać opinie mieszkańców na dany temat oraz ich oczekiwania w określonym obszarze.

Kto może wziąć udział w konsultacjach?

W konsultacjach mogą uczestniczyć wszyscy obywatele, nawet osoby niepełnoletnie. Co istotne, głos każdego uczestnika należy traktować tak samo.

Jakie sprawy mogą być konsultowane?

- Na poziomie krajowym ministerstwa i Sejm RP mogą konsultować z obywatelami projekty ustaw oraz innych zmian w systemie prawa. Informacje o prowadzonych konsultacjach społecznych są publikowane na portalu Rządowy Proces Legislacyjny oraz na stronach internetowych poszczególnych organów władzy. Pod tymi adresami można również znaleźć projekty konsultowanych aktów prawnych. Każdy obywatel może się z nimi zapoznać i zgłosić swoje uwagi.

- Władze gmin i miast mają obowiązek konsultować z obywatelami kwestie zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju danej jednostki samorządowej czy planowanych inwestycji mających wpływ na środowisko. Często organizują konsultacje w innych sprawach ważnych dla mieszkańców.

W jakiej formie prowadzi się konsultacje?

- **Forma pisemna** jest wykorzystywana najczęściej. Obywatele (lub instytucje) przesyłają swoje uwagi do konsultowanych aktów prawnych na odpowiedni adres, zazwyczaj także za pośrednictwem internetu.
- **Spotkania lub dyskusje** pozwalają mieszkańcom wyrazić zdanie na temat omawianej zmiany w bezpośredniej rozmowie z przedstawicielami władz.
- **Wysłuchanie publiczne** to forma stosowana w przypadku szczególnie ważnych rozstrzygnięć w sferze polityki publicznej. Najczęściej organizuje je ministerstwo realizujące daną politykę. Do udziału w wysłuchaniu publicznym mogą zgłosić się zarówno obywatele, jak i instytucje zainteresowane przedstawieniem swojego stanowiska. Uczestnicy mają ściśle określony czas na wypowiedź, a kolejność wystąpień ustala się w losowaniu.
- **Aktywne formy konsultacji** (np. warsztaty, spacery badawcze, zbieranie opinii na mapie przestrzeni i inne) dają obywatelom możliwość zaprezentowania własnego stanowiska w bardziej kreatywnej formie. Samorządy rzadko jednak decydują się na takie rozwiązania, gdyż ich organizacja jest czasochłonna.

Jak wziąć udział w konsultacjach?

- Śledź media społecznościowe lokalnych aktywistów i organizacji społecznych oraz serwisy samorządów lokalnych i władz centralnych. Niestety, przedstawiciele organów władzy rzadko zabiegają o promocję konsultacji społecznych – informacje o tym, że są one organizowane, docierają najczęściej tylko do podmiotów najbardziej zainteresowanych daną sprawą.
- Zapoznaj się z projektem aktu prawnego lub decyzją, których dotyczą konsultacje. Ten etap często stanowi duże wyzwanie, ponieważ treść dokumentów może być skomplikowana. Niewykluczone, że aby zrozumieć proponowane przepisy, będziesz potrzebować wsparcia osoby zorientowanej w danej problematyce.
- Spisz swoje uwagi do konsultowanego aktu prawnego. Powinny się one odnosić do konkretnych punktów, zawierać uzasadnienie Twojego stanowiska oraz ewentualne propozycje zmian.
- Przedstaw swoje uwagi pisemnie albo na spotkaniu lub wysłuchaniu publicznym – w zależności od przyjętej przez organizatorów formy konsultacji.

XIV. Zorganizuj sondę szkolną lub uliczną

Sonda to najprostsza forma zbierania informacji o poglądach rozpowszechnionych w społeczeństwie. Polega na zadawaniu prostych pytań określonej grupie osób, najczęściej przypadkowych, i rejestrowaniu ich odpowiedzi.

Do czego można wykorzystać sondę?

- Sonda pozwala zebrać opinie dotyczące mało złożonych kwestii i poznać ogólne poglądy badanych.

- Uzyskane odpowiedzi mogą posłużyć jako punkt wyjścia w dyskusji na ważny temat.
- Publicyści powołują się na rezultaty sond, aby ukazać „głos zwykłych ludzi". Należy jednak ostrożnie wyciągać wnioski na tej podstawie, ponieważ autorzy materiałów publicystycznych mogą manipulować wynikami, np. przywoływać tylko wypowiedzi, które pasują do założonej przez nich tezy.
- Czasami sondy służą celom rozrywkowym, czego przykładem są filmy w mediach społecznościowych, w których prowadzący zadają podchwytliwe i absurdalne pytania, aby uzyskać zabawne odpowiedzi.
- Niektórzy twórcy internetowi wykorzystują sondy w celach edukacyjnych, np. sprawdzają wiedzę przechodniów, aby następnie skorygować ich odpowiedzi i rozwinąć poruszone zagadnienie.

Jak przygotować i przeprowadzić sondę?

- **Sformułuj pytania.** Powinny być one **krótkie, jasne i zrozumiałe**, np. „Co sądzisz o wycince drzew przy ulicy X?", „Co motywuje Cię do nauki?". Sonda może mieć jeszcze prostszą formę, np. jeśli zadamy pytanie: „Czy jesteś za wprowadzeniem mundurków w szkole?" i poprosimy uczestników o zaznaczenie jednej z trzech odpowiedzi: „Tak", „Nie" lub „Nie mam zdania".
- **Wybierz miejsce sondy.** Jest ono o tyle istotne, że warunkuje formę i przebieg badania. Ruchliwa ulica lub szkoła w momencie zakończenia lekcji zapewnią dużo osób do rozmowy, lecz istnieje ryzyko, że nie będą one miały czasu na udzielanie odpowiedzi na pytania. Z kolei takie lokalizacje, jak park czy plaża, dają większe szanse na przeprowadzenie dłuższej i spokojnej rozmowy.
- **Przemyśl, jak chcesz dokumentować odpowiedzi.** Aby móc nagrywać wypowiedzi uczestników sondy, musisz poprosić ich o zgodę. Najlepiej, aby była ona pisemna, a dana osoba jasno wyraziła, że nie ma nic przeciwko wykorzystaniu jej słów i wizerunku. W takim piśmie powinna także znaleźć się informacja, w jakich celach sporządzasz nagranie i jak go użyjesz. Pamiętaj, że nie masz prawa upublicznić nagrania w innej formie niż ta, której dotyczyła zgoda uczestnika.

Jak przeanalizować i zaprezentować wyniki sondy?

- **Zbierz wyniki.** Jeżeli pytania miały charakter zamknięty, to wystarczy zliczyć odpowiedzi. Rezultaty można przedstawić w formie wykresu. W przypadku pytań otwartych należy dokładnie przejrzeć odpowiedzi i wyszukać powtarzające się motywy. Najbardziej intrygujące wypowiedzi można wykorzystać we wstępie do dyskusji nad wynikami sondy lub zacytować w tekście podejmującym refleksję nad danym zagadnieniem.
- **Sformułuj wnioski**. Zastanów się, o czym świadczą zebrane odpowiedzi. Czy można w nich zaobserwować jakąś tendencję społeczną? Na przykład jeśli na pytanie „Co motywuje Cię do nauki?" większość uczniów Twojej szkoły odpowiedziała, że najbardziej pomaga im, gdy materiał jest prezentowany w ciekawej formie, możesz wyciągnąć wniosek, że uatrakcyjnienie przebiegu lekcji mogłoby poskutkować wzrostem zaangażowania w proces uczenia się. Musisz jednak pamiętać, że zebrane dane nie uprawniają do wnioskowania na temat poglądów ogółu uczniów w Polsce – być może w innej szkole sonda dałaby inne rezultaty.
- **Zaprezentuj wyniki.** Można to zrobić np. na forum klasy, podczas spotkania z władzami samorządu uczniowskiego, w filmiku zamieszczonym w mediach społecznościowych lub w artykule opublikowanym w szkolnej gazetce. Zacznij od informacji o tym, jaki był cel Twojego przedsięwzięcia, jak wyglądał proces tworzenia pytań, jak przebiegała sama sonda. Następnie przejdź do prezentacji wyników oraz ich omówienia – przedstaw główne wnioski, które udało Ci się wyciągnąć podczas analizy. Swoje wystąpienie możesz zakończyć ciekawą konkluzją podsumowującą uzyskane rezultaty lub interpretującą zgromadzone dane.

XV. Przeprowadź wywiad ze świadkiem historii najnowszej lub ważną postacią lokalną

Świadek historii to osoba, która miała w swoim życiu styczność z wydarzeniami historycznymi ważnymi z punktu widzenia kraju lub społeczności lokalnej. Może to być uczestnik tych wydarzeń lub zwykły obserwator. Natomiast za ważną postać lokalną uznajemy osobę, która wywarła duży wpływ na rozwój danej miejscowości lub wspólnoty samorządowej.

O czym rozmawiać ze świadkiem historii?

Niezależnie od tego, w jakim stopniu dana osoba była zaangażowana w konkretne wydarzenia, z pewnością ma ciekawą historię do opowiedzenia. Dlatego podczas wywiadu należy skupić się na jej perspektywie. Dobrze jest zapytać o jej wspomnienia i odczucia dotyczące omawianego okresu. Można również poprosić o ocenę, jak bardzo różniło się życie w tamtych czasach od życia ludzi współcześnie. Zebrane opinie i anegdoty pozwolą lepiej zobrazować ówczesną rzeczywistość, dlatego można uświadomić rozmówcy, że zależy nam na poznaniu jego osobistych poglądów i emocji.

A może wywiad z ważną postacią lokalną?

Niewykluczone, że niektórzy z Was będą mieć problem z przeprowadzeniem wywiadu ze świadkiem historii. Czasem trudno uzyskać zgodę na wywiad, a ewentualną kategoryczną odmowę należy uszanować. Alternatywą może być rozmowa z ważną postacią lokalną, np. artystą, naukowcem, przedsiębiorcą czy lokalnym politykiem. Informacje o takich osobach znajdziesz w internecie, można także poprosić o ich wskazanie członków społeczności lokalnej.

Kto może być świadkiem historii?

Poszukaj osoby, która miała styczność z jednym z podanych wydarzeń historycznych:

- II wojna światowa
- strajki i protesty w okresie PRL
- stan wojenny w latach 1981–1982
- działalność opozycji w okresie PRL, zwłaszcza Solidarności
- obrady Okrągłego Stołu, wybory w czerwcu 1989 r. i wybór pierwszego niekomunistycznego premiera
- transformacja polityczna i gospodarcza w pierwszych latach III RP i jej wpływ na życie obywateli
- wstąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej

Wywiad krok po kroku

Przed wywiadem

- Spisz listę pytań (zarówno tych głównych, jak i pomocniczych) – rozmowa prawdopodobnie będzie dla Ciebie stresująca, przez co możesz zapomnieć o niektórych kwestiach.
- Przeprowadź wstępną rozmowę, w której umówisz się na właściwe spotkanie. Poinformuj, ile czasu potrzebujesz na wywiad, jaki jest jego cel i czego chcesz się dowiedzieć. Dobrą praktyką jest przesłanie pytań przyszłemu rozmówcy, aby mógł się przygotować.
- Przygotuj przestrzeń, w której odbędzie się wywiad – najlepiej, aby warunki pozwalały na swobodne przeprowadzenie rozmowy. Zadbaj o to, aby wybrane miejsce było wolne od hałasów i innych elementów rozpraszających uwagę.

- Rozważ udział drugiego prowadzącego – w pewnych sytuacjach zaangażowanie dodatkowej osoby może podnieść poziom wywiadu. Praca w parach pozwala podzielić się obowiązkami: jedno z Was może zająć się techniczną stroną rozmowy (nagrywaniem, notowaniem ważnych wypowiedzi itd.), Twój partner lub Twoja partnerka może także dopytywać o pewne kwestie.
- Sprawdź sprzęt do nagrywania – przed rozpoczęciem wywiadu nagraj kilka słów, a następnie je odtwórz i oceń, czy głośność jest odpowiednia. Sprawdź również, czy dysponujesz wystarczającą ilością pamięci, aby uniknąć sytuacji, w której wywiad nie zostałby w całości zarejestrowany.

Podczas wywiadu

- Zadbaj o „rozgrzewkę" – przed przejściem do właściwej rozmowy zadaj rozmówcy kilka pytań dotyczących jego pracy, zainteresowań czy samopoczucia. Pozwolą Wam one się rozluźnić, co powinno pozytywnie wpłynąć na jakość wywiadu.
- Zadbaj o miłą atmosferę – zaproponuj herbatę, kawę, ciasteczka.
- Pytaj o doświadczenia i uczucia – fakty są oczywiście istotne, ale pamiętaj, że najciekawsza jest indywidualna perspektywa osoby udzielającej wywiad. Niektórzy potrzebują czasu, zanim zaczną opowiadać ciekawe historie – dlatego warto poczekać i nie naciskać na rozmówcę.
- Jeżeli rozmowa trwa długo (ponad 30 minut), zaproponuj przerwę – pozwoli to złapać oddech zarówno rozmówcy, jak i Tobie, a także utrzymać większą koncentrację podczas spotkania.

Po wywiadzie

Przesłuchaj nagranie i zastanów się, w jakiej formie chcesz je opublikować (pamiętaj o zgodzie na nagrywanie i udostępnienie rozmowy!). Możesz przygotować artykuł na podstawie wypowiedzi rozmówcy albo udostępnić nagranie wideo w mediach społecznościowych.

XVI. Weź udział w symulacji obrad organów władzy publicznej lub organizacji międzynarodowej

Symulacja to idealna propozycja dla osób interesujących się tematami społecznymi i politycznymi. Jest to jednocześnie praktyczna forma nauki, świetna zabawa i doskonała okazja do spotkania ludzi o podobnych zainteresowaniach. Gdy w symulacjach biorą udział osoby z różnych krajów, uczestnicy mogą doskonalić umiejętności z zakresu języków obcych.

Jakie są cele symulacji?

Symulacje obrad organów władzy publicznej i instytucji międzynarodowych – przeprowadzane zarówno online, jak i w formule stacjonarnej – pozwalają w praktyczny sposób dowiedzieć się, jak działają dane jednostki lub struktury organizacyjne. Uczestnicy wcielają się w role np. delegatów, członków parlamentu – poznają procedury i mechanizmy określające przebieg procesów decyzyjnych, a także różne zabiegi dyplomatyczne i metody negocjacyjne. Udział w symulacji rozwija umiejętności formułowania argumentacji i współpracy z innymi osobami.

Jakie symulacje są organizowane?

Model ONZ (ang. *Model United Nation* [czyt.: model junajted nejszyns], MUN)	• Uczestnicy biorą udział w symulacji obrad Zgromadzenia Ogólnego ONZ lub innych organów tej organizacji. • W Polsce konferencje MUN odbywają się w takich miastach, jak Warszawa, Kraków czy Łódź. Wystarczy, że wpiszesz hasło *Model United Nations* w wyszukiwarkę, a z pewnością znajdziesz informacje o planowanych przedsięwzięciach tego typu. • Organizowane są także międzynarodowe symulacje MUN, np. Global MUN czy Harvard [czyt.: harward] MUN. W wydarzeniach tych można wziąć udział online. • MUN mogą zorganizować szkoła, koło zainteresowań albo nauczyciel na lekcji edukacji obywatelskiej czy WOS-u.
European Youth Parliament [czyt.: juropijan jus parliament] (EYP)	• EYP to międzynarodowa organizacja pozarządowa, która przeprowadza symulacje obrad Parlamentu Europejskiego. Jej polski oddział pomaga w przygotowaniu takiego wydarzenia uczniom z różnych miast w całym kraju. • Celem symulacji EYP jest rozwijanie umiejętności debatowania oraz zaznajomienie młodych obywateli z procesem decyzyjnym w instytucjach unijnych.
Youth Diplomacy Conference [czyt.: jut diplomasi konferens] (YDC)	Symulacja, w której uczniowie szkół średnich z różnych krajów wcielają się w role dyplomatów debatujących na temat globalnych wyzwań – zarówno podczas bezpośrednich spotkań, jak i online.
Model Unii Europejskiej	• Symulacje obrad organów Unii Europejskiej. Konferencje tego typu odbywają się zarówno w Polsce, jak i za granicą. • Uczestnicy takiego wydarzenia występują w czasie debaty jako przedstawiciele państw członkowskich UE, eurodeputowani lub urzędnicy unijni.

Jak wziąć udział w symulacji?

- Poszukaj w internecie informacji na temat interesującego Cię modelu symulacji i dowiedz się o terminach najbliższych wydarzeń tego typu.
- Sprawdź, jakie są warunki stawiane przed uczestnikami symulacji. W niektórych wypadkach organizator może dopuszczać do udziału w obradach tylko studentów lub osoby pełnoletnie. Upewnij się, czy uczestnictwo nie wymaga wniesienia opłaty. Niekiedy trzeba uwzględnić także koszty transportu czy noclegu (chyba że wydarzenie odbywa się online).
- Zarejestruj się. Większość organizatorów umożliwia wypełnienie odpowiedniego formularza na stronie internetowej. Pamiętaj, aby zgłosić chęć udziału w terminie określonym w regulaminie.

Jak się przygotować do udziału?

- **Wybierz kraj lub rolę**. W przypadku symulacji MUN uczestnicy reprezentują określone państwa, dlatego należy odpowiednio przygotować się do obrony interesów danego kraju podczas dyskusji i negocjacji. Inne symulacje wymagają wcielenia się w różne role, np. posła, ministra czy przedstawiciela organizacji. Zastanów się, która z tych form jest dla Ciebie odpowiednia.
- **Poznaj dogłębnie temat**. Zazwyczaj symulacje dotyczą aktualnych problemów politycznych, społecznych czy gospodarczych. Zapoznaj się z danymi, badaniami i literaturą odnoszącymi się do tematu debaty. Zdobyte informacje pozwolą Ci konstruować wysokiej jakości wypowiedzi podczas obrad.
- **Przygotuj swoje stanowisko**. Możesz opracować przemówienie, które wygłosisz w czasie symulacji. Zawrzyj w nim solidne argumenty oparte na faktach. Pamiętaj, że Twoim celem jest przekonanie innych uczestników do swoich racji.
- **Przećwicz emisję głosu**. Pamiętaj o kilku zasadach: staraj się wyraźnie artykułować słowa, nie mów za szybko ani za głośno, stosuj pauzy i zmieniaj tempo wypowiedzi, modyfikuj intonację, aby Twoje wystąpienie nie było monotonne. Zadbaj także o prawidłową postawę – najlepiej, aby Twoja sylwetka była wyprostowana. Przed samym wystąpieniem wypij szklankę wody. W dzień prezentacji unikaj napojów gazowanych.

- **Przeprowadź próbę wystąpienia.** Zaprezentuj swoje stanowisko przed bliskimi lub przyjaciółmi. Możesz poprosić ich o ocenę stylu wypowiedzi i argumentacji oraz o ewentualne sugestie poprawek. Zarejestruj swoje wystąpienie – nagranie pozwoli Ci łatwiej wychwycić różne błędy emisyjne, np. za szybkie tempo mówienia lub niewyraźne wypowiadanie niektórych słów. Jako że to tylko próbna prezentacja, masz szansę, aby usunąć niedoskonałości. W razie problemów z dykcją możesz usunąć z tekstu słowa, które sprawiają Ci problemy artykulacyjne.

XVII. Weź udział w rozprawie sądowej jako obserwator

Dlaczego warto uczestniczyć w rozprawie sądowej w charakterze obserwatora? Jest to doskonała okazja do poszerzenia wiedzy o prawie i o działaniu wymiaru sprawiedliwości w praktyce, a także do zapoznania się z warunkami pracy prawników. Aby wziąć udział z rozprawie jako widz, należy wykonać kilka prostych kroków.

Jak skorzystać z prawa do udziału w rozprawie?

- Rozprawy sądowe są **jawne** (chociaż w ściśle określonych sytuacjach prawo przewiduje ich utajnienie), co oznacza, że każdy pełnoletni obywatel może w nich uczestniczyć jako widz. Osoba niepełnoletnia może obserwować ich przebieg wyłącznie za zgodą przewodniczącego.
- Wybierz sąd, do którego się udasz. Zazwyczaj najbliżej znajdują się sąd rejonowy lub sąd okręgowy, dlatego rozsądnie będzie od nich zacząć poszukiwania terminów rozpraw.
- Zapoznaj się z **wykazem spraw** zamieszczonym w Biuletynie Informacji Publicznej prowadzonym przez dany sąd. Wybierz dogodną dla siebie datę – pamiętaj o tym, aby zapisać sygnaturę danej sprawy, ponieważ będzie ona potrzebna do wypełnienia wniosku, o którym jest mowa poniżej. Na stronie internetowej sądu nie ma zbyt wielu informacji na temat rozprawy – zwykle można znaleźć jedynie określenie rodzaju sprawy oraz wydziału, który ją prowadzi. Dlatego nie nastawiaj się na wybór rozprawy pod kątem interesującej Cię tematyki.
- Na stronie internetowej wybranego przez Ciebie sądu powinny być przedstawione zasady udziału publiczności w rozprawach – zapoznaj się z nimi. Jeżeli nie znajdziesz potrzebnych informacji w sieci, skontaktuj się z sekretariatem sądu, aby dowiedzieć się, jak wygląda procedura uczestnictwa.
- Złóż do konkretnego wydziału sądu wniosek o udzielenie zezwolenia na obecność na rozprawie. Zrób to z odpowiednim wyprzedzeniem – najlepiej na około dwa tygodnie przed wybranym posiedzeniem. Wniosek ten powinien zawierać:
  - dane personalne osoby ubiegającej się o zezwolenie,
  - oznaczenie sądu i sprawy, np. przez podanie jej sygnatury,
  - wskazanie terminu rozprawy,
  - dane kontaktowe, które umożliwią szybkie udzielenie informacji o rozpoznaniu wniosku.

  Swoją prośbę możesz uzasadnić celami edukacyjnymi. Jeżeli wniosek zostanie pozytywnie rozpatrzony, przygotuj się do udziału w postępowaniu sądowym.

Jak się przygotować do udziału w rozprawie?

- W wielu przypadkach zezwolenie na udział małoletniego w rozprawie jest uzależnione od obecności pełnoletniego opiekuna. Przed złożeniem wniosku warto się upewnić, czy jesteś w stanie znaleźć dorosłego, który będzie Ci towarzyszył w sądzie.
- Zastanów się, czy nie chcesz uczestniczyć w rozprawie ze znajomymi – po takim grupowym wyjściu można wymienić się spostrzeżeniami na temat przebiegu postępowania przed sądem. Pamiętaj tylko, że grupa obserwatorów powinna liczyć nie więcej niż kilka osób. Sale sądowe najczęściej nie są wystarczająco duże, by pomieścić większą liczbę widzów, a udzielenie zezwolenia na udział w rozprawie często jest zależne od dostępności miejsca.
- Pamiętaj o zachowaniu kultury w sądzie – niedopuszczalne są zachowania zakłócające porządek obrad. W przypadku grupowego wyjścia pamiętaj, aby unikać rozmów w trakcie trwania rozprawy – sąd może wydać polecenie, aby hałasujący widzowie opuścili salę.
- Zastanów się przed rozprawą, co najbardziej ciekawi Cię w jej przebiegu – konkretne etapy postępowania, praca sędziego czy argumenty formułowane przez prawników. Zapisz te elementy na kartce i skup się na ich obserwowaniu podczas wizyty w sądzie.
- Podziel się swoimi doświadczeniami z rozprawy z koleżankami i kolegami z klasy – być może zachęcisz ich do udziału w rozprawie w przyszłości. Przygotuj kilkuminutową prezentację, w której opowiesz o przebiegu postępowania sądowego, a także przedstawisz powody, dla których warto odwiedzić sąd w charakterze widza.

XVIII. Sprawdź dostępność wybranej przestrzeni, usługi lub produktu dla osób z niepełnosprawnościami

Dostępność to taka właściwość obiektów, przestrzeni, produktów, urządzeń, usług czy aplikacji cyfrowych, która pozwala korzystać z nich osobom z niepełnosprawnościami lub innymi ograniczeniami. Poniżej opisano, w jaki sposób należy przeprowadzić analizę dostępności.

Co może być przedmiotem analizy dostępności?

Może ona dotyczyć niemal każdego elementu rzeczywistości, o ile korzystanie z niego bywa jakkolwiek utrudnione dla osób z niepełnosprawnościami. Ocenia się pod tym kątem np.:

- **produkty** (np. smartfon pod kątem jego użytkowania przez osoby niedowidzące),
- **budynki** (np. galerię handlową pod kątem dostępności toalet dostosowanych do potrzeb osób z niepełnosprawnościami),
- **przestrzenie publiczne** (np. przejścia dla pieszych pod kątem ich przystosowania do potrzeb osób z dysfunkcją wzoku),
- **usługi publiczne** (np. transport miejski pod kątem dostępności dla osób na wózkach inwalidzkich).

Po wyborze przedmiotu oceny należy zastanowić się, czym może być ograniczone korzystanie z danego elementu. Jeśli odpowiesz na to pytanie, ułatwisz sobie przeprowadzenie kolejnych etapów analizy.

Jak się przygotować do analizy dostępności?

Gdy już wybierzesz, co chcesz ocenić pod kątem dostępności, skup się na określeniu, kto może mieć trudności w korzystaniu z danego elementu. Na przykład obsługa laptopa sprawi problemy osobom z dysfunkcjami wzroku lub słuchu, a także seniorom nieposiadającym kompetencji cyfrowych. Gdy już rozpoznamy czynniki ograniczające użycie, należy przejść do poszukiwania narzędzi, które pozwalają obejść zidentyfikowane przeszkody. W przypadku laptopa takimi rozwiązaniami mogą być:

- czytniki ekranu, które rozpoznają treści wyświetlone na ekranie, a następnie odczytują je na głos (pomocne dla osób mających problemy ze wzrokiem);
- napisy i transkrypcje, które umożliwiają odbiór treści multimedialnych osobom niesłyszącym;
- wbudowana pomoc – instrukcje, które krok po kroku wyjaśniają użytkownikowi, jak wykonać daną operację na komputerze (pomocne zwłaszcza dla osób o niskich kompetencjach cyfrowych).

W internecie można znaleźć również gotowe standardy dostępności. Na przykład na stronie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji opublikowano zasady określające standardy dostępności w samorządzie – jest wśród nich wiele wskazówek odnoszących się np. do aranżacji budynków. Wymogi dotyczące dostępności usług cyfrowych zostały wyrażone głównie w tzw. wytycznych WCAG (ang. *Web Content Accessibility Guidelines* [czyt.: łeb kontent akcesibiliti gajdlajns]).

Gdy już poznasz możliwe ograniczenia oraz obowiązujące standardy, przygotuj kryteria oceny dostępności danego elementu. Najlepiej, aby były one wyrażone w formie pytań, na które można jednoznacznie odpowiedzieć „Tak” lub „Nie”. Poniżej przedstawiono przykładową listę pytań dotyczących różnych aspektów dostępności laptopa.

Kryteria dostępności laptopa dla osób z ograniczeniami

A. Dostępność dla osób z dysfunkcją wzroku

- Czy laptop obsługuje oprogramowanie do odczytu na głos tekstów wyświetlanych na ekranie?
- Czy system operacyjny oferuje możliwość zmiany rozmiaru czcionki i powiększenia interfejsu?
- Czy laptop umożliwia włączenie powiększonego widoku ekranu?

B. Dostępność dla osób z dysfunkcją słuchu

- Czy urządzenie umożliwia wyświetlanie napisów przy odtwarzaniu multimediów?
- Czy laptop może wyświetlać powiadomienia wizualne zamiast sygnalizacji dźwiękowych?
- Czy system operacyjny pozwala na dostosowanie ustawień dźwięku (np. głośności)?

C. Dostępność dla seniorów i użytkowników mniej zapoznanych z technologią

- Czy urządzenie umożliwia włączenie trybu prostego, który znacząco ułatwia obsługę?
- Czy w systemie operacyjnym są dostępne samouczki lub rozbudowane opcje pomocy?

Jak przeprowadzić analizę dostępności?

Należy odpowiedzieć na wszystkie pytania uwzględnione na liście istotnych zagadnień. Warto poprosić o weryfikację poszczególnych ustaleń osobę, której problemy z dostępnością dotyczą bezpośrednio, np. w ocenie samouczków wbudowanych w system operacyjny laptopa mogliby Ci pomóc dziadkowie.

Podsumowanie wyników analizy

Na podstawie spostrzeżeń i ustaleń cząstkowych powinno się całościowo ocenić dostępność danego urządzenia lub innego elementu. W takim podsumowaniu należy opisać, które kryteria dostępności zostały spełnione, a w których obszarach potrzebne byłyby pewne zmiany. W przypadku zidentyfikowania rażących braków i błędów – np. takich, które całkowicie wykluczają daną grupę osób z grona użytkowników – trzeba je zgłosić podmiotowi, który byłby w stanie wprowadzić rekomendowane poprawki, np. przedsiębiorstwu wytwarzającemu dany produkt.

Cel projektu

Rozwiązanie wybranego problemu społecznego w szkole lub w społeczności lokalnej albo próba rozwiązania problemu o większym zasięgu, np. w skali kraju.

Praca nad projektem społecznym obejmuje cztery etapy. Na początku zbierzcie zespół liczący od 3 do 5 osób. Ustalcie interesującą Was tematykę i przygotujcie plan działania. Następnie przejdźcie do realizacji zaplanowanych przedsięwzięć. Po zakończeniu Waszego projektu musicie go podsumować i ocenić.

Etapy projektu społecznego

① Rozpoczęcie → ② Planowanie → ③ Realizacja → ④ Zakończenie

1. ROZPOCZĘCIE

Jak znaleźć pomysł?

Projekt może dotyczyć problemów społecznych występujących od dłuższego czasu lub też spraw zupełnie nowych dla danej społeczności. Istotne, aby Wasz pomysł był oryginalny i zaspokajał potrzeby otoczenia. Powinien też być ważny i interesujący dla całego zespołu projektowego.

Jeżeli lubicie sport, zorganizujcie **bieg lub mecz charytatywny**. Środki zebrane w trakcie tego wydarzenia możecie przekazać lokalnemu schronisku lub innej instytucji działającej na rzecz dobra wspólnego. Interesuje Was moda? W takim razie przygotujcie pokaz mody z używaną odzieżą, na którym poruszycie kwestie **zrównoważonych (ekologicznych) zakupów ubrań**. A może jesteście biegłymi użytkownikami technologii informatycznych? Jeśli tak, pomyślcie np. o **warsztatach dla seniorów z obsługi komputera lub smartfona**, które ograniczyłyby wykluczenie cyfrowe najstarszych obywateli.

Tematyka projektu

Wasz projekt może dotyczyć takich obszarów, jak:

- edukacja,
- kultura,
- ochrona środowiska,
- społeczeństwo obywatelskie,
- problemy społeczne.

Rodzaje projektów społecznych

Projekt społeczny może przybrać różne formy, takie jak:

- kampania społeczna,
- wydarzenie publiczne,
- projekt technologiczny,
- zbiórka charytatywna,
- szkolenie lub warsztat,
- kampania medialna.

Jak zbudować zespół?

Praca nad projektem społecznym wymaga realizacji licznych zadań, do czego są potrzebne **różne umiejętności**. Podczas tworzenia zespołu warto zadbać o to, by poszczególne osoby posiadały odmienne kompetencje. W każdym projekcie przyda się ktoś, kto wykonuje estetyczne zdjęcia, potrafi napisać artykuł, zna się na montowaniu filmów lub projektowaniu grafik (np. plakatów) albo łatwo nawiązuje kontakty z osobami z zewnątrz. Prawdopodobnie niektórych rzeczy będziecie musieli się dopiero nauczyć – warto więc przedyskutować w grupie, kto może przyswoić dane umiejętności.

Współpraca w zespole

Pamiętajcie, że do zrealizowania Waszego celu potrzebna jest **dobra współpraca**. Skupcie się na relacjach w zespole i zadbajcie o przyjazną atmosferę, która sprzyja komunikacji. **Wspólne zainteresowania** są niewątpliwym atutem – dzięki nim łatwiej znajdziecie pomysł, który zmobilizuje do działania cały zespół.

2. PLANOWANIE

Beneficjenci

Beneficjenci to osoby lub grupy społeczne, do których bezpośrednio skierujecie Wasz projekt. To właśnie ich potrzeby będą wskazówkami, które pozwolą Wam skutecznie zaplanować dalsze działania. Zastanówcie się, kim są beneficjenci Waszego projektu, czego potrzebują oraz czym się interesują.

Metoda SMART

Metoda SMART to sposób formułowania celów, który zwiększa szansę ich realizacji. Wyznaczony cel powinien być: **sprecyzowany**, **mierzalny**, **ambitny**, **realistyczny** oraz **terminowy**. Przykładowo – jeżeli zamierzacie zorganizować serię szkoleń z obsługi komputera dla seniorów, to zgodnie z metodą SMART cel ten można opisać tak, jak zaprezentowano w ramce obok.

Do 31 marca kolejnego roku zorganizujemy pięć dwugodzinnych warsztatów z obsługi komputera prowadzonych przez uczniów naszej szkoły.
W szkoleniu weźmie udział grupa około 15 osób.
Wszyscy uczestnicy opanują podstawowe zasady obsługi komputera.

Podział zadań

Praca w zespole wiąże się z podziałem zadań. Zastanówcie się, w jaki sposób rozłożyć obowiązki na członków grupy projektowej. Najlepiej, aby ten podział był zgodny z predyspozycjami poszczególnych osób. Przykładowo: ktoś, kto potrafi zarządzać pracą innych, może zostać liderem, natomiast osoba, która ma lekkie pióro i nie popełnia błędów językowych, mogłaby się zająć pisaniem artykułów i komunikatów prasowych.

Struktura podziału prac

Podczas dzielenia zadań warto skorzystać z metody znanej jako struktura podziału prac (SPP). Polega ona na hierarchicznym uporządkowaniu etapów pracy. Realizację celu dzielimy na określone obszary działań, które następnie rozpisujemy na szczegółowe zadania ułożone w kolejności ich wykonywania.

Przykład zastosowania metody SPP

Harmonogram

Po rozdzieleniu zadań należy też ustalić czas ich realizacji. Każdy członek zespołu powinien zadeklarować, w jakim terminie wykona przydzielone mu obowiązki. Terminy najlepiej zapisać w jednym pliku z harmonogramem całego projektu. Dzięki temu lider zespołu będzie mógł na bieżąco monitorować postęp prac.

Promocja projektu

Im głośniej będzie o Waszym projekcie, tym lepiej. Współcześnie jednym z najważniejszych kanałów promocji jest internet. Zastanówcie się, w jaki sposób wykorzystać social media (Instagram, TikTok, Facebook czy X), by dotrzeć do jak największej liczby osób. Warto też rozważyć współpracę z tradycyjnymi mediami, takimi jak lokalne radio, gazety i portale internetowe.

Finanse i pozyskanie partnerów

Realizacja projektu może wymagać zaangażowania **środków finansowych.** Przykładowo – jeśli zamierzacie umilić uczestnikom szkolenie i poczęstować ich czymś do picia oraz niewielką przekąską, to wydatki poniesione na ten cel będą składać się na koszty Waszego projektu. Na etapie planowania musicie stworzyć budżet, w którym szczegółowo określicie, ile pieniędzy wydacie na określone zadania i skąd pozyskacie potrzebne środki finansowe. Być może przy realizacji projektu konieczne będzie znalezienie:

- **partnera** – instytucji (np. jednostki organizacyjnej samorządu, organizacji pozarządowej), która podejmie z Wami współpracę na zasadzie wymiany, np. udostępni salę w zamian za umieszczenie jej logotypu na plakacie promującym Wasze przedsięwzięcie;
- **patrona** – czyli osoby lub instytucji, która wesprze projekt, np. pomoże w sprawach organizacyjnych.

W zespole należy wyznaczyć osobę odpowiedzialną za szukanie partnerów lub patronów oraz za kontakty z osobami lub instytucjami, z którymi uda się nawiązać współpracę.

3. REALIZACJA

Start działań

Na tym etapie zaczniecie realizować Wasz projekt, czyli wprowadzać go w życie. Będziecie kolejno wykonywać wszystkie zaplanowane prace, aby ostatecznie osiągnąć cel projektowy. To również czas, w którym Wasze pomysły zderzą się z rzeczywistością. Może się okazać, że niektóre elementy nie były do końca przemyślane. W takiej sytuacji trzeba będzie zmodyfikować pierwotny plan działania. Pamiętajcie też, aby na bieżąco monitorować harmonogram i dokumentować przebieg prac.

Najczęstsze wyzwania podczas realizacji projektu

> ***Projekt nie idzie zgodnie z planem.***

Zmiany planu są czymś naturalnym, bo nie da się przewidzieć wszystkich czynników wpływających na jego realizację. Trzymanie się harmonogramu za wszelką cenę nie jest dobrym rozwiązaniem. Nie bójcie się koniecznych modyfikacji. Zadbajcie o dobrą komunikację, niezbędną w pracy nad nowym planem.

Brakuje nam motywacji.

Motywacja jest zmienna w czasie i zależy od wielu czynników. Przeciążenie nauką czy innymi obowiązkami może zmniejszyć Waszą chęć do realizowania zadań projektowych. W takiej sytuacji warto wspólnie przypomnieć sobie, jakie są cele projektu i dlaczego zamierzacie je osiągnąć. W przejściowym okresie obniżonej motywacji dobrym rozwiązaniem może też okazać się ograniczenie wykonywanych zadań wyłącznie do tych najważniejszych.

W zespole pojawił się konflikt.

Warto pamiętać, że różnice poglądów między ludźmi są zupełnie naturalne, a uniknięcie wszelkich konfliktów w zespole nie jest możliwe. W sytuacji problemowej liczy się przede wszystkim odpowiednia komunikacja. Ona pomoże Wam znaleźć rozwiązanie, które zadowoli wszystkie strony sporu.

4. ZAKOŃCZENIE

Podsumowanie projektu

Po realizacji zaplanowanych działań przychodzi czas na ostatni etap, czyli **podsumowanie tego, co udało się Wam osiągnąć**. Przy analizie i formułowaniu ostatecznych wniosków możecie wykorzystać podane pytania.

Do ilu osób udało nam się dotrzeć z naszym projektem?

Czy zrealizowaliśmy wszystkie zaplanowane działania?

Czy osiągnęliśmy założony cel?

Feedback i ewaluacja

Elementem podsumowania może być krótki film lub prezentacja, w których opiszecie przebieg prac. Publikacja takiego materiału pozwoli Wam uzyskać **feedback** [czyt.: fidbek], czyli informację zwrotną od odbiorców. Warto też dokonać ewaluacji, czyli kompleksowej oceny projektu. W ramach **ewaluacji zewnętrznej** możecie np. porozmawiać z partnerami i patronami. Podczas **ewaluacji wewnętrznej** zastanówcie się, co udało Wam się osiągnąć i jak oceniacie jakość Waszej współpracy. Jeżeli realizacja któregoś etapu projektu budzi zastrzeżenia, warto przemyśleć, co można było zrobić inaczej.

Cel projektu

Rozwiązanie wybranego problemu badawczego z wykorzystaniem co najmniej trzech źródeł wiedzy.

Praca nad projektem badawczym obejmuje **cztery etapy**. Na początku zbierzcie zespół liczący od 3 do 5 osób i ustalcie interesujący Was problem, na którego rozwiązaniu zamierzacie się skupić. Przygotujcie plan działania: postawcie hipotezy badawcze, wybierzcie odpowiednie narzędzia oraz źródła wiedzy, do których chcecie sięgnąć. Następnie przejdźcie do realizacji zaplanowanych aktywności. Po zakończeniu Waszego projektu musicie go podsumować i ocenić.

Etapy projektu badawczego

① Rozpoczęcie → ② Planowanie → ③ Realizacja → ④ Zakończenie

1. ROZPOCZĘCIE

Jak znaleźć problem badawczy?

Problem badawczy to kluczowy element Waszego projektu. W dużym uproszczeniu jest to po prostu zagadnienie, które zamierzacie zbadać. Problem badawczy można także potraktować jako pewien zbiór pytań, na które poszukujecie odpowiedzi.

Wyznaczanie problemu badawczego najlepiej rozpocząć od ustalenia, co Was interesuje. Zastanówcie się wspólnie, jakie zagadnienia budzą Waszą ciekawość i czego chcecie się dowiedzieć. Jeżeli interesuje Was ochrona środowiska, możecie zbadać, **jaka jest świadomość zmian klimatycznych wśród Waszych rówieśników.** A może nurtuje Was, jakie problemy społeczne występują w Waszej społeczności lokalnej? W takim razie spróbujcie ustalić, **jakie są skala i źródła wykluczenia społecznego w Waszej gminie lub miejscowości.**

Formułowanie problemu badawczego

Wojtek, Maciek i Gabrysia utworzyli zespół, aby wspólnie zrealizować projekt badawczy. Wszyscy interesują się mediami społecznościowymi oraz psychologią społeczną. Gabrysia zaproponowała, aby ich projekt badawczy dotyczył obu tych zagadnień. Chłopcy zgodzili się z tym pomysłem. Maciek stwierdził, że mogą sprawdzić, jak media społecznościowe wpływają na poglądy młodych ludzi. W ten sposób udało się sformułować następujący problem badawczy: *Wpływ mediów społecznościowych na kształtowanie się poglądów młodych ludzi*.

Jak zbudować zespół?

Praca nad projektem badawczym wymaga realizacji licznych zadań, a zatem wykorzystania **różnych umiejętności**. Podczas tworzenia zespołu warto zadbać o to, by jego poszczególni członkowie posiadali odmienne, uzupełniające się kompetencje. W każdym projekcie przyda się ktoś, kto lubi wyszukiwać informacje, potrafi przygotować materiały badawcze albo skoordynować pracę całego zespołu. Prawdopodobne niektórych rzeczy będziecie się dopiero uczyć – warto więc przedyskutować w grupie, kto może najłatwiej przyswoić dane umiejętności.

Współpraca w zespole

Pamiętajcie, że do zrealizowania Waszego celu potrzebna jest **dobra współpraca**. Skupcie się na relacjach w zespole i zadbajcie o **przyjazną atmosferę**, która sprzyja komunikacji. **Wspólne zainteresowania** są niewątpliwym atutem – dzięki nim łatwiej znajdziecie pomysł, który będzie atrakcyjny dla całej grupy.

2. PLANOWANIE

Pytania badawcze, hipotezy i narzędzia badawcze

Pytania badawcze stanowią jeden z elementów procesu badawczego. Są bardziej szczegółowe niż problem badawczy. Przez ich sformułowanie uczestnicy projektu starają się określić, w jaki sposób osiągną swoje cele.

Hipoteza badawcza to zdanie twierdzące, które dotyczy przewidywanego wyniku badania. Tworzy się ją przez udzielenie prawdopodobnej odpowiedzi na postawione pytanie badawcze.

Tworzenie pytań badawczych i hipotez badawczych

Wojtek zasugerował, że zespół powinien się zastanowić nad tym, jak zrealizować cel badania. Zaproponował, aby sprawdzić, czy materiały twórców publikujących na TikToku wpływają na poglądy młodych ludzi. Gabrysia dodała, że – jej zdaniem – nastolatki w dużym stopniu ulegają obecnej w mediach społecznościowych dezinformacji i manipulacji. Z kolei Maciek stwierdził, że kluczową rolę mogą odgrywać algorytmy personalizujące treści. **Po przeanalizowaniu wszystkich pomysłów zespół postawił konkretne pytania badawcze.**

1. Czy materiały popularnych tiktokerów wpływają na poglądy młodych osób?
2. Czy jest związek między stopniem zmanipulowania treści a kształtowaniem się określonych poglądów?
3. Czy algorytmy personalizujące treści w mediach społecznościowych utwierdzają jednostkę w przekonaniu o słuszności wyznawanych przez nią poglądów?

Następnie zespół udzielił przewidywanych odpowiedzi na wskazane pytania. **W ten sposób sformułowano hipotezy badawcze.**

1. Materiały popularnych tiktokerów wpływają na poglądy młodych osób.
2. Istnieje związek między stopniem zmanipulowania treści a kształtowaniem się określonych poglądów.
3. Algorytmy personalizujące treści w mediach społecznościowych utwierdzają jednostkę w przekonaniu o słuszności wyznawanych przez nią poglądów.

Na kolejnym etapie należy wybrać **narzędzia badawcze**, które posłużą do weryfikacji postawionych hipotez. Hipotezy to tylko przewidywania, które niekoniecznie muszą się potwierdzić w rzeczywistości – dlatego należy je przebadać i sprawdzić. Można do tego wykorzystać różne narzędzia, m.in. ankiety, eksperymenty i obserwacje.

Wybór narzędzi badawczych

Etap 1: Zespół postanowił przygotować materiały badawcze potrzebne do zweryfikowania hipotezy 2.: „Istnieje związek między stopniem zmanipulowania treści a kształtowaniem się określonych poglądów". Zamierza przeanalizować różne informacje z mediów społecznościowych (stanowiących bazę badawczą), aby wyszukać zmanipulowane przekazy. Na tej podstawie wyróżni techniki manipulacji, które dotyczą głównie dezinformacji i perswazji.

Etap 2: Zespół badawczy przygotuje fragmenty tekstów wykorzystujących różne rodzaje technik manipulacyjnych.

Etap 3: Zespół zbierze 10-osobową grupę badanych. Z każdym uczestnikiem zostaną przeprowadzone dwie rozmowy (z zachowaniem 3-dniowej przerwy między spotkaniami). Pierwsza rozmowa posłuży zebraniu informacji dotyczących poglądów badanego na wybrane kwestie. Podczas drugiego spotkania respondent zapozna się z przygotowanymi wcześniej fragmentami tekstów. Następnie prowadzący przeprowadzi z nim wywiad – aby dowiedzieć się, co uczestnik sądzi o przedstawionym materiale, czy przeczytane treści wpłynęły na postrzeganie przez niego konkretnych kwestii.

Metoda SMART

Metoda SMART to taki sposób formułowania celów, który zwiększa szansę ich realizacji. Wyznaczony cel powinien być: **sprecyzowany**, **mierzalny**, **ambitny**, **realistyczny** oraz **terminowy**. Przykładowo – jeżeli zamierzacie zorganizować serię wywiadów, to zgodnie z metodą SMART cel można opisać następująco:

Do 31 marca kolejnego roku zbierzemy grupę 10 uczestników i przeprowadzimy z nimi po dwa wywiady. Każda z rozmów potrwa co najmniej 45 minut.

Podział zadań

Praca w zespole wiąże się z podziałem zadań. Zastanówcie się, w jaki sposób rozłożyć obowiązki pomiędzy członków grupy. Najlepiej, aby ten podział był zgodny z predyspozycjami poszczególnych osób. Przykładowo: ktoś, kto potrafi zarządzać pracą innych, może zostać liderem, a ten, kto dobrze zna program Excel, mógłby się zająć zbieraniem, sortowaniem i opracowywaniem danych badawczych itp.

Struktura podziału prac

Podczas dzielenia zadań warto skorzystać z metody znanej jako struktura podziału prac (SPP). Polega ona na hierarchicznym uporządkowaniu etapów pracy. Realizację celu dzielimy na określone obszary działań, które następnie rozpisujemy na szczegółowe zadania ułożone w kolejności ich wykonywania.

Przykład zastosowania metody SPP

Harmonogram

Po rozdzieleniu zadań należy też ustalić czas ich realizacji. Każdy w zespole powinien poinformować pozostałych, w jakim terminie zamierza wykonać przydzielone mu obowiązki. Terminy najlepiej zapisać w jednym pliku z harmonogramem całego projektu. Dzięki temu lider zespołu będzie mógł na bieżąco monitorować przebieg prac.

Promocja projektu

Im głośniej będzie o Waszym projekcie, tym lepiej. Współcześnie jednym z najważniejszych kanałów promocji jest internet. Zastanówcie się, w jaki sposób wykorzystać social media (Instagram, TikTok, Facebook czy X), by dotrzeć do jak największej liczby osób. Warto też rozważyć współpracę z tradycyjnymi mediami, takimi jak lokalne radio, gazety i portale internetowe.

Finanse i pozyskanie partnerów

Realizacja projektu może wymagać **środków finansowych.** Przykładowo – zespół chciałby, aby wywiady odbyły się w dobrej atmosferze, dlatego zamierza poczęstować uczestników czymś do picia oraz niewielką przekąską. Koszt tych elementów trzeba sfinansować. Na etapie planowania musicie stworzyć budżet, w którym szczegółowo opiszecie, ile pieniędzy zamierzacie wydać na określone zadania i skąd pozyskacie potrzebne środki finansowe. Być może przy realizacji projektu konieczne będzie znalezienie:

- **partnera** – instytucji (np. jednostki organizacyjnej samorządu, organizacji pozarządowej), która podejmie z Wami współpracę na zasadzie wymiany, np. udostępni salę w zamian za umieszczenie jej logotypu na plakacie promującym Wasze przedsięwzięcie;
- **patrona** – czyli osoby lub instytucji, która wesprze projekt, np. pomoże zaprojektować badanie.

W zespole należy wyznaczyć osobę odpowiedzialną za pozyskiwanie partnerów i patronów oraz komunikowanie się z organizacjami lub instytucjami, z którymi uda się nawiązać współpracę.

3. REALIZACJA

Start działań

Na tym etapie zaczniecie realizować Wasz projekt, czyli wprowadzać go w życie. Będziecie kolejno wykonywać wszystkie zaplanowane prace, aby ostatecznie rozwiązać Wasz problem badawczy. To również czas, w którym Wasze pomysły zderzą się z rzeczywistością. Może się okazać, że niektóre elementy nie były do końca przemyślane. W takiej sytuacji trzeba będzie zmodyfikować pierwotny plan działania. Pamiętajcie też, aby na bieżąco monitorować realizację harmonogramu i dokumentować jej przebieg.

Najczęstsze wyzwania podczas realizacji projektu

Projekt nie idzie zgodnie z planem.

Zmiany planu są czymś naturalnym, nie da się bowiem przewidzieć wszystkich czynników wpływających na realizację projektu. Pamiętajcie, że trzymanie się harmonogramu za wszelką cenę nie jest dobrym rozwiązaniem. Nie bójcie się wprowadzać modyfikacji. Zadbajcie o dobrą komunikację w grupie – to konieczne, aby ustalić nowy plan działania.

Brakuje nam motywacji.

Motywacja jest zmienna w czasie i zależy od wielu czynników. Przeciążenie nauką czy innymi obowiązkami może zmniejszyć Waszą chęć do realizowania zadań projektowych. W takiej sytuacji warto wspólnie przypomnieć sobie, jakie są cele projektu i dlaczego zamierzacie rozwiązać dany problem badawczy. W przejściowym okresie obniżonej motywacji dobrym rozwiązaniem może okazać się także ograniczenie wykonywanych zadań wyłącznie do tych najważniejszych.

W zespole pojawił się konflikt.

Warto pamiętać, że różnice poglądów między ludźmi są zupełnie naturalne, a uniknięcie wszelkich konfliktów w zespole nie jest możliwe. W sytuacji problemowej liczy się przede wszystkim odpowiednia komunikacja. Ona pomoże Wam znaleźć rozwiązanie, które zadowoli wszystkie strony sporu.

4. ZAKOŃCZENIE

Podsumowanie projektu

Po realizacji zaplanowanych zadań przychodzi czas na ostatni etap, czyli **podsumowanie** tego, co udało się Wam osiągnąć. Podczas analizowania przeprowadzonych działań i wyciągania ostatecznych wniosków możecie wykorzystać poniższe pytania.

Czy przyjęte hipotezy badawcze zostały potwierdzone?

Jakie wnioski płyną z zebranego materiału badawczego?

Feedback i ewaluacja

Elementem podsumowania może być krótki film lub prezentacja, w których opiszecie przebieg prac i przedstawicie go innym osobom. Pozwoli Wam to uzyskać **feedback** [czyt.: fidbek], czyli informację zwrotną. Warto też przeprowadzić **ewaluację**, czyli kompleksowo ocenić wszystkie etapy projektu. W ramach **ewaluacji zewnętrznej** możecie np. porozmawiać z partnerami i patronami projektu. Najczęściej zaleca się także przeprowadzenie **ewaluacji wewnętrznej**. Zastanówcie się, co udało się Wam osiągnąć i jak oceniacie jakość Waszej współpracy. Jeżeli realizacja któregoś etapu projektu budzi zastrzeżenia, warto przemyśleć, co można było zrobić inaczej, by uzyskać lepsze rezultaty.

Umiejętność 1.

Poszukiwanie, weryfikowanie i analizowanie informacji na tematy społeczne i polityczne

☑ Codziennie zapoznaję się z jednym materiałem ze sprawdzonego źródła

Wybierz przynajmniej trzy telewizyjne lub radiowe serwisy informacyjne, gazety albo portale internetowe, które cieszą się renomą jako media publikujące rzetelne materiały. Wyznacz sobie cel, aby codziennie zapoznawać się z jedną audycją lub jednym artykułem z tych źródeł.

☑ Sprawdzam prawdziwość informacji publikowanych w mediach społecznościowych

Za każdym razem, gdy czytasz w mediach społecznościowych wpisy poruszające sprawy społeczne lub polityczne, weryfikuj prawdziwość podanych w nich faktów.

- Określ, skąd pochodzą te informacje oraz czy potwierdzają je inne źródła.
- Zwróć uwagę na to, kim jest autor materiału i czy można go uznać za wiarygodnego w danej sprawie.
- Przeanalizuj również jego język – treści napisane w sposób wywołujący skrajne emocje mogły zostać utworzone w celu zmanipulowania odbiorców.

☑ Porównuję różne punkty widzenia

Sprawdź, jak daną sprawę przedstawiają różne media, np. obejrzyj raz w tygodniu serwisy informacyjne dwóch stacji telewizyjnych kojarzonych z odmiennymi opcjami politycznymi. Podczas oglądania skup się na tym, jakie sprawy zostały poruszone i jak dobrano język oraz formę przekazu. Zastanów się, czy różnice w prezentacji materiału były wyraźnie dostrzegalne. Czy forma przekazu wpływa na ostateczny odbiór treści?

☑ Zapoznaję się z pogłębionymi analizami, np. w formie podcastów lub audycji wideo

Wybierz co najmniej dwa podcasty, w których prowadzący szeroko omawiają aktualne wydarzenia na świecie. Zazwyczaj każda z takich audycji jest opatrzona krótką notką z wyjaśnieniem, czego dotyczy dany odcinek. Zapoznanie się z tymi opisami pozwoli Ci znaleźć interesujący Cię materiał. Wyznacz sobie cel, aby regularnie słuchać podcastu albo oglądać filmy z wybranego kanału na YouTubie o tematyce politycznej lub społecznej (np. raz w tygodniu).

☑ Sprawdzam, czy w materiałach medialnych podano źródła informacji

Podczas przeglądania treści należy zwrócić uwagę na to, czy ich autorzy wskazują źródła przywoływanych danych i faktów. Jeżeli publikacja zawiera odnośniki do źródeł, trzeba zweryfikować ich wiarygodność oraz aktualność. Dobrze jest również porównać informację z danego artykułu czy programu ze wskazanym materiałem źródłowym, istnieje bowiem ryzyko, że autorzy przytaczają dane niedokładnie lub niezgodnie z pierwowzorem, na który się powołują.

☑ Rozmawiam z innymi o bieżących wydarzeniach

Rozmawiaj z bliskimi i znajomymi na temat aktualnych wydarzeń. Pytaj ich, co sądzą o informacjach prezentowanych przez media. Wysłuchaj uważnie poglądów drugiej osoby – postaraj się je zrozumieć, dopytaj, z czego wynika dane stanowisko. Nie nastawiaj się na to, by przekonać rozmówcę do swoich racji – skoncentruj się raczej na wymianie myśli i wzajemnym zrozumieniu. Opinia innej osoby może poszerzyć Twoje spojrzenie na konkretną sprawę.

☑ Używam stron i narzędzi weryfikujących fakty

W epoce komunikacji cyfrowej odbieramy tak wiele informacji, że sprawdzanie prawdziwości wszystkich przywoływanych faktów przekracza możliwości pojedynczej osoby. Na domiar złego niektóre treści są tak sprawnie zmanipulowane, że ocena ich wiarygodności jest nie lada wyzwaniem. Z tych powodów konsumenci mediów powinni korzystać z portali factcheckingowych [czyt.: faktczekingowych], czyli ze stron służących do weryfikacji faktów (np. z portalu Demagog), lub z narzędzia dostępnego w ramach usług Google'a, czyli

sieciowej aplikacji Fact Check Tools [czyt.: fakt czek tuls]. Oczywiście rzetelność materiałów factcheckingowych również należy sprawdzać.

☑ Nie boję się zmieniać zdania

Jeżeli natrafisz na dane wskazujące, że Twoje wcześniejsze przekonania były błędne, po prostu to przyznaj i zmień własne stanowisko, aby lepiej odpowiadało rzeczywistości. Może to być trudne, ponieważ ludzie mają tendencję do preferowania informacji, które potwierdzają ich pogląd na daną sprawę. Jeżeli jednak potrafisz korygować własne stanowisko, świadczy to o Twojej zdolności do krytycznego myślenia i otwartości na zmianę poglądów wobec nowych dowodów.

Umiejętność 2.

Formułowanie, wyrażanie i uzasadnianie własnego zdania na podstawie danych oraz z uwzględnieniem wartości i potrzeb

☑ Ćwiczę argumentowanie i wyrażanie swojego zdania w prostych, codziennych sytuacjach

Własną opinię warto prezentować w różnych sprawach, nie tylko w tych, które dotyczą ważnych kwestii społecznych czy politycznych. Na przykład kiedy ktoś pyta Cię o Twoje spostrzeżenia na temat obejrzanego filmu czy przeczytanej książki, nie bój się przedstawić swojego punktu widzenia. Pamiętaj tylko, aby odpowiednio uzasadnić swoje zdanie.

☑ Zabieram głos w dyskusjach – na forum klasy, w grupie znajomych, rodzinie

Staraj się włączać do rozmów grupowych, niezależnie od wagi tematu. Nawet w sytuacji, gdy znajomi spierają się o to, czy kuchnia włoska jest lepsza od kuchnii azjatyckiej, zaakcentuj swoje zdanie i przedstaw argumenty. W przypadku poważniejszych tematów zadbaj o to, aby Twoje stanowisko opierało się na faktach. Jeśli nie orientujesz się w danym zagadnieniu, powiedz to swoim rozmówcom.

☑ Spisuję swoje myśli i argumenty w sprawach, które mnie interesują

Wybierz interesujący Cię temat lub problem. Spróbuj napisać w kilku zdaniach, jakie jest Twoje stanowisko w tej sprawie i dlaczego tak uważasz (czy np. wynika to z Twojego światopoglądu lub Twoich potrzeb, czy też opierasz się na pewnych faktach i danych). Następnie przejrzyj artykuły, materiały wideo i badania naukowe na ten temat. Na ich podstawie zweryfikuj prawdziwość i słuszność Twoich początkowych argumentów. Zastanów się, czy w związku z zebranymi informacjami nie musisz zmodyfikować swojego stanowiska.

☑ Czytam reportaże i oglądam filmy dokumentalne przedstawiające temat w pogłębiony sposób

Poszukaj filmów dokumentalnych, artykułów i książek, które dotyczą interesujących Cię tematów. Najlepiej, aby były to materiały głęboko i gruntownie analizujące dane zagadnienia oraz prezentujące stanowiska różnych stron. Zapoznaj się z nimi, a następnie zastanów się, co myślisz o tych materiałach i czy skłaniają Cię one do zweryfikowania swojej opinii w danej sprawie.

☑ Tworzę listę swoich wartości

Wynotuj, jakie elementy rzeczywistości są dla Ciebie ważne (np. rodzina, bezpieczeństwo finansowe, przyjaciele). Wskaż co najmniej trzy kluczowe wartości – zastanów się, jak je rozumiesz, dlaczego są dla Ciebie istotne oraz jak wpływają one na Twoje postrzeganie świata i opinie w kwestiach budzących kontrowersje.

Umiejętność 3.

Prowadzenie dialogu na sporne tematy z szacunkiem dla rozmówców

☑ Dopytuję, żeby zrozumieć perspektywę drugiej osoby

Kiedy ktoś ma inne zdanie, zamiast odpowiadać argumentami mającymi dowieść, że się myli, zadaj pytania:

- *Dlaczego tak myślisz?*
- *Dlaczego to jest dla ciebie ważne?*
- *Na czym opierasz swoje poglądy?*

Takie podejście pozwala zbudować płaszczyznę wzajemnego zrozumienia i zmniejsza ryzyko, że dyskusja zmieni się w ostry spór – wysłuchanie rozmówcy sprawi, że odwdzięczy Ci się on tym samym.

Podczas rozmowy zadawaj również pytania, dzięki którym lepiej zrozumiesz perspektywę drugiej strony:

- *Jak rozumiesz to słowo?*
- *Co masz na myśli, mówiąc…?*

☑ Mówię o mojej własnej perspektywie, o swoich uczuciach i doświadczeniach, nie uogólniam

Nie bój się używać zdań, które zaczynają się następująco: *Myślę, że…*, *Moje doświadczenie wskazuje, że…* Takie zwroty sygnalizują rozmówcy, że właśnie przedstawiasz swoją perspektywę, a nie argumenty mające obalić jego poglądy. Ułatwi to prowadzenie konwersacji, której celem jest wzajemne zrozumienie. Przeciwny efekt przyniesie używanie zwrotów uogólniających, np.: *Wszyscy wiemy, że…*, *Każdy potwierdzi, że…*, dlatego należy się ich wystrzegać.

☑ Unikam oceniania lub wyśmiewania rozmówców

Realizacja tego punktu może być bardzo trudna, ponieważ ocenianie jest wbudowane w naszą naturę. Niemożliwe jest, aby całkowicie powstrzymać się od wartościowania, jednak możemy postarać się nie wygłaszać ocen. Na przykład gdy ktoś dzieli się z nami pomysłem lub poglądem, warto wstrzymać się z wyrażaniem takich sądów, jak: *To bez sensu*, *To nierealne*, *To błędne stanowisko*. Należy przy tym bezwzględnie wystrzegać się wyśmiewania rozmówcy – sprawimy tym jedynie przykrość drugiej osobie i spowodujemy, że zamknie się ona na realny dialog albo zacznie atakować nas w podobny sposób.

☑ Doceniam informacje zwrotne otrzymane od innych osób

Okaż wdzięczność za udzielenie informacji zwrotnej dotyczącej Twojego stanowiska. W dobrym tonie jest podziękować, np.: *Tomku, dziękuję Ci za przedstawienie swojego zdania na ten temat*. Jeżeli wypowiedź rozmówcy zawierała ciekawe pomysły lub argumenty wskazujące, że w niektórych kwestiach nie masz racji, to warto dodatkowo za nie podziękować, np.: *Aniu, doceniam, że wytłumaczyłaś mi, dlaczego się myliłem w danej kwestii…*, *Przedstawiłaś ważne argumenty przeciwko mojej tezie…*. Taka postawa pokaże, że aktywnie słuchasz i szanujesz odmienne zdanie.

☑ Zapewniam innym przestrzeń do wypowiedzi, nie mówię za długo i nie przerywam

Wysokiej jakości rozmowa wymaga przestrzegania stosownej etykiety. Dlatego zanim odpowiesz, poczekaj, aż rozmówca dokończy swoje wystąpienie. Gdy zabierasz głos, zadbaj o to, aby czas Twojej wypowiedzi nie odbiegał od czasu wykorzystanego przez innych. Jeżeli widzisz, że ktoś z grupy nie zabrał jeszcze głosu, zapytaj spokojnie, czy nie chciałby czegoś dodać.

☑ Znajduję i podkreślam wspólne punkty w dyskusji

W rozmowie z osobami o odmiennych poglądach postaraj się znaleźć stwierdzenie, z którym wszyscy się zgadzają. Wyraź je słowami: *Jak rozumiem, wszyscy w tym gronie zgadzamy się, że…* Może być to dobry fundament dalszej rozmowy, wspólne poglądy pozwalają bowiem budować atmosferę wzajemnego szacunku i zapobiegać ostrym konfliktom.

Umiejętność 4.

Podejmowanie działań na rzecz rozwiązania wybranych problemów społecznych:

1) identyfikowanie i analizowanie problemów społecznych w wybranym obszarze
2) formułowanie propozycji rozwiązania problemu społecznego i ich realizacja samodzielnie lub w grupie albo przez wpływanie na władze

☑ Obserwuję swoje otoczenie i myślę o nim pod kątem tego, co można by zmienić na lepsze

Pomyśl o irytujących, utrudniających funkcjonowanie elementach Twojej codzienności, takich jak zaśmiecone park czy plaża, spóźniające się autobusy czy stary sprzęt sportowy w szkole. Wypisz wszystkie z tych problemów oraz pomyśl, które z nich są na tyle istotne, że warto zaangażować się w ich rozwiązanie.

☑ Rozmawiam ze znajomymi i rodziną o istotnych dla mnie problemach w otoczeniu

Zapytaj bliskie Ci osoby, jak zapatrują się na zaobserwowane przez Ciebie problemy. Czy również je zauważyły? Co o nich myślą? Co, według nich, można zrobić w tych sprawach? Dobrze jest podejmować działania wspólnie z innymi, dlatego możesz dopytać, czy Twoi rozmówcy są gotowi zaangażować się w rozwiązanie konkretnego problemu.

☑ Pogłębiam wiedzę o ważnych dla mnie problemach

Być może dany problem został już wcześniej zauważony – sprawdź, czy mówiły o nim media lokalne. Zapoznaj się z wyszukanymi materiałami: artykułami i nagraniami. Spróbuj także dotrzeć do osoby, która posiada pogłębioną wiedzę na temat danej sprawy (np. do pracownika miejskiej instytucji, eksperta organizacji pozarządowej czy wybranego nauczyciela). Zapytaj ją, z czego wynika problem i jakie działania pomogłyby w jego rozwiązaniu. Może się okazać, że ktoś podjął już kiedyś walkę z tym negatywnym zjawiskiem – warto zatem dopytać o jego doświadczenia, aby np. nie powielić wcześniejszych błędów.

☑ Szukam prostych rozwiązań do samodzielnego lub szybkiego wdrożenia

Zastanów się, co możesz zrobić, wykorzystując dostępne aktualnie metody i zasoby.

- W Twoim zasięgu jest zorganizowanie akcji zbierania śmieci na zanieczyszczonej plaży.
- Wymiana wyposażenia sportowego szkoły wykracza poza Twoje możliwości finansowe, ale możesz przedstawić sprawę dyrektorowi – samodzielnie albo za pośrednictwem nauczyciela lub samorządu uczniowskiego.
- Większym problemem jest niepunktualna komunikacja miejska – możesz skierować petycję do organów samorządu lub zakładu transportu miejskiego z prośbą o naprawę sytuacji i liczyć na to, że ktoś podejmie stosowne działania.

Jak kształtować ważne umiejętności?

Umiejętność 5.

Wpływanie na władze publiczne przez:

1) świadomy udział w głosowaniu / wybór własnych przedstawicieli

2) uczestnictwo w dialogu z przedstawicielami władz

3) wykorzystanie form protestu dopuszczalnych w porządku demokratycznym

Świadomy udział w głosowaniu / wybór przedstawicieli

☑ Znam podstawy systemu wyborczego

Poznaj zasady działania systemu wyborczego w Polsce. Zwróć uwagę szczególnie na to, kto może głosować i kandydować, jakie są rodzaje wyborów, z czego wynika liczba posłów i innych przedstawicieli z danego okręgu wyborczego, czym charakteryzuje się głosowanie w okręgach jednomandatowych oraz jakie są jego zalety i wady.

☑ Świadomie głosuję w wyborach szkolnych

Poznaj kandydatów do władz samorządu uczniowskiego i ich pomysły na wprowadzenie zmian w szkole. Spróbuj także porozmawiać z tymi osobami, dopytując o ważne dla Ciebie kwestie. Na podstawie zebranych informacji zagłosuj na kandydata, którego program najbardziej Ci odpowiada.

☑ Znam programy kandydatów i partii

Przed wyborami do organów władzy na szczeblach krajowym i samorządowym zapoznaj się z programami startujących kandydatów i partii politycznych. Wykorzystaj takie narzędzia, jak Latarnik Wyborczy, aby ustalić poziom zgodności Twoich poglądów z postulatami konkretnego komitetu wyborczego.

☑ Biorę udział w symulacjach wyborów

Przy okazji wyborów parlamentarnych, prezydenckich, europejskich lub samorządowych zachęć nauczyciela edukacji obywatelskiej lub WOS-u do zorganizowania symulacji wyborów w szkole (przykładem takiej inicjatywy jest projekt „Młodzi głosują"). Pomóż w przygotowaniu całej akcji, a także weź udział w zorganizowanym wspólnie głosowaniu. Zyskasz w ten sposób cenne doświadczenia oraz poszerzysz wiedzę na temat procedur demokratycznych.

☑ Zachęcam innych do świadomego głosowania i rozmawiam o ich motywacjach wyborczych

Rozmawiaj z innymi o tym, dlaczego warto głosować, oraz o powodach, dla których poszczególni obywatele decydują się oddać głos na określoną partię czy konkretnego kandydata. Rozmawiaj również z osobami, które nie są przekonane do udziału w wyborach – zapytaj je o przyczyny ich wątpliwości, a także o to, co mogłoby zmienić ich podejście. Na podstawie zebranych informacji stwórz listę argumentów, które mogłyby przekonać do głosowania ludzi w różnym wieku, a następnie przedstaw je w rozmowach z bliskimi i znajomymi.

Dialog z władzami publicznymi

☑ Śledzę działania władz lokalnych i komunikuję się z nimi w mediach społecznościowych

Obserwuj oficjalne konta władz lokalnych oraz profile osób pełniących funkcje radnego, burmistrza itp. Komentuj ich materiały oraz dopytuj o to, z czego wynikają ich decyzje. Pamiętaj, aby w komentarzach przestrzegać zasad kulturalnej dyskusji.

☑ Zadaję pytanie przedstawicielom władz lokalnych

Napisz mail lub wiadomość w mediach społecznościowych do przedstawicieli władz lokalnych i porusz w swoim tekście sprawę, która Cię interesuje. Przykładowym tematem może być rozbudowa sieci dróg rowerowych w Twoim mieście. Zapytaj, jakie są plany władz w tym zakresie i czy mogą Ci one udzielić informacji w sprawie przyszłych inwestycji w infrastrukturę rowerową.

☑ Biorę udział w konsultacjach społecznych i spotkaniach otwartych z przedstawicielami władz lokalnych

- Uczestnicz aktywnie w organizowanych w Twojej miejscowości lub gminie konsultacjach dotyczących ważnych spraw lokalnych, takich jak plan zagospodarowania przestrzennego, budowa osiedla lub remont drogi. Przedstaw swoją opinię na temat planowanych przedsięwzięć.
- Niekiedy władze lokalne organizują również otwarte spotkania, na których przedstawiają szczegółowe informacje o podjętych już decyzjach. W trakcie tych spotkań również można wyrażać opinię w omawianych kwestiach.

Formy protestu dopuszczalne w demokracji

☑ Wiem, jakie metody protestowania są legalne

Dowiedz się, co jest potrzebne, żeby zorganizować demonstrację (zob. s. 19–20), oraz jakich zasad powinni przestrzegać jej uczestnicy (np. czego nie można robić w trakcie zgromadzenia, jakich przedmiotów nie wolno mieć przy sobie).

☑ Podpisuję petycje w ważnych dla mnie sprawach

Jeśli znajdziesz petycję, która porusza interesujący Cię problem (dotyczący np. ochrony środowiska), dokładnie zapoznaj się z jej treścią. Jeżeli zgadzasz się z postulatami autorów, podpisz petycję. Podziel się tym faktem z innymi w poście opublikowanym w mediach społecznościowych.

☑ Biorę udział w protestach i manifestacjach poświęconych ważnym dla mnie sprawom

Wyrażaj swoje stanowisko, kiedy dzieje się coś ważnego w Twojej miejscowości (np. organizowana jest wycinka drzew, podjęto decyzję o wyburzeniu zabytkowego obiektu) lub w kraju (np. uchwalenie przez Sejm RP kontrowersyjnej ustawy), a nawet na arenie międzynarodowej (np. konflikt zbrojny). Jeżeli w reakcji na aktualne wydarzenia różne organizacje lub osoby indywidualne organizują protest, a Ty uważasz, że jest on słuszny, dołącz do niego. W ten sposób zaakcentujesz swoje poglądy wobec konkretnego zjawiska. Nawet jeśli sprawa wydaje Ci się przegrana, to pamiętaj, że im większa jest skala protestu, tym większa szansa, że decydenci będą musieli się odnieść do postulatów manifestantów.

Umiejętność 6.

Załatwianie podstawowych spraw urzędowych i ochrona własnych praw w relacji z państwem

☑ Samodzielnie wyrabiam potrzebne dokumenty

Sprawdź, jakich dokumentów będziesz potrzebować w najbliższym czasie. Mogą to być legitymacja szkolna, dowód osobisty, miesięczny bilet autobusowy czy paszport. Sprawdź, które z nich możesz wyrobić samodzielnie. Jeżeli niezbędny jest udział rodziców, to poproś ich, aby Ci towarzyszyli podczas załatwiania spraw urzędowych. Staraj się jednak samodzielnie wypełniać formularze, rozmawiać z urzędnikami itd.

☑ Korzystam z konta w serwisie ePUAP, z profilu zaufanego oraz z aplikacji mObywatel

To darmowe narzędzia, których można używać od momentu ukończenia 13 roku życia i które umożliwiają załatwianie spraw urzędowych online, np. składanie wniosków o dokumenty lub zgłaszanie ich zgubienia. Profil zaufany pozwala ponadto na podpisywanie wniosków i oświadczeń w internecie.

☑ Czytam regulaminy lub umowy, które podpisuję

Jest to żmudna i nudna czynność, ale zapoznawanie się z regulaminami i umowami daje nam niezbędną wiedzę na temat warunków, na które się zgadzamy. Największą uwagę należy zwrócić na kluczowe fragmenty tych dokumentów, dotyczące:

- praw i obowiązków stron,
- opłat i kosztów,
- warunków rozwiązania umowy,
- ograniczeń odpowiedzialności drugiej strony.

Dobrze zapoznać się z fragmentami poświęconymi polityce prywatności, aby dowiedzieć się, jak będą wykorzystywane nasze dane osobowe. Pamiętaj, żeby dać sobie czas na przeczytanie dokumentu – nie należy niczego podpisywać pod presją. Całkiem prawdopodobne, że nie zrozumiesz wszystkich zapisów umowy bądź regulaminu – w takiej sytuacji należy poprosić pracownika danej instytucji o wyjaśnienie przepisów budzących wątpliwości. Jeżeli nie masz takiej możliwości, poproś o pomoc rodziców lub opiekunów prawnych.

☑ Towarzyszę rodzicom i opiekunom w załatwianiu podstawowych spraw urzędowych

Wykorzystuj sytuacje, w których Twoi rodzice czy opiekunowie np. rejestrują samochód czy wyrabiają nowy paszport. Porozmawiaj z nimi, jak wygląda standardowa procedura w podstawowych sprawach urzędowych i co jest potrzebne do ich załatwienia. Postaraj się towarzyszyć im podczas wizyt w urzędach – zobacz, jak to wygląda w praktyce.

☑ Ćwiczę pisanie prostych pism urzędowych

Spróbuj napisać podanie czy reklamację. Oczywiście nie musisz takiego pisma wysyłać – to tylko ćwiczenie, które pozwoli Ci lepiej poznać daną formę.

☑ Znam swoje prawa w relacjach z instytucjami państwowymi

Zapoznaj się z dostępnymi w internecie opracowaniami na temat praw obywatelskich. Dzięki nim poznasz swoje prawa w różnych sytuacjach, np. podczas kontroli policyjnej, w kontaktach z urzędami, w szkole (zob. s. 93).

☑ Wiem, jak reagować w sytuacjach, gdy łamane są prawa obywateli

Sama wiedza o katalogu praw obywatelskich nie wystarczy – należy także poznać ścieżkę postępowania w reakcji na ich naruszenie. Sprawdź, w jaki sposób należy dokumentować takie przypadki oraz gdzie można je zgłaszać i szukać wsparcia, gdy podmiot odpowiedzialny za złamanie prawa odmawia naprawy sytuacji.

1. Ja i społeczeństwo

1. Patriotyzm
2. Grupy społeczne i wspólnoty
3. Relacje grupowe
4. Współpraca i konflikty w grupie
5. Współczesne społeczeństwo polskie

1. Patriotyzm

Na tej lekcji:

• dowiesz się, czym jest patriotyzm • rozważysz, co znaczy dziś być dobrym obywatelem i co znaczyło to w przeszłości • poznasz różnorodne działania, które mogą być wyrazem troski o ojczyznę • przeanalizujesz własną postawę patriotyczną i obywatelską.

Przywiązanie do **ojczyzny** jest ważnym elementem światopoglądu wielu ludzi. Obok troski o dobro narodu jest ono także istotnym aspektem postawy, którą określamy jako patriotyzm. Postawa ta może się przejawiać zarówno w deklaracjach – np. wyrażających dumę z bycia Polakiem – jak i w działaniach. W historii narodu polskiego patriotyzm manifestował się przede wszystkim w walce zbrojnej o wolność ojczyzny. We współczesnym, szerszym rozumieniu za patriotyczne uznaje się dążenie do bycia dobrym obywatelem niepodległego państwa.

Ojczyzna – kraj urodzenia lub zamieszkania danej osoby albo państwo, z którego pochodzili jej przodkowie i z którym łączy ją uczuciowy związek.

Czym jest patriotyzm?

To postawa wyrażająca szacunek, miłość i przywiązanie do ojczyzny oraz silną więź społeczną z rodakami. Przejawia się ona w gotowości do poświęcenia się dla dobra wspólnoty narodowej oraz do jej obrony, przy jednoczesnym poszanowaniu innych narodów i ich kultury.

Patriota to ktoś, kto w codziennym funkcjonowaniu nie ogranicza się do sfery osobistej, lecz interesuje się życiem publicznym w kraju ojczystym, krytycznie je analizuje i poddaje ocenie, odwołując się do wspólnych wartości i zasad, z szacunkiem dla tych, którzy mają inne zdanie. Rozumie bowiem, że we współczesnym społeczeństwie, bardzo zróżnicowanym pod względem światopoglądowym, każda osoba może inaczej pojmować patriotyzm i wynikające z niego obowiązki.

W codziennym życiu zarówno młodzi ludzie, jak i dorośli dokonują wielu wyborów, które mogą świadczyć o stopniu ich zainteresowania sprawami ojczyzny. Podejmowanie decyzji z uwzględnieniem interesu narodowego jest przejawem postawy patriotycznej.

Czy wiesz, że...

Wyraz „patriotyzm" ma starożytny rodowód. Pochodzi od greckiego słowa *patría*, które w zależności od kontekstu oznaczało „rodowód", „klan", „rodzinę" lub „ojczyznę".

Na czym polega miłość do ojczyzny?

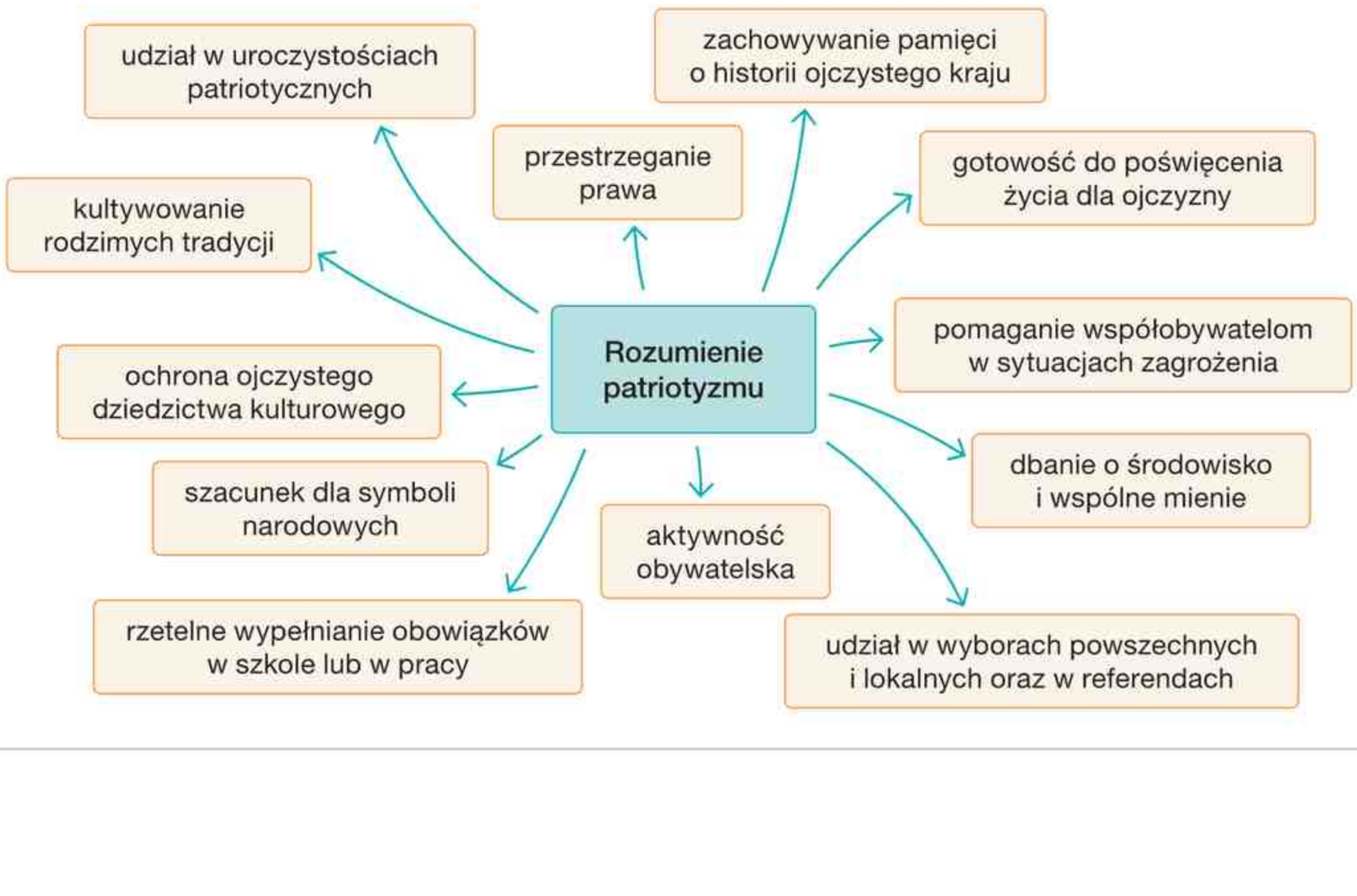

?

Na czym – Twoim zdaniem – polega miłość do ojczyzny?

Patriotyzm wczoraj i dziś

W Polsce w powszechnym myśleniu dominuje skojarzenie patriotyzmu **z walką o niepodległość** i **krzewieniem polskiego dziedzictwa narodowego**. Dla wielu pokoleń bycie patriotą oznaczało **poczucie dumy z ojczyzny** i **wiedzę na temat polskiej historii**.

Współcześnie postrzeganie postawy patriotycznej się zmienia – coraz częściej dostrzega się jej przejawy **w dbaniu o środowisko, przestrzeganiu prawa** czy **wspieraniu lokalnej przedsiębiorczości**.

Współczesny patriotyzm wyraża się także **zaangażowaniem w działania na rzecz wspólnoty** dużo mniejszej niż naród, np. w pracę w szkolnym samorządzie, w wolontariat w hospicjum czy w protesty przeciwko niekorzystnym dla środowiska decyzjom władz samorządu lokalnego. Towarzyszy temu często **wiedza na temat lokalnych bohaterów** – historycznych i współczesnych. Przejawami aktywnej postawy patriotycznej są też dzisiaj **udział (czynny i bierny) w wyborach** oraz śledzenie **debaty publicznej** i zabieranie w niej głosu na wybrane tematy.

Dla zachowania odpowiedzialnej postawy patriotycznej ważne jest **poznawanie historii swojego kraju** i **jego kultury**, ze świadomością, że przeszłość ojczyzny nigdy nie była czarno-biała. Nie chodzi tutaj tylko o znajomość faktów i postaci historycznych – należy krytycznie analizować wybory dokonywane przez Polaków zarówno w poprzednich pokoleniach, jak i obecnie. Takie podejście do patriotyzmu pozwala świadomie zajmować stanowisko w sprawach dotyczących życia publicznego i podejmować osobiste decyzje w zgodzie z dobrem wszystkich obywateli.

Finałem corocznych obchodów Święta Wojska Polskiego, przypadającego 15 sierpnia, jest defilada wojskowa odbywająca się na warszawskiej Wisłostradzie.

Skąd się biorą patrioci? Źródła wychowania obywatelskiego i patriotycznego

Szkoła	Lekcje są ważnym źródłem wiedzy o przeszłości, kulturze, języku, narodowych symbolach. Istotną rolę odgrywają nauczyciele z pasją oraz szkolne sytuacje, w których uczniowie mogą zaangażować się w kultywowanie patriotyzmu.
Rodzina	Młodego człowieka kształtują podejmowane w domu rozmowy na temat wydarzeń historycznych, życia obywatelskiego oraz dobra wspólnego. Jeżeli rodzice dają przykład zaangażowania w pielęgnowanie tradycji czy w inicjatywy obywatelskie, wpływa to na bieżącą i przyszłą aktywność dzieci.
Wydarzenia jednoczące	Na wzmocnienie patriotyzmu i gotowości do działania na rzecz dobra wspólnego wpływają wydarzenia, w które angażuje się – w roli bezpośredniego uczestnika lub tylko emocjonalnie – wielu Polaków. Mogą to być wydarzenia polityczne (np. protesty w latach 70. i 80. XX wieku), katastrofy i tragedie (katastrofa w Smoleńsku, wojna w Ukrainie), a także wydarzenia sportowe z udziałem Polaków (sukcesy Igi Świątek czy polskiej drużyny siatkarskiej).

Czy wiesz, że...

Niektóre osoby postrzegają cały świat jako wielką ojczyznę wszystkich ludzi. Postawę taką nazywamy **kosmopolityzmem**. Jej upowszechnienie powoduje, że stopniowo zacierają się podziały narodowe i państwowe. Wzmacniają ją globalizacja, migracje ludności i rozwój komunikacji cyfrowej.

Postawą przeciwną kosmopolityzmowi jest **nacjonalizm**. Opiera się on na przekonaniu, że przynależność do narodu jest dla człowieka głównym składnikiem tożsamości. Nacjonalista uznaje interes własnego narodu za nadrzędny wobec dążeń różnych grup społecznych czy innych nacji. Skrajnym przejawem nacjonalizmu jest **szowinizm**. Osoby, które prezentują tę postawę, uważają swój naród za lepszy od innych, odnoszą się z pogardą do przedstawicieli innych nacji, dopuszczają ich dyskryminację, a nawet prześladowanie.

Czy wiesz, że...

Wielu ludzi odczuwa emocjonalną więź z określoną miejscowością, wsią czy dzielnicą. Przywiązanie do tzw. „małej ojczyzny" określamy jako patriotyzm lokalny. Jego przejawem jest zaangażowanie w życie społeczne i kulturalne w najbliższej okolicy.

Rodzaje patriotyzmu

Współczesne rozumienie patriotyzmu jest niejednorodne. Mówi się o patriotyzmie narodowym i patriotyzmie obywatelskim. W dyskusji publicznej coraz częściej pojawia się pojęcie patriotyzmu gospodarczego. Wszystkie te formy patriotycznej postawy łączy przywiązanie do narodowych symboli: godła, hymnu, flagi, a różni sposób realizacji patriotycznych idei w praktyce.

Patriotyzm narodowy	Osoby identyfikujące się z tym rozumieniem patriotyzmu wskazują jako wzór bohaterskie zrywy i czyny z przeszłości, osobiste poświęcenie przodków w sytuacji zagrożenia narodu i ojczyzny. Współcześnie rzadko mamy okazję, aby wykazać się takimi heroicznymi postawami, choć wojna rosyjsko-ukraińska za wschodnią granicą Polski i konflikt palestyńsko-izraelski sprawiają, że częściej myślimy o patriotyzmie jako gotowości do walki za ojczyznę. Polacy bliscy temu podejściu podkreślają konieczność poznawania ojczystej historii oraz pielęgnowania tradycji i kultury polskiej, np. przez uczestnictwo w uroczystościach upamiętniających ważne wydarzenia z polskich dziejów.
Patriotyzm obywatelski	Ta forma postawy patriotycznej bardziej odpowiada potrzebom współczesnego państwa demokratycznego. Osoby identyfikujące się z tym modelem biorą udział w wyborach, są zainteresowane polityką, żyją w zgodzie z prawem i powszechnie uznawanymi regułami życia społecznego, działają na rzecz swojej wspólnoty lokalnej. Kultywują zatem patriotyzm codzienny, często wyrażający się w małych sprawach.
Patriotyzm gospodarczy	Jako patriotyczne można ocenić wszystkie nasze decyzje i wybory, np. zakupowe, które przynoszą bezpośrednie (ekonomiczne lub rozwojowe) korzyści państwu i jego gospodarce. Czasami takie nastawienie nazywa się patriotyzmem konsumenckim.

Przykład

?

Czy w Twoich codziennych zachowaniach można dostrzec przejawy postawy patriotycznej?

Patriotyzm codzienny

Patriota czuje się współodpowiedzialny za to, co się dzieje wokół niego – w szkole, w mieście, w państwie czy na świecie. Z odpowiedzialności tej może wynikać wiele drobnych codziennych zachowań opartych na uczciwości i życzliwości, np. kupowanie biletu na przejazd środkami transportu zbiorowego, unikanie wulgarnego języka w przestrzeni publicznej, dbanie o czystość w klasie, pomaganie starszemu sąsiadowi, noszenie maseczki zgodnie z zaleceniami władz, segregowanie odpadów. Za patriotyczne można uznać także działania wymagające zdecydowania i odwagi, np. sprzeciw wobec niesprawiedliwego traktowania czy łamania norm obowiązujących w przestrzeni publicznej.

Polskie produkty

Na wielu towarach można dostrzec znak „Produkt Polski". To element ogólnopolskiej kampanii informacyjnej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, promującej produkty wytworzone w Polsce lub na bazie polskich surowców. Celem tej akcji jest z jednej strony ułatwienie kupującym rozpoznawania oferty polskich producentów, a z drugiej strony – rozwijanie w społeczeństwie patriotyzmu konsumenckiego.

PRODUKT POLSKI

Jak często zdarza się Pani(-u) zrezygnować z zakupu danego produktu, bo nie został on wytworzony w Polsce?

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Przykład

Muzyka i patriotyzm

Muzyczną formę upowszechniania polskiej historii i kultury zaproponowała w 2022 r. piosenkarka Sanah. Artystka zaaranżowała jako piosenki utwory wybitnych polskich poetów: Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, Juliana Tuwima, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego i Wisławy Szymborskiej.

Na płycie *Sanah śpiewa poezyje* znalazły się m.in. dwie wersje muzyczne patriotycznego wiersza Adama Asnyka *Da Bóg kiedyś zasiąść w Polsce wolnej* – tekst ten nawiązuje do sytuacji Polaków po powstaniu styczniowym i wyraża wiarę w siłę narodu i możliwość odzyskania wolności.

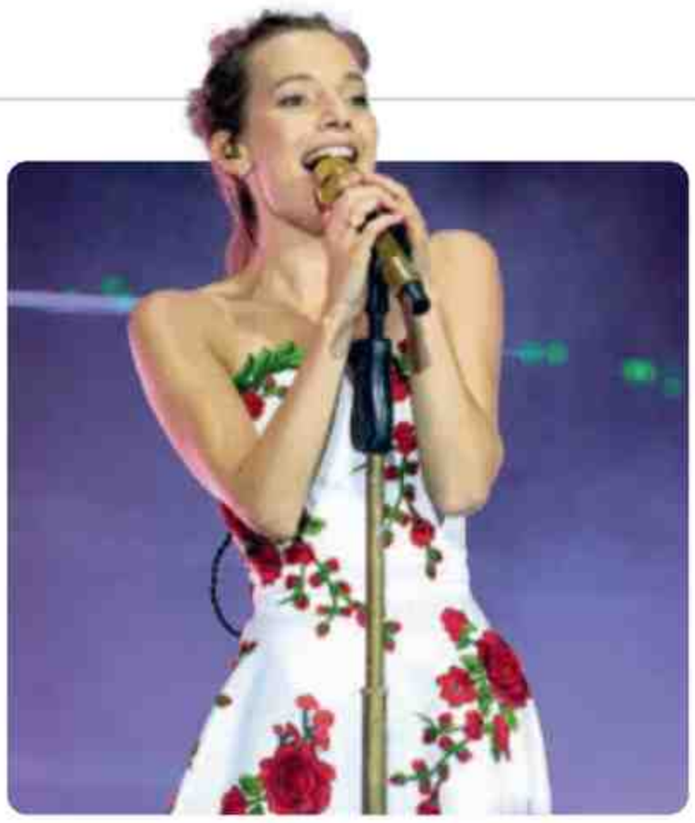

Sanah podczas koncertu na Stadionie Narodowym w Warszawie w 2023 r.

Patriotyzm ponad podziałami

Działalność patriotyczna jest obszarem, w którym cele i interesy osób zaangażowanych i deklarujących przywiązanie do ojczyzny mogą się znacznie różnić, głównie ze względu na odmienne sympatie polityczne i światopoglądy. Prowadzi to często do konfliktów, a nawet do podziału patriotycznie nastawionych obywateli na wrogie sobie obozy. Kluczowe jest stworzenie między nimi przestrzeni do dialogu, który mógłby doprowadzić do zrozumienia racji przeciwnej strony, a następnie do uzgodnienia wspólnych celów i kierunków działania. Gotowość do prowadzenia takiego dialogu z poszanowaniem zdania drugiej strony jest dziś bardzo pożądanym elementem patriotyzmu (więcej na ten temat dowiesz się w tematach 4. i 5.).

Przykład

Marsz Niepodległości

Przypadająca na 11 listopada rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości współcześnie kojarzy się głównie z odbywającym się co roku w Warszawie Marszem Niepodległości. Jest to cykliczne zgromadzenie będące stałym elementem uroczystych obchodów Narodowego Święta Niepodległości.

Początkowo przemarsz ulicami stolicy inicjowały organizacje polityczne o charakterze nacjonalistycznym: Młodzież Wszechpolska i Obóz Narodowo-Radykalny. Od 2011 r. oficjalnym organizatorem wydarzenia jest Stowarzyszenie Marsz Niepodległości.

Każdego roku marsz wywołuje gorącą dyskusję w przestrzeni publicznej – przyczyną kontrowersji są zwłaszcza agresywne zachowania niektórych radykalnych grup uczestniczących w tym wydarzeniu.

Co roku marsz rozpoczyna się od zgromadzenia na Rondzie Dmowskiego w pobliżu Pałacu Kultury i Nauki. Przemarsz przez centrum Warszawy kończy się na błoniach Stadionu Narodowego.

Czy wiesz, że...

Krytyczne myślenie to ważny element postawy patriotycznej. Zapewnia ono, że patriota nie wyklucza nikogo ze wspólnoty i godzi dumę z przynależności do narodu ze zdolnością do trzeźwej oceny funkcjonowania społeczeństwa i państwa oraz z szacunkiem dla drugiego człowieka – dla jego odmienności i indywidualnych doświadczeń.

?

Dlaczego, Twoim zdaniem, takie wydarzenia, jak Marsz Niepodległości, często zamiast łączyć – dzielą? Rozważ, czy jest możliwy patriotyzm ponad podziałami.

Twoja kolej!

Przygotujcie serię plakatów przedstawiających różne oblicza współczesnego patriotyzmu.

- Możecie na nich umieścić hasła, cytaty, zdjęcia i rysunki o charakterze patriotycznym.
- Następnie zorganizujcie w szkole wystawę swoich prac i przeprowadźcie dyskusję na temat definiowania nowoczesnego patriotyzmu i codziennych działań obywatelskich.

Współczesne przykłady postaw patriotycznych

Ważnym elementem wychowania obywatelskiego i patriotycznego jest promowanie codziennego zaangażowania w sprawy wspólnoty. W Polsce organizuje się rozmaite konkursy i plebiscyty, których celem jest wyróżnienie osób szczególnie zasłużonych dla społeczeństwa. Poniżej przedstawiono kilka z takich inicjatyw.

- **Nagroda im. Jana Rodowicza „Anody".** Nominowane do niej osoby podejmują działania na rzecz potrzebujących z wiarą, że dobroć okazywana drugiemu człowiekowi może zmienić świat. Bliskie są im takie wartości, jak odwaga, honor, odpowiedzialność, opieka nad słabszymi, pracowitość czy koleżeństwo. Wyróżnienia są przyznawane w kategoriach: „Całokształt dokonań", „Wyjątkowy czyn" i „Akcja społeczna".
- **Warszawianka Roku.** To plebiscyt, w którym nominacje otrzymują mieszkanki stolicy stawiające czoła przeciwnościom losu i niosące pomoc potrzebującym. Od 2024 r. w jego ramach przyznaje się także wyróżnienie Warszawianka Młodego Pokolenia – trafia ono do młodych kobiet zaangażowanych w działania społeczne w mieście.
- **Nagroda im. Ireny Sendlerowej „Za naprawianie świata".** Celem tego wyróżnienia przyznawanego przez Centrum Edukacji Obywatelskiej jest wspieranie nauczycielek i nauczycieli, którzy w swojej pracy starają się nie tylko przekazywać wiedzę, lecz także kształtować postawy otwartości, szacunku dla innych, solidarności oraz zaangażowania w życie publiczne.
- **Nagroda Prezydenta RP „Dla dobra wspólnego".** Wyróżnienie to promuje postawy, działania i projekty obywatelskie realizowane w interesie społecznym. Nagrodę otrzymują osoby, organizacje pozarządowe i przedsięwzięcia społeczne budujące wspólnotę obywatelską i kreujące postawy patriotyczne.

Wymienione inicjatywy promują zachowania patriotyczne oraz podnoszą świadomość tego, w jak różnorodny sposób można być dobrym obywatelem i patriotą.

Twoja kolej!

Wybierz jedną z opisanych wyżej nagród. Sprawdź, kogo wyróżniono w jej ostatniej edycji i jaka działalność została doceniona. Następnie przedstaw swoim kolegom i koleżankom wybraną laureatkę lub wybranego laureata. Zwróć uwagę na te postawy i osiągnięcia nagrodzonej osoby, które świadczą o jej patriotyzmie. Wskaż, które z nich mają dla Ciebie największe znaczenie.

Obowiązki obywatelskie

Postawa patriotyczna zakłada wypełnianie obowiązków wymienionych – obok praw obywatela – w *Konstytucji RP*, dotyczących:

- wierności krajowi i troski o dobro wspólne,
- przestrzegania prawa,
- ponoszenia świadczeń publicznych, w tym płacenia podatków,
- obrony ojczyzny,
- dbałości o stan środowiska.

Zarówno prawa, jak i obowiązki obywatelskie określają sytuację każdej Polki i każdego Polaka. Oczywiście sposób ich realizacji zależy od możliwości danego obywatela, określanych przez jego wiek, wiedzę, umiejętności czy dostęp do wybranych narzędzi i rozwiązań. Dlatego inaczej wypełniają te powinności osoby dorosłe, a inaczej dzieci czy nastolatkowie.

Przykład

Zachowania obywatelskie według polskich uczniów

W 2022 r. zostało przeprowadzone Międzynarodowe Badanie Kompetencji Obywatelskich ICCS 2022. To największe badanie dotyczące świadomości obywatelskiej wśród młodych ludzi. Uczestniczyli w nim 14-latkowie z całego świata, w tym uczniowie klas ósmych szkół podstawowych z Polski. Poniżej przedstawiono ich odpowiedzi na pytanie, co znaczy bycie dobrym obywatelem.

Jakie zachowania składają się na bycie dobrym obywatelem w dorosłym życiu?

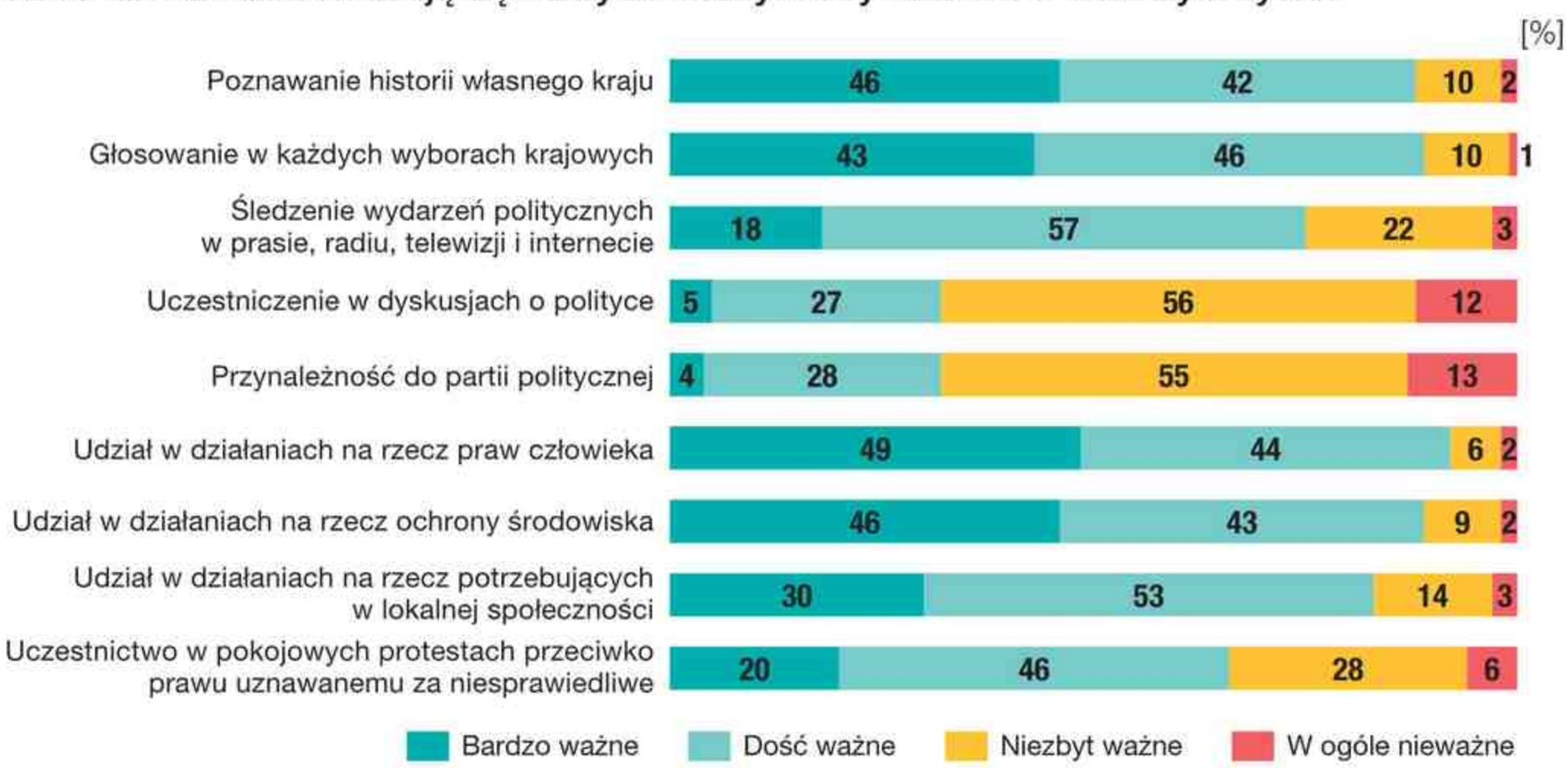

Źródło danych: *Młodzi w demokracji. Wyniki Międzynarodowego Badania Kompetencji Obywatelskich ICCS 2022*, Instytut Badań Edukacyjnych (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Konstytucja RP
art. 82–86

Przypomnij sobie

Obywatelstwo

Szczególną formą przynależności jest obywatelstwo, czyli więź prawna łącząca jednostkę z państwem. Z reguły ludzie nabywają obywatelstwo w momencie narodzin. W Polsce obowiązuje zasada, że obywatelstwo RP uzyskuje dziecko, którego przynajmniej jedno z rodziców jest obywatelem polskim. Obywatelstwo mogą otrzymać także cudzoziemcy – na mocy decyzji odpowiednich organów państwa.

Co oznacza dla Ciebie zaangażowanie obywatelskie?

Obowiązek obrony ojczyzny

W ramach powszechnego obowiązku obrony RP wszyscy polscy obywatele powinni m.in.:

- działać na rzecz umacniania obronności;
- przygotowywać siebie i innych na wypadek zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa i społeczeństwa;
- zabezpieczać mienie narodowe na wypadek wojny;
- uczestniczyć w edukacji dla bezpieczeństwa.

Ponadto obywatele zdolni ze względu na wiek i stan zdrowia do aktywnego udziału w obronie państwa są zobowiązani do:

- pełnienia służby wojskowej;
- wykonywania zadań wynikających z przydziałów kryzysowych i mobilizacyjnych;
- pełnienia służby w obronie cywilnej.

F

System obrony cywilnej

Niemilitarną częścią systemu obronnego państwa jest tzw. **obrona cywilna**, określana również jako ochrona ludności. Polega ona na zapewnianiu obywatelom bezpieczeństwa, w tym na ochronie życia, zdrowia i mienia oraz środowiska naturalnego w razie wypadków i klęsk żywiołowych. Podmioty tworzące obronę cywilną mają zabezpieczać przed zniszczeniem zakłady pracy, urządzenia użytku publicznego i dobra kultury, ratować poszkodowanych w czasie wojny, współdziałać z innymi służbami państwa w usuwaniu skutków klęsk żywiołowych i zagrożeń dla środowiska. Do ich głównych zadań należą:

- opracowywanie planów ochrony ludności i infrastruktury na wypadek wojny;
- upowszechnianie wiedzy na temat obrony cywilnej i przygotowanie społeczeństwa do powszechnej samoobrony;
- wykrywanie zagrożeń i alarmowanie;
- przeprowadzanie ewakuacji ludności, organizowanie akcji ratunkowych, współdziałanie w zwalczaniu skutków klęsk żywiołowych;
- przygotowywanie schronów i utrzymywanie ich w gotowości do użycia;
- zapewnienie doraźnego schronienia ludziom poszkodowanym w wyniku klęsk żywiołowych i działań zbrojnych oraz zaopatrywanie tych osób w podstawowe artykuły;
- zabezpieczenie dóbr kultury, dokumentacji, urządzeń użytku publicznego;
- przywracanie działania niezbędnych urządzeń użyteczności publicznej, w tym pomoc w odbudowie awaryjnych ujęć wody pitnej;
- wsparcie służb państwowych w przywracaniu i utrzymaniu porządku.

Funkcjonowanie systemu obrony cywilnej w Polsce reguluje *Ustawa z 5 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej*. System ten tworzą **organy administracji rządowej** (np. minister właściwy do spraw wewnętrznych, wojewoda) **i samorządowej** (m.in. wójt, burmistrz, prezydent miasta) oraz **podmioty ochrony ludności**, m.in. Rządowe Centrum Bezpieczeństwa, Rządowa Agencja Rezerw Strategicznych, podmioty lecznicze (np. szpitale), straż pożarna oraz przedsiębiorstwa zapewniające podstawowe usługi komunalne, takie jak dostarczanie wody czy usuwanie śmieci.

Czy wiesz, że...

Mężczyźni, którzy w danym roku kalendarzowym kończą 19 lat, są zobowiązani stawić się do kwalifikacji wojskowej, podczas której specjalna komisja przydziela ich do odpowiedniej kategorii zdolności do czynnej służby wojskowej oraz przenosi do rezerwy. Poszczególne osoby są kwalifikowane do kategorii A – jako zdolne do czynnej służby wojskowej, kategorii B – jako czasowo niezdolne do czynnej służby wojskowej, kategorii D – jako niezdolne do czynnej służby wojskowej w czasie pokoju, albo kategorii E – jako trwale niezdolne do czynnej służby wojskowej.

Przykład

Rządowe Centrum Bezpieczeństwa

To jednostka państwowa pełniąca funkcję krajowego centrum zarządzania kryzysowego. Koordynuje działania zapobiegające kryzysom bezpieczeństwa oraz usuwanie skutków ewentualnych wypadków, katastrof czy klęsk żywiołowych. Dokonuje oceny zagrożeń i ostrzega przed nimi w komunikatach udostępnianych w mediach i wysyłanych do obywateli drogą elektroniczną (tzw. alerty RCB).

Alerty RCB to SMS-owe powiadomienia o zagrożeniach. Wysyła się je w nadzwyczajnych sytuacjach, w których pojawia się bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia obywateli. Alerty powstają na podstawie informacji przekazywanych do Rządowego Centrum Bezpieczeństwa przez ministerstwa, służby, urzędy, instytucje państwowe. Powiadomienia otrzymują wszyscy posiadacze telefonów komórkowych, którzy akurat znajdują się na zagrożonym terenie.

?

Czy otrzymujesz czasami alerty RCB? Czego one dotyczą? W jaki sposób postępujesz po otrzymaniu alertu?

Masz wpływ

F

Jak możesz uczestniczyć w obronie cywilnej?

Ochrona ludności jest zasadniczym zadaniem instytucji publicznych, jednak część obowiązków z tego zakresu ma charakter indywidualny. Oznacza to, że uczestnictwo w obronie cywilnej jest powinnością wszystkich obywateli, nie tylko osób dorosłych, lecz także dzieci i młodzieży. W ramach edukacji możemy zdobyć wiedzę i umiejętności niezbędne do pomocy innym w sytuacjach kryzysowych – właściwe zachowanie jednostek wobec zagrożenia może znacząco usprawnić działalność instytucji powołanych do ochrony ludności. Każdy obywatel powinien odpowiednio przygotować się na sytuacje kryzysowe. Do jego obowiązków z tego zakresu należą:

- poznanie sygnałów alarmowych i ostrzegawczych, a także zasad postępowania w sytuacji po ogłoszeniu alarmu;
- zaznajomienie się z zasadami ewakuacji, np. z budynków użyteczności publicznej, takich jak szkoła czy centrum handlowe;
- zdobycie i rozwijanie umiejętności udzielania **pierwszej pomocy**;
- posiadanie indywidualnych środków ochrony przed skażeniem;
- poznanie zasad zabezpieczenia własnego mienia;
- przeciwdziałanie zagrożeniom oraz stosowanie się do przepisów prawa i komunikatów instytucji publicznych (np. wymagane przez prawo sprzątanie po sobie w lesie ma duże znaczenie dla zapobiegania pożarom).

Jak realizować te obowiązki, dowiesz się na zajęciach z edukacji dla bezpieczeństwa. Już samo rzetelne opanowanie podstawowych umiejętności i wiedzy w tym zakresie jest elementem postawy obywatelskiej, bo decyduje o naszej gotowości do działania na rzecz dobra wspólnego.

Pierwsza pomoc – czynności podtrzymujące życie poszkodowanego lub ograniczające skutki wypadku, urazu lub nagłego ataku choroby.

Przykład

Pierwsza pomoc

Udzielenie pierwszej pomocy osobie znajdującej się w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia to prawny obowiązek każdego obywatela. Pozostawienie potrzebującego człowieka bez wsparcia jest zagrożone karą do 3 lat pozbawienia wolności. Od naszego zdecydowania i naszych umiejętności ratowniczych może zależeć czyjeś życie. Dlatego warto przyswoić sobie najważniejsze zasady udzielania pierwszej pomocy podczas odpowiedniego kursu lub szkolenia. Wsparcie w nagłych wypadkach można znaleźć w rządowej aplikacji Moje IKP (Internetowe Konto Pacjenta), w której krok po kroku opisano czynności ratujące życie.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym jest patriotyzm?
- Jak zmieniało się postrzeganie postawy patriotycznej od XIX w. po czasy współczesne?
- Czym różnią się patriotyzm narodowy i patriotyzm obywatelski?
- Jakie zachowania są przejawem patriotyzmu gospodarczego?
- Jakie obowiązki obywatelskie zostały wymienione w *Konstytucji RP*?
- Czym jest obrona cywilna i jakie są jej zadania? F

2. Grupy społeczne i wspólnoty

Na tej lekcji:

• opiszesz grupy społeczne, w których funkcjonujesz • dowiesz się, czym różni się grupa społeczna od wspólnoty • określisz, jakie są różnice między tożsamością indywidualną a tożsamością grupową • zastanowisz się nad własnymi postawami w grupach, do których należysz

Jak wyglądałoby Twoje życie bez osobistych kontaktów z innymi ludźmi?

Człowiek jest istotą społeczną: jedna z podstawowych potrzeb każdego z nas dotyczy poczucia przynależności do grupy i utożsamiania się z jej potrzebami, celami, wartościami i działaniami. Funkcjonowanie w różnorodnych zbiorowościach jest źródłem tożsamości osobistej i społecznej – kształtuje w nas świadomość tego, kim jesteśmy i jakie jest nasze miejsce w otaczającym świecie.

Przypomnij sobie

Socjalizacja

To proces polegający na przygotowywaniu jednostki do udziału w życiu społecznym. Dana osoba stopniowo nabywa umiejętności konieczne do funkcjonowania wśród ludzi i w grupach: poznaje zwyczaje typowe dla danej kultury oraz reguły myślenia i postępowania obowiązujące w jej otoczeniu. Dzięki kontaktom społecznym kształtują się także jej system wartości oraz osobowość i tożsamość.

Czym są grupy społeczne?

Zbiorowości, w których funkcjonujemy, różnią się między sobą pod wieloma względami, m.in. trwałością i stopniem zorganizowania oraz rodzajem **więzi społecznych**, czyli relacji łączących poszczególnych członków. Można wyróżnić kilka takich form życia społecznego, m.in. wspólnoty, społeczeństwa i grupy społeczne.

Grupę społeczną tworzą co najmniej trzy osoby, między którymi zachodzą interakcje i które współdziałają ze sobą w określonym czasie i konkretnej przestrzeni, aby zrealizować ważne dla nich cele. Łączą ich więzi i zaangażowanie emocjonalne, a także poczucie odrębności. Jedną z podstawowych grup społecznych jest rodzina, w której odbywa się pierwszy etap **socjalizacji** – procesu, w którym kształtuje się osobowość człowieka oraz jego system wartości i przekonań.

Wspólnie z kolegami i koleżankami z klasy tworzysz grupę, w której łączą Was te same cele związane z nauką. Grupami są również krąg Twoich najbliższych przyjaciół, drużyna sportowa czy chór – w każdej z nich ludzie działają razem ze względu na wspólne potrzeby, interesy i wartości.

Cechy grup społecznych

Trwałość	Grupa musi funkcjonować przez dłuższy czas; współpraca jej członków jest możliwa, jeśli utrzymuje się między nimi porozumienie, wypracowane dzięki regularnym kontaktom.
Wewnętrzna struktura	Grupa musi być zorganizowana tak, aby każdy jej członek odgrywał określoną rolę (np. lidera lub wykonawcy) i realizował konkretne zadania. Struktura grupy może być złożona lub bardzo uproszczona, opierać się na spisanych regułach (np. na statucie) lub na niepisanych zwyczajach.
Nastawienie na wspólne cele	Osoby tworzące grupę działają razem, aby skuteczniej realizować własne plany. Wspólne potrzeby i interesy mogą być związane z określonymi poglądami lub problemami, z którymi borykają się wszyscy członkowie, np. dla grupy przyjaciół priorytetami będą wzajemna pomoc i przyjemne spędzanie wolnego czasu.
Liczebność	Grupa liczy minimum trzy osoby – zachodzą między nimi bardziej złożone relacje wzajemne niż między ludźmi tworzącymi parę.
Poczucie przynależności	Wszyscy członkowie są świadomi tego, że należą do danej grupy. Tożsamość grupowa jest poczuciem odrębności w ramach społeczeństwa – może wynikać np. z podobnych poglądów lub ze wspólnych zainteresowań.

Rodzina

To grupa, do której człowiek należy od urodzenia – jest ona najmniejszym elementem społeczeństwa, dlatego nazywa się ją podstawową komórką społeczną.

Na tle innych grup rodzinę wyróżniają trwałość i stały skład, a także emocjonalny charakter więzi łączących jej członków – relacje te opierają się najczęściej na miłości i wzajemnej trosce.

Ludzie spokrewnieni są również połączeni więzami formalnymi, z których wynikają określone prawa i obowiązki. Na przykład na rodzicach spoczywa odpowiedzialność za życie, zdrowie i rozwój dziecka, przysługuje im także prawo do wychowania potomstwa zgodnie z własnymi przekonaniami i wierzeniami. Natomiast dzieci mają m.in. obowiązek posłuszeństwa wobec rodziców oraz prawo do bycia wysłuchanym i do tego, by uwzględniano ich zdanie.

Rodzinę wyróżnia także to, jak wiele funkcji pełni w społeczeństwie. Do najważniejszych z nich należą:

- **funkcja prokreacyjna** – polega na wydawaniu na świat potomstwa, co zapewnia ciągłość istnienia społeczeństwa;
- **funkcja socjalizacyjna** – dotyczy przygotowania dzieci do życia w społeczeństwie, m.in. wychowania, nauki wyrażania emocji, wpajania postaw, wartości i norm cenionych w danej wspólnocie;
- **funkcja opiekuńcza** – przejawia się m.in. w tym, że rodzice mają prawny obowiązek opiekowania się dziećmi, oraz w tym, że członkowie rodziny troszczą się o siebie nawzajem i udzielają sobie wsparcia;
- **funkcja ekonomiczna** – polega na zapewnianiu jednostkom środków finansowych na zaspokojenie podstawowych potrzeb.

Relacje panujące w rodzinie oraz sposób, w jaki realizuje ona swoje funkcje, silnie wpływają na to, jak jednostka postrzega świat i jakimi zasadami kieruje się na co dzień. Więzi z bliskimi odgrywają w naszym życiu bardzo istotną rolę – wielu ludzi stawia szczęście rodzinne na pierwszym miejscu w swojej osobistej hierarchii wartości.

Szczególne znaczenie więzi rodzinnych nie zawsze wynika z biologicznego pokrewieństwa. Obok wariantu, w którym rodzinę tworzą rodzice biologiczni wraz ze swoimi dziećmi, funkcjonują również m.in. rodziny zastępcze, rodziny adopcyjne czy rodziny **patchworkowe** [czyt.: paczłorkowe], w których przynajmniej jedna z osób opiekujących się potomstwem nie jest rodzicem biologicznym. Rodzina z tej ostatniej grupy formuje się w sytuacji, gdy rodzic po rozwodzie lub po owdowieniu tworzy nowy związek. W jej skład wchodzą dwie osoby dorosłe oraz ich dzieci z poprzednich związków, a często także wspólne potomstwo partnerów.

Na całym świecie funkcjonuje wiele typów rodzin. Można je klasyfikować według różnych kryteriów, takich jak pokrewieństwo (rodzina biologiczna, patchworkowa, zastępcza), liczba pokoleń (rodzina dwupokoleniowa, czyli nuklearna, lub wielopokoleniowa) czy dzietność (rodzina mała, wielodzietna).

Czy wiesz, że...

Zbiory ludzi, które nie mają cech charakterystycznych dla grupy społecznej, lecz zostały wyróżnione z danego społeczeństwa na podstawie innych kryteriów (dotyczących np. wieku, płci, wykonywanego zawodu), nazywamy kategoriami społecznymi (np. emeryci, pracownicy biurowi).

Przypomnij sobie

Rola społeczna

Odgrywanie roli społecznej polega na prezentowaniu w kontaktach z innymi określonych postaw i zachowań. Działania te wynikają z wewnętrznego przekonania danej osoby, że konkretna rola polega na takim właśnie postępowaniu. Mogą także odpowiadać na wymagania ludzi z bliższego lub dalszego otoczenia. Każdy człowiek wciela się jednocześnie w kilka ról społecznych.

Normy społeczne

To zasady określające, jak należy postępować w społeczeństwie. Reguły te wskazują, które zachowania są właściwe w danej sytuacji, a które – nieakceptowalne. Pozwalają organizować życie społeczne i chronić wartości istotne dla jego członków.

Podział grup społecznych

W zależności od przyjętych kryteriów grupy społeczne możemy podzielić na wiele rozmaitych rodzajów. Jednak w każdej takiej zbiorowości uczestnictwo polega na odgrywaniu konkretnej roli, a członkowie muszą postępować zgodnie z normami społecznymi.

Kryterium	Rodzaje grup	Przykłady
Liczba członków	**Małe** – obejmują niewielką liczbę osób, które znają się nawzajem i utrzymują ze sobą regularne kontakty.	rodzina, grupa przyjaciół, drużyna sportowa
	Duże – są na tyle liczne, że większość ich członków nie ma możliwości utrzymywania ze sobą bezpośredniego kontaktu.	naród, wspólnota religijna, grupa zawodowa
Dostępność	**Ekskluzywne** – dostęp do nich jest zamknięty i obowiązują w nich kryteria przyjmowania członków (np. kwalifikacje, zamożność, doświadczenie), które mogą zostać spełnione tylko przez niektóre osoby.	studenci prestiżowej uczelni, reprezentacja kraju w siatkówce
	Inkluzywne – są otwarte dla wszystkich; członkiem takiej grupy można zostać stosunkowo łatwo, przynależność wynika z woli danej osoby.	koło zainteresowań, grupa wycieczkowa
Rodzaj przynależności	**Pierwotne** – członkostwo wynika w nich naturalnie z określonych cech człowieka i jest niezależne od jego woli; między członkami występują silne więzi emocjonalne.	rodzina, grupa rówieśnicza
	Wtórne – przynależność do nich wynika z wyboru jednostki; członków łączą ściśle określone cele i interesy.	związek zawodowy, organizacja społeczna
Sposób zorganizowania	**Formalne** – mają określoną strukturę wewnętrzną (np. organy władzy, stanowiska) i działają na podstawie przepisów (np. regulaminu, statutu).	szkoła, partia polityczna, wojsko
	Nieformalne – nie mają formalnej struktury wewnętrznej, ich członkowie spontanicznie wypracowują zasady współdziałania; funkcjonowanie takich grup opiera się na osobistych relacjach między poszczególnymi osobami.	fanklub muzyczny lub sportowy, koło zainteresowań

Twoja kolej!

Stwórz mapę Twoich społecznych relacji.

- Przedstaw na niej grupy, w których na co dzień funkcjonujesz.
- Uwzględnij wszystkie typy grup opisane w powyższej tabeli.
- Zaprezentuj na mapie – hasłowo lub za pomocą rysunków – wszystkie role, które odgrywasz w poszczególnych grupach. Możesz także uwzględnić na schemacie role innych członków, które z jakichś względów mają dla Ciebie szczególne znaczenie.
- Przedstaw swoją mapę kolegom i koleżankom z klasy.

Dlaczego tworzymy grupy społeczne?

Członkostwo w grupach pozwala zaspokoić wiele ważnych **potrzeb człowieka**, np. te dotyczące przynależności i bezpieczeństwa. Ponadto grupowe współdziałanie umożliwia realizację zadań, których jednostka nie byłaby w stanie wykona samodzielnie. Jednak aby dana grupa mogła spełniać swoje funkcje, powinna być spójna. Sprzyja temu sytuacja, w której relacje między jej członkami są oparte na **zaufaniu**, czyli przekonaniu o szczerości i uczciwości innych, oraz na **wzajemności**, wzmacniającej wewnątrzgrupowe więzi i dającej poczucie bezpieczeństwa.

Twoja kolej!

Wybierz trzy grupy, do których należysz, i w odniesieniu do każdej z nich wyjaśnij, jakie potrzeby zaspokajasz dzięki członkostwu. Wymień zadania, które udało Ci się zrealizować przez uczestnictwo w tych grupach.

Przykład

Nie wszystkie grupy są bezpieczne

Niektóre grupy społeczne tylko pozornie mają na celu dbanie o interesy i potrzeby swoich członków. Przykładem są **sekty**, czyli takie grupy, w których:

- władzę autorytarnie sprawuje charyzmatyczny przywódca i obowiązuje sztywna hierarchia;
- członków traktuje się jako własność lub poddanych lidera, przez co wymaga się od nich bezkrytycznego posłuszeństwa jego rozkazom;
- dąży się do odcięcia uczestników od innych grup (np. od rodziny).

Większość członków takiej grupy jest przekonana, że podążanie za przywódcą doprowadzi ich do odkrycia prawdy o nich samych i o otaczającym świecie. Są to w gruncie rzeczy cele parareligijne, którym towarzyszą cele ekonomiczne i polityczne przyświecające ludziom kierującym sektami. Władza nad rosnącą grupą wyznawców ma ich doprowadzić do zgromadzenia majątku i uzyskania wpływu na życie społeczeństwa. Liderzy sekt werbują członków dzięki manipulacji wykorzystującej trudną sytuację życiową poszczególnych osób. Początkowo otaczają je opieką: oferują im, pozornie bezinteresownie, wsparcie, zrozumienie, bliskość.

Od grupy do wspólnoty

Choć grupy społeczne odróżniają się od siebie i zachowują swoją odrębność, pewne wartości (np. patriotyzm, prawa człowieka, troska o środowisko, solidarność międzyludzka) są istotne w każdej z nich, co pozwala ludziom tworzyć większe wspólnoty.

Wspólnota to zbiorowość społeczna oparta na silnych emocjonalnych więziach, wspólnych wartościach oraz poczuciu obowiązku wobec ogółu. Taką zbiorowość tworzą np. mieszkańcy danej jednostki samorządu, członkowie narodu czy obywatele państwa. Jako wspólnotę można nawet postrzegać całą ludzkość skupioną wokół najbardziej uniwersalnych wartości czy ideałów – mówimy wtedy o wspólnocie globalnej.

Przypomnij sobie

Potrzeby człowieka

Jedną z klasyfikacji potrzeb człowieka opracował amerykański psycholog Abraham Maslow [czyt.: masłoł]. Podzielił on je na potrzeby niższego rzędu i potrzeby wyższego rzędu. Do pierwszej grupy zaliczył potrzeby naturalne (np. snu, pożywienia) oraz potrzeby bezpieczeństwa i przynależności. Jako potrzeby wyższego rzędu wskazał potrzeby uznania, szacunku i samorealizacji oraz potrzeby duchowe.

Czy wiesz, że...

Mechanizmy podobne do tych, które działają w sektach, coraz częściej są wykorzystywane przez terapeutycznych guru, charyzmatycznych coachów [czyt.: kołczów] i trenerów rozwojowych, mówców motywacyjnych czy influencerów.

Nadrzędna tożsamość we wspólnocie

Poczucie przynależności do większej całości zapewnia ludziom tzw. **nadrzędna tożsamość**, wynikająca np. ze wspólnego języka, tej samej wiary i historii, z powszechnie uznawanych norm i wartości, z poczucia solidarności narodowej lub ze świadomości klimatycznego zagrożenia.

Aby można było wyodrębnić wspólnotę, niezbędne jest zatem wskazanie jakiegoś elementu – obiektywnej cechy lub czynnika emocjonalnego – który jest charakterystyczny dla wszystkich członków tej zbiorowości i ich integruje, czyli wytwarza między nimi silne poczucie więzi i współzależności. Wspólnota zapewnia jednostce poczucie bezpieczeństwa i przynależności, pozwala jej wierzyć, że w razie potrzeby otrzyma wsparcie od innych ludzi, nawet nieznajomych (np. od rodaków), ułatwia identyfikację z normami obowiązującymi w społeczeństwie.

Przykład

Wspólnoty lokalne

Wspólnotę lokalną tworzą ludzie zamieszkujący to samo terytorium, np. dane miasto, konkretną wieś lub gminę, przez co łączą ich wspólne potrzeby, cele i interesy, emocjonalne więzi oraz tożsamość lokalna wynikająca ze wspólnej historii. Razem mogą decydować o zmianach w najbliższym otoczeniu – np. w ramach samorządu lokalnego.

Członkowie tradycyjnych społeczności wiejskich pielęgnują zwyczaje i tradycje właściwe dla danego regionu.

Mniejszości etniczne i narodowe

To trwałe wspólnoty mające inną niż dominująca w danym kraju charakterystykę etniczną, co oznacza, że ich członków łączy odmienna od ogółu tożsamość kulturowa i przekonanie o wspólnym, odrębnym od większości pochodzeniu, a zazwyczaj także odrębny język lub religia. Często zbiorowości te są silnie związane z określonym terytorium. Ich członkowie są obywatelami państwa, w którym mieszkają. W odróżnieniu od mniejszości narodowych (np. w Polsce od mniejszości niemieckiej, ukraińskiej, białoruskiej), których członkowie utożsamiają się z narodem mającym inne własne państwo, mniejszości etniczne (np. w Polsce Łemkowie, Tatarzy, Romowie i Karaimi) nie mają własnego państwa.

Ważnym elementem tożsamości Łemków jest przynależność do wyznania prawosławnego.

Grupy regionalne (etnograficzne)

To wspólnoty zamieszkujące określony obszar, których członkowie są świadomi odrębności kulturowej względem ludności z innych regionów kraju. Odmienność ta może dotyczyć języka lub gwary, zwyczajów i tradycji. Do grup regionalnych w Polsce należą m.in. Kaszubi i Ślązacy.

Kaszubi posługują się własnym językiem regionalnym (kaszubskim).

Wspólnota globalna

W erze globalizacji często mówi się o powstaniu wspólnoty globalnej, obejmującej całą ludzkość skupioną wokół pewnych ideałów. Współczesnych ludzi mogą jednoczyć wspólne interesy i problemy, takie jak globalna wymiana handlowa czy ocieplenie klimatu, albo uniwersalne wartości, np. prawa człowieka, troska o środowisko, solidarność międzyludzka.

Czy wiesz, że...

Człowiek jest istotą społeczną, co oznacza, że swój potencjał może w pełni zrealizować jedynie we wspólnotach. Brak więzi wspólnotowych jest przyczyną alienacji (czyli wyobcowania ze społeczeństwa) i poczucia odrzucenia, które mogą prowadzić do podejmowania decyzji i działań antyspołecznych, nieakceptowanych przez innych.

Czy wiesz, że...

W Polsce o formalnym uznaniu danej grupy za mniejszość narodową lub etniczną decyduje m.in. kryterium zamieszkiwania jej przodków w granicach współczesnej RP przez co najmniej 100 lat. Dlatego np. Wietnamczycy żyjący dziś w Polsce nie mają statusu mniejszości narodowej.

Członkowie mniejszości narodowych i etnicznych mogą mieć jednorodną (np. niemiecką) lub podwójną identyfikację (np. ktoś deklaruje się jako Białorusin i Polak równocześnie).

?

Jakie elementy spajają przedstawione wspólnoty? Co buduje Waszą wspólnotę lokalną?

Czy identyfikujesz się ze wspólnotą globalną? Czy czujesz, że wyzwania, przed którymi stoi dziś ludzkość, są także Twoimi problemami?

Tożsamość społeczna i osobista

Przedstawiciele zbiorowości społecznej są świadomi łączących ich więzi. Ich **tożsamość społeczna**, czyli identyfikacja z wybranymi elementami rzeczywistości społecznej, jest silnie związana z przekonaniem o przynależności do grupy czy wspólnoty. Tożsamość taka pozwala na odróżnienie tych osób od jednostek z zewnątrz, a jednocześnie wzmacnia wzajemne relacje wewnątrz danej społeczności i daje jej członkom poczucie satysfakcji lub dumy.

Obok tożsamości społecznej, wynikającej z przynależności grupowej, każdy człowiek posiada także **tożsamość osobistą**, czyli jest świadomy własnej odrębności i unikalności. Na obie te tożsamości oddziałują otoczenie społeczne i przestrzeń (region, miejscowość, dzielnica), w których dana osoba dorasta. Obie są też od siebie współzależne – np. zdarza się, że ktoś przypisuje sobie cechy, które charakteryzują grupę, do której należy.

Składniki tożsamości człowieka

Tożsamość społeczna	Tożsamość osobista
• więzy pokrewieństwa • pochodzenie i narodowość • wyznawana religia • przynależność grupowa • wiek i płeć • przynależność do stronnictwa politycznego	• osobowość • cechy fizyczne (w tym płeć biologiczna) • osiągnięcia • wyznawane wartości • przekonania i zainteresowania (intelektualne i kulturowe) • upodobania (estetyczne, kulinarne)

Twoja kolej!

Opisz, co składa się na Twoją tożsamość osobistą. Jaką wiedzę, umiejętności i kompetencje posiadasz? Wymień cechy osobowości, które pomagają Ci funkcjonować w grupach społecznych. Następnie rozważ, które cechy Ci przeszkadzają i jak można by je zmienić.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym jest grupa społeczna i jakimi cechami się charakteryzuje?
- Co odróżnia rodzinę od innych grup społecznych?
- Jakie funkcje w społeczeństwie pełni rodzina?
- Czym różnią się grupy ekskluzywne od grup inkluzywnych, a czym – grupy pierwotne od grup wtórnych?
- Czym jest wspólnota i co jest niezbędne, aby mogła się wyodrębnić ze społeczeństwa?
- Jakie elementy składają się na tożsamość osobistą, a jakie – na tożsamość społeczną?

Czy wiesz, że...

Tożsamość narodowa to wewnętrzne przekonanie o własnej narodowości. Umacnia się w sytuacjach kryzysowych dla danego narodu, np. gdy bezpieczeństwo ojczyzny jest zagrożone, a rodacy mobilizują się do wspólnych działań na rzecz jej obrony. Przynależność do wspólnoty narodowej silnie odczuwamy również dzięki pozytywnym wydarzeniom, np. po sukcesach reprezentantów kraju w sporcie czy nauce.

3. Relacje grupowe

Na tej lekcji:

• poznasz mechanizmy, które kształtują relacje w grupie i między grupami • zastanowisz się nad własnymi postawami w grupach, w których przebywasz • dowiesz się, jak powstają stereotypy i uprzedzenia • nauczysz się rozpoznawać różne zachowania dyskryminacyjne • przeanalizujesz sposoby przeciwdziałania dyskryminacji

Istotna potrzeba każdego człowieka dotyczy poczucia przynależności. Dążenie do jej zaspokojenia nie oznacza jednak, że musimy całkowicie utożsamiać się ze zbiorowością – zawsze zgadzać się z większością i podążać za jej interesami. Czasami w grupie możemy doświadczyć, obok wsparcia i solidarności, także negatywnych zjawisk, takich jak wykluczenie czy dyskryminacja. Współzależności, które wytwarzają się między jej członkami mogą mieć wpływ – nie zawsze pozytywny – na relacje z ludźmi należącymi do innych zbiorowości.

Czy grupa zawsze ma rację?

Jeśli osoba podporządkowuje się grupie i zmienia przekonania pod wpływem nacisku innych, nawet jeśli nie zgadza się z ich zdaniem, mamy do czynienia z **postawą konformistyczną**. Towarzyszy jej bezkrytyczne akceptowanie obowiązujących norm, wartości i poglądów rozpowszechnionych w otoczeniu społecznym oraz gotowość do spełniania oczekiwań grupy. Do przyczyn przyjęcia tej postawy zalicza się m.in.: charakter grupy, w której dany człowiek funkcjonuje, i panujące w niej relacje, jego niska samoocena i niepewność co do swojego miejsca w zbiorowości, poczucie osamotnienia czy lęk przed odrzuceniem.

Odmienną postawą jest **nonkonformizm**, który charakteryzuje się skłonnością do niezgadzania się z ogólnie przyjętymi normami i poglądami albo wręcz do ich nieuznawania. Nonkonformistów cechują indywidualność i niezależność. Nie poddają się presji społecznej, żyją zgodnie z własnymi przekonaniami, wykazują dużą elastyczność w myśleniu i działaniu. Ich postawa może wynikać z niezadowolenia z istniejącej sytuacji, ze sprzeciwu wobec przyjętych norm, a także z ciekawości. Człowiek nonkonformistyczny ma duże zaufanie do tego, co odczuwa i myśli, w związku z tym wykazuje się większą odwagą, gdy broni swoich przekonań i stawia się w opozycji do poglądów innych.

Te dwa podejścia do życia społecznego w różny sposób wpływają na jednostki, grupy i całe społeczeństwo. Każda z tych postaw może się ujawnić u członków danej zbiorowości na różnych etapach jej rozwoju.

Postawa – nastawienie do określonych zjawisk czy osób i wynikający z niego sposób postępowania.

? Czy zdarzyło ci się kiedyś zmienić swoje poglądy lub zachowania pod naciskiem innych osób? Jeśli tak, co było tego powodem?

Fazy procesu zmiany postawy

Uleganie	Polega na podporządkowaniu się grupie – nawet w sytuacji konfliktu między przekonaniami jednostki a oczekiwaniami grupy.
Identyfikacja	Polega na upodabnianiu się i dopasowywaniu do pozostałych członków grupy.
Internalizacja	Najgłębsza forma konformizmu – polega na uznaniu i przyjęciu norm i wartości grupowych za własne.

Jak rozpoznać konformizm?

Cechy	Zachowanie konformistyczne może być związane z takimi cechami i ograniczeniami jednostki, jak: zależność od innych, niesamodzielność, uległość, pasywność w działaniu, skłonność do podporządkowywania się cudzym zasadom, brak wytrwałości w realizacji wyznaczonych celów lub zadań, tendencja do stereotypowego myślenia i zachowania.
Przyczyny	Przyczyną przyjmowania postawy konformistycznej mogą być nieśmiałość, lęk, niskie poczucie własnej wartości, brak asertywności, nieumiejętność dzielenia się własnymi przemyśleniami, socjalizacja.
Motywacje postępowania	Osoba przejawiająca zachowania konformistyczne często nie wierzy we własne siły i możliwości oraz odczuwa poczucie niższości względem innych. Żyje w przekonaniu, że podejmowane przez nią działania są pozbawione sensu, ponieważ kojarzą się jej z przeszłymi niepowodzeniami. Najlepiej czuje się w sytuacjach, które są jej dobrze znane, dlatego nie lubi zmian i nie podejmuje ryzyka, przejawia niechęć do rywalizacji. Preferuje prace w grupach, gdy nie musi wychodzić z inicjatywą, a jej role i sposób postępowania są ustalane przez innych.
Skutki	Skrajna postawa konformistyczna może prowadzić do zaniku asertywności, obniżenia już i tak niskiej samoooceny oraz zatracenia indywidualności jednostki.

Przykład

Czy bywamy konformistami?

Postawy konformistyczne nie zawsze są w pełni uświadomione.

- **Styl życia.** Często o tym, jak się ubieramy, decydujemy na podstawie tego, jaką modę prezentują influencerzy, ulubieni piosenkarze czy inne osoby, które z jakiegoś powodu nam imponują. Czasem wystarczy, że wiele osób w szkole lub na ulicy nosi odzież określonej marki, by zacząć poszukiwania podobnych ubrań. Tak samo trendy w otoczeniu społecznym wpływają na nasze wybory żywieniowe, sposoby spędzania wolnego czasu czy nawet na to, jakie uprawiamy dyscypliny sportowe.
- **Szkoła.** Nastolatki szczególnie potrzebują akceptacji grupy rówieśniczej. By uniknąć wykluczenia, dostosowują się do oczekiwań rówieśników. Niestety, nie zawsze dotyczą one pozytywnych zachowań. Aby przypodobać się określonej grupie, młodzi ludzie np. sięgają po używki albo postępują niezgodnie z przyjętymi normami (np. przeszkadzają w czasie lekcji, opuszczają zajęcia).
- **Media społecznościowe.** Użytkownicy internetu starają się budować swój wizerunek w sieci zgodnie z oczekiwaniami internetowych społeczności, np. używają popularnych filtrów i nakładek, aby lepiej wyglądać na publikowanych zdjęciach, nagrywają filmiki na TikToka według schematów powielanych na tej platformie, pokazują na kontach instagramowych elementy z życia osobistego, które odpowiadają najpopularniejszym trendom. To także pewien rodzaj konformizmu – wykorzystanie modnych form wyrażania siebie.
- **Polityka, praca, biznes.** Zdarza się, że ludzie świadomie nie kwestionują poglądów czy decyzji swoich przełożonych i współpracowników, mimo że się z nimi nie zgadzają. Robią tak, by zachować spójność grupy w miejscu pracy i uniknąć konfliktu z osobami, od których są zależni. W pracy zawodowej wiele osób stosuje metody, narzędzia i rozwiązania, które ocenia jako nieefektywne lub bezsensowne, bo tego wymagają procedury i utarte schematy działania w ich firmach.

?

Czy podążasz za aktualnymi trendami w modzie, nawet jeśli nie są one do końca zgodne ze stylem, w którym czujesz się najlepiej?

Twoja kolej!

Fundacja „Dajemy dzieciom siłę" opublikowała w 2021 r. raport dotyczący wpływę korzystania z social mediów na postrzeganie swojego wyglądu przez osoby nastoletnie. Zapoznaj się z przedstawionymi rezultatami badań. Następnie rozważ, czy dostrzegasz w swoich grupach rówieśniczych tendencje wynikające z analizy wykresów. Jeśli tak, zastanów się, jak można przeciwdziałać negatywnemu wpływowi mediów społecznościowych.

Media społecznościowe jako źródło zarówno inspiracji, jak i presji

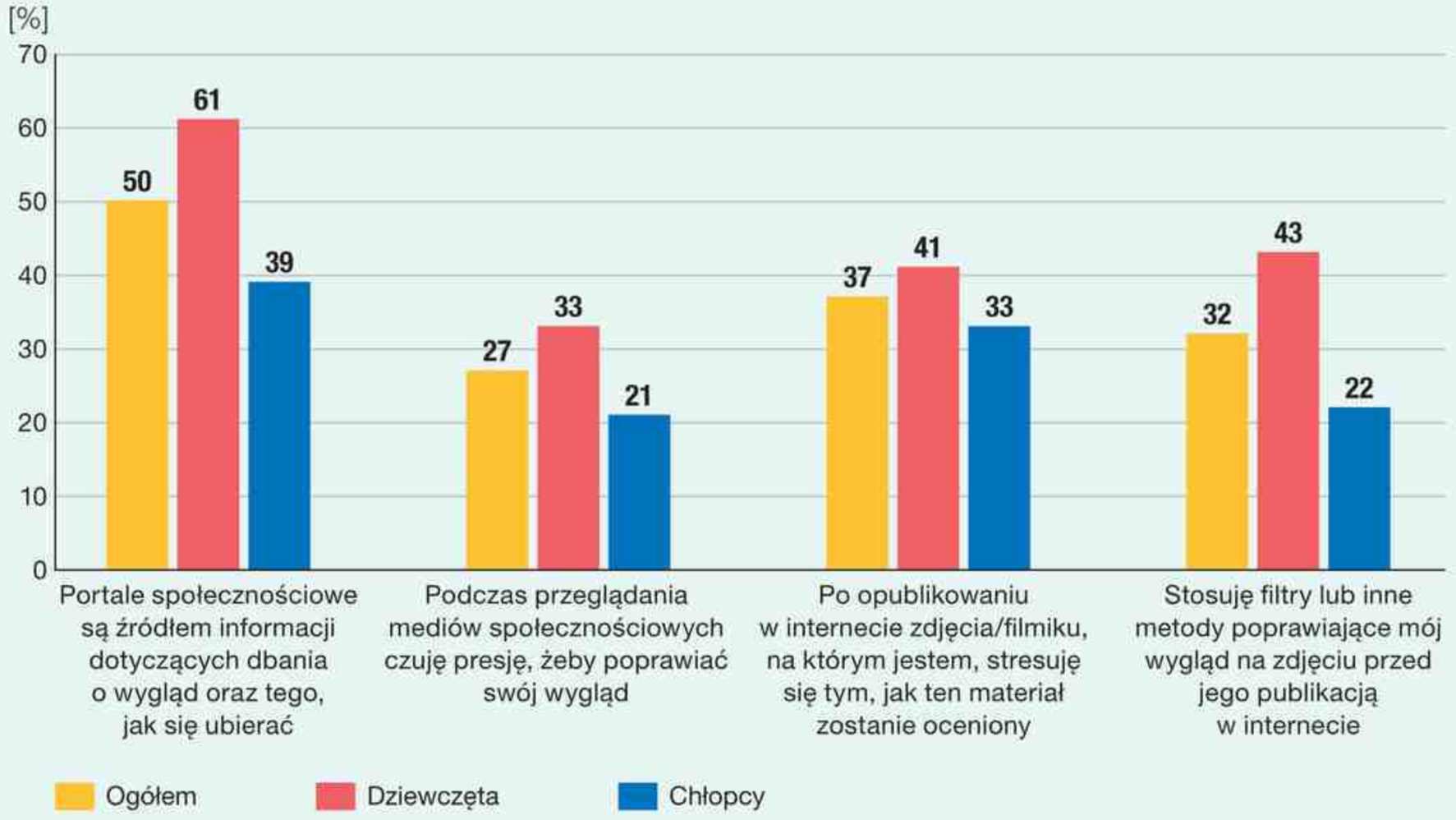

Źródło danych: *Wpływ korzystania z social mediów na postrzeganie swojego ciała przez nastolatki/nastolatków. Raport z badań*, Fundacja „Dajemy dzieciom siłę" (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Grupy gorsze i lepsze?

Choć z założenia grupy społeczne mają jednoczyć ludzi wokół jakiegoś wspólnego celu, to zdarza się, że uruchamiają się w nich mechanizmy odmienne. Teoria tożsamości społecznej, o której pisaliśmy w poprzednim temacie, głosi m.in., że wiele osób wykazuje tendencję do dzielenia zbiorowości na **grupy własne**, postrzegane jako lepsze, i **grupy obce**, oceniane wyraźnie gorzej. Taka kategoryzacja często odwołuje się do pozornych lub wręcz nieistniejących różnic i uzasadnia ocenianie innych w powierzchowny sposób, oparty na krzywdzących przypuszczeniach. Działa wówczas mechanizm myślenia dzielący społeczeństwo według kryterium „my–oni", zamykający jednostkę na kontakty z ludźmi spoza jej najbliższego kręgu.

Przynależność do grup ocenianych jako lepsze przekłada się na wysoką samoocenę danej osoby. To, że faworyzuje ona własne środowisko i jest przekonana o jego szczególnej wartości, wzmacnia także jej tożsamość społeczną.

Ten grupowy „patriotyzm" powoduje, że jednostka czuje potrzebę obrony działań i poglądów członków grupy przed krytyką

Czy potrafisz podać przykłady myślenia w kategoriach „my–oni" w grupach, do których należysz wraz z rówieśnikami? Jakie są skutki takiego postrzegania swojego otoczenia?

formułowaną przez ludzi z zewnątrz. Wizerunek społeczny najbliższej sobie zbiorowości traktuje bowiem jako ważny składnik wizerunku własnego. Jeśli w taki sposób myśli wielu ludzi, doprowadza to do swoistej rywalizacji międzygrupowej i powoduje, że poszczególne osoby wykazują tendencję do bezkrytycznego idealizowania ludzi z własnej społeczności i bezpodstawnego deprecjonowania ludzi spoza tego kręgu. Mechanizm „my–oni" sprzyja zatem zachowaniom dyskryminacyjnym.

Dyskryminacja

Zgodnie z *Konstytucją RP* nikt nie może być dyskryminowany z jakichkolwiek przyczyn – zarówno w życiu społecznym, jak i w sferach polityki i gospodarki. Niestety, nawet w krajach demokratycznych, takich jak Polska, wciąż zdarzają się przypadki nierównego traktowania z powodu przynależności do określonych grup. Wynika to często z oddziaływania mocno zakorzenionych w społeczeństwie schematów myślenia, które uzasadniają gorsze wartościowanie osób różniących się pod jakimś względem od dominującej większości. Dyskryminację definiuje się jako sytuację, w której człowiek ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną jest traktowany gorzej niż inni w porównywalnych okolicznościach lub wręcz prześladowany.

O dyskryminacji mówimy też wtedy, gdy pozornie neutralne kryteria oceny, używane np. przy decyzjach o awansie zawodowym lub o rekrutacji do danej firmy, w niesprawiedliwy sposób faworyzują osoby z pewną cechą, a inne już na starcie stawiają w niekorzystnej pozycji (kryteria takie mogą dotyczyć np. wieku albo płci).

Konstytucja RP
art. 32

Przykład

Ukryte zachowania dyskryminacyjne

Zachowania dyskryminacyjne są, niestety, mocno zakorzenione w społeczeństwie – dochodzi do nich w rodzinach, środowisku szkolnym, społecznościach lokalnych, w mediach. Często te negatywne schematy postępowania powielamy w sposób nieświadomy, czasem nawet wówczas, gdy działamy z przekonaniem o swoich dobrych intencjach. Ukryte postawy dyskryminujące obejmują m.in.:

- **podwójne standardy** – stosujemy je wtedy, kiedy członków wybranej grupy lub kategorii społecznej oceniamy surowiej niż ludzi z innych zbiorowości, np. gdy ktoś oczekuje od dziewcząt grzeczniejszego zachowania i sumienniejszej nauki niż od chłopców;
- **stygmatyzację** – oznacza ona krytykowanie lub wręcz wykluczanie ze społeczności osób wyróżniających się pewnymi cechami, np. w sytuacji, gdy w szkole ktoś szykanuje ucznia z powodu jego wyglądu;
- **izolację w przestrzeni**, do czego dochodzi wówczas, gdy członków danej grupy mniejszościowej sztucznie oddziela się od osób należących do większości, np. w sytuacji, kiedy w szkole tworzy się osobne klasy dla uczniów z mniejszości narodowych lub rodzin imigranckich, odbierając im tym samym szansę na szybszą naukę języka i zbudowanie relacji z rówieśnikami należącymi do dominującej większości;
- **tokenizm** – to sytuacja, w której działania na rzecz porozumienia lub integracji z członkami danej grupy mają charakter pozorny lub czysto symboliczny i podejmuje się je tylko po to, by uniknąć oskarżeń o dyskryminację. Tokenizm w praktyce oznacza np. włączenie przedstawiciela mniejszości do danej grupy bez przyznania mu prawa do udziału w jej działaniach i decyzjach.

Czy wiesz, że...

Jedną z postaw dyskryminacyjnych jest ageizm [czyt.: ejdżyzm]. Początkowo zjawisko to rozumiano jako gorsze traktowanie osób starszych, w tym ograniczanie im dostępu do rynku pracy, edukacji czy dóbr i usług. Dzisiaj ageizmem nazywamy wszelkie formy dyskryminacji ze względu na wiek.

Skąd się bierze dyskryminacja?

Dyskryminacja wynika z rozpowszechnienia się w społeczeństwie określonych schematów myślenia. Należą do nich m.in.:

- **uprzedzenia** – negatywne albo wręcz wrogie emocje wobec wybranych grup lub jednostek, często uzasadniane za pomocą stereotypów;
- **stereotypy** – trudne do zmiany, uproszczone wyobrażenia dotyczące np. członków określonych grup społecznych lub mniejszościowych, oparte często na nieprawdziwych, wyolbrzymionych, uogólnionych lub niesprawiedliwych sądach.

Zgodnie ze stereotypowymi wyobrażeniami osoby przynależne do danej zbiorowości lub kategorii społecznej postrzega się jako mające te same, często negatywne cechy, pomija się natomiast indywidualne różnice występujące między jednostkami. O stereotypie możemy mówić, gdy przekonanie o danej grupie jest podzielane przez większość społeczeństwa i ma trwały charakter.

Stereotypowe sądy o innych przyjmuje się bez żadnych dowodów – mają postać upraszczającego uogólnienia i są silnie zabarwione emocjonalnie. To gotowe wzorce myślenia, które co prawda pomagają porządkować rozumienie świata i wzmacniać tożsamość grupową, ale jednocześnie ograniczają poznawanie i doświadczanie rzeczywistości, a często także służą za usprawiedliwienie agresywnych lub dyskryminacyjnych zachowań wobec innych. Stereotypy sprawiają, że ludzie stają się podatni na manipulacje, np. ze strony organizacji czy ruchów nawołujących do przemocy i nienawiści.

? Jak myślisz, w jaki sposób możemy przeciwdziałać stereotypom rozpowszechnionym w naszym społeczeństwie?

Czy wiesz, że...

Czasami rozpowszechnienie się stereotypów dotyczących danej grupy sprawia, że niektórzy jej członkowie podświadomie zaczynają zachowywać się zgodnie z krzywdzącymi wyobrażeniami. Efekt ten nazywa się samospełniającą się przepowiednią.

Przykładowe mechanizmy społeczne sprzyjające dyskryminacji

Dehumanizacja (odczłowieczenie)	Polega na negowaniu człowieczeństwa członków danej grupy. Sprawia, że niektórzy zaczynają ich postrzegać jako istoty niższego rzędu, pozbawione uczuć, zdolności umysłowych i godności. Dehumanizacja wynika ze skrajnej nienawiści.
Etnocentryzm	To skrajne faworyzowanie własnej grupy etnicznej bądź narodowej i przyjmowanie jej norm i wartości za punkty odniesienia w ocenie innych ludzi.
Obwinianie (mechanizm kozła ofiarnego)	Polega na tym, że większość danej społeczności przypisuje winę za negatywne procesy społeczne o złożonych przyczynach (np. za kryzys ekonomiczny) jednej osobie lub wybranej grupie. Mechanizm ten wzmacniają stereotypy i uprzedzenia, a jego ofiarą padają zazwyczaj grupy mniejszościowe.

Twoja kolej!

Przyjrzyj się plakatom stworzonym przez aktywistów z grupy Loesje – krytycznie przedstawiają one problem stereotypowego myślenia. Zwróć uwagę na podstawową kolorystykę i prosty układ graficzny oraz na zwięzłe hasła o mocnej wymowie. Co sądzisz o takiej formie przekazu? Czy spotykasz się z podobnymi plakatami w przestrzeni publicznej? Podziel się swoimi refleksjami na forum klasy.

Masz wpływ

Jak możemy reagować na dyskryminację w klasie?

Opisane wcześniej zjawiska mogą kształtować relacje i zachowania każdego i każdej z nas. Ich występowanie w społeczeństwie jest nieuniknione, co nie oznacza, że nie należy walczyć o ograniczenie ich wpływu na nasze życie. Pamiętajmy, że każdy człowiek może występować w życiu społecznym w różnych rolach – w niektórych sytuacjach jako osoba uprzywilejowana, a w innych – jako ofiara dyskryminacji. Ważne, by nie wcielać się w role agresora ani biernego obserwatora, gdy komuś dzieje się krzywda.

Jeśli dyskryminacja dotyczy konkretnej osoby w klasie lub grupie

- Przerwij niewłaściwe zachowanie. Odwołując się do wspólnych zasad, zażądaj zaprzestania przemocy lub agresji słownej.
- Porozmawiaj z osobą dyskryminującą na osobności. Nie piętnuj jej na forum.
- Wesprzyj osobę doświadczającą dyskryminacji.

Jeśli dyskryminacja dotyczy całej grupy

- Wyraź precyzyjnie, co nie podoba Ci się w danej sytuacji, przedstaw swoje uczucia i oczekiwania, np.: *Przeszkadza mi, kiedy mówisz o nich w taki sposób – przecież może być im przykro*.
- Oceniaj zachowanie, nie osądzaj osoby dyskryminującej. Wskaż, co w jej postępowaniu jest nieakceptowalne i jak mogłaby to zmienić.
- Podkreślaj zawsze, że oczekujesz od innych tego samego, czego wymagasz od siebie, np.: *Nie zgadzam się na to, byśmy używali języka, który kogoś obraża*.

Jeśli dyskryminacja dotyczy całej grupy i polega na powielaniu stereotypów

- Sprawdzaj, z czego wynikają wygłaszane stereotypowe opinie. Upewnij się, czy dobrze rozumiesz słowa innych (*Co dokładnie masz na myśli?*, *Dlaczego tak myślisz?*).
- Dopytując o przekonania osób dyskryminujących, parafrazuj ich wypowiedzi, aby nikt nie pomyślał, że uważasz stereotypowe sądy za prawdziwe, np.: *Jeśli dobrze rozumiem, Twoim zdaniem…*
- Szukaj osób, które patrzą z innego punktu widzenia na daną sprawę, i przedstaw, jak Ty ją postrzegasz, np.: *Czy ktoś ma inne zdanie? Może ktoś z was ma inne doświadczenia?*
- Spróbuj znaleźć płaszczyznę porozumienia z głosicielami stereotypów. Może łączą Was wspólne wartości, potrzeby, emocje? (np. *Słyszę, że ta sprawa wzbudza dużo emocji. Dla mnie ten temat również jest poruszający*).
- Ustal fakty, szukaj potwierdzonej, wiarygodnej wiedzy. Porządkuj i wyjaśniaj pojęcia.
- Od ogólnych stwierdzeń przejdź do konkretnych doświadczeń, np.: *Czy zdarzyło się coś, co sprawia, że tak myślisz?*, *Czy twoja opinia wynika z jakichś negatywnych doświadczeń?*

Przypomnij sobie

Tolerancja to postawa polegająca na poszanowaniu cudzych poglądów, wierzeń, zwyczajów i zachowań. Człowiek tolerancyjny nie odmawia nikomu prawa do udziału w życiu społecznym. Relacje oparte na tolerancji pozwalają osobom o odmiennych przekonaniach komunikować się i szukać porozumienia, a jednocześnie pozostać sobą.

Twoja kolej!

Zastanów się nad swoimi doświadczeniami związanymi z zachowaniami dyskryminacyjnymi. Rozważ sytuacje, w których:

- inna osoba – w Twoim odczuciu – potraktowała Cię niesprawiedliwie. Co do tego doprowadziło? Jakie były wtedy Twoje emocje i reakcje?
- Twoje zachowanie wobec innej osoby było krzywdzące lub niesprawiedliwe. Jakie były przyczyny Twojego postępowania? Jakie towarzyszyły Ci wówczas emocje?
- nie udało Ci się właściwie zareagować na dyskryminację wobec drugiej osoby. Jaka była tego przyczyna? Jakie dziś byłoby Twoje zachowanie w podobnej sytuacji?
- Twoja reakcja na dyskryminację pomogła krzywdzonej osobie. W jaki sposób udało Ci się rozwiązać problem? Jakie towarzyszyły Ci wówczas emocje?

Podziel się swoimi refleksjami na forum klasy i wysłuchaj przemyśleń innych. Czy doświadczenia Twoich koleżanek i kolegów są podobne do Twoich wspomnień?

Hejt i mowa nienawiści

Nietolerancja skutkuje rozprzestrzenianiem się negatywnych zjawisk społecznych, do których należą hejt i mowa nienawiści. **Hejt** polega na wyrażaniu opinii w internecie w sposób obraźliwy i raniący innych. Natomiast **mowa nienawiści** obejmuje wypowiedzi wygłaszane w przestrzeni publicznej lub publikowane w sieci, które propagują nietolerancję, ksenofobię, nienawiść rasową czy różne formy dyskryminacji. Wielu nastolatków doświadcza zjawiska hejtu w internecie. Najczęściej agresywne komentarze dotyczą wyglądu fizycznego, jednak duży odsetek wypowiedzi tego typu ma charakter dyskryminacyjny i ksenofobiczny. Młodzi ludzie padają ofiarą przemocy online z powodu swojej narodowości, koloru skóry, pochodzenia, orientacji seksualnej czy wyznania.

Czy wiesz, że...

Według raportu z ogólnopolskiego badania uczniów i rodziców „Nastolatki 3.0" z 2023 r. 15% młodzieży szkolnej padło ofiarą ataków w internecie ze względu na wygląd fizyczny, a 10% – z powodu swojego ubioru. Co dwudziesta młoda osoba doświadczyła dyskryminacji w sieci z powodu narodowości, religii, koloru skóry czy poglądów politycznych.

Masz wpływ

Jak skutecznie radzić sobie z hejtem?

- Dziel się z innymi w internecie tylko wartościowymi treściami. Nigdy nie publikuj obraźliwych wpisów, nawet pod wpływem silnego wzburzenia. Nie oceniaj, zachowaj kulturę podczas rozmowy – komunikuj się bez wulgaryzmów i werbalnej agresji. Staraj się nie reagować impulsywnie i emocjonalnie na wypowiedzi innych.
- Nie wchodź w dyskusję z autorem obraźliwego komentarza – brak odpowiedzi pozbawia hejtera satysfakcji z agresywnego zachowania. Podstawowa zasada głosi, że nie wolno odpowiadać hejtem na hejt, gdyż prowadzi to do eskalacji przemocy.
- Nie udostępniaj ani nie lajkuj obraźliwych treści – pomożesz w ten sposób ograniczyć zasięgi hejterskich wypowiedzi i zatrzymać rozprzestrzenianie się mowy nienawiści.
- Zawsze zgłaszaj hejt administratorowi strony internetowej, na której opublikowano obraźliwy tekst. Możesz też skorzystać z dostępnych narzędzi, np. zablokować osobę obrażającą. Pamiętaj, że hejter nie musi pozostawać bezkarny, nawet jeśli umieszcza wpisy anonimowo.
- Nie zapominaj, że nie musisz sobie radzić z hejtem samotnie – zgłoś problem zaufanej osobie dorosłej, np. rodzicowi, szkolnemu psychologowi czy wychowawcy Twojej klasy. Możesz również skorzystać z telefonów zaufania, by znaleźć fachową pomoc.
- Przyczyniaj się do powstrzymywania mowy nienawiści – pielęgnuj dobre nawyki i przestrzegaj zasad kultury w internecie. Możesz również włączyć się do akcji informacyjnych czy kampanii społecznych skierowanych przeciwko hejtowi i mowie nienawiści.

Ksenofobia

Radykalną formą dyskryminacji jest ksenofobia, czyli wrogie nastawienie do przedstawicieli innej narodowości, grupy mniejszościowej lub obcego kręgu kulturowego. Wynika ono z błędnego przekonania, że osoby odmienne pod jakimś względem od większości odrzucają obowiązujące w danym kraju obyczaje i normy, narzucają swój światopogląd albo w inny sposób zagrażają porządkowi publicznemu lub społeczeństwu. Postawa ksenofobiczna może przybierać różne postacie – od okazywania niechęci czy wyrażania sceptycyzmu, przez dążenie do wykluczenia jednostek z życia społecznego, aż po akty przemocy werbalnej i fizycznej. Źródłem ksenofobii mogą być niewiedza i nieznajomość osób spoza własnego środowiska, stereotypy, lęk przed nieznanym czy negatywne doświadczenia z przeszłości. Radykalną ideologią powiązaną z ksenofobią jest **rasizm**, oparty na przekonaniu o rzekomej wyższości jednej rasy ludzkiej nad innymi.

Przykład

Piramida nienawiści

To schemat przedstawiający proces radykalizacji nastrojów społecznych i eskalacji przemocy. Jego autorem jest amerykański psycholog Gordon Allport (dlatego schemat ten nazywany jest również piramidą Allporta). Piramida pokazuje, jakie etapy narastania nienawiści w relacjach społecznych poprzedzają zazwyczaj wybuch ekstremalnej agresji wobec grup mniejszościowych.

Allport przeanalizował, co doprowadziło m.in. do Holocaustu w czasie II wojny światowej, ludobójstwa w Rwandzie czy czystek etnicznych podczas wojny na Bałkanach w latach 90. XX w. Zauważył, że brutalna przemoc wobec przedstawicieli mniejszości nigdy nie pojawia się w społeczeństwie nagle i niespodziewanie – prowadzi do niej powolny, stopniowy proces, w którym dochodzi do wielu pozornie niegroźnych zdarzeń i zjawisk, coraz bardziej nasilających niechęć do „obcych" i „innych".

Eksterminacja – zorganizowane działania obejmujące m.in. akty przemocy i masowe mordy, których celem jest wyniszczenie określonej grupy narodowej, etnicznej lub religijnej.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym jest konformizm i jak go rozpoznać?
- Jakie zachowania cechują postawę nonkonformistyczną?
- Czym jest dyskryminacja i skąd się bierze? Jakie mechanizmy społeczne jej sprzyjają?
- W jaki sposób należy reagować na przejawy dyskryminacji?
- Czym jest hejt i jak sobie skutecznie z nim radzić?
- Jakie formy może przybierać postawa ksenofobiczna?

4. Współpraca i konflikty w grupie

Na tej lekcji:

• ustalisz, jakie zachowania budują zaufanie w grupie • poznasz zasady efektywnej współpracy w zespole • dowiesz się, jakie są przyczyny spadku poziomu zaufania • przeanalizujesz główne przyczyny konfliktów między grupami społecznymi • poznasz sposoby rozwiązywania konfliktów adekwatne do różnych rodzajów sporów

W każdej z grup, do której należysz, relacje międzyludzkie kształtują się w rozmaity sposób: od harmonijnej zgodności, opartej na dobrej komunikacji i silnych więziach emocjonalnych, do kłótni, będącej rezultatem wzajemnego niezrozumienia lub rozbieżności interesów. Emocje i zachowania wewnątrz danej zbiorowości bezustannie się zmieniają w ramach tzw. procesów grupowych. W każdym społeczeństwie obowiązują podstawowe zasady, które mają pomagać w rozwiązywaniu problemów zaburzających te procesy, przede wszystkim sporów wynikających z różnic celów czy przekonań. Mimo to naturalne jest, że między ludźmi wybuchają konflikty – zarówno w małych grupach nieformalnych, jak i w wielkich wspólnotach (np. w społeczeństwie czy narodzie).

Co to jest proces grupowy?

To składający się z określonych etapów proces rozwoju grupy, od jej utworzenia do pełnego ukształtowania. Obejmuje on wszystkie uczucia, postawy, zachowania i interakcje, które pojawiają się w tym czasie między członkami grupy: sympatie i antypatie, współpracę i rywalizację, mocne więzi oparte na zaufaniu oraz konflikty wzmagające nieufność i osobistą niechęć. Zmiany emocji i relacji składają się na dynamikę grupową – jest ona tym intensywniejsza, im częstsze są bezpośrednie kontakty między jednostkami i im więcej łączy ich współzależności. Dynamika zdarzeń wewnątrz grupy obejmuje m.in.:

- wahania nastroju wśród jej członków– od entuzjazmu aż po zniechęcenie;
- zacieśnianie się lub rozluźnianie ich wzajemnych relacji;
- przyjmowanie przez poszczególne osoby konkretnych ról w życiu społeczności i ich postawy wobec oczekiwań innych;
- różnice w poglądach i dążeniach członków, prowadzące do podziałów;
- używanie w zbiorowości różnych form i stylów komunikacji;
- wzrosty i spadki poziomu zaufania oraz zaangażowania.

Wiedza o tym, w jaki sposób zachodzi dany proces grupowy i co wpływa na jego przebieg, pomoże Ci świadomie kształtować kontakty z członkami Twoich grup i adekwatnie reagować na pojawiające się w nich problemy.

Twoja kolej!

Jak postrzegasz relacje między członkami Twojej grupy klasowej? Co Was łączy, a co dzieli? Które Wasze zachowania i emocje wzmacniają więzi w grupie, a które je osłabiają?

- Porozmawiaj o tym z koleżanką lub kolegą z klasy – najlepiej z osobą, z którą najrzadziej kontaktujesz się na co dzień. Wspólnie zastanówcie się, z czego mogą wynikać zaobserwowane przez Was postawy i sposoby postępowania.
- Czy podobne interakcje dostrzegacie także w innych grupach, do których należycie poza szkołą?

W praktyce

Jak przebiega proces grupowy?

Rozwój grupy można podzielić na kilka faz, w których ujawniają się odmienne postawy, wzmacniające lub osłabiające więzi międzyludzkie. Ważne, by na każdym z tych etapów dobrze rozpoznawać emocje kształtujące dynamikę grupową i świadomie wybierać działania sprzyjające spójności danej społeczności.

Faza rozwoju grupy i procesu integracji	Emocje osłabiające lub wzmacniające grupę	Możliwe postawy i zachowania
Formowanie grupy – faza integracji Na tym etapie nawiązują się relacje. To czas, w którym członkowie grupy się poznają i budują wzajemne zaufanie. W planowaniu przyszłych działań koncentrują się na wspólnych wartościach i celach.	• strach przed oceną i odrzuceniem • niechęć do wybranych osób, nieufność, niepewność • zdenerwowanie	• bierna akceptacja, przytakiwanie, uleganie • ostrożność w działaniach i wypowiedziach • żartowanie rozładowujące napięcie
	• zaciekawienie, ekscytacja • potrzeba przynależności • poczucie bezpieczeństwa	• gromadzenie informacji • okazywanie solidarności z innymi, udzielanie pomocy
Ścieranie się – faza konfrontacji Każda osoba wnosi do zbiorowości własne poglądy i uczucia. Jeśli czuje się bezpiecznie, swobodnie wyraża swoje potrzeby. Niekiedy dążenia jednostek są ze sobą sprzeczne, co różnicuje grupę, a czasami prowadzi do sporów.	• lęk przed oceną i odrzuceniem grupy, nieufność, niechęć do wybranych osób • napięcie w związku z trudnymi emocjami	• sprzeciw wobec ustaleń grupy, tworzenie podgrup opozycyjnych wobec większości • pierwsze konflikty, walka o kontrolę lub przywództwo
	• poczucie bezpieczeństwa, sympatia do innych, poczucie więzi, zaufanie, otwartość	• odważne ujawnianie swoich potrzeb
Normalizacja – faza integracji głębokiej Poszczególne osoby wiedzą już, że osiągnięcie celów indywidualnych i grupowych zależy od współpracy z innymi. Szczerze rozmawiają o swoich pomysłach i dążeniach – otwarta komunikacja pozwala im się lepiej poznać, a także bardziej precyzyjnie planować wspólne przedsięwzięcia i rozdzielać zadania.	• zmęczenie i zniechęcenie • poczucie niedopasowania • obawa przed odrzuceniem lub wykluczeniem	• mniejsze zaangażowanie we współpracę • marginalizowanie wybranych osób • ukrywanie własnych potrzeb
	• satysfakcja z tego, jak grupa radzi sobie z wyzwaniami, chęć do działania • zaufanie, poczucie przynależności i przekonanie o byciu we właściwym miejscu	• podkreślanie wyjątkowości grupy • otwarte komunikowanie potrzeb wynikające z poczucia bezpieczeństwa
Działanie – faza współpracy Członkowie grupy są zmotywowani i zgodnie współpracują. Lepiej znają swoje możliwości i wykorzystują potencjał każdej osoby w precyzyjnie zaplanowanych działaniach. W razie sporu potrafią wypracować kompromisowe rozwiązanie godzące interes zbiorowości i indywidualne potrzeby.	• rozczarowanie niepowodzeniami lub zachowaniem zaufanych osób • lęk przed porażką grupy albo przed sprawieniem zawodu pozostałym członkom	• agresywne prezentowanie swojego stanowiska • unikanie nowych zadań i ról, brak zaangażowania
	• duma i radość z bycia w grupie • zaufanie i poczucie bezpieczeństwa	• chętne podejmowanie nowych wyzwań, inicjowanie wspólnych projektów • ambicja wynikająca z wiary w realizację nawet najbardziej skomplikowanych pomysłów

• emocje negatywne i ich możliwe konsekwencje • emocje pozytywne i ich możliwe konsekwencje

?

W jakiej fazie procesu grupowego funkcjonuje wybrana przez Ciebie grupa?

Jakie zachowania o tym świadczą? Jakie działania mogą wesprzeć członków grupy w tej fazie?

Zaufanie w relacjach społecznych

Relacje społeczne to moralne i emocjonalne więzi łączące członków społeczeństwa, które motywują ich do angażowania się w działania na rzecz wspólnoty. Umacniają je takie wartości, jak lojalność, wzajemność, solidarność, sprawiedliwość i zaufanie.

Zaufanie obejmuje wiarę w dobre intencje innych osób oraz przekonanie, że postępują one w sposób uczciwy, zgodnie z oczekiwaniami i powszechnie przyjmowanymi normami. Im mocniej ufamy innym, tym bezpieczniej czujemy się w grupach towarzyskich i zawodowych, w społeczeństwie i państwie. Dlatego poziom zaufania jest jednym z czynników decydujących o rozwoju i kształcie relacji międzyludzkich. Gdy jest wysoki, jednostki są bardziej otwarte i chętne do podjęcia współpracy w przestrzeni społecznej. W większym stopniu identyfikują się także z grupami, w których na co dzień funkcjonują. Nieufność sprzyja nieporozumieniom, które mogą przerodzić się w konflikty.

Czy wiesz, że...

Określony poziom zaufania jest trwałą cechą każdej społeczności. Często wynika ze specyficznych doświadczeń historycznych danej wspólnoty. Wysokie zaufanie jest charakterystyczne dla stabilnych społeczeństw, które w swoich dziejach nie zmagały się z poważnymi kryzysami czy katastrofami i których członkowie przestrzegają norm moralnych oraz przepisów prawa.

Twoja kolej!

Przeanalizuj przedstawione poniżej wyniki badań i wykonaj polecenia.

Która z dwóch opinii dotyczących życia społecznego w Polsce jest bliższa Pani(-a) poglądom?

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

W jakim stopniu ufa Pan(i) osobom ze swojego otoczenia?

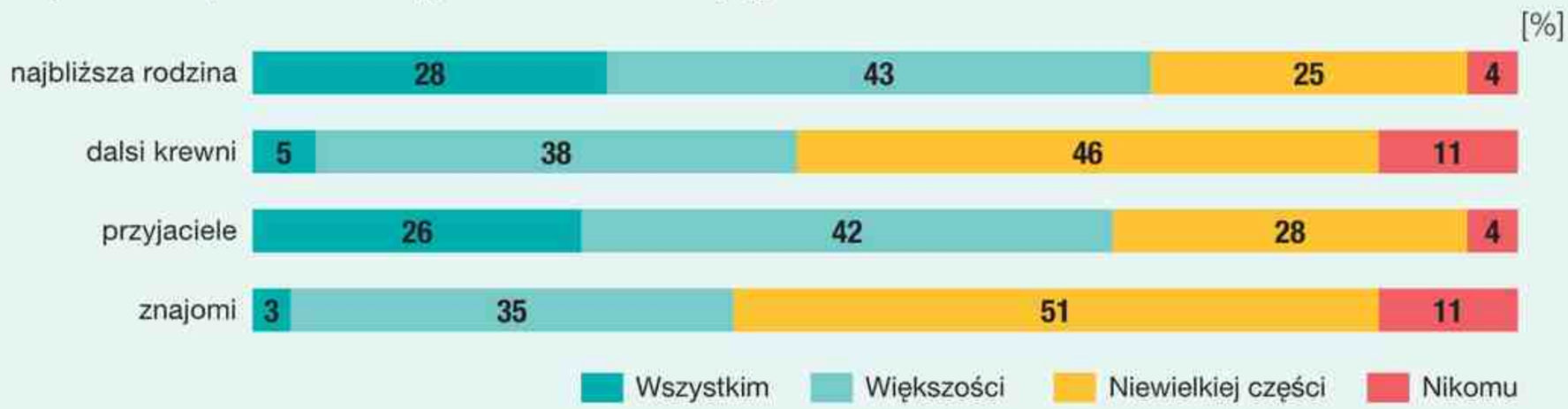

Źródło danych: *Kapitał społeczny w Polsce*, Polski Instytut Ekonomiczny (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Przeanalizuj pierwszy z powyższych wykresów i oceń poziom zaufania zmierzony wśród respondentów. Czy przekonania Polaków zmieniły się w ciągu dwóch ostatnich dekad? Jeśli tak, to co mogło być tego powodem?
- Określ, jaka prawidłowość wynika z danych zaprezentowanych na drugim wykresie. A jakie byłyby Twoje odpowiedzi na pytania o to, czy ufasz swoim bliskim, koleżankom i kolegom oraz osobom dorosłym spoza rodziny?

Jakie mogą być przyczyny spadku poziomu zaufania społecznego?

Spadek poziomu zaufania w społeczeństwie wynika najczęściej z takich problemów kulturowych i politycznych, jak:

- osłabienie instytucji publicznych, w tym ich niezdolność do kształtowania życia publicznego i zaspokajania potrzeb obywateli, utrata przez nie wiarygodności;
- obniżenie standardów społecznych określających styl, formy i przebieg dialogu i debaty w przestrzeni publicznej;
- wzrost znaczenia ugrupowań politycznych głoszących radykalne hasła;
- brak przejrzystości w działalności organów władzy, np. w dysponowaniu publicznymi pieniędzmi;
- konflikty między organami państwowymi, samorządowymi i unijnymi;
- brak poszanowania dla zasad demokracji.

Obszary życia publicznego, w których można zaobserwować te tendencje, określa się jako **banki gniewu** – narastające w nich problemy sprawiają, że w niektórych grupach pojawia się poczucie krzywdy i lęk o przyszłość. To, że organy władzy i instytucje publiczne nie radzą sobie z realizacją zadań, obniża poziom zaufania do państwa, szkoły, mediów itp. Poczucie braku bezpieczeństwa towarzyszące wówczas jednostkom i grupom potęgują takie kryzysy, jak pandemia COVID-19 czy rosyjska agresja na Ukrainę.

Przykład

Poziom zaufania do wybranych instytucji w Polsce

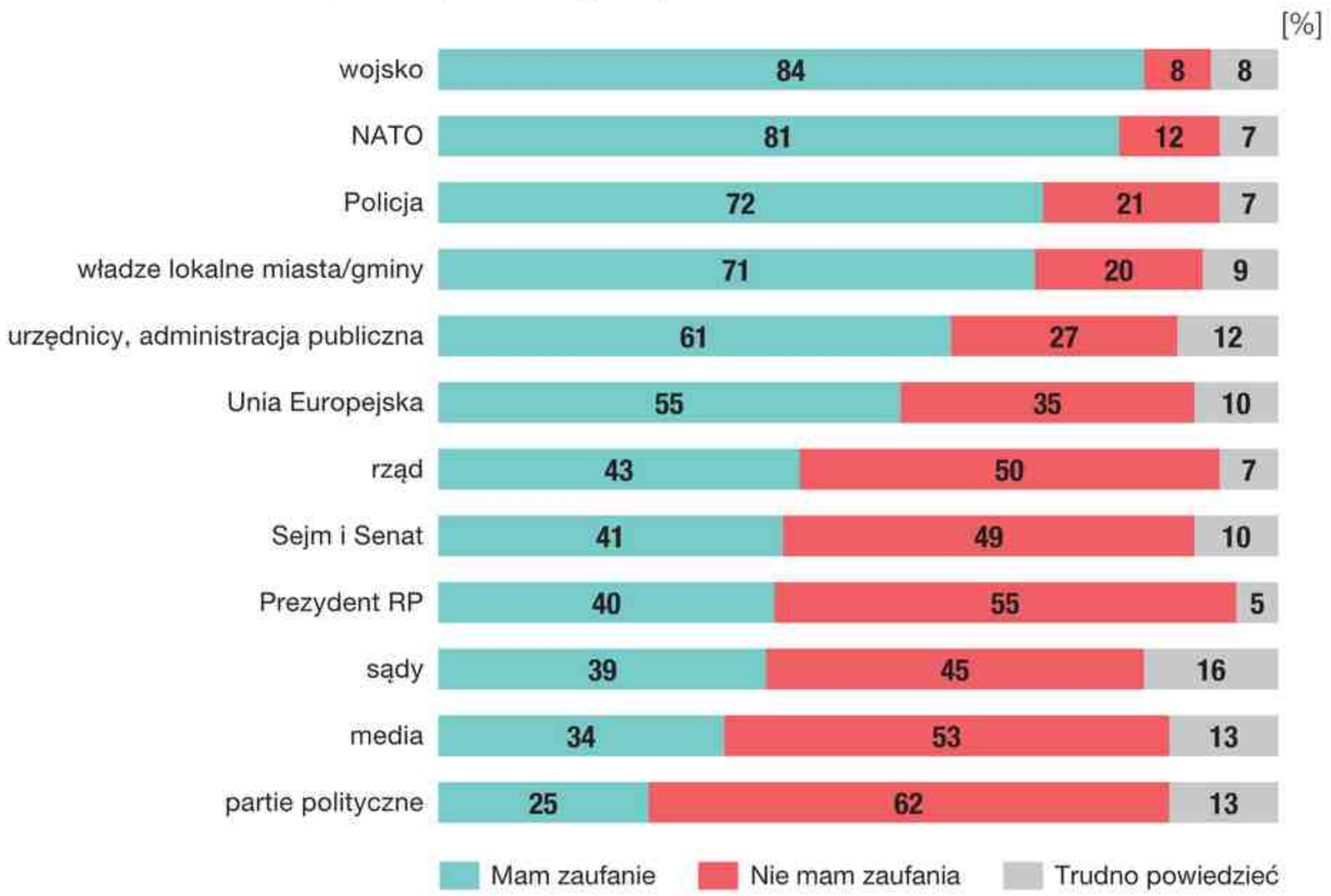

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

? Jakie instytucje Polacy darzą największym zaufaniem, a jakie – najmniejszym? Jakie mogą być tego przyczyny?

Twoja kolej!

Przeanalizuj wyniki badań przedstawione na s. 72–73, a następnie omów poziom zaufania społecznego w Polsce. Czy potrafisz wymienić czynniki, które mogą prowadzić do jego obniżenia? Wyjaśnij, jak poziom zaufania społecznego wpływa na funkcjonowanie społeczeństwa i stan demokracji.

Przypomnij sobie

Podejmowanie decyzji w grupie

- **Uzgadnianie** wspólnego stanowiska w dyskusji to pracochłonny proces, ale przyjęte ustalenia zyskują akceptację całej grupy.
- **Decyzja lidera**, czyli osoby przewodzącej grupie, zapada szybko, ale część członków może się z nią nie zgodzić i stracić zaangażowanie we wspólne działania.
- **Głosowanie** pozwala wybrać propozycję, za którą opowiada się większość członków grupy, jednak niesie także ryzyko podziału na dominujących wygranych i niezaangażowanych przegranych.

Współdziałanie w zróżnicowanym społeczeństwie

W nowoczesnych społeczeństwach istnieje konsensus co do tego, że pewne ogólne zasady obowiązują zawsze, niezależnie od okoliczności. Wskazują one normy zachowania, którymi należy się kierować także w razie konfliktów między jednostkami czy całymi grupami.

Jedną z takich ogólnych reguł postępowania porządkujących relacje społeczne jest **tolerancja**. Zapewnia ona z jednej strony otwartość wobec osób o przeciwnych przekonaniach, obcym pochodzeniu czy odmiennym wyglądzie, a z drugiej strony gotowość do współpracy z tymi ludźmi – nie tylko przy rozstrzyganiu sporów wynikających z różnic, lecz także w realizacji wspólnych celów i dążeń.

Człowiek tolerancyjny wie, że celem działania w różnorodnym społeczeństwie nie jest zmiana własnych czy cudzych przekonań, lecz rozwiązanie wystarczająco dobre dla wszystkich. Jest także świadomy, że aktywność podjęta w grupie często pozwala zrealizować cele, które przekraczają możliwości jednostki.

Warunkami sprawnej współpracy są:

- otwarta **komunikacja**, oparta na tolerancji,
- **zaangażowanie** w działania wszystkich członków zbiorowości,
- odpowiednia **organizacja**, w tym przygotowanie harmonogramu i podział zadań w pełni wykorzystujący różnorodny potencjał uczestników.

Najczęściej w grupie pojawia się **lider**, który nadzoruje cały proces i mobilizuje pozostałych. Przewodnictwo takie nie może się jednak przerodzić w dominację jednej osoby lub uległej jej większości – należy ustalić zasady wspólnego podejmowania decyzji i rozwiązywania napotkanych problemów.

Przykład

Współpraca wśród uczniów

Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *Organization for Economic Cooperation and Development* [czyt.: organizejszyn for ekonomik kooperejszyn and dewelopment], OECD) co trzy lata przeprowadza badanie w ramach PISA – programu międzynarodowej oceny umiejętności uczniów ze wszystkich krajów członkowskich. Sprawdzane są wiedza piętnastolatków oraz ich umiejętności społeczne i emocjonalne. Jednym z badanych elementów jest zdolność młodych ludzi do współpracy z innymi.

Współpraca polskich nastolatków

Źródło danych: *Polscy piętnastolatkowie w perspektywie międzynarodowej Wyniki badania PISA 2022*, Instytut Badań Edukacyjnych (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Przeanalizuj wyniki badań przedstawione na s. 74 i wykonaj polecenia.

- Oceń, czy polscy nastolatkowie są otwarci na podejmowanie wspólnych działań z innymi ludźmi. Uzasadnij swoją odpowiedź, wykorzystując przedstawione dane.
- Zastanów się, jak brzmiałyby Twoje odpowiedzi, gdyby zapytano Cię o kwestie poruszone w badaniu PISA z 2022 r. Jaki jest Twój stosunek do współdziałania w klasie? Czy z chęcią pracujesz w zespole, czy też unikasz udziału we wspólnych przedsięwzięciach? Dlaczego?

Od różnicy do konfliktu

Różnice zdań i celów pojawiają się we wszystkich wspólnotach, zarówno między jednostkami wewnątrz grupy (w klasie, rodzinie, zespole w pracy), jak i pomiędzy grupami (organizacjami, państwami, wyznaniami, instytucjami, partiami). Kiedy **sprzeczność przekonań** czy **interesów** wychodzi na jaw, może wybuchnąć konflikt. Dzieje się tak najczęściej wówczas, gdy jedna ze stron:

- nie jest gotowa zrezygnować z części swoich celów i pomysłów na rzecz kompromisowego rozwiązania, uwzględniającego priorytety i propozycje innych;
- podtrzymuje pogląd na sporną sprawę, który dla drugiej strony jest nie do przyjęcia (np. dlatego, że jest niezgodny z faktami lub krzywdzący albo ma obraźliwy czy wręcz dyskryminujący charakter);
- zachowuje się wrogo wobec osób wyrażających odmienne zdanie: kwestionuje ich cele, potrzeby i poglądy albo wręcz zaczyna z nimi walczyć, by osłabić ich pozycję w danej wspólnocie lub całkowicie ich zmarginalizować.

Gdy obie strony reagują właściwie na różnicę zdań – wykazują **wolę porozumienia** i **poszukiwania kompromisu** – większość sporów udaje się rozwiązać dość szybko i nie wywołują one negatywnych skutków. Niestety, niektóre konflikty mają przewlekły charakter i trwale pogarszają warunki życia jednostek i całych społeczeństw, np. powodują rozpad więzi w rodzinie, psują relacje koleżeńskie czy sąsiedzkie, zaburzają funkcjonowanie organizacji, prowadzą do wybuchu wojny domowej czy konfliktu zbrojnego między państwami.

Rozwiązanie sporu międzygrupowego jest łatwiejsze, jeśli członkowie zantagonizowanych społeczności mają poczucie przynależności do większej całości (np. narodu, społeczeństwa) i łączy ich nadrzędna tożsamość (wynikająca np. z pochodzenia, języka, wiary, ze wspólnych norm czy wartości). Niebezpieczna jest zatem sytuacja, w której strony sporu próbują w imię swoich partykularnych interesów zniszczyć taką nadrzędną wspólnotę. W tym celu np. definiują ją na nowo tak, aby wykluczyć z niej swoich przeciwników lub osoby z jakichś powodów odmienne, albo podważają znaczenie ważnych symboli, postaci historycznych czy wydarzeń z przeszłości. Destrukcyjnie na stabilność nadrzędnej zbiorowości wpływają także:

- przedkładanie tożsamości grupowej ponad tożsamość indywidualną;
- wybiórcze interpretowanie historii wspólnoty dla wzmocnienia jedności w danej grupie;
- rytuały i tradycje odróżniające grupę od reszty społeczeństwa, jeśli są fundamentem jej tożsamości;
- negatywne sposoby definiowania granic własnej społeczności, np. z pogardą wobec innych lub z użyciem krzywdzących stereotypów albo wręcz przez demonizowanie innych grup.

Czy wiesz, że...

Gdy grupa jest zbyt spójna, jej funkcjonowanie może zaburzyć tzw. syndrom myślenia grupowego. Polega on na tym, że w procesie podejmowania decyzji członkowie danej społeczności unikają sporów, czują się bowiem bezpiecznie dzięki jednomyślności i nie chcą jej zakłócić. W rezultacie nie zgłaszają sprzeciwu nawet wówczas, gdy mają wątpliwości, czy przyjęte rozwiązanie jest słuszne. W efekcie grupa traci zdolność do korygowania swoich błędów.

Czy dostrzegasz w polskim życiu publicznym – np. w polityce lub w mediach – próby zniszczenia nadrzędnej wspólnoty? A może doświadczasz tego w jakiejś grupie rówieśniczej?

Przypomnij sobie

Metody rozwiązywania konfliktów

- **Negocjacje** – rozmowy, w których skonfliktowane strony podejmują próbę przezwyciężenia różnic i znalezienia satysfakcjonującego rozwiązania. Mają na celu wypracowanie propozycji, która zaspokoi przynajmniej część potrzeb uczestników.
- **Mediacja** – w sytuacji, gdy negocjacje okazują się bezskuteczne, zaprasza się do dyskusji bezstronną osobę trzecią – mediatora, który pomaga w dojściu do porozumienia. Musi on uzgodnić swoją propozycję kompromisu ze wszystkimi stronami konfliktu i uzyskać ich akceptację.
- **Arbitraż** – gdy pomoc mediatora okazuje się bezskuteczna, istnieje możliwość odwołania się do niezależnego arbitra, czyli rozjemcy, sędziego, uznanego eksperta. Rozwiązanie zaproponowane przez arbitra jest ostateczne.

W praktyce

Jak ludzie reagują na sytuacje konfliktowe?

Każdy z nas inaczej reaguje na sytuacje konfliktowe. Nie wszystkie jednak sposoby rozwiązywania problemów międzyludzkich są tak samo skuteczne, a niektóre z nich mogą być szkodliwe.

- **Unikanie.** To strategia osoby, która rezygnuje z własnych potrzeb i nie sprzeciwia się, gdy nie zostają one uwzględnione. Lekceważy ona problem lub stara się go nie zauważać, odkłada wyrażenie swoich emocji na później. Taka postawa tworzy dystans między stronami i uniemożliwia dobrą komunikację.
- **Uleganie.** Mamy z nim do czynienia, gdy jedna ze stron uznaje swoje potrzeby za mniej ważne i zgadza się na przyjęcie sposobu widzenia strony przeciwnej, bo czuje się niekomfortowo w sytuacji konfliktowej. Efektem takiego rozwiązania może być narastające poczucie niesprawiedliwości.
- **Współpraca.** Gdy wszystkie strony konfliktu wzajemnie uznają swoje interesy za istotne, możliwe jest wspólne poszukiwanie rozwiązań, które mogłyby być satysfakcjonujące dla ogółu. Dialog na temat celów i potrzeb poszczególnych osób buduje zaufanie w grupie i jest podstawą komunikacji, która pozwala odnaleźć sposób na usunięcie przyczyn sporu.
- **Kompromis.** To rozstrzygnięcie zaspokajające część potrzeb każdej ze stron. Powinno być celem współpracy na rzecz rozwiązania wewnętrznych problemów danej grupy lub wspólnoty.
- **Rywalizacja.** Pojawia się w momencie, gdy strony są skoncentrowane na realizacji własnych potrzeb, a konflikt postrzegają jako sytuację, w której można tylko wygrać albo przegrać. Takie nastawienie jest nasycone negatywnymi emocjami, przez co rywalizacja może przerodzić się w walkę, w której chodzi już nie o rozwiązanie problemu, lecz o pokonanie przeciwnika.

Twoja kolej!

Czy wykorzystujesz czasami któryś z opisanych powyżej sposobów reagowania na konflikt? Rozważ, które z nich mogą być najskuteczniejsze. Uzasadnij swój wybór.

Twoja kolej!

Przeanalizujcie w parach poniższą tabelę. Zastanówcie się, czy w Waszych grupach zdarzyły się kiedyś opisywane sytuacje konfliktowe. Określcie, jakie są symptomy konfliktów uwzględnionych w tabeli oraz jak należy reagować w razie ich wybuchu. Odwołajcie się do własnych doświadczeń.

Przyczyny, skutki i sposoby rozwiązywania konfliktów w grupie

Konflikty i ich przyczyny	Jak je rozpoznać?	Możliwe rozwiązania
Konflikt interesów I Wynika np. z: • przymusowego charakteru uczestnictwa w grupie; • niezrozumienia celów grupy, słabej komunikacji; • sprzeciwu jednostek wobec określonych przez grupę celów albo wobec form lub metod jej działania.		

Konflikty i ich przyczyny	Jak je rozpoznać?	Możliwe rozwiązania
Konflikt interesów II Doprowadzają do niego różnice w: • motywacji do uczestnictwa w grupie; • osobistych potrzebach psychologicznych i materialnych.		
Konflikt wartości Jego przyczyną może być: • nieujawnienie przez daną osobę własnych poglądów na etapie formowania się grupy; • brak jasnych zasad współdziałania i rozstrzygania sporów.		
Konflikt relacji I Jest skutkiem: • rywalizacji o pozycję w grupie (np. o rolę lidera); • niezaspokojonej potrzeby uznania.		
Konflikt relacji II U jego podłoża leżą: • rozczarowanie postępowaniem osoby kierującej grupą; • sprzeciw wobec zachowań innych członków; • poczucie niesprawiedliwego traktowania; • nieprzestrzeganie ustalonych wspólnie zasad.		
Konflikt relacji III Pojawia się, gdy niektóre osoby odczuwają: • niepewność co do swojej pozycji w grupie; • obawę przed tym, że ich kompetencje okażą się niewystarczające; • lęk przed ośmieszeniem, wykluczeniem itd.		

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym jest proces grupowy i jak przebiega?
- Jaką rolę w relacjach społecznych odgrywa zaufanie i dlaczego?
- Jakie czynniki mogą prowadzić do spadku poziomu zaufania społecznego? F
- Co jest niezbędne do sprawnej współpracy w grupie lub społeczeństwie?
- W jakich sytuacjach różnice zdań bądź sprzeczności przekonań lub interesów przeradzają się w konflikty?
- Jak reagować na sytuacje konfliktowe i skutecznie rozwiązywać spory między ludźmi?

Czy wiesz, że...

W grupach młodzieżowych (towarzyskich i zadaniowych) często dochodzi do konfliktu relacji. Może się on zacząć od sytuacji stosunkowo niegroźnej, jednak niedostrzeżony lub zlekceważony prowadzi do narastania coraz trudniejszych emocji. Kluczowym elementem pozwalającym zapobiegać takim konfliktom lub satysfakcjonująco je rozwiązywać jest szczera, otwarta komunikacja, w ramach której poszczególne osoby czują, że mogą swobodnie i bezpiecznie wyrażać swoje potrzeby i uczucia.

5. Współczesne społeczeństwo polskie

Na tej lekcji:

• przeanalizujesz wyniki badań na temat tego, co łączy, a co dzieli Polaków • dowiesz się, z czego Polacy są dumni jako naród i społeczeństwo • zastanowisz się nad źródłami podziałów w polskim społeczeństwie • dowiesz się, jak walczyć z dezinformacją i co to są fake newsy • weźmiesz udział w organizacji debaty na wybrany temat społeczny

Z badań opinii publicznej wynika, że Polacy są narodem zróżnicowanym pod względem poglądów, potrzeb i interesów. Wniosek ten potwierdza obserwacja życia politycznego i społecznego w naszym kraju. Wśród Polaków utrwalają się i pogłębiają różnice, ale nie musi to oznaczać, że nie jest wśród nich możliwy dialog ponad podziałami. Należy dążyć do porozumienia, bo tylko we wspólnocie mamy szansę poradzić sobie z wyzwaniami i zagrożeniami współczesności oraz odpowiednio zadbać o dobro wspólne.

Dobro wspólne

To wartości, przekonania, interesy i dążenia łączące członków wszystkich grup tworzących społeczeństwo. Aby jakaś część rzeczywistości mogła zostać uznana za dobro wspólne, musi być powszechnie postrzegana jako ważna, pożądana i korzystna dla wszystkich uczestników danej społeczności. Elementy dobra wspólnego stanowią motywację do działania dla jednostek i grup, które współpracują na rzecz jego zachowania i ochrony. Do wartości i postaw koniecznych do realizacji dobra wspólnego zalicza się:

- **tolerancję** – dzięki niej możliwe jest zgodne współistnienie jednostek w społeczeństwie;
- **roztropność** – sprzyja podejmowaniu takich decyzji i działań, które przynoszą korzyści całej wspólnocie, a nie tylko wybranym grupom;
- **sprawiedliwość** – w relacjach państwa z obywatelami jest ona niezbędna do budowy społecznego zaufania do instytucji publicznych; tylko sprawiedliwe traktowanie obywateli przez organy władzy może sprawić, że państwo będzie przez nich postrzegane jako dobro wspólne, o które należy się troszczyć;
- **pokój społeczny** – stan stabilnej równowagi między jednostkami, grupami społecznymi i instytucjami państwa pozwala na rozwój danego społeczeństwa; wymaga powstrzymywania się od konfliktów i poszukiwania kompromisu w sytuacjach spornych;
- **kompromis** – należy szukać takich rozwiązań, które byłyby korzystne dla każdej ze stron życia społecznego, ale wymagałyby od każdej z nich pewnych ustępstw.

Czy wiesz, że...

Pojęcie „dobro wspólne" pojawiło się już w refleksji społecznej i politycznej podejmowanej przez filozofów starożytnych. W dziele *Polityka* Arystoteles wskazał, że właściwy i sprawiedliwy ustrój polityczny musi służyć dobru wspólnemu, czyli *koine sympheron* [czyt.: kojne symferon]. Myśliciele ze starożytnego Rzymu oraz św. Tomasz z Akwinu w średniowieczu tłumaczyli ten grecki termin w postaci łacińskiego wyrażenia *bonum commune* [czyt.: bonum komune].

Twoja kolej!

Zastanów się, do jakich wartości i zjawisk nawiązują zdjęcia zamieszczone na s. 78–79. Jak myślisz, które z nich większość Polaków uznaje za istotne w swoim życiu?

Jak Polacy myślą o sobie?

Współcześnie w debacie publicznej coraz częściej mówi się nie o elementach spajających polską wspólnotę narodową, lecz o podziałach w społeczeństwie, zwłaszcza o tych dotyczących polityki i stylu życia. Polacy są świadomi dzielących ich różnic, ale dostrzegają także to, co ich łączy, zarówno w sferze wartości, jak i w codziennej obyczajowości. W 2022 r. opublikowano raport z badania opinii *Co nas łączy?*, przeprowadzonego wśród Polaków w wieku 18–65 lat. Respondentów zapytano m.in. o polskie cechy narodowe i o wartości spajające polską wspólnotę. **59%** ankietowanych uznało, że obecnie polskie społeczeństwo więcej dzieli, niż łączy. Jako główne przyczyny podziałów wskazano spory polityczne i światopoglądowe oraz zawiść wobec sukcesów rodaków.

Co dokładnie łączy Polaków?

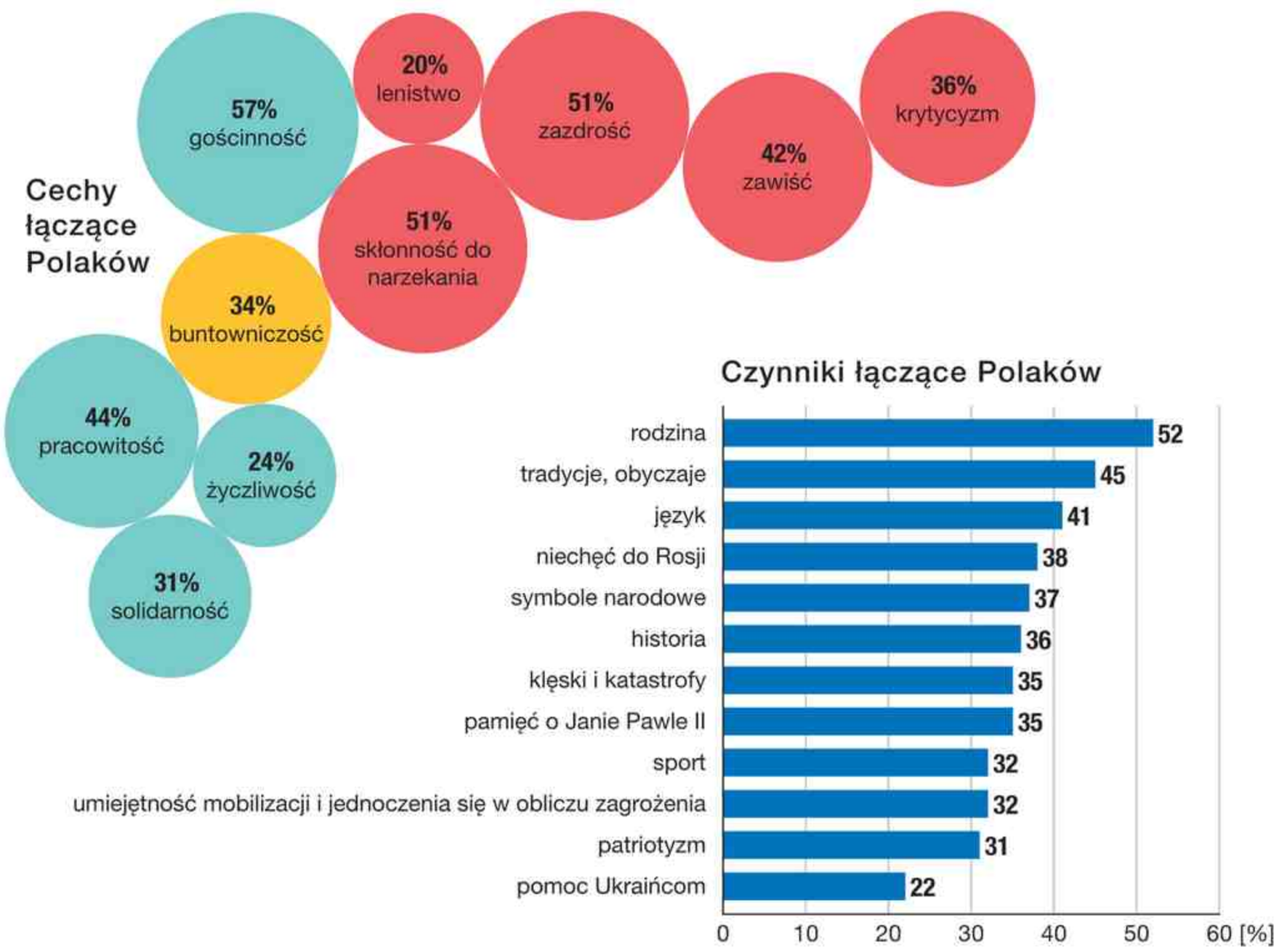

Źródło danych: *Co nas łączy? Raport z badania opinii Polaków*, ARC Rynek i Opinia (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Czy wśród odpowiedzi respondentów znalazły się takie, z którymi się utożsamiasz? Jak myślisz, jakie jeszcze elementy – nieuwzględnione w badaniu – łączą młodych ludzi w Polsce?

Twoja kolej!

Zapoznaj się ze schematem na s. 79 prezentującym cechy narodowe Polaków wskazane w badaniu *Co nas łączy?* i wykonaj polecenia.

- Porozmawiaj z kolegą lub koleżanką o tym zestawieniu – czy zgadzacie się z tym, że uwzględniono w nim najistotniejsze elementy charakteryzujące polski naród? Czy możecie podać przykłady dowodzące, że wskazane cechy występują często w Waszym najbliższym otoczeniu?
- Które z tych cech są rozpowszechnione wśród Waszych rówieśników? Które z nich dostrzegacie u siebie? Jakich ważnych cech Polaków brakuje – według Was – w zaprezentowanym zestawieniu?

Z czego jesteśmy dumni jako obywatele i członkowie społeczeństwa?

W sondażu CBOS z 2018 r. 71% badanych (losowo wybranych dorosłych mieszkańców Polski) zadeklarowało, że często lub bardzo często odczuwa dumę z bycia Polakiem/Polką. Odczucia takie częściej towarzyszyły respondentom o poglądach prawicowych (81%) niż tym reprezentującym centrum i lewicę (po 66%). Badani wskazywali również konkretne sytuacje, w których odczuwają dumę z przynależności narodowej.

Przyczyny, dla których badani odczuwają dumę z tego, że są Polakami

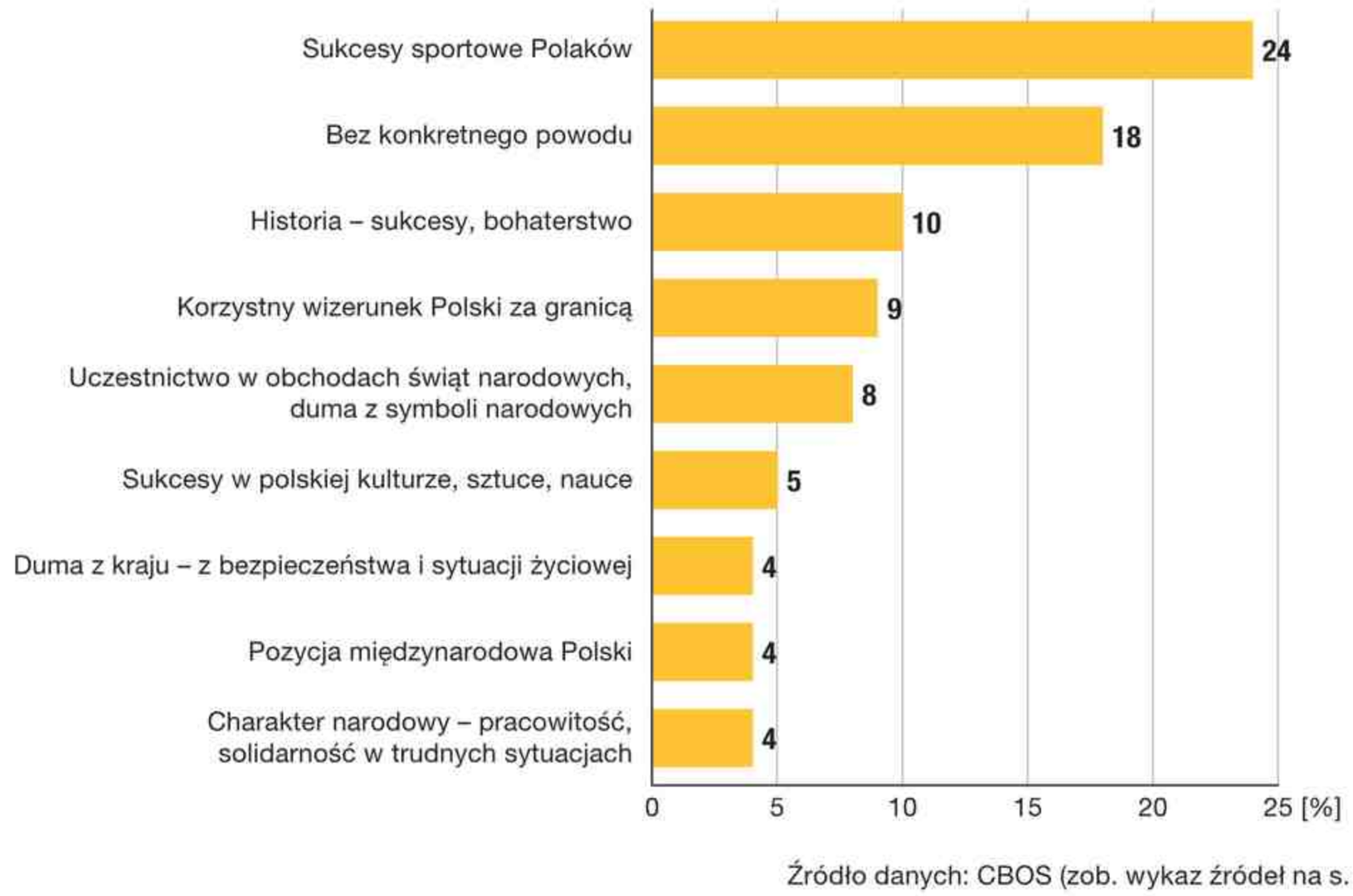

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Przeanalizuj powyższy wykres. Wskaż sytuacje, w których odczuwasz dumę ze swojego państwa i społeczeństwa. Czy wśród odpowiedzi badanych w sondażu CBOS znalazły się takie, z którymi się utożsamiasz? Podziel się swoimi przemyśleniami na forum klasy. Zapiszcie swoje spostrzeżenia na tablicy w ramach mapy myśli. Następnie podkreślcie te odpowiedzi, które padały najczęściej.

Czy potrafimy rozmawiać ponad podziałami?

Większość Polaków uważa, że więcej ich z rodakami dzieli, niż łączy. Niektóre różnice są według nich na tyle głębokie, że uniemożliwiają dialog i porozumienie. W drugiej i trzeciej dekadzie XXI w. w naszym kraju nasiliła się wrogość między zwaśnionymi grupami społecznymi, czemu towarzyszył wzrost poziomu przemocy, w szczególności agresji werbalnej w debacie publicznej. Komitet Dialogu Społecznego Krajowej Izby Gospodarczej przeprowadził w 2023 r. badanie „Twarze polskiej radykalizacji", na podstawie którego przeanalizował postawy Polaków wobec pogłębiających się podziałów.

Percepcja podziałów w polskim społeczeństwie

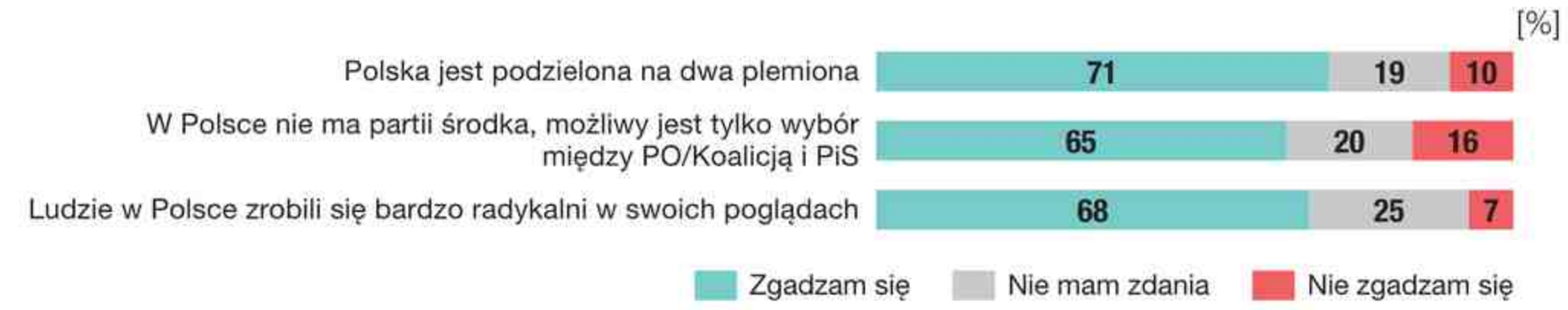

Unikanie kontaktu i rozmów z osobami o odmiennych poglądach

Otwartość na inne poglądy

Źródło danych: *Twarze polskiej radykalizacji. Raport z badań – analiza – rekomendacje*, red. K. Ciesiołkiewicz (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Zapoznaj się z powyższymi wykresami. Przeanalizuj odpowiedzi respondentów. Co możesz na ich podstawie powiedzieć o otwartości Polaków na poglądy odmienne od ich przekonań? Czy z zaprezentowanych danych wynika, że członkowie polskiego społeczeństwa chcą ze sobą rozmawiać mimo dzielących ich różnic?

Konflikty światopoglądowe i polityczne w Polsce

Różnice poglądów występują w każdym społeczeństwie, a **pluralizm** opinii jest fundamentem demokracji. W polskim społeczeństwie w ostatnich latach linie rozdzielające tożsamości różnych grup stały się wyraźniejsze niż wcześniej. O głębokich podziałach mówi się zwłaszcza w kontekście sporów politycznych i światopoglądowych. Radykalizujące się poglądy wpływają na zaostrzenie się debaty publicznej, szczególnie **dyskursu politycznego**, którego uczestnicy muszą opowiedzieć się po którejś ze stron konfliktu i w którym niemal niemożliwe jest zajęcie umiarkowanego stanowiska.

Spory światopoglądowe i polityczne trwają nie tylko w Polsce, lecz także w innych krajach europejskich oraz w Stanach Zjednoczonych. Dotyczą m.in.:

- **sposobów walki z przestępczością** (np. zaostrzenia kar i stosowania kary śmierci),
- **roli religii w życiu publicznym** (np. eksponowania symboli religijnych w instytucjach publicznych, nauczania religii w szkole),
- **zakresu praw obywateli** (np. równouprawnienia kobiet i mężczyzn, praw osób ze społeczności LGBT czy obniżenia wieku wyborczego),
- **sposobu wykorzystania osiągnięć naukowych** (np. stosunku do obowiązkowych szczepień, badań genetycznych, zakresu stosowania sztucznej inteligencji),
- **wolności rynkowych oraz państwa opiekuńczego** (np. stosunku do własności prywatnej, wysokości podatków czy wprowadzenia odpłatnej służby zdrowia),
- **stosunku do innych kultur i polityki migracyjnej** (np. działań polskich służb na granicy polsko-białoruskiej, polityki wobec uchodźców z Ukrainy, polityki migracyjnej UE).

Pluralizm – sytuacja, w której różne grupy mają prawo wyrażać swoje poglądy i opinie. W pluralistycznym społeczeństwie panuje poszanowanie dla różnic społecznych i kulturowych oraz uznaje się równość poglądów.

Dyskurs polityczny – wszystkie formy i przejawy debaty publicznej poświęconej kwestiom związanym z życiem politycznym i zarządzaniem państwem. W państwie demokratycznym dyskurs polityczny powinien przebiegać zgodnie z zasadą pluralizmu i umożliwiać szerokim kręgom społeczeństwa swobodne wyrażanie poglądów politycznych.

Przykład

Podziały w perspektywie historycznej

Podział na „Polskę A" i „Polskę B"

Te potoczne określenia pojawiły się już w dwudziestoleciu międzywojennym – wskazują na dysproporcje w rozwoju gospodarczym między poszczególnymi regionami Rzeczypospolitej. „Polska A" oznacza rozwinięty zachód kraju, natomiast Polska „B" – uboższe tereny położone na wschód od Wisły. Źródeł tego podziału należy szukać w okresie rozbiorów, w którym ziemie zaboru pruskiego były lepiej zarządzane niż tereny kontrolowane przez Rosjan i Austriaków.

Podział na postsolidarnościową lewicę i postsolidarnościową prawicę

Podczas transformacji ustrojowej po 1989 r. w polskiej debacie publicznej dominował temat stosunku III RP do dziedzictwa PRL. Najwyraźniejsze różnice zdań dotyczyły kwestii ukarania komunistów za ich działalność w Polsce Ludowej. Podzieliły one obóz demokratyczny na tzw. postsolidarnościową lewicę, przeciwną radykalnym rozliczeniom, i postsolidarnościową prawicę, opowiadającą się za pełną dekomunizacją, czyli za wykluczeniem osób z komunistyczną przeszłością z życia politycznego.

Podział na „Polskę liberalną" i „Polskę solidarną"

Od 20 lat na polskie życie publiczne decydujący wpływ wywierają liderzy dwóch rywalizujących ze sobą ugrupowań: Jarosław Kaczyński (PiS) i Donald Tusk (PO). To oni kształtują krajową politykę i określają, jakie kwestie są poruszane w debacie publicznej – ich konflikt do dziś przekłada się na głęboki podział polskiej sceny politycznej. W 2005 r. Prawo i Sprawiedliwość zaczęło przeciwstawiać sobie dwie wizje państwa. Zgodnie z przekazem tej partii „Polskę solidarną" – opierającą się na zasadzie sprawiedliwości społecznej – reprezentowało PiS, natomiast Platforma Obywatelska dążyła do utworzenia „Polski liberalnej", skoncentrowanej na rozwoju gospodarki i przedsiębiorczości.

Czy wiesz, że...

Gdy podziały w społeczeństwie są głębokie, dochodzi do jego polaryzacji. To sytuacja, w której większość obywateli zajmuje zupełnie przeciwstawne stanowiska wobec kwestii kluczowej dla funkcjonowania państwa lub narodu. Niemal wszyscy stoją wówczas na dwóch biegunach sporu i brakuje osób w centrum, które prezentowałyby poglądy umiarkowane. W takich okolicznościach bardzo trudno jest się porozumieć i wypracować satysfakcjonujący kompromis.

Twoja kolej!

Jakie kwestie są – Twoim zdaniem – przedmiotem najistotniejszych sporów w polskim społeczeństwie? Co jest powodem podziałów w Twojej grupie rówieśniczej? Stwórz w zeszycie listę spraw, które wywołują konflikty w Polsce współczesnej.

To budzi kontrowersje

Skąd się biorą fake newsy i teorie spiskowe?

Radykalne postawy często wynikają ze **zniekształconego obrazu świata**. Takie fałszywe rozumienie rzeczywistości kształtuje się z kolei m.in. przez **fake newsy i teorie spiskowe**, których twórcy manipulują informacjami w taki sposób, aby wprowadzić odbiorców w błąd i wywołać w nich określone emocje. Przeczytaj fragmenty wywiadu z Adamem Majchrzakiem, który jako analityk Stowarzyszenia Demagog zajmuje się fact checkingiem, czyli sprawdzaniem zgodności informacji z faktami, a jako pracownik uniwersytecki – badaniem teorii spiskowych.

Jaki jest mechanizm powstawania fake newsa?

Fałszywe informacje mogą być dziełem przypadku lub efektem celowego działania. Zdarza się, że fake newsy powstają w pogoni za „kliknięciami" i popularnością, ale bywa też, że są efektem nadmiernego zachwytu. [...] *Nietrudno natknąć się na nagłówki w stylu: „Poznaj ten suplement, a już nigdy nie będziesz chorować!".* [...] *Problem tkwi jednak przede wszystkim w niezrozumieniu tego, jak działa nauka. Bo czy badanie o korzystnym działaniu kurkumy na nowotwory, przeprowadzone na komórce w próbce, oznacza od razu, że tak samo korzystnie będzie działać w przypadku nowotworu w organizmie? Oczywiście, że nie.*

[...] *Równie groźne są nieprawdziwe informacje, które przyczyniają się do polaryzacji społeczeństwa. Czy mogą być motorem napędowym hejtu?*

Zdecydowanie tak i rodzi to często poważne konsekwencje. Fałszywe treści u swoich podstaw dzielą ludzi przede wszystkim na tych, którzy w fałszywą treść uwierzą, i na tych, którzy w nią nie uwierzyli. W sieci problem zaczyna się wtedy, kiedy dochodzi do wymiany zdań, a tam pojawia się już wiele emocji, często przeradzających się w hejt. [...]

[...] *Dlaczego* [...] *ludzie wierzą w fake newsy?*

– Każdy z nas ma ograniczoną wiedzę. [...] *We współczesnym świecie* [...] *każdy powinien posiąść wiedzę na temat podstaw weryfikacji informacji oraz źródeł, w których może szukać oparcia.* [...] *Z własnej perspektywy widzę, że potrzebna jest tu przede wszystkim systemowa zmiana, by ludzie wiedzieli, gdzie mogą szukać realnej wiedzy* [...].

Myślę, że można powiedzieć, że dezinformacja to choroba naszych czasów. Do czego może prowadzić* [, jeśli jest] *nieleczona?

Może dawać „przerzuty"... Jeżeli nic się z nią nie zrobi, to dysfunkcji ulegać będzie coraz więcej sfer życia publicznego. Fake newsy czy narracje konspiracyjne mogą wydawać się zabawne, gdy czytamy o nich w internecie, ale to, co się tam dzieje, zaczyna przenikać do realnego świata. W wymiarze osobowym coraz częściej zauważa się, że ludzie uzależniają się od teorii spiskowych, ponieważ te stają się dla nich jedyną formą postrzegania rzeczywistości, a cierpi na tym przede wszystkim psychika oraz otoczenie. [...] *Niejeden raz zdarzało się, że dezinformacja prowadziła do bardzo ryzykownych zachowań. Do nienawiści, podpalania masztów telekomunikacyjnych, rozruchów, do ataków na punkty szczepień, ataków na lekarzy czy zamachów* [...].

Źródło: *Teorie spiskowe wymagają wyrozumiałości*, wywiad z A. Majchrzakiem przeprowadziła A. Danowska-Tomczyk (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Wyjaśnij, czemu dezinformację określono w tekście jako „chorobę naszych czasów".

Teoria spiskowa – pogląd, według którego wszystkie zjawiska i wydarzenia w danej dziedzinie, np. w życiu politycznym, są wynikiem spisku.

W praktyce

Jak sprawdzić prawdziwość informacji znalezionych w sieci?

W walce z fake newsami w Polsce od lat pomaga Stowarzyszenie Demagog. Jego celem jest weryfikowanie informacji pojawiających się w przestrzeni publicznej oraz demaskowanie osób i mediów rozpowszechniających fałszywe wiadomości czy dezinformację. Na stronie internetowej Stowarzyszenia można w łatwy sposób sprawdzić, czy wypowiedź danego polityka była zgodna z faktami, czy też stanowiła **manipulację**, albo czy popularne w mediach społecznościowych posty nie zawierają niesprawdzonych plotek lub kłamstw.

Wiarygodność wypowiedzi osób publicznych w 2024 r. sprawdzonych przez Stowarzyszenie Demagog

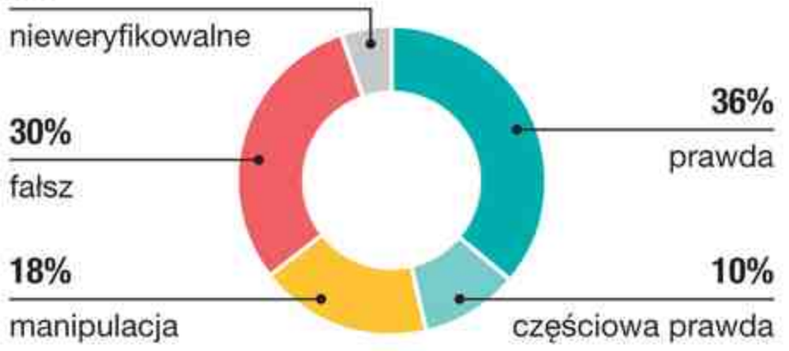

Źródło danych: Stowarzyszenie Demagog (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Manipulacja –
1) przedstawianie faktów lub danych w taki sposób, aby wytworzyć obraz rzeczywistości zgodny z intencjami nadawcy i sprzeczny z prawdą;
2) wpływanie na poglądy lub emocje innych osób w taki sposób, że nie są one tego świadome.

Korzystaj z witryny internetowej Stowarzyszenia Demagog w sytuacjach, gdy masz podejrzenia co do wiarygodności treści znalezionych w sieci. Aby sprawdzić rzetelność danej informacji, należy wejść na stronę i kliknąć w zakładkę „Zgłoś do weryfikacji". Następnym krokiem jest wybór rodzaju przekazu, który ma być poddany weryfikacji, a zatem określenie, czy chodzi o:

- **fake news** – jeżeli zgłoszenie dotyczy znalezionych w internecie grafik, wideo, stron czy artykułów;
- **wypowiedź** – w sytuacji, gdy chcemy sprawdzić, czy wypowiedzi polskich polityków są zgodne z prawdą.

Twoja kolej!

Podzielcie się na kilka małych grup. Zadaniem każdego zespołu jest przygotowanie plakatu informacyjnego, który wyjaśni odbiorcom:

- co to jest dezinformacja;
- jak powstają fake newsy;
- skąd się biorą teorie spiskowe i jak je rozpoznać;
- dlaczego dezinformacja jest niebezpieczna i jak się przed nią chronić.

Przykład

Dialog ponad podziałami – o projekcie „Spięcie"

„Spięcie" to eksperymentalny projekt współpracy przedstawicieli pięciu różnych światopoglądowo środowisk, skupionych wokół Klubu Jagiellońskiego, Nowej Konfederacji i Krytyki Politycznej oraz magazynu „Kontakt" i pisma „Kultura Liberalna". W okresie od 2019 do 2023 r. co kilka tygodni przedstawiciele tych grup wspólnie wybierali jedno zagadnienie ważne i polaryzujące polskie społeczeństwo, a następnie osobno opracowywali pięć różnych tekstów na ten temat, które publikowali w tym samym czasie na pięciu różnych portalach. W rezultacie stali czytelnicy odwiedzający poszczególne portale mieli okazję zapoznać się nie tylko z ujęciem danej kwestii zgodnym z własnym światopoglądem, lecz także z tym, jak dany wycinek rzeczywistości rozumieją ludzie z innych środowisk. Mogli tym samym skonfrontować swoje postrzeganie świata z poglądami i punktami widzenia osób spoza własnego kręgu.

Tematy wybrane przez uczestników projektu dotyczyły m.in. zaangażowania obywatelskiego młodzieży, kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej, problemu mieszkalnictwa, prywatyzacji edukacji, wojny w Ukrainie, podatków, wykorzystania elektrowni atomowych, relacji między państwem a Kościołem oraz transformacji energetycznej.

Twoja kolej!

F

Wspólnie w klasie rozważcie, które z kontrowersyjnych tematów wspomnianych w przykładzie na s. 84 są dla Was istotne i wciąż aktualne. Możecie też wskazać inne zagadnienia, które wywołują spory w Waszej grupie rówieśniczej.

- Zastanówcie się, co już wiecie o wyróżnionych przez Was kwestiach i skąd pochodzi ta wiedza. Gdzie możecie znaleźć więcej potrzebnych informacji? Przeanalizujcie wiarygodność wskazywanych przez Was źródeł. Czy prezentują one zweryfikowane fakty, czy też przeważają w nich emocjonalne opinie?
- Wybierzcie jedno sporne zagadnienie i zorganizujcie w klasie debatę na ten temat. Możecie skorzystać z metod dyskusyjnych wymienionych poniżej, w sekcji „W praktyce".

W praktyce

Jakie formy może przybrać dyskusja?

Dyskusja polega na wymianie opinii i argumentów dotyczących zagadnienia będącego tematem danej rozmowy. Taka debata może przebiegać zgodnie z różnymi zasadami – niekiedy uczestnicy mają bronić stanowisk, które nie odzwierciedlają ich poglądów, a czasami muszą ustosunkować się do narzuconego im z góry tematu, często kontrowersyjnego i budzącego emocje. Istotne jest precyzyjne określenie tematu rozmowy bądź jasne sformułowanie tezy do rozważenia.

Wybrane formy organizacji dyskusji

- **Debata „za" i „przeciw".** Uczestnicy prezentują argumenty potwierdzające przedstawioną na początku tezę lub kontrargumenty jej zaprzeczające. Próbują przekonać współrozmówców do swoich racji.
- **Akwarium.** Kilka wybranych osób siedzi w kręgu i prowadzi dyskusję na wybrany temat. Pozostali uczestnicy obserwują przebieg rozmowy i analizują ją pod kątem doboru i skuteczności argumentacji.
- **Debata oksfordzka.** Uczestnicy są podzieleni na dwie grupy: przeciwników zaprezentowanej na wstępie tezy i jej obrońców. O tym, po której stronie mają się opowiedzieć, poszczególni dyskutanci dowiadują się tuż przed rozpoczęciem debaty. Moderator czuwa nad czasem wypowiedzi i ich kolejnością.

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Weź udział w debacie na wybrany temat społeczny, zorganizowanej przez lokalne stowarzyszenie lub fundację albo przez instytucję ogólnopolską. Bądź aktywny podczas dyskusji – zaprezentuj swoje zdanie i je uzasadnij, a następnie podejmij dialog z osobami o odmiennych poglądach.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi udziału w debacie lub dialogu.
→ zob. s. 8–9

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie wartości i postawy społeczne są konieczne do realizacji dobra wspólnego?
- Jakie elementy spajają polską wspólnotę narodową, a jakie ją dzielą?
- Jakie zagadnienia są przedmiotem sporów światopoglądowych i politycznych w polskim społeczeństwie?
- Czym są fake newsy i jak można sprawdzić prawdziwość informacji znalezionych w sieci?

Podsumowanie

1. Patriotyzm

- **Patriotyzm** to postawa wyrażająca szacunek, miłość i przywiązanie do ojczyzny oraz silną więź społeczną z członkami własnego narodu. Przejawia się gotowością jednostki do poświęcenia się dla dobra wspólnoty narodowej przy równoczesnym poszanowaniu dla innych narodów i ich kultur.
- **Rodzaje patriotyzmu**

Patriotyzm narodowy	Patriotyzm obywatelski	Patriotyzm gospodarczy
Osoby prezentujące taką postawę podkreślają konieczność poznawania ojczystej historii oraz pielęgnowania rodzimych tradycji i kultury. Wskazują jako wzór bohaterskie czyny przodków.	Osoby identyfikujące się z tym modelem biorą udział w wyborach, interesują się polityką, żyją zgodnie z prawem i zasadami życia społecznego, działają na rzecz wspólnoty lokalnej.	Dotyczy wszystkich decyzji i wyborów obywateli, które przynoszą ich państwu i jego gospodarce bezpośrednie korzyści (ekonomiczne lub rozwojowe).

- **Współcześnie patriotyzm przejawia się w:** zaangażowaniu w działania na rzecz wspólnoty; dbaniu o środowisko; przestrzeganiu prawa; wspieraniu lokalnej przedsiębiorczości; uczestnictwie (biernym i czynnym) w wyborach; śledzeniu debaty publicznej i zabieraniu w niej głosu; wypełnianiu konstytucyjnych obowiązków obywatelskich, do których należą m.in.: troska o dobro wspólne, płacenie podatków, obrona ojczyzny.
- **Postawy wobec ojczyzny i narodu inne niż patriotyzm**

Nacjonalizm	Opiera się na przekonaniu, że przynależność do narodu jest dla człowieka głównym składnikiem tożsamości, a interes własnego narodu jest nadrzędny wobec dążeń różnych grup społecznych czy innych nacji.
Szowinizm	To skrajny przejaw nacjonalizmu. Osoby, które prezentują tę postawę, uważają swój naród za lepszy od innych, odnoszą się z pogardą do przedstawicieli innych nacji, dopuszczają ich dyskryminację, a nawet prześladowanie.
Kosmopolityzm	Zakłada, że cały świat jest wielką ojczyzną wszystkich ludzi i że podziały narodowe i państwowe będą się stopniowo zacierać.

2. Grupy społeczne i wspólnoty

- **Grupę społeczną** tworzą co najmniej trzy osoby, które współdziałają ze sobą w określonym czasie i miejscu, aby zrealizować wspólne cele. Członków grupy łączą więzi społeczne, zaangażowanie emocjonalne i poczucie odrębności od reszty społeczeństwa.
- **Cechy grup społecznych**

Trwałość	Grupa musi funkcjonować przez dłuższy czas.
Wewnętrzna struktura	Grupa jest zorganizowana tak, że każdy członek odgrywa w niej określoną rolę.
Określona liczebność	Grupę tworzą co najmniej 3 osoby.
Poczucie przynależności	Poszczególni członkowie są świadomi, że należą do danej grupy.
Nastawienie na wspólne cele	Członkowie współdziałają na rzecz realizacji wspólnych interesów.

- Grupy społeczne można podzielić ze względu na:
  - liczbę członków (grupy małe i duże),
  - dostępność (grupy ekskluzywne i inkluzywne),
  - rodzaj przynależności (grupy pierwotne oraz wtórne),
  - sposób zorganizowania (grupy formalne oraz nieformalne).

- **Wspólnota** to zbiorowość społeczna oparta na silnych emocjonalnych więziach, wspólnych wartościach oraz poczuciu obowiązku wobec ogółu. Poczucie przynależności do większej całości zapewnia jednostkom tzw. nadrzędna tożsamość, wynikająca np. ze wspólnych języka, wiary i historii, z powszechnie uznawanych norm i wartości, z poczucia solidarności narodowej.

3. Relacje grupowe

- **Postawa konformistyczna** przejawia się w bezkrytycznym przyjmowaniu norm, wartości i poglądów rozpowszechnionych w otoczeniu społecznym, w podporządkowywaniu się grupie oraz w skłonności do zmiany przekonań pod naciskiem innych. Jej przeciwieństwem jest **postawa nonkonformistyczna** – prezentujące ją osoby krytycznie podchodzą do obowiązujących norm i wzorców, a czasem je podważają lub nawet odrzucają.
- **Dyskryminacja** – sytuacja, w której człowiek jest traktowany gorzej niż inni ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. Jej radykalną formą jest ksenofobia, czyli wrogie nastawienie do przedstawicieli innych narodowości, grup mniejszościowych czy obcych kręgów kulturowych.
- **Źródła dyskryminacji**

Uprzedzenia	Negatywne albo wręcz wrogie emocje wobec wybranych grup lub jednostek, często uzasadniane za pomocą stereotypów.
Stereotypy	Trudne do zmiany, uproszczone wyobrażenia dotyczące np. członków określonych grup społecznych, oparte często na nieprawdziwych, wyolbrzymionych, nadmiernie uogólnionych lub niesprawiedliwych sądach.
Mechanizm „my–oni”	Mechanizm myślenia, zgodnie z którym ludzie mają tendencję do dzielenia grup na własne (lepsze) i obce (gorsze). W efekcie jednostka zamyka się na kontakty z nowymi ludźmi – bezkrytycznie idealizuje bowiem własne środowisko i bezpodstawnie deprecjonuje osoby spoza najbliższego kręgu.

4. Współpraca i konflikty w grupie

- **Relacje społeczne** to moralne i emocjonalne więzi łączące członków społeczeństwa, które motywują ich do angażowania się w działania na rzecz wspólnoty. Są one wzmacniane przez lojalność, wzajemność, solidarność, sprawiedliwość i zaufanie.
- **Współpraca w grupie** – aktywność podejmowana wspólnie przez osoby tworzące daną grupę dla realizacji celów, które przekraczają możliwości jednostki. Warunkami sprawnej współpracy są otwarta komunikacja, oparta na tolerancji, oraz zaangażowanie wszystkich członków zbiorowości i odpowiednia organizacja, w tym przygotowanie harmonogramu działań i podział zadań wykorzystujący różnorodny potencjał uczestników.
- **Konflikty** powstają, gdy między jednostkami lub grupami ujawnia się sprzeczność przekonań lub interesów, a jedna ze stron nie jest skłonna do kompromisu, podtrzymuje nieakceptowalny dla innych pogląd na daną sprawę lub wykazuje wrogość wobec pozostałych uczestników sporu.

5. Współczesne społeczeństwo polskie

- **Dobro wspólne** – wartości, przekonania, interesy i dążenia łączące członków wszystkich grup tworzących dane społeczeństwo. Aby jakaś część rzeczywistości mogła zostać uznana za dobro wspólne, musi być powszechnie postrzegana jako ważna, pożądana i korzystna dla wszystkich uczestników wspólnoty.
- **Spory światopoglądowe i polityczne**, które mogą prowadzić do podziałów w społeczeństwie, zwykle dotyczą sposobów walki z przestępczością lub korzystania z osiągnięć naukowych, roli religii w życiu publicznym, zakresu praw obywateli, wolności rynkowych i kompetencji państwa, a także stosunku do innych kultur i polityki migracyjnej.

Sprawdź się!

1. **Wymień trzy obowiązki obywatelskie wymienione w *Konstytucji RP*.**

2. **Wskaż zdania prawdziwe.**

   A. Tożsamość osobista człowieka jest silnie związana z przekonaniem o przynależności do grupy czy wspólnoty.

   B. Ksenofobia to postawa przejawiająca się we wrogim nastawieniu do przedstawicieli innych narodowości, grup mniejszościowych i obcych kręgów kulturowych.

   C. Dostęp do grup inkluzywnych jest zamknięty – obowiązują w nich ustalone kryteria przyjmowania członków, odnoszące się np. do kwalifikacji zawodowych.

   D. Mowa nienawiści obejmuje wszelkie wypowiedzi propagujące nietolerancję, ksenofobię, nienawiść rasową lub różne formy dyskryminacji.

3. **Przyporządkuj opisy zachowań (1–4) do właściwych terminów (A–C).**

   A. Ksenofobia B. Dehumanizacja C. Etnocentryzm

   1. Kasia nie została zatrudniona jako graficzka komputerowa, ponieważ pracodawca uznał, że mężczyzna lepiej sobie poradzi z obowiązkami na tym stanowisku.
   2. Mieszkańcy bloku zalecają swoim dzieciom, aby unikali kontaktów z sąsiadem, który pochodzi z Armenii. Twierdzą, że czynią tak w trosce o dobro najmłodszych.
   3. Grupa polityczna wygłaszająca radykalne hasła przedstawia w debacie publicznej uchodźców jako „plagę" zagrażającą społeczeństwu.
   4. Janek wyśmiewa różne zwyczaje swoich zagranicznych kolegów, twierdzi bowiem, że tylko polskie tradycje mają prawdziwą wartość.

4. **Przeczytaj tekst i podaj nazwę opisanej w nim postawy.**

   Ania dołączyła do nowej grupy znajomych, którzy w każdą sobotę spotykają się w kawiarni, aby omawiać najnowsze trendy w modzie. Choć dziewczyna często ma odmienne zdanie od koleżanek na temat niektórych stylizacji, to nie wyraża swojej opinii. W obawie przed odrzuceniem ubiera się zgodnie z preferencjami grupy, mimo że nie czuje się dobrze w zestawach wybranych przez przyjaciółki.

5. **Przeanalizuj fragment debaty politycznej i odpowiedz na pytania.**

   Polityk A: *Zmiany klimatyczne to mit wymyślony przez ekologów, aby zniszczyć naszą gospodarkę. Nie będziemy rezygnować z węgla tylko dlatego, że ktoś wierzy w te bzdury.*

   Polityk B: *Negowanie zmian klimatycznych to ignorancja i brak odpowiedzialności. Musimy natychmiast podjąć działania na rzecz ochrony środowiska, nawet kosztem tradycyjnych gałęzi przemysłu.*

   a) Rozważ, czy w przytoczonych wypowiedziach można dostrzec zabiegi polaryzujące społeczeństwo w kwestiach światopoglądowych. Uzasadnij swoją odpowiedź, wskazując wybrane wyrażenia.

   b) Jak myślisz, czy podziały w społeczeństwie sprzyjają realizacji dobra wspólnego? Uzasadnij swoją odpowiedź.

2. Szkoła jako wspólnota

1. Zasady funkcjonowania szkoły
2. Społeczność szkolna
3. Samorząd uczniowski

1. Zasady funkcjonowania szkoły

Na tej lekcji:

• dowiesz się, skąd pochodzą zasady, według których działa Twoja szkoła • poznasz prawa i obowiązki uczniowskie oraz ich źródła • dowiesz się, jak należy reagować w sytuacji, kiedy szkolne zasady są łamane • zastanowisz się nad możliwymi zmianami w istotnym dla Ciebie regulaminie lub w statucie szkoły

W każdej szkole obowiązują reguły, które wpływają na codzienne życie uczniów i nauczycieli – w tym również Twoje. Dobrze wiedzieć, jak się je ustanawia, co szkoła ma prawo regulować, a czego nie, oraz co możesz zrobić, jeśli uważasz, że niektóre zasady szkolne nie są zgodne z prawem lub z innego powodu powinny zostać zmienione. Reguły te są zawarte w specjalnych dokumentach: przede wszystkim w statucie szkoły, a także w regulaminach organów szkolnych – rady pedagogicznej i samorządu uczniowskiego.

Co zawiera statut szkoły?

Statut jest swego rodzaju konstytucją szkoły. Prawo wymaga, żeby każda placówka szkolna opracowała taki dokument. Musi on określać m.in. sposób organizacji pracy szkoły, strukturę jej organów i ich kompetencje, zasady oceniania uczniów (zob. tabelę na s. 91).

Szczegółowa treść przepisów statutowych zależy od specyfiki danej placówki, dlatego dokumenty obowiązujące w poszczególnych szkołach różnią się między sobą. Za uchwalenie statutu, a więc także za sformułowanie jego przepisów, odpowiada rada szkoły, a jeśli taki organ w danej placówce nie funkcjonuje – rada pedagogiczna.

Statut musi być zgodny z aktami prawnymi wyższego rzędu – przede wszystkim z *Konstytucją RP* oraz ustawami, w szczególności z *Ustawą o systemie oświaty* i ustawą *Prawo oświatowe*. Zgodność dokumentu z prawem stwierdza **kuratorium oświaty**. Organ ten nie może jednak nakazać władzom szkolnym wprowadzenia do statutu konkretnych przepisów, a jedynie uchylić go w całości lub w części – jeśli uzna niektóre jego fragmenty za sprzeczne z obowiązującym prawem. Szkoła ma więc całkiem dużą niezależność w określaniu reguł swojego funkcjonowania.

Statut musi uchwalić także szkoła niepubliczna, jednak zakres spraw obowiązkowo regulowanych w takim dokumencie jest nieco mniejszy niż w szkołach publicznych. Placówka niepubliczna musi jednak określić zasady rekrutacji uczniów.

Statut szkoły (tak samo jak inne jej regulaminy) jest aktem prawnym, zatem musi zostać opublikowany w formie łatwo dostępnej dla wszystkich zainteresowanych. Najlepszym rozwiązaniem jest zamieszczenie go w formie elektronicznej na stronie internetowej danej placówki oraz udostępnienie wersji papierowej do wglądu, np. w sekretariacie.

Kuratorium oświaty – urząd administracji rządowej nadzorujący działalność szkół w danym województwie.

Gdzie – zdaniem uczniów – najczęściej dostępny jest statut szkoły?

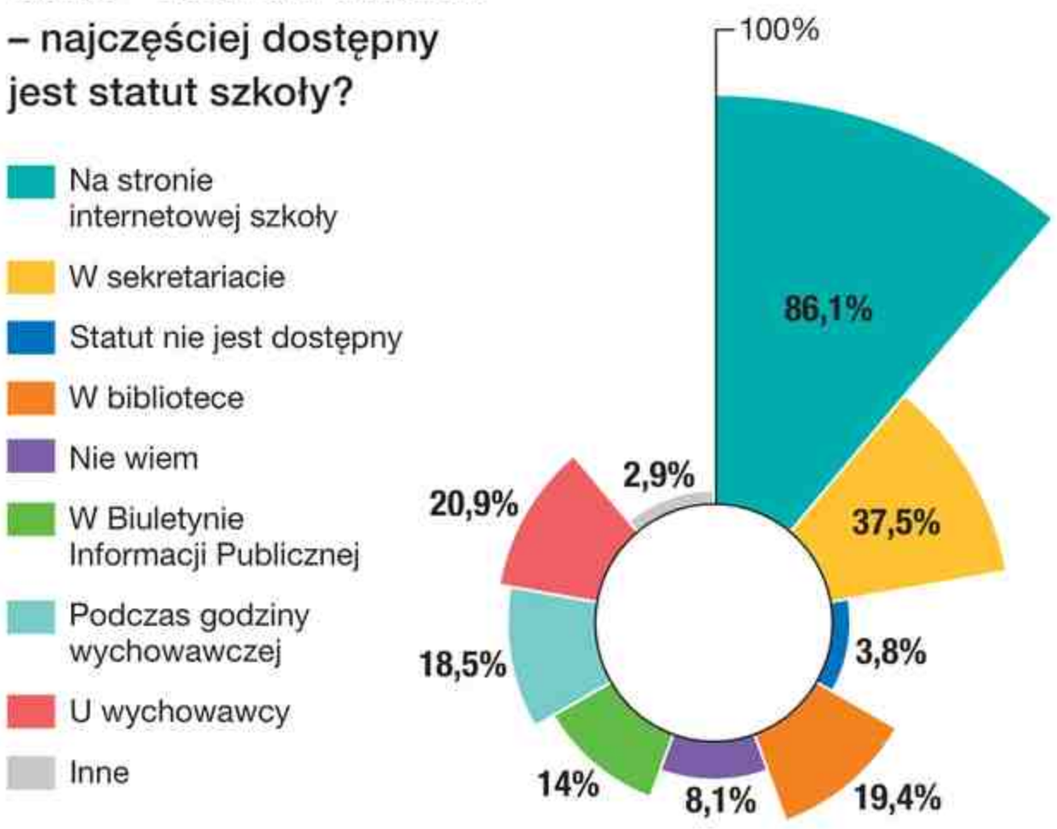

Źródło danych: *Prawa ucznia w Polsce. Raport z badań*, red. Ł. Korzeniowski (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Wybrane zagadnienia regulowane przez statut szkoły

Organy szkoły i ich uprawnienia	Organami szkoły są: • dyrektor – kieruje działalnością placówki i ją reprezentuje; • rada pedagogiczna – zasiadają w niej dyrektor i wszyscy nauczyciele; podejmuje decyzje dotyczące procesu nauczania; • rada rodziców – jest reprezentacją rodziców uczniów i wspiera działania szkoły; • samorząd uczniowski – reprezentuje interesy uczniów. W placówce może także funkcjonować rada szkoły – organ złożony z przedstawicieli rodziców, uczniów i nauczycieli (zob. więcej na s. 107).
Warunki i sposób oceniania uczniów	• Statut określa zasady wystawiania poszczególnych ocen. Nauczyciele nie mogą ustalać tych kryteriów indywidualnie lub w porozumieniu z uczniami – każdą ocenę muszą uzasadnić w odniesieniu do reguł statutowych. • Statut powinien też wskazywać, jakie formy sprawdzania postępów w nauce można stosować w danej szkole (sprawdziany, kartkówki, realizacja projektów uczniowskich itp.) i jakie są zasady przeprowadzania takich kontroli (np. wymóg zapowiadania sprawdzianów). Dobrze, jeśli w statucie określono również reguły poprawiania ocen oraz czas, jaki nauczyciel ma na oddanie ocenionych prac.
Przypadki, w których uczeń może zostać skreślony z listy uczniów lub w których dyrektor może wystąpić do kuratorium z wnioskiem o przeniesienie ucznia	Przepisy regulujące te kwestie powinny być jasne i konkretne, aby dyrektor nie mógł ich dowolnie interpretować. Nie mogą ograniczać się do ogólnych sformułowań (np. *rażące naruszenie szkolnych zasad*), lecz muszą dokładnie wskazywać, jakie zachowania mogą być podstawą do skreślenia lub przeniesienia (np. spożywanie alkoholu na terenie szkoły, kradzież mienia).
Prawa i obowiązki uczniów	W każdym statucie znajdują się obszerny katalog uprawnień przysługujących uczniom oraz wykaz ich obowiązków związanych z funkcjonowaniem w szkole (zostały one omówione na s. 92–94).
Zasady przyznawania uczniom nagród i nakładania na nich kar	Reguły i okoliczności nagradzania i karania uczniów również należy przedstawić w sposób jasny i precyzyjny. Statut musi im także gwarantować możliwość odwołania się od kary.
Tryb składania przez uczniów skarg na naruszanie ich praw	Statut powinien jasno wskazywać, do kogo uczeń może złożyć skargę, jeśli uważa, że złamano jego prawa, i jaki będzie tryb jej rozpatrywania.
Organizacja pracy szkoły, np. regulaminy korzystania z sal, pracowni i biblioteki	Statut może przewidywać np. obowiązek zakładania obuwia sportowego przed wejściem do sali gimnastycznej lub zakaz podłączania własnych urządzeń do komputerów dostępnych w pracowni informatycznej.
Zasady działania wolontariatu szkolnego	Statut powinien określać, jakie aktywności zalicza się do działalności wolontariackiej i w jakich formach można ją realizować w szkole.

Twoja kolej!

Wyjaśnij, dlaczego statut szkoły powinien być łatwo dostępny dla wszystkich zainteresowanych. Podaj dwa argumenty.

Czy wiesz, że...

W świetle prawa oceny cząstkowe (np. za prace pisemne) nie muszą być wyrażane w skali od 1 (niedostateczna) do 6 (celująca). Taką postać muszą mieć tylko roczne oceny klasyfikacyjne. To, w jaki sposób nauczyciele oceniają postępy w nauce, zależy od decyzji władz szkolnych, które regulują tę kwestię w statucie. Przepisy statutowe mogą np. przewidywać ocenianie w formie opisowej.

Czy wiesz, że...

Ocenie mogą podlegać wyłącznie osiągnięcia edukacyjne ucznia, a więc jego postępy w nauce. Nie można zatem stawiać ocen za brak podręcznika czy zeszytu albo za nieobecność, np. na sprawdzianie (chociaż nieusprawiedliwione nieobecności mogą być podstawą do obniżenia oceny z zachowania).

Jakie są prawa ucznia w szkole?

Można je podzielić na dwie kategorie. Do pierwszej z nich należą uprawnienia związane z organizacją procesu nauczania, m.in. prawa do:

- jawności ocen, w tym do ich uzasadnienia i do poprawy złych stopni,
- korzystania z pomieszczeń i urządzeń szkolnych,
- rozwijania zainteresowań i zdolności,
- wpływania na życie szkoły, np. przez działalność w samorządzie uczniowskim.

Oprócz tego uczniowie posiadają także prawa niezwiązane bezpośrednio z procesem edukacyjnym. Wynikają one przede wszystkim z aktów prawnych wyższego rzędu. Wśród nich najważniejsze są *Konstytucja RP* oraz dokumenty międzynarodowe: *Konwencja o prawach dziecka*, uchwalona przez Organizację Narodów Zjednoczonych, oraz *Europejska konwencja praw człowieka*, przyjęta przez Radę Europy. W aktach tych wyliczono i opisano prawa i wolności człowieka, które obowiązują powszechnie, także na terenie szkoły, nawet jeśli jej statut o nich nie wspomina. Prawa ucznia wynikające z wymienionych dokumentów zostały przedstawione w tabeli na s. 93.

Należy pamiętać, że prawa i wolności człowieka są przyrodzone i niezbywalne. Oznacza to, że przysługują one danej osobie niezależnie od tego, czy np. wykonuje ona należycie swoje obowiązki.

Czy byłeś świadkiem naruszenia praw ucznia? Jakie działania podjęła osoba, która tego doświadczyła?

W praktyce

Jak reagować na łamanie praw ucznia?

Przestrzeganie praw ucznia i ich ochrona należą do obowiązków szkoły. Dlatego jeśli uważasz, że naruszono któreś z Twoich praw, możesz skorzystać z różnych form wsparcia.

- Możesz przedstawić swój problem wychowawcy klasy lub nauczycielowi, któremu ufasz, i poprosić go o pomoc.
- Jeśli w Twojej szkole powołano **rzecznika praw ucznia**, to jest to osoba właściwa do zajęcia się taką sprawą.
- Jeżeli naruszenie praw ucznia było rażące, możesz skierować **skargę** do dyrektora szkoły lub do kuratorium oświaty (w przypadku braku reakcji dyrektora). Skarga to formalne pismo, na które instytucja będąca adresatem ma obowiązek odpowiedzieć. Dokument tego typu musi zawierać imię, nazwisko i dane kontaktowe osoby skarżącej oraz opis sytuacji będącej przedmiotem skargi.

Jakie działania uczniowie podejmowali w związku z naruszeniem ich praw?

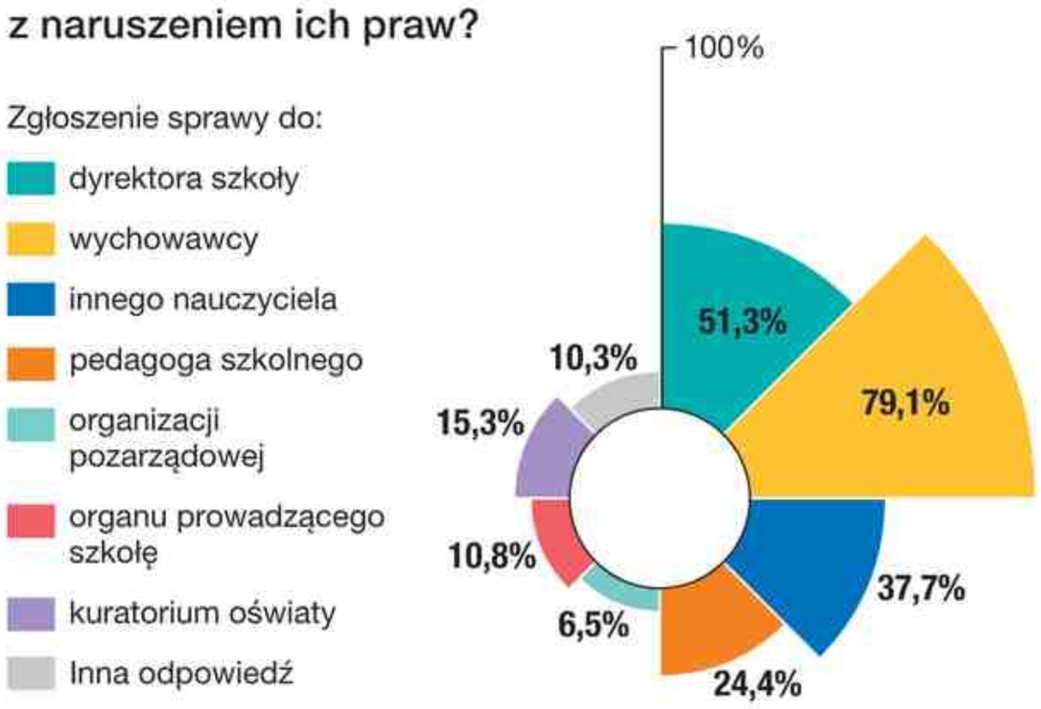

Źródło danych: *Prawa ucznia w Polsce. Raport z badań*, red. Ł. Korzeniowski (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Jednym ze źródeł norm obowiązujących w szkole jest zbiór reguł i procedur *Standardy ochrony małoletnich*. Zapoznajcie z wersją tego dokumentu przyjętą w Waszej szkole. W kilkuosobowych grupach ustalcie, jakie znaczenie mają te przepisy z punktu widzenia ochrony praw ucznia.

Prawa i wolności człowieka a prawa ucznia

Prawo człowieka	Jakie ma przełożenie na prawa ucznia?	Źródło
Prawo do bezpłatnej nauki	Każda osoba może korzystać z bezpłatnej, publicznej edukacji. Szkoła publiczna nie może pobierać opłat za udział w zajęciach. Wyjątkiem są publiczne szkoły wyższe, które mają prawo odpłatnie świadczyć niektóre usługi edukacyjne (dotyczy to np. studiów w trybie zaocznym).	art. 70 *Konstytucji RP* art. 28 *Konwencji o prawach dziecka*
Poszanowanie godności i jej ochrona przez władze publiczne	Niedopuszczalne są takie zachowania wobec ucznia, jak stosowanie przemocy, poniżanie, wyzywanie, ośmieszanie. Szkoła powinna zapewniać w tym zakresie ochronę wszystkim uczestnikom zajęć – wdrożyć rozwiązania, które pozwolą odpowiednio zareagować, gdy czyjaś godność zostanie naruszona na terenie placówki.	art. 30 *Konstytucji RP*
Prawo do równego traktowania i zakaz dyskryminacji	Wszyscy uczniowie powinni być traktowani w taki sam sposób – niezależnie od płci, wyznania, poglądów politycznych, sytuacji ekonomicznej, orientacji seksualnej. Żaden z tych czynników nie może stać się powodem dyskryminacji.	art. 32 i 33 *Konstytucji RP*
Wolność sumienia i religii	Uczeń ma prawo do własnego światopoglądu i do wyznawania wybranej religii lub niewyznawania żadnej. Praktyki religijne nie powinny być elementem obowiązkowych zajęć szkolnych.	art. 53 *Konstytucji RP* art. 12 i 13 *Konwencji o prawach dziecka*
Wolność wyrażania poglądów i pozyskiwania oraz rozpowszechniania informacji	Uczniowie nie mogą być oceniani za swoje poglądy polityczne. Ponadto mogą swobodnie wyrażać opinie (także krytyczne) o działaniu szkoły i pracy nauczycieli – o ile nie naruszają dóbr osobistych, np. nie obrażają konkretnej osoby.	art. 54 *Konstytucji RP* art. 14 *Konwencji o prawach dziecka*
Prawo do ochrony życia prywatnego i rodzinnego	Uczeń nie musi nikomu ujawniać informacji o swoim życiu prywatnym (sytuacji rodzinnej, osobistej, ekonomicznej). Gdy nauczyciel uzyska takie informacje, nie ma prawa ich rozpowszechniać ani przekazywać innym bez zgody ucznia.	art. 47 *Konstytucji RP* art. 16 *Konwencji o prawach dziecka*
Wolność zrzeszania się	Uczeń samodzielnie decyduje o tym, czy chce przystąpić do jakiejś organizacji. W szkole nie powinny być aktywne partie polityczne, jednak uczniowie mogą w nich działać poza szkołą.	art. 58 *Konstytucji RP* art. 15 *Konwencji o prawach dziecka*
Nietykalność i wolność osobista	Wobec ucznia nie można stosować przymusu fizycznego, jeśli jego zachowanie nie zagraża zdrowiu lub życiu jego lub innych osób.	art. 41 *Konstytucji RP*
Prawo własności	Niedopuszczalne jest odbieranie uczniowi jego prywatnej własności, np. konfiskata telefonu. Jeżeli uczestnik zajęć narusza np. zakaz korzystania z telefonu na lekcjach, nauczyciel może jedynie nałożyć na niego karę określoną w statucie.	art. 64 *Konstytucji RP*
Prawo do składania petycji, wniosków i skarg do organów administracji publicznej	Uczniowie mogą kierować do dyrektora szkoły wnioski (propozycje zmian w sposobie funkcjonowania placówki), skargi (dotyczące np. łamania zasad szkolnych przez pracowników) oraz petycje (z żądaniem podjęcia lub zaniechania określonych działań).	art. 63 *Konstytucji RP*

Czy wiesz, że...

Postanowienie *Konstytucji RP* o tym, że nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna, oznacza także, że szkoły nie mogą nakładać na uczniów i rodziców żadnych obowiązkowych opłat (np. składki na radę rodziców, zakup papieru do kserokopiarki). Tego typu świadczenia mogą być tylko dobrowolne, podobnie jak udział w odpłatnych wycieczkach szkolnych.

Jakie są obowiązki ucznia?

Konstytucja RP
art. 70 ust. 1

Główną powinnością ucznia jest **nauka**. Wynika to z art. 70 *Konstytucji RP*, który stanowi, że nauka jest obowiązkowa do 18 roku życia. Konstytucja wprowadza także **obowiązek szkolny**, czyli wymóg uczęszczania do szkoły, który szczegółowo uregulowano w ustawie *Prawo oświatowe*. Wynika z niej, że edukacja szkolna musi trwać od roku kalendarzowego, w którym dziecko kończy 7 lat (rodzice mogą złożyć wniosek o rozpoczęcie nauki rok wcześniej), do momentu ukończenia przez nie szkoły podstawowej, jednak nie dłużej niż do osiągnięcia pełnoletniości. Zgodnie z ustawą niespełnienie tej normy następuje wówczas, gdy nieusprawiedliwiona nieobecność ucznia w szkole objęła co najmniej 50% dni zajęć w miesiącu.

Po ukończeniu szkoły podstawowej nadal utrzymuje się **obowiązek nauki**, który można realizować przez uczęszczanie do szkoły ponadpodstawowej lub w ramach przygotowania zawodowego u pracodawcy.

Pozostałe obowiązki uczniów związane z funkcjonowaniem w szkole określa jej statut. Należą do nich m.in.:

- uczestniczenie w zajęciach lekcyjnych i usprawiedliwianie nieobecności;
- wykonywanie poleceń nauczycieli i respektowanie decyzji organów szkoły;
- przestrzeganie norm prawa powszechnie obowiązującego (np. poszanowanie własności prywatnej i szkolnej oraz praw autorskich);
- odnoszenie się z szacunkiem do pracowników szkoły i innych uczniów;
- stosowanie się do obowiązujących zasad dotyczących ubioru i korzystania z telefonów komórkowych.

Co ważne, statut może zawierać jedynie wymagania dotyczące zachowania w szkole i w trakcie lekcji. Nie powinien natomiast określać reguł funkcjonowania ucznia poza szkołą, np. wskazywać, w jaki sposób ma się ubierać czy spędzać czas wolny.

Statuty mogą różnić się pod względem formy i sposobu opisania obowiązków ucznia, powinny jednak przedstawiać wymagania jasno i precyzyjnie, tak aby każdy członek społeczności szkolnej rozumiał, czego się od niego oczekuje, a same zasady nie dawały pola do swobodnej interpretacji. Określone w statucie reguły nie mogą również łamać praw uczniów.

Statuty szkolne często przewidują kary za niedopełnienie obowiązków uczniowskich oraz określają zasady ich nakładania. Sankcje te nie mogą naruszać godności ludzkiej, nietykalności osobistej ani innych podstawowych praw. Warto pamiętać, że dyrekcja i nauczyciele nie mogą zastosować wobec ucznia innych kar niż te, które są wymienione w statucie.

Czy wiesz, że...

Statut może określać sposób ubierania się uczniów i np. wprowadzać obowiązek noszenia jednolitego stroju, tzw. mundurka. Nie może jednak zawierać wymogów dotyczących innych elementów wyglądu. Niezgodne z prawem są zatem przepisy zakazujące makijażu, eksponowania tatuaży czy noszenia długich włosów przez chłopców.

Masz wpływ

W jaki sposób uczniowie mogą kształtować zasady obowiązujące w szkole?

Wszyscy członkowie społeczności szkolnej powinni mieć możliwość wpływania na treść reguł obowiązujących w szkole. Dobrze, jeśli dyrekcja konsultuje się z uczniami w tej sprawie, np. sprawdzając, czy zapisy statutu, w szczególności te dotyczące uczniowskich obowiązków, są zrozumiałe, akceptowane, postrzegane jako sprawiedliwe. Możesz zaproponować władzom szkoły, aby zorganizowały konsultacje dotyczące statutu, jeśli uważasz, że obowiązujące zasady trzeba jeszcze przedyskutować.

Uczniowie mogą również kierować do dyrekcji wnioski w ważnych dla siebie sprawach, dotyczące np. zmian w statucie lub w innych szkolnych regulaminach. Dyrekcja musi rozpatrzyć takie pismo i udzielić odpowiedzi wnioskodawcy.

Po co nam regulamin samorządu uczniowskiego?

Samorząd uczniowski (SU, szerzej zostanie on omówiony na s. 102–107) zrzesza wszystkie osoby uczące się w danej szkole. Zgodnie z ustawą *Prawo oświatowe* (art. 85) przyjmuje on swój regulamin, który określa:

- cele i zadania samorządu uczniowskiego,
- strukturę jego organów, ich kompetencje oraz zasady ich wyłaniania,
- zasady wyboru i uprawnienia opiekunów samorządu uczniowskiego,
- procedurę wprowadzania zmian w regulaminie SU.

Jest to ważny dokument, ponieważ stanowi podstawę prawną do podejmowania przez uczniów inicjatyw, które mogą wpływać na życie całej szkolnej społeczności.

Regulamin samorządu uczniowskiego jest uchwalany przez ogół uczniów szkoły w głosowaniu powszechnym. W większości szkół regulaminy ustanowiono dawno temu, więc obecni uczniowie nie mieli okazji kształtować obowiązujących do dziś zasad. Nie oznacza to jednak, że nie mają wpływu na te przepisy. Jeśli wspólnie z kolegami i koleżankami uważacie, że zasady dotyczące samorządu są już nieaktualne lub niedostosowane do Waszych potrzeb, możecie zaproponować ich zmianę.

Twoja kolej!

F

- Zapoznaj się z jednym z dokumentów określających zasady obowiązujące w Twojej szkole: regulaminem samorządu uczniowskiego albo wybranym fragmentem statutu, dotyczącym np. praw lub obowiązków ucznia albo wewnątrzszkolnych zasad oceniania. Przeczytaj uważnie te przepisy.
- Następnie odpowiedz na następujące pytania:
  - Czy dokument jest napisany językiem zrozumiałym dla Ciebie?
  - Czy nie zawiera sformułowań ogólnych, umożliwiających swobodną interpretację?
  - Czy ustanowione zasady są racjonalne, sprawiedliwe i odnoszą się do życia szkolnego?
  - Czy masz jasność, jak należy postępować, aby przestrzegać tych przepisów?
  - Czy treść dokumentu jest aktualna, dostosowana do realiów współczesnej szkoły?
  - Czy opisane w nim reguły są stosowane przez nauczycieli, uczniów i szkolne organy?
- Jeśli na któreś z pytań z punktu 2. odpowiadasz *Nie*, zastanów się, co można zrobić, żeby poprawić sytuację w danym zakresie. Czy należy zmienić niektóre zasady przedstawione w dokumencie lub sposób ich sformułowania albo wprowadzić dodatkowe przepisy? Jeśli tak, to jaka jest Twoja propozycja zmiany? A może trzeba na nowo przemyśleć sposoby stosowania reguł w praktyce? Czy problem rozwiązałoby przeprowadzenie akcji informacyjnej wśród uczniów i nauczycieli, tak aby zwiększyła się ich wiedza na temat norm obowiązujących w szkole?
- Wyniki swojej pracy przedstaw w formie jednostronicowego wypracowania. Uwzględnij w nim wnioski wynikające z analizy dokumentu, a także ewentualne propozycje zmian lub działań, które wspólnie z koleżankami i kolegami możesz podjąć, aby poprawić sytuację.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie kwestie związane z funkcjonowaniem szkoły reguluje jej statut?
- Jakie są prawa i obowiązki ucznia?
- Dlaczego regulamin samorządu uczniowskiego jest dokumentem ważnym dla szkolnej społeczności?

Czy wiesz, że...

Regulamin samorządu uczniowskiego musi być zgodny ze statutem szkoły i aktami prawnymi wyższego rzędu. Dyrektor placówki ma prawo przeanalizować dokument pod tym kątem i zalecić usunięcie ewentualnych niezgodności.
Nie powinien jednak narzucać samorządowi uczniowskiemu wprowadzenia konkretnych przepisów, np. dotyczących struktury organów SU czy sposobu ich wybierania.

2. Społeczność szkolna

Na tej lekcji:

• dowiesz się, co oznacza stwierdzenie, że szkoła jest społecznością • poznasz metody zdobywania informacji o potrzebach i problemach społeczności szkolnej • dowiesz się, co możesz zrobić, aby rozwiązać szkolne problemy • zapoznasz się z metodami pozyskiwania środków na działalność na rzecz społeczności szkolnej

Szkoła to nie tylko budynek czy instytucja, która funkcjonuje według określonych zasad i realizuje narzucone z góry cele. To także społeczność, a więc zbiorowość funkcjonujących wspólnie osób: uczniów, nauczycieli, innych pracowników szkoły, rodziców. Jest to jedna z najważniejszych społeczności, w których żyjesz. Od tego, jak ona działa, zależy nie tylko Twoje samopoczucie, lecz także to, jakie utrwalą się w Tobie przekonania i nawyki oraz jakie sposoby postępowania będziesz stosować w przyszłości.

? Jakiego rodzaju więzi łączą Cię z Twoją społecznością szkolną – formalne i subiektywne czy tylko formalne? Czy odczuwasz przynależność do zbiorowości funkcjonującej w Twojej szkole? Czy się z nią identyfikujesz?

Dlaczego myślimy o szkole jako o społeczności?

Członków społeczności łączą różnego rodzaju więzi społeczne. W szkole z jednej strony istnieją **więzi obiektywne i formalne**, czyli odgórnie ustanowione zasady, na mocy których uczniowie i nauczyciele muszą codziennie ze sobą współpracować. Z drugiej strony w każdej placówce oświatowej występują **więzi subiektywne**, oparte na poczuciu przynależności do szkolnej wspólnoty i sprawiające, że jej członkowie się z nią identyfikują. O ile więzi pierwszego rodzaju łączą uczniów i nauczycieli niezależnie od ich woli, o tyle relacje z drugiej grupy nawiązują oni i utrzymują dobrowolnie. Można bowiem być uczniem, a jednocześnie nie czuć żadnego związku ze swoją szkołą. Częste są również sytuacje, że osoby, które nie są już formalnie związane z daną szkołą, np. jej absolwenci, w dalszym ciągu czują z nią silną więź.

Każda osoba może odczuwać przynależność do danej społeczności inaczej. Różne mogą być także czynniki, które wzmacniają lub osłabiają więź łączącą uczniów ze wspólnotą szkolną. Dotyczą one m.in. poziomu zaufania między jednostkami i ich gotowości do wspólnej pracy. Niektóre z nich zostały przedstawione na rysunku obok. Można z niego wywnioskować, że to, czy więzi spajające społeczność szkolną wynikają z czegoś więcej niż tylko z faktu przebywania uczniów i nauczycieli w jednym budynku, zależy od odczuć i emocji osób tworzących tę społeczność – od tego, czy nie są one osamotnione i czy ich potrzeby oraz problemy są dostrzegane przez innych.

CO WZMACNIA, A CO OSŁABIA POCZUCIE PRZYNALEŻNOŚCI DO SZKOŁY?

Przykład

Poczucie przynależności w polskiej szkole

W Polsce poczucie przynależności uczniów do szkolnej wspólnoty jest na dość niskim poziomie. Jak wynika z sondaży przeprowadzonych w ramach PISA 2022 (programu międzynarodowej oceny umiejętności uczniów), nasz kraj zajmuje pod tym względem 73. miejsce na niemal 80 państw objętych badaniem. 36% polskich uczniów (czyli więcej niż co trzeci) nie zgadza się ze stwierdzeniem: *Czuję, że jestem częścią szkoły*, a 21% z nich utożsamia się z odpowiedzią: *Czuję się w szkole osamotniony/osamotniona*.

Wskaźniki poczucia przynależności do szkoły

Źródło danych: *Polscy piętnastolatkowie w perspektywie międzynarodowej*, red. J. Kaźmierczak, K. Bulkowski (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Zaproponuj pięć pytań ankietowych, które można by zadać uczniom Waszej szkoły, żeby sprawdzić, jak czują się oni w szkolnej społeczności. Przedstawcie swoje propozycje na forum klasy. Następnie wspólnie wybierzcie pięć pytań, które mogłyby się znaleźć w ankiecie.

Jak – Twoim zdaniem – poczucie przynależności do społeczności szkolnej może wpływać na wyniki w nauce i samopoczucie uczniów?

Jak poznać potrzeby i problemy społeczności szkolnej?

Jak już wiemy, czynnikiem osłabiającym poczucie przynależności są problemy, z którymi uczniowie borykają się podczas codziennego funkcjonowania w szkolnej społeczności. Pokonanie tych trudności może się więc przyczynić do wzmocnienia więzi z kolegami i koleżankami oraz z nauczycielami. Aby to było możliwe, należy najpierw poznać wyzwania, z którymi mierzą się członkowie szkolnej wspólnoty. Informacje takie można uzyskać dzięki **diagnozie potrzeb i problemów społeczności**. Polega ona na przeprowadzeniu badań mających na celu:

- zdefiniowanie uczniowskich potrzeb lub problemów, których nauczyciele i dyrekcja nie byli dotąd świadomi;
- stworzenie wszystkim uczniom warunków do swobodnego mówienia o tym, co ich zdaniem działa w szkole dobrze, a co wymaga zmiany;
- ułatwienie planowania szkolnych akcji i przedsięwzięć, które dotyczyłyby realnych potrzeb i zainteresowań uczniów.

Istnieją różne metody prowadzenia takiej diagnozy. Kilka z nich omówiono w tabeli na s. 98.

Wybrane metody diagnozowania potrzeb i problemów

Nazwa metody	Czego możemy się dowiedzieć?	Zalety i wady
Ankieta	Może służyć do zdobycia informacji na większość tematów i zebrania danych liczbowych, dotyczących np. zainteresowań uczniów, ich oceny działań samorządu uczniowskiego czy tego, co ich motywuje do nauki albo czy spotykają się z łamaniem praw uczniów.	• Można ją przeprowadzić szybko, np. online, i w dużej grupie osób. Łatwo także policzyć jej wyniki. • Wadą jest to, że uczestnicy nie zawsze traktują ją poważnie (trudno sprawdzić, kto i z jakim nastawieniem wypełnił ankietę). Trudno jest także uzyskać bardziej pogłębione i rozbudowane wypowiedzi.
Wywiad	Pozwala uzyskać szczegółowe i rozbudowane odpowiedzi na różnorodne pytania, np. o to, dlaczego dana osoba czuje się obco w szkole, o trudne sytuacje w relacjach z nauczycielami, o warunki, jakie powinny zostać spełnione, żeby uczeń zaangażował się w jakieś działania itp. Wywiad pozwala również poznać emocje, jakie budzą w rozmówcy pewne zagadnienia.	• Stwarza możliwość zadawania pytań dodatkowych, wyjaśnienia wątpliwości. Cytaty z wywiadów często bardzo dużo mówią o przyczynach, motywacjach, trudnościach. • Jego realizacja wymaga więcej pracy i czasu. Rozmowa musi odbyć się w odpowiednich warunkach (np. w osobnym pomieszczeniu). Osoba przeprowadzająca wywiad musi także wykazać się pewnymi umiejętnościami, np. cierpliwie dopytywać o najważniejsze kwestie, tworzyć atmosferę zaufania. Trudniej także zinterpretować wyniki wywiadu – nie mają one postaci liczbowej.
Mapa przestrzeni	Jest to graficzne przedstawienie przestrzeni, na którym uczestnicy badania mogą wskazać miejsca kojarzące się im pozytywnie lub wzbudzające negatywne odczucia i wymagające zmiany. Mapa pozwala zebrać informacje o tym, jak odbierane są różne przestrzenie, np. w szkole i w jej otoczeniu.	• Oznaczenie punktów na mapie jest szybkie: nie wymaga od uczestników badania sformułowania rozbudowanych odpowiedzi ani poświęcenia dużej ilości czasu. • Samo oznaczenie bez uzasadnienia często nie daje informacji o tym, co konkretnie w danym miejscu wymaga poprawy.
Spacer badawczy	Podczas spaceru badacz przeprowadza rozmowę z grupą uczestników badania. Wyrażają oni swoje opinie na temat miejsc, przez które przechodzą. W szkole spacer może dostarczyć informacji o tym, co uczniowie lubią w różnych szkolnych przestrzeniach, a czego nie, jakie mają pomysły na zmiany, czego im brakuje.	• Spacer pozwala dopytać o szczegóły, których trudno dowiedzieć się ze wskazań na mapie przestrzeni. Spacer działa również na inne zmysły i umożliwia uczestnikom poruszenie kwestii, których nie podjęliby w ankiecie lub wywiadzie. • Jest to stosunkowo czasochłonny sposób zbierania informacji – przygotowanie i przeprowadzenie spaceru oraz analiza uzyskanych wyników wymaga dość dużego nakładu pracy.

Czy wiesz, że...

Oprócz wywiadów z pojedynczymi osobami można także przeprowadzić wywiad grupowy (tzw. fokus). Jego zaletą jest to, że słuchanie innych mobilizuje uczestników do przemyśleń i wyrażania własnego zdania. Forma ta pozwala także zebrać opinie większej liczby osób w krótkim czasie. Należy jednak pamiętać, że podczas wywiadu grupowego istnieje ryzyko, że niektórzy rozmówcy będą się zachowywać konformistycznie i unikać szczerych odpowiedzi.

W praktyce

Mapa szkoły

Mapa jest metodą pozwalającą zbadać problemy i potrzeby związane z przestrzenią szkolną. Jej zastosowanie może być także pretekstem do poruszenia innych kwestii i tematów ważnych dla uczniów. Jak przeprowadzić badanie z wykorzystaniem mapy szkoły?

- Przygotujcie schematyczny plan Waszej szkoły z zaznaczonymi kluczowymi miejscami. Jeśli szkoła ma więcej niż jeden poziom, opracujcie więcej schematów i umieśćcie je obok siebie. Dobrze jest również uwzględnić przestrzeń wokół szkoły.
- Zastanówcie się nad tym, jakie informacje chcecie uzyskać. Czy zależy Wam na sprawdzeniu:
  - gdzie uczniowie lubią przebywać na przerwach i dlaczego?
  - w jakich przestrzeniach szkolnych czują się dobrze, a w jakich nie?
  - gdzie czują się bezpiecznie, a gdzie – zagrożeni?
- Wybierzcie główne zagadnienie i z jego uwzględnieniem sformułujcie pytanie lub prośbę, które skierujecie do badanych.
- Badanie można przeprowadzić online lub z wykorzystaniem arkuszy papierowych. W tym drugim wypadku wydrukujcie osobne arkusze dla każdej osoby badanej, żeby nikt nie sugerował się odpowiedziami poprzedników.
- Zbierzcie uzupełnione mapy i porównajcie odpowiedzi. Następnie sformułujcie wnioski z badania. W tym celu odpowiedzcie na pytania:
  - Które miejsca wskazywano wielokrotnie? Jakie były uzasadnienia i komentarze dotyczące tych lokalizacji?
  - Jakie potrzeby związane ze wskazanymi miejscami wyrażali uczniowie?
  - W jaki sposób można wykorzystać wyniki badania?

Przykładowy plan szkoły

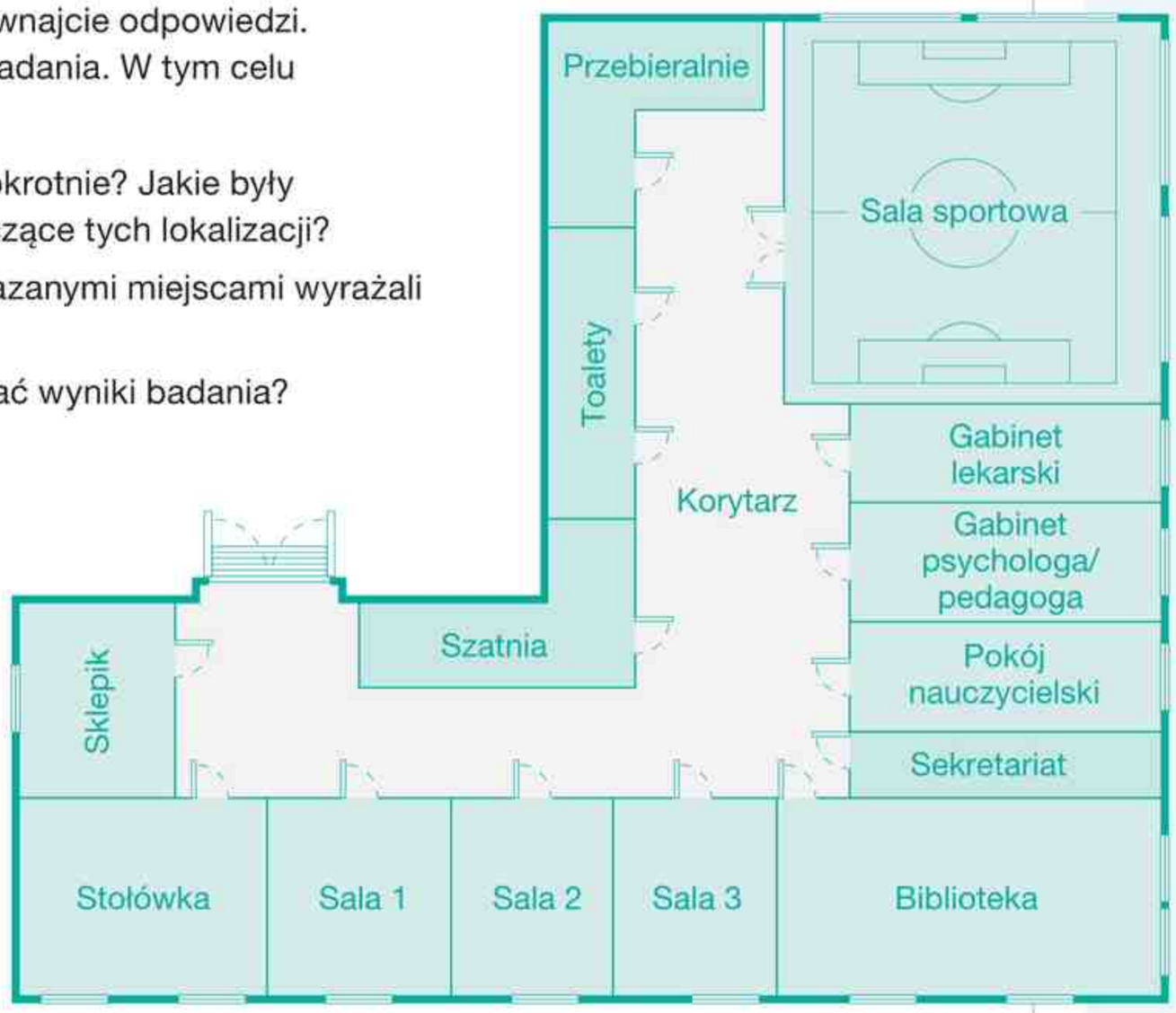

Przykładowe polecenia w badaniu mapy szkoły

Na mapie szkoły oznacz kolorem niebieskim miejsca, w których czujesz się dobrze, a kolorem czerwonym miejsca, które kojarzą Ci się negatywnie. Krótko uzasadnij swój wybór.	Wskaż sale lekcyjne, których wyposażenie i wystrój sprzyjają – Twoim zdaniem – uczeniu się (niebieska kropka), oraz te, w których praca jest – według Ciebie – utrudniona (czerwona kropka). Uzasadnij swoje odpowiedzi.	Wskaż te miejsca w szkole, które sprzyjają spotykaniu się i wspólnemu spędzaniu wolnego czasu (na przerwach, po lekcjach). Oznacz je niebieskimi kropkami. Uzasadnij swój wybór.

Jak możemy działać w ramach szkolnej społeczności?

Zdobycie informacji o potrzebach i problemach społeczności szkolnej to pierwszy krok do podjęcia działań na rzecz pozytywnych zmian. Bez próby naprawy sytuacji sama wiedza o tym, czego oczekują uczniowie, nie będzie przydatna. Każdy z Was może podejmować w szkole inicjatywy służące rozwiązaniu problemów lub po prostu realizacji zainteresowań i pasji. Wasze działania powinien wspierać i koordynować samorząd uczniowski. To właśnie do władz SU w pierwszej kolejności należy zgłaszać swoje propozycje i postulaty. Warto także pamiętać o innych narzędziach, którymi dysponują uczniowie chcący zmienić coś w szkolnym otoczeniu (zob. poniższą tabelę).

Co można zrobić, by zaspokoić potrzebę społeczności szkolnej lub rozwiązać jej problem?

Potrzeba lub problem	Co można zrobić?
Realizacja pasji i zainteresowań w ramach działań pozalekcyjnych (np. noc filmowa, dzień sportu, wycieczka itp.)	• Zgłosić pomysł władzom samorządu uczniowskiego. • Złożyć wniosek do dyrekcji szkoły. • Jeśli na realizację pomysłu potrzeba dodatkowych pieniędzy, można wnioskować o pomoc do rady rodziców lub w ramach budżetu uczniowskiego.
Potrzeba zakupu sprzętu lub dodatkowego wyposażenia (np. pufy do kącika relaksu, stojaków na rowery, nowych ławek do szkolnego patio itp.)	• Złożyć wniosek do dyrekcji szkoły. • Zorganizować zbiórkę w szkole (np. kiermasz wykonanej przez uczniów biżuterii, sprzedaż cegiełek czy biletów wstępu na szkolne imprezy). • Wnioskować o środki z budżetu uczniowskiego albo z gminnego lub miejskiego budżetu obywatelskiego.
Konflikt między klasą a nauczycielem lub między uczniami	• Zgłosić sprawę wychowawcy lub pedagogowi szkolnemu. • Zorganizować szkolne mediacje. • Poprosić o interwencję szkolnego rzecznika praw ucznia – w przypadku konfliktu z nauczycielem.
Łamanie praw ucznia	• Zgłosić sprawę wychowawcy. • Zorganizować szkolne mediacje. • Poprosić o interwencję szkolnego rzecznika praw ucznia. • Złożyć skargę do dyrektora lub do kuratorium oświaty.

Czy wiesz, że...

Obecnie mediacje są stosowane także w systemie sądownictwa (np. w sprawach z zakresu prawa rodzinnego). Zanim sąd rozpatrzy daną sprawę, często najpierw kieruje ją do rozstrzygnięcia w drodze mediacji. Pozwala to stronom zaoszczędzić wiele stresu, czasu, a często także pieniędzy.

F

Mediacje: sposób na spory i konflikty

Problemy uczniów w szkole często wynikają ze sporów z nauczycielami lub innymi uczniami. Jak już wiecie, konflikty można rozwiązywać na różne sposoby, a jedną z najkorzystniejszych metod są mediacje.

Mediacje to proces, w którym z pomocą osoby trzeciej – najczęściej odpowiednio przeszkolonego i przygotowanego **mediatora** – strony konfliktu w drodze negocjacji wypracowują wyjście z sytuacji, które byłoby dla nich satysfakcjonujące. Metodę mediacyjną warto stosować nawet w bardzo poważnych sporach – zanim np. zdecydujemy się skierować sprawę do rozstrzygnięcia przez oficjalne organy. Skarga do dyrektora lub kuratorium może bowiem spowodować zaognienie konfliktu, natomiast wspólne poszukiwanie rozwiązania pozwala obniżyć poziom negatywnych emocji i odbudować relacje między stronami. Udział w mediacjach umożliwia

także uczestnikom zdobycie umiejętności, które będą mogli wykorzystać do łagodzenia sporów w przyszłości.

Coraz częściej nauczyciele i pedagodzy szkolni przechodzą specjalne szkolenia, po których mogą pełnić funkcję szkolnego mediatora. W niektórych szkołach w role tzw. **mediatorów rówieśniczych** wcielają się uczniowie, którzy cieszą się autorytetem w szkolnej społeczności i także przeszli specjalne przeszkolenie. Pośredniczą oni w rozmowach między skonfliktowanymi koleżankami i kolegami. Sprawdź, czy w Twojej szkole są takie osoby – ta wiedza może okazać się pomocna, jeśli wdasz się w spór z innymi członkami szkolnej wspólnoty.

? Dlaczego wśród zasad, którymi powinien kierować się w swoich działaniach mediator, znajdują się bezstronność i neutralność?

Jak zdobyć środki na realizację naszych pomysłów?

Jedną z form finansowania aktywności w przestrzeni publicznej jest tzw. **budżet obywatelski** (**partycypacyjny**). Jest to rozwiązanie polegające na tym, że o sposobie wydatkowania określonej kwoty z budżetu danej jednostki organizacyjnej lub instytucji (np. gminy, województwa, szkoły) decydują bezpośrednio członkowie związanej z nią społeczności. Więcej o budżetach obywatelskich w samorządzie terytorialnym dowiesz się na s. 131–133.

W szkołach takie rozwiązanie najczęściej nosi nazwę **budżetu uczniowskiego** lub szkolnego. Zdarza się, że dana placówka oświatowa nie ma środków, które mogłaby przeznaczyć na realizację projektów wybranych przez uczniów. W takiej sytuacji samorząd uczniowski może np. zwrócić się z prośbą do rady rodziców o przeznaczenie pewnej kwoty na budżet szkolny. Niekiedy możliwe jest pozyskanie funduszy na ten cel od samorządu gminy.

Propozycje działań (projektów) do realizacji w ramach budżetu uczniowskiego mogą składać wszyscy uczniowie danej szkoły, a niekiedy także nauczyciele czy rodzice. Zgłasza się je na specjalnym formularzu. Pomysły te muszą spełniać warunki określone w regulaminie budżetu uczniowskiego, co sprawdza powołana do tego komisja. Po weryfikacji wszystkich zgłoszeń uczniowie decydują – najczęściej w głosowaniu – które z zaproponowanych przedsięwzięć zostaną zrealizowane.

Zapoznajcie się z ogólnymi zasadami dotyczącymi budżetu uczniowskiego.
→ zob. s. 15–16

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Przygotujcie projekt, który można by zrealizować w Waszej szkole w ramach budżetu uczniowskiego. Jeśli w Waszej społeczności szkolnej funkcjonuje już to rozwiązanie, wykorzystajcie związaną z nim dokumentację (formularz wniosku, regulamin). Jeśli nie, przygotujcie projekt z wykorzystaniem dostępnej w internecie dokumentacji budżetu szkolnego innej szkoły.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakiego typu więzi łączą członków społeczności szkolnej?
- Na czym polega diagnoza potrzeb i problemów społeczności? Za pomocą jakich metod można taką diagnozę przeprowadzić?
- Dlaczego mediacje są uznawane za korzystny dla obu stron sposób rozwiązywania konfliktów? F

3. Samorząd uczniowski

Na tej lekcji:

• dowiesz się, czym jest samorządność uczniowska • poznasz kompetencje szkolnego samorządu • dowiesz się, jakie cechy powinien posiadać dobrze funkcjonujący samorząd • przeanalizujesz sposoby włączania uczniów w proces decydowania o sprawach społeczności szkolnej • zdobędziesz informacje, które pozwolą Ci wystartować w klasowych lub szkolnych wyborach

Samorząd uczniowski jest instytucją, która ma sprawiać, by uczniowie mieli większy wpływ na to, jak funkcjonuje ich szkoła i jakie zasady w niej obowiązują. Dobry samorząd to taki, który daje wszystkim uczniom poczucie, że ich głos jest ważny i słuchany.

Przypomnij sobie

Samorząd to sposób zorganizowania społeczności, który pozwala jej zarządzać własnymi sprawami w granicach określonych przez prawo. Tworzą go wszyscy członkowie danej wspólnoty. Każdy samorząd posiada organy, które go reprezentują i rozwiązują bieżące problemy pojawiające się w jego funkcjonowaniu.

Czym jest samorząd uczniowski?

Zgodnie z ustawą *Prawo oświatowe* (art. 85. 1.) **samorząd uczniowski** (SU) tworzą wszyscy uczniowie danej szkoły. Z reguły wyłaniają oni swoją reprezentację, czyli organy SU. W zależności od szkoły noszą one różne nazwy.

Głównymi organami samorządu są często **rada** (szersza reprezentacja uczniów) i **zarząd** (kilkuosobowy) z **przewodniczącym** na czele. Obok nich mogą także funkcjonować rzecznik praw ucznia, koło/rada wolontariatu czy koła/sekcje tematyczne (np. koło teatralne, sekcja medialna, porządkowa). Jednak w wielu szkołach samorząd jest zorganizowany w jeszcze inny sposób. Wynika to stąd, że każda placówka samodzielnie określa, jakie organy samorządu w niej działają oraz jakie są zasady ich wybierania i pracy – to wszystko powinno zostać opisane w regulaminie SU.

Idea samorządności uczniowskiej bazuje na dwóch głównych założeniach:

- osoby, które są częścią danej społeczności lub instytucji, powinny móc o niej współdecydować, ponieważ mają często najlepszą wiedzę o tym, czego potrzebują, co działa w ich otoczeniu, a co nie (założenie to dotyczy również samorządu terytorialnego);
- umożliwienie młodym ludziom współdecydowania o swoim szkolnym otoczeniu pełni funkcje wychowawczą i edukacyjną: pozwala im lepiej poznać siebie nawzajem oraz uczy ich współpracy, komunikacji, odpowiedzialności. Z tych względów samorządność jest również narzędziem edukacyjnym.

Czy wiesz, że...

Często w uproszczeniu jako samorząd określa się tylko samorządowe organy. Nie jest to jednak poprawne i należy pamiętać, że samorząd tworzą np. wszyscy uczniowie i że w związku z tym każdy z nich powinien mieć wpływ na to, co się dzieje w danej szkole.

Jakie uprawnienia ma samorząd uczniowski?

Zgodnie z art. 85. 5. ustawy *Prawo oświatowe* samorząd uczniowski może zająć się każdą kwestią związaną ze szkolną społecznością. Ten sam przepis ogranicza jednak działania SU do składania **wniosków** i **opinii** – czyli formułowania propozycji, których realizacja wymaga zgody dyrektora lub rady pedagogicznej. W ustawie wymieniono także przykładowe sprawy, które leżą w kompetencjach SU (zob. przykład na s. 103). Ponadto prawo wskazuje kilka kwestii, w których dyrektor musi zasięgnąć opinii samorządu uczniowskiego. Dotyczą one m.in.:

- skreślenia ucznia z listy uczniów,
- wprowadzenia jednolitego szkolnego stroju (tzw. mundurka) oraz określenia jego wzoru,
- wprowadzenia dodatkowych dni wolnych od nauki (w sytuacji, gdy w placówce nie działa rada szkoły).

Samorząd może posiadać także dodatkowe uprawnienia. Muszą one zostać precyzyjnie określone w statucie danej szkoły.

Przykład

Uprawnienia samorządu w świetle ustawy *Prawo oświatowe*

Art. 85. 5. Samorząd może przedstawiać radzie szkoły lub placówki, radzie pedagogicznej oraz dyrektorowi wnioski i opinie we wszystkich sprawach szkoły lub placówki, w szczególności dotyczących realizacji podstawowych praw uczniów, takich jak:

1) prawo do zapoznawania się z programem nauczania, z jego treścią, celem i stawianymi wymaganiami;

2) prawo do jawnej i umotywowanej oceny postępów w nauce i zachowaniu;

3) prawo do organizacji życia szkolnego, umożliwiające zachowanie właściwych proporcji między wysiłkiem szkolnym a możliwością rozwijania i zaspokajania własnych zainteresowań;

4) prawo redagowania i wydawania gazety szkolnej;

5) prawo organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej oraz rozrywkowej zgodnie z własnymi potrzebami i możliwościami organizacyjnymi w porozumieniu z dyrektorem;

6) prawo wyboru nauczyciela pełniącego rolę opiekuna samorządu.

6. Samorząd w porozumieniu z dyrektorem szkoły lub placówki może podejmować działania z zakresu wolontariatu.

Źródło: Dz.U. z 2017 r., poz. 59 z późn. zm.

? Które z działań wskazanych w tekście ustawy podejmuje samorząd uczniowski w Twojej szkole?

Skąd się wzięła samorządność uczniowska?

W Europie szkoła przez wiele wieków była instytucją, w której panowała ścisła hierarchia. Nauczyciele samodzielnie decydowali o tym, jak działa ich placówka i jak przebiega nauczanie. Przykładem takiego podejścia był model wprowadzony w Prusach na początku XIX w., określany jako **tzw. „szkoła pruska”**. Miała ona edukować przyszłych żołnierzy i urzędników, wpajała zatem reguły sztywnej dyscypliny.

W XIX w. narodziła się także idea tzw. **szkoły demokratycznej**. Zakładała ona, że relacje między nauczycielami i uczniami powinny być partnerskie. W związku z tym mieli oni m.in. wspólnie ustalać szkolne zasady i podlegać im na równych prawach.

Współcześnie powszechny system edukacji łączy podejścia demokratyczne i pruskie. Funkcjonują jednak szkoły niepubliczne, które w możliwie największym stopniu starają się realizować model demokratyczny.

W Polsce przed II wojną światową wiele założeń tzw. szkoły demokratycznej realizował Janusz Korczak (na zdjęciu) w prowadzonym przez niego tzw. Domu Sierot. Funkcjonowały tam dziecięcy parlament i sąd.

Twoja kolej!

Projekt edukacyjny

Weź udział w projekcie badawczym poświęconym następującemu zagadnieniu: *Rola demokracji w szkole – czy uczniowie powinni mieć większy wpływ na podejmowanie decyzji?*

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi projektu badawczego.
→ zob. s. 35–39

Jak powinien funkcjonować samorząd uczniowski?

Dobry samorząd uczniowski to taki, w którym wszyscy uczniowie czują, że ich głos jest słyszany i brany pod uwagę. Nie musi to oznaczać, że przez cały czas wszyscy aktywnie angażują się w życie szkoły. Każdy musi jednak mieć przekonanie, że jeśli zechce zgłosić jakieś potrzeby lub problemy na poziomie klasy bądź szkoły, będzie to możliwe. Dobry samorząd uczniowski:

- realnie włącza w swoje działania jak najwięcej uczniów, umożliwia im zabranie głosu w ważnych dla nich sprawach – w swoim funkcjonowaniu nie ogranicza się zatem tylko do grona kilku lub kilkunastu osób tworzących samorządowe organy przedstawicielskie;
- zajmuje się tymi sprawami szkoły, które dotyczą uczniów i są dla nich ważne: nie koncentruje się wyłącznie na organizowaniu imprez i działań charytatywnych, lecz w swoich pracach uwzględnia również takie kwestie, jak kształtowanie zasad obowiązujących w szkole czy organizacja przestrzeni szkolnej;
- dba o to, żeby przynajmniej raz w roku szkolnym zebrać informacje o potrzebach, problemach i zainteresowaniach wszystkich uczniów szkoły (o tym, jak można to zrobić, była mowa na s. 97–99).

Twoja kolej!

Zapoznaj się z regulaminem SU w Twojej szkole. Następnie wykonaj polecenia.

- Omów strukturę organów samorządu, sposób ich wyłaniania oraz ich uprawnienia.
- Rozważ, czy przepisy regulaminu stwarzają możliwość angażowania się w działania samorządu szerokiemu gronu uczniów (np. czy istnieje organ, w którym zasiadają przedstawiciele wszystkich klas lub w którym mogą działać wszyscy chętni).

Sposoby włączania uczniów w podejmowanie decyzji

Jak w praktyce sprawić, żeby głos uczniów był słyszany i uwzględniany? Wyróżniamy kilka poziomów włączenia osób w proces podejmowania decyzji – każdy z nich omówiono w tabeli na następnej stronie. Wszystkie z nich są równie ważne, mogą jednak obejmować różne grupy osób i wymagać różnego poziomu zaangażowania.

Formy włączania uczniów w zarządzanie szkołą

Poziom włączenia	Na czym polega?	Przykładowe działania samorządu uczniowskiego
Informowanie	Rzetelne i przystępne przekazywanie informacji dotyczących spraw lub decyzji ważnych dla danej osoby lub grupy.	• Prowadzenie szkolnego ośrodka przekazu informacji, np. w mediach społecznościowych. • Organizowanie spotkań z uczniami z poszczególnych klas oraz otwartych spotkań z władzami SU, umożliwienie zadawania pytań władzom SU przez komunikatory.
Konsultowanie	Zbieranie opinii o decyzji lub sprawie, która dotyczy danej grupy. Rekomendacje sformułowane w ramach konsultacji nie muszą zostać wprowadzone w życie.	• Spotkania konsultacyjne z klasami w sprawie szkolnych zasad korzystania z telefonów lub na temat kryteriów oceniania.
Współdecydowanie	Wspólne decydowanie zakłada, że głosy wszystkich członków społeczności – np. zarówno uczniów, jak i nauczycieli – są równie ważne, a rozstrzygnięcia są wiążące i trzeba je wprowadzić w życie.	• Klasowa dyskusja zakończona wyborem (w drodze głosowania) docelowego miejsca szkolnej wycieczki. • Wybór miejsca, w którym odbędzie się studniówka.
Samodzielne decydowanie	W warunkach szkolnych decydowanie zakłada, że wybrane kwestie uczniowie rozstrzygają samodzielnie – nauczyciele i dyrekcja nie ingerują w te ustalenia.	• Proces decydowania o kalendarzu imprez szkolnych w danym roku włączający wszystkich uczniów, np. w ramach głosowania nad przedstawionymi propozycjami.

W praktyce

Jak można włączyć uczniów w proces decyzyjny?

Samorząd uczniowski w Szkole Podstawowej w Karczmiskach postanowił włączyć uczniów w proces kształtowania systemu motywowania do nauki.

- Diagnoza przeprowadzona przez samorząd pokazała, że zdaniem wielu uczniów szkoła nie motywuje ich do nauki w odpowiedni sposób. Postanowiono zająć się tym problemem. Władze SU zaprosiły do współpracy przedstawicieli rady rodziców oraz nauczycieli.
- W części klas na lekcjach wychowawczych przedstawiciele SU przeprowadzili krótkie dyskusje na temat: *Co nas motywuje do nauki?* Równolegle wszyscy uczniowie mogli zapisać swoje odpowiedzi na to pytanie na chorągiewkach zawieszonych na szkolnym korytarzu.
- Uwagi z dyskusji klasowych oraz z badania opinii zebrano oraz omówiono na spotkaniach specjalnego zespołu. Pomysły na działania motywujące podzielono na te, których wprowadzenie byłoby możliwe przy niewielkim nakładzie pracy i którymi należy zająć się w pierwszej kolejności, oraz te bardziej ambitne, wymagające planowania i czasu.
- Po rekomendacji zespołu rada pedagogiczna wprowadziła do statutu szkoły następujące rozwiązania wzmacniające motywację do nauki:
  - immunitet uczniowski dla osób, które uzyskały minimum 50 ocen bardzo dobrych i celujących – możliwość trzykrotnego zwolnienia z odpowiedzi i kartkówek;
  - obniżenie średniej ocen, za której osiągnięcie uczniowie otrzymują nagrody;
  - zawieszenie na szkolnym korytarzu tablicy, na której będą prezentowane osiągnięcia uczniów w innych dziedzinach niż nauka.

Czy wiesz, że...

Aby szkolne konsultacje oznaczały rzeczywiste włączenie uczestników w proces decyzyjny, muszą spełniać pewne warunki. Przede wszystkim możliwość wyrażenia opinii należy zapewnić wszystkim osobom, których dotyczy dana sprawa. Ponadto wnioski z konsultacji powinny zostać podane do publicznej wiadomości, wraz z informacją, które propozycje uczestników zostaną uwzględnione, a które nie. W przypadku odrzucenia danego pomysłu trzeba wskazać powody takiej decyzji.

Twoja kolej!

W kilkuosobowych grupach zastanówcie się nad poziomem włączenia uczniów w proces decyzyjny w Waszej szkole.

- Zapoznajcie się z poniższą tabelą i określcie, w jakiej formie obecnie uczniowie Waszej szkoły są włączani w podejmowanie decyzji w wymienionych sprawach. Następnie wskażcie, jak – według Was – być powinno.
- Porozmawiajcie o tych obszarach, w których jest duża różnica pomiędzy stanem obecnym a preferowanymi przez Was rozwiązaniami. Podajcie propozycje działań, które można podjąć, aby zwiększyć poziom włączenia uczniów w proces decyzyjny w tych zakresach.

Formy włączania / Sprawy do decyzji	Uczniowie są informowani o decyzjach w tej sprawie.	Wybrani uczniowie (np. przedstawiciele SU) uczestniczą w konsultacjach.	Wszyscy uczniowie szkoły biorą udział w konsultacjach.	Uczniowie wspólnie z nauczycielami podejmują decyzje (np. w głosowaniu).
Wydarzenia, wycieczki i imprezy szkolne, klasowe				
Zakup sprzętu sportowego, książek do biblioteki				
Zasady korzystania z telefonów				
Zasady dotyczące ubioru i zachowania w szkole				
Statut szkoły i szkolne dokumenty				

Czy w Twojej szkole poszczególne klasy wybierają swoich reprezentantów, np. gospodarza, skarbnika? Jeśli tak, to w jaki sposób się to odbywa? Czy stosowane w tym celu procedury są – Twoim zdaniem – najlepsze z możliwych?

Samorząd uczniowski a samorząd klasowy

Samorząd klasowy to społeczność wszystkich uczniów klasy. W większości szkół klasy wybierają swoich **reprezentantów**, nie jest to jednak obowiązkowe. Kwestię tę powinien określać regulamin SU.

W zespole klasowym uczniowie spędzają w szkole najwięcej czasu, dodatkowo liczebność klasy stwarza możliwość przeprowadzenia wspólnej rozmowy o kwestiach dotyczących wszystkich. Dobrze, jeśli rola samorządu klasowego nie jest ograniczona jedynie do zadań organizacyjnych czy do prostego przekazywania informacji od dyrekcji czy od władz SU. W wielu szkołach reprezentanci poszczególnych klas wchodzą w skład jednego z głównych organów samorządu uczniowskiego, co ułatwia przedstawianie na forum szkoły propozycji działań zgłaszanych przez uczniów czy problemów, z którymi się oni borykają.

Samorząd uczniowski a rada szkoły

Samorząd uczniowski w szkole ponadpodstawowej dysponuje ważnym uprawnieniem, które pozwala mu zwiększyć swój wpływ na sprawy szkoły. Może wystąpić do dyrektora z wnioskiem o powołanie rady szkoły (jeśli taki organ jeszcze nie istnieje). Taki wniosek nie może zostać odrzucony przez władze danej placówki.

Rada składa się z równej liczby **przedstawicieli uczniów, nauczycieli** oraz **rodziców** (co najmniej 6 osób). Są oni wyłaniani przez ogół członków tych grup w wyborach. Rada ma szerokie kompetencje, m.in.:

- uchwala statut szkoły,
- opiniuje projekty **planu finansowego** oraz **planu pracy szkoły**,
- uczestniczy w rozwiązywaniu wewnętrznych problemów społeczności szkolnej (np. może kierować do dyrekcji wnioski dotyczące tych kwestii),
- może gromadzić własne środki finansowe.

Potencjalnie zatem rada daje reprezentantom uczniów szerokie możliwości decydowania o sprawach szkoły. Jednocześnie wymaga ona sporo uwagi i wysiłku od wszystkich członków, ponieważ brak zaangażowania części tego organu (np. rodziców) może skutecznie sparaliżować jego pracę.

Plan finansowy szkoły – dokument określający przychody i wydatki szkoły w danym okresie. Przygotowuje go dyrektor szkoły.

Plan pracy szkoły – dokument określający cele, zadania i działania szkoły w danym roku (m.in. terminy wystawiania ocen, spotkań z rodzicami, wydarzeń szkolnych).

W praktyce

Wybory do władz samorządu uczniowskiego

Wybory są najczęściej stosowanym sposobem wyłaniania przedstawicieli samorządu uczniowskiego. Oto najważniejsze zagadnienia związane z wyborami do SU.

- Sposób przeprowadzenia głosowania określają przepisy nazywane **ordynacją wyborczą**. Są one częścią regulaminu samorządu uczniowskiego.
- Wybory przebiegają zgodnie z zasadami demokratycznymi. Oznacza to, że powinny one być: **powszechne**, **bezpośrednie**, **równe** i odbywać się w **głosowaniu tajnym**. W większości szkół dodatkowo są one również **większościowe** – wygrywają kandydat lub kandydaci, którzy otrzymali najwięcej głosów.
- Jako członkowie samorządu uczniowskiego posiadacie dwa rodzaje praw wyborczych: **czynne** (możliwość głosowania na kandydatów) i **bierne** (prawo kandydowania). Aby zgłosić swoją kandydaturę, zazwyczaj trzeba spełnić pewne dodatkowe warunki (np. uzyskać poparcie określonej liczby uczniów). Wymagania te określa ordynacja wyborcza.

Przypomnij sobie

Zasady wyborów demokratycznych

Wybory są:

- powszechne – prawo do kandydowania i głosowania przysługuje możliwie szerokiemu gronu osób;
- bezpośrednie – uczestnicy głosują bezpośrednio na kandydatów;
- równe – każdy wyborca dysponuje taką samą liczbą równoważnych głosów;
- tajne – głosujący może zachować swój wybór w tajemnicy.

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Zgłoś swoją kandydaturę w wyborach do jednego z organów samorządu uczniowskiego lub klasowego. Z pewnością będzie to dla Ciebie ciekawe i rozwijające doświadczenie, nawet jeśli nie uda Ci się wygrać.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi wyborów do organów samorządu.

→ zob. s. 18

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie uprawnienia ma samorząd uczniowski?
- Czym powinien się charakteryzować dobrze funkcjonujący samorząd?
- Czym jest rada szkoły i jakie ma kompetencje?

Podsumowanie

1. Zasady funkcjonowania szkoły

- **Statut szkoły** to najważniejszy dokument regulujący funkcjonowanie danej placówki oświatowej. Jest on opracowywany i uchwalany przez uprawnione do tego organy: radę szkoły lub radę pedagogiczną. Musi być zgodny z aktami prawnymi wyższego rzędu, takimi jak *Konstytucja RP*, *Ustawa o systemie oświaty* czy ustawa *Prawo oświatowe*.
- Statut szkoły wskazuje m.in.:
  - organy szkoły i ich uprawnienia,
  - warunki i sposób oceniania uczniów,
  - przypadki, w których ucznia można skreślić z listy uczniów,
  - prawa i obowiązki uczniów,
  - zasady przyznawania uczniom nagród i wymierzania im kar.
- Prawa ucznia dzielą się na dwie kategorie obejmujące: prawa związane z procesem nauczania oraz prawa wynikające z aktów prawnych wyższego rzędu i umów międzynarodowych.

Kategoria praw	Przykłady praw
Prawa związane z organizacją procesu nauczania	Prawo do: jawności ocen, korzystania z pomieszczeń i urządzeń szkolnych, rozwijania zainteresowań i zdolności, wpływania na życie szkoły.
Prawa wynikające z aktów prawnych wyższego rzędu i umów międzynarodowych	Prawo do: bezpłatnej nauki, poszanowania godności, równego traktowania, wolności sumienia i religii, wolności wyrażania poglądów i rozpowszechniania informacji, ochrony życia prywatnego i rodzinnego, zrzeszania się, nietykalności osobistej i cielesnej, własności, składania petycji, wniosków i skarg.

- **Do obowiązków ucznia zalicza się**: naukę, uczęszczanie do szkoły, wykonywanie poleceń nauczycieli, przestrzeganie norm prawa powszechnie obowiązującego, odnoszenie się z szacunkiem do pracowników szkoły i innych uczniów, stosowanie się do ustalonych w szkole zasad dotyczących telefonów komórkowych i ubioru.
- **Regulamin samorządu uczniowskiego** – dokument określający zasady funkcjonowania samorządu uczniowskiego w danej placówce oświatowej (m.in. jego zadania, strukturę organów i sposób ich wyłaniania). Jest uchwalany przez ogół uczniów w głosowaniu powszechnym.

2. Społeczność szkolna

- Członków społeczności szkolnej łączą więzi:
  - **obiektywne i formalne**, a więc odgórnie narzucone zasady, zgodnie z którymi uczniowie i nauczyciele współpracują ze sobą,
  - **subiektywne** – oparte na poczuciu przynależności do wspólnoty
- **Diagnoza potrzeb i problemów społeczności** – badania, których celem jest poznanie rzeczywistych problemów członków danej zbiorowości (np. społeczności szkolnej), by można było podjąć kroki w celu znalezienia odpowiednich rozwiązań.

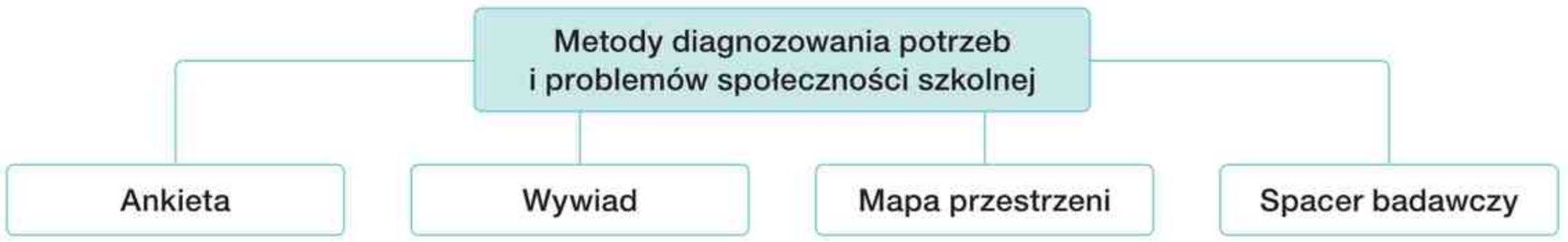

- **Mediacje** – proces, w którym skonfliktowane strony z pomocą mediatora wspólnie wypracowują satysfakcjonujący dla nich sposób rozwiązania sporu. W szkole mediatorem może być odpowiednio przeszkolony nauczyciel lub uczeń (mediator rówieśniczy).
- **Budżet uczniowski** – rozwiązanie umożliwiające uczniom decydowanie o wydatkowaniu określonych środków finansowych, zwykle pochodzących ze szkolnego budżetu, na wybrane przez nich cele związane z funkcjonowaniem szkoły.

3. Samorząd uczniowski

- Samorząd uczniowski tworzą wszyscy uczniowie danej szkoły. Wyłania on swoje organy, spośród których największą rolę odgrywają zazwyczaj:
  - **rada**, stanowiąca szerszą reprezentację uczniów,
  - **zarząd**, składający się z kilku osób z przewodniczącym na czele.
- **Idea samorządności uczniowskiej** bazuje na dwóch założeniach, według których:
  - osoby należące do danej społeczności powinny móc o niej współdecydować, ponieważ często mają najlepszą wiedzę o tym, czego potrzebują jej członkowie,
  - współdecydowanie przez młodych ludzi o swoim otoczeniu szkolnym pełni funkcje wychowawcze i edukacyjne (m.in. pozwala im uczyć się współpracy, odpowiedzialności i komunikacji).
- Samorząd uczniowski jest uprawniony do zajmowania się każdą sprawą dotyczącą społeczności szkolnej. Może zgłaszać propozycje działań lub zmian, jednak ich realizacja jest uzależniona od zgody dyrektora lub rady pedagogicznej.
- Poziomy włączenia uczniów w proces podejmowania decyzji

Poziom włączenia	Na czym polega?
Informowanie	Rzetelne i przystępne przekazywanie informacji dotyczących spraw lub decyzji ważnych dla uczniów.
Konsultowanie	Zbieranie opinii o decyzjach lub sprawach, które dotyczą całej społeczności. Rekomendacje sformułowane w ramach konsultacji nie muszą zostać wprowadzone w życie.
Współdecydowanie	Zakłada, że głosy wszystkich członków społeczności – zarówno uczniów, jak i nauczycieli – są równie ważne, a wspólne rozstrzygnięcia są wiążące i trzeba je wprowadzić w życie.
Decydowanie	W warunkach szkolnych decydowanie zakłada, że wybrane kwestie uczniowie rozstrzygają samodzielnie w swoim gronie – nauczyciele i dyrekcja nie ingerują w te ustalenia.

- **Samorząd klasowy** – społeczność wszystkich uczniów z danej klasy. W większości szkół zespoły klasowe – analogicznie do samorządu uczniowskiego – wybierają swoich przedstawicieli. Dokładne kwestie związane z wyborem reprezentantów klas rozstrzyga regulamin samorządu uczniowskiego.
- **Rada szkoły** – nieobowiązkowy organ szkoły powoływany, jeśli z wnioskiem w tej sprawie wystąpią rada rodziców i (w przypadku szkół ponadpodstawowych) samorząd uczniowski. Składa się z równej liczby przedstawicieli nauczycieli, uczniów i rodziców. Do kompetencji rady należą: uchwalanie statutu szkoły, opiniowanie projektów planu finansowego oraz planu pracy szkoły, uczestnictwo w rozwiązywaniu problemów wewnątrzszkolnych, gromadzenie własnych środków finansowych.

Sprawdź się!

1. Podaj trzy wybrane kwestie, które reguluje statut szkoły.

2. Wymień dwa prawa ucznia związane z procesem nauczania oraz dwa wynikające z *Konstytucji RP* i umów międzynarodowych.

3. Wskaż zdania prawdziwe.

   A. *Konstytucja RP* nakłada na ucznia obowiązek kontynuowania nauki do 18 roku życia.

   B. Usprawiedliwianie nieobecności na zajęciach lekcyjnych to jeden z obowiązków ucznia.

   C. Statut szkolny może określać reguły funkcjonowania ucznia poza szkołą.

   D. Obowiązek szkolny wynika z regulaminów uchwalanych przez placówki oświatowe.

4. Porównaj dwie wybrane metody diagnozowania potrzeb i problemów danej zbiorowości. Uwzględnij wady, zalety i konkretne zastosowania analizowanych metod.

5. Wyjaśnij, na czym polega mediacja. Określ, kto w szkole może pełnić funkcję mediatora.

6. Wskaż zdania prawdziwe.

   A. Samorząd uczniowski to społeczność składająca się ze wszystkich uczniów danej szkoły.

   B. Organy samorządu uczniowskiego mogą zająć się każdą kwestią dotyczącą społeczności szkolnej.

   C. Dyrektor szkoły ma obowiązek konsultować z samorządem uczniowskim kwestie zatrudniania i zwalniania nauczycieli.

   D. W radzie szkoły muszą zasiadać przedstawiciele uczniów.

7. Podaj przykłady korzyści, które wynikają dla uczniów ze skutecznej działalności samorządu uczniowskiego.

8. Wyjaśnij, jakie działania można podjąć, aby zaspokoić potrzeby lub rozwiązać problemy społeczności szkolnej podane poniżej.

   A. Zorganizowanie wycieczki szkolnej.

   B. Zakup dodatkowego wyposażenia do sali gimnastycznej.

   C. Rozwiązanie konfliktu między uczniami.

   D. Reakcja na łamanie praw uczniów.

3. Samorząd terytorialny

1. Społeczność lokalna
2. Struktura i zadania samorządu terytorialnego
3. Proces decyzyjny w samorządzie
4. Aktywność obywatelska w samorządach
5. Młodzież a samorząd
6. Obywatel w urzędzie

Panorama starówki w Chełmnie – mieście leżącym w województwie kujawsko-pomorskim

1. Społeczność lokalna

Na tej lekcji:

• scharakteryzujesz własną społeczność lokalną • poznasz elementy jej dziedzictwa • dowiesz się, w jaki sposób kształtują się lokalna tożsamość i lokalny patriotyzm • poznasz najważniejsze wyzwania stojące przed Twoją społecznością lokalną

Na początku pierwszego roku w szkole średniej z pewnością wielokrotnie zdarzało się, że nowe koleżanki i nowi koledzy byli ciekawi, skąd pochodzisz. W odpowiedzi na pytanie o tę kwestię zazwyczaj podajemy nazwę miasta bądź wsi, a jeśli osoba pytana mieszka w większej miejscowości, często wskazuje konkretne dzielnicę bądź osiedle. Takim sposobem człowiek deklaruje, z jaką społecznością lokalną jest związany.

? Jakie codzienne sytuacje powodują, że członkowie społeczności lokalnej nawiązują różnego typu relacje?

Czym jest społeczność lokalna?

To **zbiorowość** obejmująca ludzi zamieszkujących określone, najczęściej niewielkie terytorium. Jej członków łączą **więzi społeczne** wynikające z częstych kontaktów sąsiedzkich, ze wspólnych potrzeb i interesów i ze współzależności ekonomicznych. Wszystkie te czynniki sprawiają, że osoby tworzące społeczność lokalną odczuwają przynależność do tej wspólnoty i są skłonne podejmować działania na jej rzecz.

Każdy z nas może należeć do nawet kilku społeczności lokalnych: miejskiej lub wiejskiej, gminnej, powiatowej. Społeczności lokalne tworzą również mieszkańcy osiedla, dzielnicy, osady czy członkowie danej parafii.

Gdy dana osoba przeprowadza się do innej miejscowości, zmienia równocześnie swoją przynależność do społeczności lokalnej. Zaczyna się interesować sprawami związanymi z nowym miejscem: jakością okolicznych dróg, bezpieczeństwem w miejscach publicznych itd. Oczekuje także, że sąsiedzi w najbliższej okolicy będą troszczyć się o wspólne otoczenie, m.in. sprzątać nieczystości po swoich psach czy parkować samochody wyłącznie w wyznaczonych do tego miejscach.

W społecznościach lokalnych mogą się także pojawić konflikty wynikające z odmiennych dążeń różnych grup. Na przykład dla kierowców ważne są miejsca parkingowe, natomiast seniorzy woleliby, by powstał kolejny zielony skwer z dużą liczbą ławeczek. Każda społeczność lokalna powinna dążyć do zaspokojenia potrzeb jak największej liczby członków, nie zawsze jednak możliwe jest rozwiązanie kompromisowe, uwzględniające postulaty wszystkich grup.

Czym jest tożsamość lokalna?

To poczucie przynależności do danej społeczności lokalnej. Może dotyczyć wspólnoty mieszkańców zarówno miejscowości czy gminy, jak i większego regionu, np. Kaszub, Warmii, Śląska. Z tego względu niekiedy wyodrębnia się tożsamości lokalną i regionalną.

Zwykle ludzie utożsamiają się z miejscem, w którym się wychowali i dorastali, jednak niektóre osoby nawiązują taką relację także z miejscem, które same wybrały do życia. Zdarza się, że mówią o sobie: *Jestem Warszawianką, ale pochodzę z Podlasia* albo *Jestem Berlińczykiem, ale także Polakiem i Gdańszczaninem z pochodzenia*. Wynika z tego, że jednoznaczne określenie własnej tożsamości lokalnej nie zawsze jest możliwe. Bywa ona złożoną konstrukcją, co wynika m.in. z tego, że ludzie częściej niż kiedyś zmieniają miejsce zamieszkania. Zdarza się, że osoby, które przez dużą część życia nie odczuwały przywiązania do miejsca swojego pochodzenia, po wyjeździe za granicę po latach zaczynają tęsknić za „małą ojczyzną" i dopiero wtedy odkrywają swoją pierwotną, lokalną tożsamość.

Czym jest dziedzictwo?

Ważnym elementem kształtującym tożsamość (także lokalną) jest dziedzictwo. Obejmuje ono **elementy wspólnej przeszłości**, które dana społeczność uznaje za ważne i wartościowe, przez co dąży do ich zachowania dla przyszłych pokoleń. Są to np. zabytki architektury, zwyczaje, symbole narodowe, regionalne bądź lokalne, tradycyjna kuchnia. Dla mieszkańca Podhala ważnymi elementami dziedzictwa mogą być oscypki i muzyka góralska, dla osoby pochodzącej z Łowicza – serwety z regionalnymi wzorami, a dla Polaków mieszkających za granicą – zwyczaje świąteczne czy tradycyjne polskie potrawy. Pewne elementy dziedzictwa są ważne dla wszystkich przedstawicieli narodu, a inne zalicza się raczej do dorobku społeczności lokalnej lub regionalnej.

Co składa się na dziedzictwo?

Dziedzictwo materialne	Dziedzictwo niematerialne	Dziedzictwo naturalne
• zabytki architektury, np. kościoły, pałace, dworce kolejowe, budynki dawnych fabryk, fortyfikacje • dzieła sztuki i rzeczy użytkowe, np. obrazy, rzeźby, instrumenty muzyczne, przedmioty codziennego użytku • archiwalia, np. księgi parafialne, dokumenty, oryginały map i planów	• historia, np. ważne wydarzenia, postacie • tradycje i zwyczaje, np. tłusty czwartek, topienie marzanny, pochód Lajkonika w Krakowie • umiejętności związane z rzemiosłem, np. tkactwo, garncarstwo • elementy językowe, np. gwary, słownictwo charakterystyczne dla danego regionu	• charakterystyczne flora i fauna, np. niedźwiedź brunatny w Tatrach, żubr w Puszczy Białowieskiej • obiekty geologiczne, np. maczuga Herkulesa w Pieskowej Skale, Góry Stołowe • krajobrazy kulturowe, np. Park Mużakowski na pograniczu polsko-niemieckim, Łazienki Królewskie w Warszawie

Twoja kolej!

Zastanówcie się na forum klasy, jakie elementy można zaliczyć do Waszego dziedzictwa lokalnego. Wypiszcie je na tablicy z uwzględnieniem podziału na dziedzictwo materialne, niematerialne i naturalne. Możecie przygotować tabelę wzorowaną na tej zamieszczonej powyżej.

Czy wiesz, że...

Wiele lokalnych zwyczajów i tradycji umieszczono na *Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego* opracowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Lista ta jest dostępna w serwisie internetowym prowadzonym przez Instytut. Znajdują się tam również opisy poszczególnych tradycji i zwyczajów.

Czym jest patriotyzm lokalny?

To odczuwanie szczególnego związku ze swoją społecznością lokalną oraz pragnienie, aby tę więź podtrzymywać. Często społeczność lokalną nazywa się „**małą ojczyzną**", żeby podkreślić jej znaczenie dla jednostki.

Z czym czuje się Pan(i) najbardziej związany(-na)?

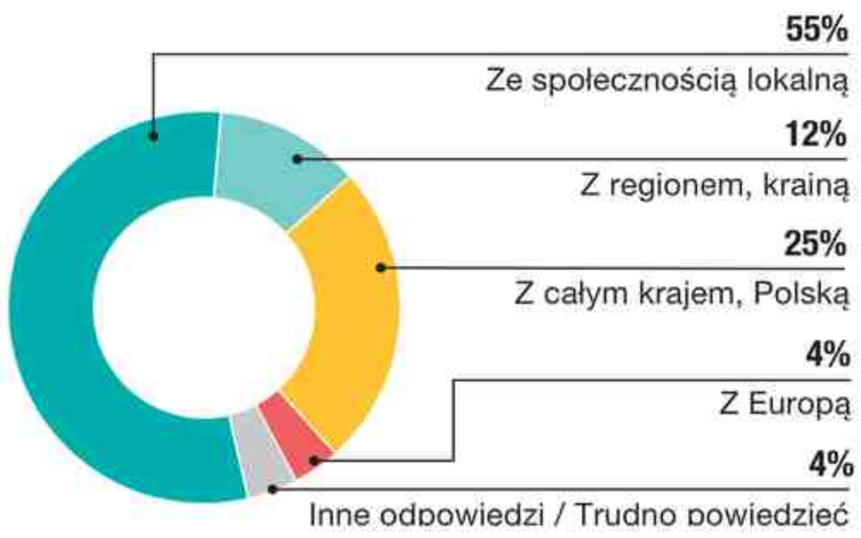

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Patriotyzm lokalny może się przejawiać na różne sposoby. Osoby deklarujące taką postawę często włączają się w działania na rzecz społeczności lokalnej. Mogą np. wstępować do stowarzyszeń opiekujących się zabytkami, uczęszczać na wykłady poświęcone historii swojej miejscowości, zbierać podpisy pod petycjami do władz lokalnych w sprawie rozwiązania problemów w najbliższej okolicy albo same kandydować w wyborach samorządowych. Nie wszyscy patrioci lokalni angażują się w pracę dla dobra swojej społeczności – niektórzy wyrażają jedynie emocjonalne przywiązanie do małej ojczyzny i okazjonalnie uczestniczą w lokalnych wydarzeniach. Inne osoby szczególną wagę przywiązują do wspierania lokalnej gospodarki, np. starają się kupować tylko u okolicznych dostawców czy rzemieślników.

Twoja kolej!

Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

*Przywiązanie do rodzinnej ziemi pozwala współczesnemu człowiekowi odnaleźć swoje miejsce w nowej rzeczywistości unifikującego się świata. Utożsamianie się z zachowaniami, wartościami i symbolami jakiejś grupy społecznej, **waloryzowanie** otaczającej przyrody i pejzażu kulturowego daje poczucie swojskości, zakorzenienia i bezpieczeństwa, mobilizuje do większej troski o ojczystą krainę. Oznacza zadomowienie w konkretnej przestrzeni. By jednak świadomość związków z najbliższym otoczeniem zaczęła* [...] [odgrywać] *inspirującą rolę w pielęgnowaniu własnego dziedzictwa, nie może ograniczać się do samego przekonania o odrębności kulturowej rodzinnych stron, gdyż wiele zależy od tego, jak postrzega się rzeczywistość. Czasem bywa ona źródłem kompleksów związanych z zacofaniem czy biedą zamieszkiwanej okolicy, kiedy indziej sprowadza się do prostej konstatacji, że jest się członkiem pewnej wspólnoty, którą charakteryzuje określony zespół cech. Jeśli jednak tej refleksji towarzyszy przeświadczenie o szczególnych walorach ziemi ojczystej oraz emocjonalny stosunek do jej wartości, wówczas przybiera ona postać patriotyzmu lokalnego. Ta forma identyfikacji jednostki z otoczeniem opiera się na silnym przywiązaniu do określonej przestrzeni i zamieszkujących ją ludzi oraz na dumie z własnego dziedzictwa kulturowego.*

Źródło: A. Milewska-Młynik, *Patriotyzm lokalny we współczesnych legendach o Mazowszu pisanych przez młodzież szkolną* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Waloryzowanie – tu: postrzeganie czegoś jako wartościowe.

- Wyjaśnij, jakie warunki muszą zostać spełnione, aby mógł się ukształtować patriotyzm lokalny.
- Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem zawartym w drugim zdaniu tekstu? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Przykład

Ruchy miejskie

W ostatnich latach powstaje coraz więcej tzw. ruchów miejskich. Zwykle są to stowarzyszenia lub nieformalne związki zrzeszające mieszkańców miast, którzy dążą do wprowadzenia konkretnych zmian w swoim otoczeniu. Najczęściej ich postulaty dotyczą poprawy jakości życia w danej miejscowości czy troski o ważne elementy dziedzictwa społeczności lokalnej. W związku z tym działaczy ruchów miejskich możemy nazwać patriotami lokalnymi. Przykładem takiego ruchu jest warszawskie stowarzyszenie **Miasto Jest Nasze**, które rozpoczynało swoją działalność od krytykowania polityki przestrzennej władz miejskich – w tym sposobu zarządzania nieruchomościami – a następnie rozszerzyło aktywność na inne obszary funkcjonowania metropolii, np. na dziedziny kultury i sportu.

Twoja kolej!

Poproś swoich rodziców, dziadków bądź inne osoby dorosłe (np. sąsiadów), aby wskazali najważniejsze wyzwania, które stoją przed Waszą społecznością lokalną. Zapytaj ich, dlaczego wymienione przez nich problemy są tak istotne i w jaki sposób można by je rozwiązać. Następnie przygotuj tabelę na wzór tej zamieszczonej poniżej i umieść w niej informacje na temat trzech wyzwań, na które zwracali uwagę Twoi rozmówcy.

	O jakie wyzwanie chodzi?	Dlaczego ten problem jest ważny i należy go rozwiązać?	W jaki sposób można rozwiązać ten problem?	Jaka jest Twoja opinia w tej sprawie?
Wyzwanie 1.				
Wyzwanie 2.				
Wyzwanie 3.				

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Włącz się w przygotowanie obchodów rocznicy ważnego wydarzenia historycznego, które są organizowane w Twojej okolicy. Dzięki takiemu zaangażowaniu pokażesz innym członkom społeczności lokalnej, że interesujesz się Waszymi wspólnymi sprawami i że chcesz współdziałać z nimi w przestrzeni publicznej.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym charakteryzuje się społeczność lokalna?
- Jakie znaczenie dla społeczności lokalnej ma jej dziedzictwo? Co się na nie składa?
- W jaki sposób może się przejawiać patriotyzm lokalny?

Zapoznajcie się z ogólnymi zasadami dotyczącymi udziału w przygotowywaniu obchodów ważnych wydarzeń.

→ zob. s. 10–11

2. Struktura i zadania samorządu terytorialnego

Na tej lekcji:

• dowiesz się, czym jest samorządność i na czym polega pomocniczość • porównasz zadania poszczególnych szczebli samorządu terytorialnego • poznasz strukturę i uprawnienia organów władzy samorządowej • przeanalizujesz wpływ samorządów terytorialnych na własne życie i na społeczności, do których należysz

Trudno sobie wyobrazić, aby o przebiegu drogi osiedlowej, umiejscowieniu nowych koszy na śmieci czy o innych sprawach o znaczeniu lokalnym decydowali przedstawiciele władz centralnych w Warszawie. Po pierwsze, z całą pewnością nie byliby oni w stanie skutecznie realizować tak wielu zadań. Po drugie, nie znają oni potrzeb mieszkańców wszystkich zakątków naszego kraju. Dlatego właśnie zadania na rzecz wspólnot lokalnych wykonują samorządy terytorialne.

Konstytucja RP
art. 15 i 16

Czym jest samorządność?

Samorząd oznacza, że jakaś grupa ludzi może samodzielnie decydować o własnych sprawach, bez konieczności konsultowania się z władzami wyższego rzędu. Pojęciem tym określa się również samą zbiorowość, która dysponuje takimi uprawnieniami. **Samorządność** zatem to cecha pewnych grup, dzięki której są one zdolne do tego, aby autonomicznie kierować swoją działalnością. Co ważne, w procesie decyzyjnym powinny uczestniczyć wszystkie osoby z danej społeczności. Zbiorowość jest zatem samorządna, jeśli jej członkowie mogą współdecydować w dotyczących ich bezpośrednio kwestiach.

Czy w takim razie można by przekazać wszystkie zadania państwa samorządom? Trudno sobie wyobrazić, aby gmina czy powiat utrzymywały armie albo budowały elektrownie jądrowe. Pewne działania publiczne wymagają koordynacji na szczeblu regionalnym bądź ogólnokrajowym. Ponadto realizacja niektórych inwestycji pochłania ogromne środki finansowe, którymi nie dysponują małe społeczności. Część kompetencji władzy publicznej będzie więc zawsze należała do organów centralnych: rządu, prezydenta czy parlamentu.

W większości państw demokratycznych przyjmuje się, że władze krajowe posiadają te kompetencje, których nie byłyby w stanie realizować organy niższego szczebla. Znaczną część pozostałych zadań wykonują właśnie samorządy terytorialne, gdyż mają one większą wiedzę o potrzebach lokalnych społeczności, a tym samym mogą je zaspokajać skuteczniej i szybciej. Nie może zatem dziwić, że o przebiegu wspomnianej wcześniej drogi osiedlowej decydują władze gminne, a nie administracja centralna.

Na czym polega zasada pomocniczości?

W wielu współczesnych państwach demokratycznych dąży się do tego, aby kompetencje samorządów terytorialnych były jak najszersze, a jednocześnie dostosowane do ich możliwości. Wynika to z **zasady pomocniczości** (subsydiarności), która przewiduje, że każdy szczebel władzy powinien wykonywać tylko takie zadania, których nie można

skutecznie realizować na szczeblu niższym. Gdyby okazało się, że w jakiejś kwestii organ niższego rzędu będzie działał skuteczniej niż organ wyższego rzędu, powinien on otrzymać kompetencje w tym obszarze. Gdyby jednak dana społeczność lokalna nie była w stanie rozwiązać samodzielnie określonego problemu, wówczas – zgodnie z zasadą pomocniczości – należałoby rozważyć przekazanie go jednostce wyższego rzędu.

Zgodnie z zasadą pomocniczości zorganizowano samorząd terytorialny w Polsce. Od 1999 r. ma on strukturę trójstopniową – tworzą go samorządy **gminny**, **powiatowy** i **województwa**. Przyjęto, że jeśli jakiegoś zadania nie są w stanie samodzielnie zrealizować gminy, wówczas przekazuje się je powiatom. Natomiast jeżeli danego działania nie mogą wykonać powiaty, przejmą je województwa.

Z pomocniczości wywodzi się inna ważna konstytucyjna reguła odnosząca się do samorządu terytorialnego – **zasada decentralizacji władzy publicznej**. Zgodnie z nią organy władzy samorządowej nie są hierarchicznie podporządkowane organom władzy centralnej i swoje zadania wykonują w sposób niezależny. Administracja rządowa sprawuje nad nimi jedynie **nadzór**, czyli sprawdza, czy ich działania są zgodne z prawem. Warto także pamiętać, że zgodnie z zasadą decentralizacji również organy poszczególnych szczebli samorządu nie są sobie podporządkowane. Oznacza to, że np. władze powiatu nie mogą nakazać działań gminie.

Podział Polski na województwa

Czy wiesz, że...

Zgodnie z art. 16 *Konstytucji RP*: *ogół mieszkańców jednostek zasadniczego podziału terytorialnego stanowi z mocy prawa wspólnotę samorządową*. Oznacza to, że każdy z nas należy do gminnej, powiatowej i wojewódzkiej wspólnoty samorządowej. Ta obowiązkowa przynależność wiąże się z pewnymi zobowiązaniami, np. część naszych podatków jest przekazywana na realizację zadań gmin, powiatów i województw.

Jednostki samorządu terytorialnego w Polsce

SAMORZĄD REGIONALNY

WOJEWÓDZTWO
Obejmuje obszar kilkunastu lub kilkudziesięciu powiatów (w tym także miasta na prawach powiatu). Od 1999 r. funkcjonuje 16 województw.

POWIAT
Obejmuje kilka lub kilkanaście gmin różnego typu, z wyjątkiem miast na prawach powiatu. Na początku 2025 r. funkcjonowało 314 powiatów.

GMINA
To podstawowa jednostka samorządu terytorialnego. Obecnie działa blisko 2500 gmin. Można podzielić je na cztery rodzaje.

SAMORZĄD LOKALNY

1. **Gminy wiejskie**
   Obejmują wyłącznie tereny wsi.
2. **Gminy miejsko-wiejskie**
   W ich granicach znajdują się miasto i okoliczne wsie.
3. **Gminy miejskie**
   Obejmują wyłącznie obszar miasta.
4. **Miasta na prawach powiatu**
   Gminy miejskie, które wykonują również zadania powiatów. Jednostkami samorządowymi tego typu są największe miasta.

Zadania samorządu terytorialnego

Zgodnie z *Konstytucją RP* samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Na mocy właściwych ustaw przekazano mu istotną część zadań państwa. Kompetencje te dzielą się na:

zadania własne – związane z zaspokajaniem podstawowych potrzeb wspólnoty samorządowej.

zadania zlecone – związane z funkcjonowaniem państwa, wykonywane na zlecenie władz centralnych. Są one realizowane na terenie całego kraju na takich samych zasadach.

zadania powierzone – wynikające z dobrowolnych porozumień zawartych z innymi samorządami lub administracją rządową.

Zadania własne

Gmina
wybrane zadania
o charakterze lokalnym

INFRASTRUKTURA SPOŁECZNA:
edukacja, zdrowie, pomoc potrzebującym, kultura i rekreacja

- prowadzenie publicznych żłobków, przedszkoli i szkół podstawowych
- prowadzenie gminnych ośrodków pomocy społecznej – instytucji pomagających osobom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej
- utrzymanie gminnych obiektów użyteczności publicznej, m.in. boisk, stadionów, placów zabaw, bibliotek

INFRASTRUKTURA TECHNICZNA:
urządzenia i obiekty niezbędne do funkcjonowania społeczeństwa i gospodarki

- organizacja transportu publicznego na terenie gminy
- utrzymanie gminnych dróg, ulic, mostów i placów
- zaopatrzenie w wodę, energię elektryczną i cieplną oraz gaz
- usuwanie i oczyszczanie ścieków
- utrzymywanie wysypisk śmieci

ŁAD PRZESTRZENNY I EKOLOGICZNY

- decydowanie w sprawach dotyczących ładu przestrzennego w gminie, m.in. o przeznaczeniu poszczególnych terenów (np. na cele mieszkaniowe, usługowe, parki), przebiegu ulic i wodociągów itp.
- gospodarowanie nieruchomościami należącymi do gminy
- utrzymanie zieleni gminnej i zadrzewienia

OCHRONA I BEZPIECZEŃSTWO PUBLICZNE

- ochrona porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, w tym utrzymanie straży gminnych i miejskich

Zadania zlecone

Gmina

- wydawanie dowodów osobistych
- przygotowywanie i przeprowadzanie wyborów i referendów ogólnokrajowych
- prowadzenie ewidencji ludności i rejestrów stanu cywilnego (urodzeń, małżeństw, zgonów)

Powiat

- wydawanie praw jazdy
- prowadzenie ewidencji gruntów i budynków
- wydawanie orzeczeń o niespełnosprawności
- przeprowadzanie kwalifikacji wojskowej (określanie zdolności do służby w wojsku)

Województwo

- prowadzenie ośrodków adopcyjnych
- wydawanie zaświadczeń uprawniających do przewozu materiałów niebezpiecznych

Powiat wybrane zadania o charakterze ponadgminnym	Województwo wybrane zadania o charakterze regionalnym
• prowadzenie publicznych szkół średnich • utrzymanie szpitali ogólnych • przeciwdziałanie bezrobociu (powiatowe urzędy pracy) • pomoc osobom niepełnosprawnym • utrzymanie powiatowych obiektów użyteczności publicznej	• organizowanie edukacji publicznej, w tym szkolnictwa wyższego • utrzymanie szpitali specjalistycznych • przeciwdziałanie bezrobociu (wojewódzkie urzędy pracy)
• organizacja transportu publicznego na terenie powiatu • utrzymanie powiatowych dróg publicznych	• organizacja transportu publicznego w województwie • utrzymanie wojewódzkich dróg publicznych
• gospodarowanie nieruchomościami należącymi do powiatu • działalność geodezyjna i kartograficzna • nadzór nad rolnictwem, leśnictwem i rybactwem śródlądowym	• decydowanie w sprawach dotyczących zagospodarowania przestrzennego w województwie • modernizacja terenów wiejskich
• ochrona porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli w powiecie • organizacja ochrony przeciwpowodziowej i przeciwpożarowej	• ochrona bezpieczeństwa publicznego w województwie

Organy samorządu terytorialnego i ich kompetencje

Na każdym szczeblu samorządu działają organy stanowiące, które uchwalają akty prawa miejscowego, oraz organy wykonawcze, które wprowadzają w życie przyjęte wcześniej przepisy. Prócz tego wymienione organy posiadają także inne kompetencje.

Organy stanowiące

Rada gminy (miasta)

W jej skład wchodzi od 15 do 45 radnych, którzy wybierają ze swojego grona przewodniczącego oraz do trzech wiceprzewodniczących.

Rada powiatu

Tworzy ją od 15 do 29 radnych. Ich pracę koordynują przewodniczący oraz od jednego do dwóch wiceprzewodniczących.

Sejmik województwa

Zasiada w nim co najmniej 30 radnych, którzy wybierają ze swego grona przewodniczącego oraz do trzech wiceprzewodniczących.

Organy wykonawcze

Wójt, burmistrz lub prezydent miasta

Wójt jest organem wykonawczym w gminach wiejskich, burmistrz – w gminach miejsko-wiejskich i w mniejszych miastach, a prezydent – w dużych miastach.

Zarząd powiatu

W jego skład wchodzi od 3 do 5 osób ze starostą i wicestarostą na czele. Starosta kieruje bieżącymi sprawami powiatu i reprezentuje go na zewnątrz.

Zarząd województwa

Tworzy go 5 osób, w tym marszałek i jeden lub dwóch wicemarszałków. Marszałek kieruje bieżącymi sprawami województwa i reprezentuje je na zewnątrz.

→ wybór przez mieszkańców danej jednostki samorządu na 5-letnią kadencję
→ wybór przez organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego

Kompetencje organów stanowiących

- stanowienie aktów prawa miejscowego w formie uchwał
- uchwalanie budżetu danej jednostki samorządu
- rozpatrywanie sprawozdań z wykonania budżetu i udzielanie absolutorium organowi wykonawczemu
- analizowanie raportów o stanie samorządu przedstawianych przez organ wykonawczy i udzielanie mu w związku z tym wotum zaufania
- podejmowanie uchwał w sprawach majątkowych

Kompetencje organów wykonawczych

- przygotowywanie projektów uchwał do rozpatrzenia przez organ stanowiący
- wykonywanie uchwał przyjętych przez organ stanowiący
- realizowanie budżetu uchwalonego przez radę lub sejmik
- gospodarowanie mieniem jednostki samorządu
- koordynowanie działalności samorządowych jednostek organizacyjnych
- zatrudnianie i zwalnianie kierowników jednostek organizacyjnych

Gmina i jej wpływ na życie mieszkańców

Konstytucja RP
art. 164

Szczególną rolę w strukturze samorządu odgrywa gmina – w *Konstytucji RP* zapisano, że jest ona „**podstawową jednostką samorządu terytorialnego**". Oznacza to, że funkcjonowanie gmin jest obowiązkowe. Można ustanawiać inne szczeble władzy samorządowej, jednak to poziom gminny musi być podstawą podziału administracyjnego państwa. Zasady funkcjonowania gminy określa ***Ustawa o samorządzie gminnym***.

Wyjątkowa pozycja gmin wynika również stąd, że ich zadaniem jest zaspokajanie podstawowych potrzeb społeczności lokalnej. Mają np. zapewniać obywatelom dostęp do wody i kanalizacji oraz odbiór śmieci. To gminy prowadzą przedszkola i szkoły podstawowe oraz organizują komunikację publiczną w swoich granicach. Pomagają także osobom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, np. wypłacają zasiłki, dostarczają ubrania i żywność, pokrywają koszty leczenia bezdomnych.

Gminy mają bezpośredni wpływ także na finanse obywateli. Władze z tego szczebla samorządu terytorialnego pobierają szereg **podatków lokalnych** (np. od nieruchomości, rolny) i **opłat** (np. za prowadzenie handlu na targowiskach, od posiadania psa) oraz ustalają ich wysokość. Każda osoba posiadająca dom, mieszkanie lub grunty rolne na terenie danej gminy otrzymuje od niej informację, jaką kwotę musi zapłacić. Środki te zasilają **budżet gminy**, z którego finansuje ona realizację swoich zadań.

Aby samorząd gminny mógł właściwie realizować wszystkie swoje zadania, niezwykle ważne jest, żeby jego organy miały wiedzę o potrzebach społeczności lokalnej. W związku z tym w gminach funkcjonuje wiele rozwiązań, które mają na celu włączenie mieszkańców w proces decyzyjny. Jednym z nich są tzw. jednostki pomocnicze gminy (zob. przykład).

? Z jakich usług świadczonych przez gminę lub z których gminnych obiektów korzystasz?

Przykład

Jednostki pomocnicze gminy

Ich zadaniem jest wspieranie gminy w wykonywaniu jej funkcji. W gminach wiejskich takimi jednostkami są **sołectwa**, obejmujące obszar jednej lub kilku wsi. W gminach miejskich są to **osiedla** lub **dzielnice**. Jednostki pomocnicze mają swoje organy uchwałodawcze (np. zebranie wiejskie, radę) i wykonawcze (sołtysa lub zarząd).

Prawo nie wymaga, aby w gminie funkcjonowały jednostki pomocnicze. Decyzję o ich powołaniu podejmuje rada gminy (miasta), która określa również ich kompetencje. Zazwyczaj należą do nich:

- zarządzanie mieniem, które gmina przekazała im do użytku,
- organizowanie wydarzeń dla społeczności lokalnej, np. sportowych, kulturalnych,
- opiniowanie decyzji organów samorządu gminnego,
- przekazywanie władzom gminy lub miasta postulatów mieszkańców.

Twoja kolej!

Na oficjalnym portalu internetowym Twojej gminy znajdź w aktualnościach informacje na temat ostatnich decyzji podjętych przez jej władze. Wybierz dwie decyzje i wyjaśnij, jak wpłynęły one na Twoje życie.

Przypomnij sobie

Na szczeblu województwa funkcjonują nie tylko organy samorządu. Oprócz nich działa na tym poziomie również administracja rządowa, na której czele stoi **wojewoda**. Zarówno on, jak i podlegające mu instytucje, np. urząd wojewódzki, nie należą więc do struktur samorządu województwa.

Powiat i województwo

Wraz z gminami powiaty zalicza się do jednostek samorządu lokalnego. Mają zaspokajać te z potrzeb mieszkańców, z którymi gminy nie poradziłyby sobie samodzielnie.

Aktem prawnym regulującym działalność powiatów jest ***Ustawa o samorządzie powiatowym***. Władze z tego szczebla największe kompetencje posiadają w obszarach infrastruktury społecznej (zob. przykład) oraz ochrony bezpieczeństwa publicznego. W tej drugiej dziedzinie m.in. przygotowują plany działania w reakcji na klęski żywiołowe i inne zagrożenia, a także współpracują z Policją i Państwową Strażą Pożarną.

Województwa są jednostkami samorządu regionalnego. Wykonują zadania wymagające koordynacji na poziomie regionalnym lub te, z którymi samorząd lokalny nie jest w stanie poradzić sobie samodzielnie. Funkcjonowanie organów władzy samorządowej z tego szczebla reguluje ***Ustawa o samorządzie województwa***.

Podstawowym zadaniem województw jest wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, m.in. inwestują one w rozwój infrastruktury drogowej i kolejowej, udzielają dotacji i pożyczek dla przedsiębiorstw, organizują współpracę między prywatnymi firmami a instytucjami badawczymi. Samorządy te rozdzielają także środki z UE na realizację inwestycji w gminach i powiatach oraz nadzorują ich wykorzystanie.

Przykład

Powiatowe urzędy pracy

Są to instytucje podlegające samorządom powiatowym. Do zadań tych urzędów należą m.in.:

- pomaganie osobom bezrobotnym w znalezieniu zatrudnienia;
- organizowanie kursów i szkoleń podnoszących kwalifikacje zawodowe osób pozostających bez pracy;
- przyznawanie i wypłacanie zasiłków osobom bezrobotnym oraz dotacji na rozpoczęcie działalności gospodarczej.

Twoja kolej!

Wybierz jedno z zadań województwa. Następnie na podstawie informacji z oficjalnego serwisu Twojego samorządu województwa podaj przykłady działań podjętych w ramach realizacji tego zadania.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Na czym polega zasada pomocniczości w funkcjonowaniu władzy publicznej?
- Jakie zadania realizują organy władzy na poszczególnych szczeblach samorządu terytorialnego?
- Jakie kompetencje posiadają organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego, a jakie – organy wykonawcze?
- Czym są jednostki pomocnicze gminy i jakie pełnią funkcje?

3. Proces decyzyjny w samorządzie

Na tej lekcji:

• dowiesz się, w jaki sposób organy samorządu terytorialnego podejmują decyzje • poznasz formy udziału mieszkańców w procesach decyzyjnych na różnych szczeblach samorządu
• wyszukasz informacje o pracach rady Twojej gminy

Organy samorządu terytorialnego podejmują decyzje, które wpływają zarówno na codzienne życie poszczególnych obywateli, jak i na funkcjonowanie całej społeczności lokalnej. Ważne, aby każdy z nas wiedział, w jaki sposób to robią, a także jak możemy się włączyć w proces zarządzania samorządem.

W jaki sposób organy wykonawcze podejmują decyzje?

Przebieg procesu decyzyjnego zależy od tego, czy dany organ wykonawczy jest jednoosobowy, czy – kolegialny (wieloosobowy).

Wójt, burmistrz lub prezydent miasta to organy jednoosobowe, dlatego swoje decyzje podejmują samodzielnie przez wydanie odpowiednich aktów prawnych:

- **zarządzenia** – jeśli sprawa dotyczy wszystkich mieszkańców gminy lub funkcjonowania jakiejś instytucji;
- **decyzji administracyjnej** – gdy rozstrzygana jest sprawa konkretnego obywatela.

Zarządzenie jest ogłaszane w Biuletynie Informacji Publicznej prowadzonym przez gminę, a decyzję doręcza się bezpośrednio zainteresowanej osobie.

Kolegialne organy wykonawcze samorządu terytorialnego, czyli zarząd powiatu lub zarząd województwa, podejmują decyzje w formie **uchwały**. Oznacza to, że członkowie organu spotykają się na posiedzeniu i rozpatrują bieżące sprawy. Decydują zawsze przez głosowanie. Przyjęcie uchwały wymaga uzyskania większości głosów, czyli więcej członków organu musi zagłosować za danym rozwiązaniem niż przeciwko niemu. W zależności od charakteru rozpatrywanych spraw głosowania mogą być tajne bądź jawne. Przyjęte uchwały są publikowane w Biuletynie Informacji Publicznej prowadzonym w danej jednostce samorządu terytorialnego.

Warto pamiętać, że osoby stojące na czele kolegialnych organów wykonawczych, a więc marszałek województwa lub starosta w powiecie, również wydają decyzje administracyjne, a w sprawach związanych z funkcjonowaniem instytucji samorządowych – także zarządzenia.

Przykład

Jak jest ustalana wysokość podatku od nieruchomości?

Jeśli Twoi rodzice bądź opiekunowie prawni są właścicielami mieszkania lub domu, to na początku każdego roku odbierają korespondencję z urzędu miasta lub gminy dotyczącą wysokości rocznego podatku, którym została obciążona ta nieruchomość. Decyzja jest podpisana przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta lub innego upoważnionego urzędnika. Jak zapada decyzja w sprawie kwoty należnego podatku od nieruchomości?

- Stawkę za każdy 1 m^2 powierzchni ustala rada gminy (miasta), choć suma ta nie może przekraczać maksymalnej kwoty wyznaczonej przez Ministra Finansów.
- Decyzję o wysokości podatku od konkretnej nieruchomości na terenie gminy wydają wójt, burmistrz lub prezydent miasta.

?

Jakie są wady i zalety podejmowania decyzji jednoosobowo i kolegialnie?

Czy wiesz, że...

Jeśli obywatel nie zgadza się z decyzją wydaną przez organ samorządu terytorialnego, może się od niej odwołać. W większości takich sytuacji właściwym organem odwoławczym jest Samorządowe Kolegium Odwoławcze. Więcej informacji na temat zasad wnoszenia odwołań znajdziesz na s. 201.

Czy wiesz, że...

Jeśli uchwała lub zarządzenie wydane przez organ samorządu terytorialnego narusza w sposób istotny przepisy ustaw lub *Konstytucji RP*, wojewoda ma prawo unieważnić taki akt prawa miejscowego. Organ samorządu może jednak odwołać się od tej decyzji do wojewódzkiego sądu administracyjnego.

W jaki sposób organy uchwałodawcze podejmują decyzje?

Organy te mają charakter kolegialny i wydają decyzje w formie **uchwał**. Dokumenty te są często **aktami prawa miejscowego** (lokalnego), co oznacza, że stanowią źródło prawa powszechnie obowiązującego na terenie danej jednostki samorządowej, a zawarte w nich przepisy dotyczą wszystkich osób i organizacji funkcjonujących w jej granicach.

W skład organów uchwałodawczych wchodzą radni. Spotykają się oni cyklicznie na **sesjach**, podczas których dyskutują nad przedstawionymi im propozycjami uchwał i mogą wnosić do nich poprawki. Prace nad projektem uchwały kończą się głosowaniem. W większości przypadków do jego przyjęcia jest wymagana **zwykła większość**, co oznacza, że głosów „za" musi być więcej niż głosów „przeciw" (głosy wstrzymujące się nie są brane pod uwagę). Od tej zasady są jednak wyjątki (zob. poniższy przykład). Aby uchwała mogła zostać przegłosowana, musi być obecna co najmniej połowa składu danego organu. Głosowania zazwyczaj są jawne – tylko w niektórych sprawach personalnych (dotyczących np. powołania lub odwołania przewodniczącego organu uchwałodawczego) muszą zostać utajnione.

Przykład

Wybór przewodniczącego rady/sejmiku

Podczas pierwszej sesji nowo wybranego organu uchwałodawczego radni wybierają spośród siebie przewodniczącego. Jego zadaniem jest kierowanie pracami rady lub sejmiku, a także prowadzenie obrad. Decyzję o jego powołaniu organ kolegialny podejmuje w formie uchwały przyjętej w głosowaniu tajnym, bezwzględną większością. Oznacza to, że za danym kandydatem musi opowiedzieć się liczba radnych większa od sumy głosujących przeciwko i wstrzymujących się od głosu.

W jaki sposób ustanawia się prawo miejscowe?

1 Inicjatywa uchwałodawcza

- Prawo inicjatywy przysługuje organom wykonawczym oraz odpowiednio licznej grupie mieszkańców danej jednostki samorządu.
- Statuty niektórych jednostek samorządu terytorialnego przyznają inicjatywę również innym podmiotom – zazwyczaj określonej grupie radnych oraz komisjom, czyli organom pomocniczym rady lub sejmiku.
- Uprawnieni wnioskodawcy przekazują projekty uchwał przewodniczącemu organu uchwałodawczego.

2 Prace nad uchwałą w organie uchwałodawczym

- Przewodniczący organu uchwałodawczego przekazuje projekt do odpowiednich komisji, które go analizują i opiniują, a także radnym, aby mogli się z nim zapoznać.
- Następnie projekt jest rozpatrywany na sesji. Na tym etapie wnioskodawcy prezentują opracowane przez siebie regulacje, komisja przedstawia opinię na ich temat, a radni przeprowadzają debatę nad projektem, w trakcie której mogą zgłaszać poprawki.
- Prace kończy głosowanie nad przyjęciem uchwały.

3 Ogłoszenie uchwały

- Przyjęta uchwała musi zostać ogłoszona, aby mieszańcy mogli się zapoznać ze zmianami w prawie miejscowym.
- Ogłoszenie uchwały oznacza jej publikację w **wojewódzkim dzienniku urzędowym** właściwym dla danej jednostki samorządu terytorialnego.
- Uchwała zwykle wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszenia, chyba że w jej przepisach przewidziano, że moment ten nastąpi później.

Wojewódzki dziennik urzędowy – oficjalna publikacja wydawana w formie elektronicznej przez wojewodę; są w niej ogłaszane akty prawne dotyczące danego województwa.

F

Jakie funkcje pełnią komisje?

Komisje są organami pomocniczymi rad i sejmików. Opiniują projekty uchwał oraz proponują radnym poprawki do wprowadzenia podczas sesji. Wykonują także inne zadania, np. analizują różne problemy związane z funkcjonowaniem samorządu albo opracowują własne projekty uchwał.

W skład komisji wchodzą osoby wybrane przez radnych z ich grona. Każdy organ uchwałodawczy samodzielnie decyduje, ile komisji powoła i jakim rodzajem spraw będzie się zajmować każda z nich (np. budżetem, edukacją, polityką społeczną). Utworzenia dwóch komisji wymaga prawo. Są to:

- **komisja rewizyjna** – jej zadaniem jest kontrolowanie organu wykonawczego i różnych jednostek podporządkowanych samorządowi (np. spółek, szkół); może np. zbadać, czy działania danej instytucji są legalne albo czy właściwie wykorzystuje ona środki publiczne;
- **komisja petycji, skarg i wniosków** – rozpatruje zgłaszane przez mieszkańców skargi na działania organu wykonawczego oraz instytucji podporządkowanych danemu samorządowi, a także składane przez obywateli petycje i wnioski.

Twoja kolej!

Poszukaj informacji o jednej z ostatnich sesji rady w Twojej gminie oraz o posiedzeniu jednej z jej komisji. Następnie przygotuj notatkę na temat sprawy rozpatrzonej przez organy samorządu, która wzbudziła Twoje zainteresowanie. W swoim tekście uwzględnij informacje o tym, jaką ostatecznie podjęto decyzję w tej kwestii, oraz przedstaw swoją opinię na ten temat.

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Weź udział w zorganizowanym w Twojej szkole spotkaniu z przedstawicielem któregoś z organów samorządu terytorialnego. Zapytaj go np. o wykonywane przez niego zadania i zakres jego kompetencji. Sporządź w zeszycie notatkę ze spotkania – możesz to zrobić, odpowiadając na pytania zamieszczone w poniższej tabeli.

Kto został zaproszony na spotkanie?	
Jaką funkcję publiczną pełni ta osoba?	
Kiedy i gdzie odbyło się spotkanie?	
Jakie pytania udało Ci się zadać?	
Jakich odpowiedzi udzieliła pytana osoba?	

Czy wiesz, że...

Bieżące informacje na temat działania gminy, powiatu lub województwa możesz znaleźć w Biuletynie Informacji Publicznej (BIP) danej jednostki samorządu. Zamieszczane są tam protokoły z posiedzeń rady lub sejmiku, linki do transmisji z ich obrad, protokoły z posiedzeń komisji, wykaz interpelacji i zapytań zgłoszonych przez radnych, a także uchwały, obwieszczenia, apele i oświadczenia rady.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi aktywnego udziału w spotkaniach z przedstawicielami władz.
→ zob. s. 9–10

Konstytucja RP
art. 169–170

W jaki sposób mieszkańcy mogą uczestniczyć w procesach decyzyjnych?

Głosowanie w wyborach samorządowych	Każdy obywatel, który ukończył 18 lat, ma prawo do udziału w wyborze radnych rady miasta lub gminy, rady powiatu i sejmiku województwa oraz wójta, burmistrza lub prezydenta miasta.
Udział w posiedzeniach organów kolegialnych samorządu terytorialnego	Obywatele mogą uczestniczyć – jako obserwatorzy – w posiedzeniach organów kolegialnych pochodzących z wyborów powszechnych, czyli rad i sejmiku. Wolno im także nagrywać obrady bądź robić zdjęcia.
Obywatelska inicjatywa uchwałodawcza	Odpowiednio liczna grupa mieszkańców gminy, powiatu lub województwa może przygotować projekt uchwały rady lub sejmiku i złożyć go do właściwego organu, który jest zobowiązany, aby rozpatrzyć propozycję w ciągu 3 miesięcy.
Konsultacje społeczne	• W czasie konsultacji społecznych władze samorządowe przedstawiają swoje plany w obszarach, które mają szczególne znaczenie dla danej społeczności lokalnej. Mieszkańcy mogą wyrażać swoje opinie na temat proponowanych rozwiązań oraz wysuwać własne postulaty. • Konsultacje mają formę pisemną – mieszkańcy przesyłają wówczas swoje opinie na wskazany adres – albo odbywają się w trakcie otwartych spotkań obywateli z przedstawicielami władz.
Referendum lokalne	• Każdy mieszkaniec danej jednostki samorządu terytorialnego, który ukończył 18 lat, ma prawo do udziału w referendach lokalnych. • Tego typu głosowanie można przeprowadzić w sprawie odwołania organu samorządu wyłonionego w wyborach powszechnych (zob. przykład) albo w kwestiach społecznych, gospodarczych i kulturalnych istotnych dla danej wspólnoty samorządowej, a w gminie również w sprawie samoopodatkowania się mieszkańców w celu sfinansowania jej zadań.
Prawo do składania petycji, wniosków i skarg	Obywatele i organizacje pozarządowe mogą kierować do organów władzy samorządowej petycje, wnioski lub skargi dotyczące istotnych dla nich problemów.
Budżet obywatelski (partycypacyjny)	Władze wielu jednostek samorządu terytorialnego (zwłaszcza gmin) wydzielają część środków ze swojego budżetu i pozwalają, aby to obywatele zdecydowali o ich spożytkowaniu. Więcej na temat budżetu obywatelskiego dowiesz się na s. 131–133.

Przykład

Dlaczego trudno jest odwołać organ gminy?

Mieszkańcy danej gminy mogą zdecydować o zakończeniu kadencji jej organów w drodze referendum. Z inicjatywą odwołania wójta, burmistrza lub prezydenta miasta może wystąpić rada gminy (miasta). Aby jednak takie głosowanie mogło się odbyć, wniosek musi poprzeć 3/5 radnych. Referendum przeprowadza się także wówczas, gdy wniesie o to co najmniej 10% mieszkańców gminy uprawnionych do głosowania. Ten sam odsetek obywateli z danej wspólnoty samorządowej może wyjść z inicjatywą zorganizowania referendum w sprawie odwołania rady gminy (miasta).

Aby kadencja organu gminy została skrócona, nie tylko musi się za tym opowiedzieć większość głosujących, lecz także w referendum musi wziąć udział co najmniej 3/5 liczby osób, które zagłosowały w ostatnich wyborach do tego organu. To właśnie z powodu zbyt niskiej frekwencji większość referendów w sprawie odwołania organu gminy okazuje się nieważna.

Twoja kolej!

Zapoznaj się z danymi przedstawionymi na wykresach i wykonaj polecenia.

- Odpowiedz, jakie opinie respondenci wyrażali najczęściej na temat wpływu mieszkańców na to, co się dzieje w gminach lub miastach.

- Określ, jak w latach 2018–2024 zmienił się stosunek respondentów do kwestii będącej przedmiotem badania. Wyjaśnij, jakie – Twoim zdaniem – mogą być przyczyny tych zmian.

Jaki jest – Pani(-a) zdaniem – wpływ mieszkańców na to, co się dzieje w gminie?

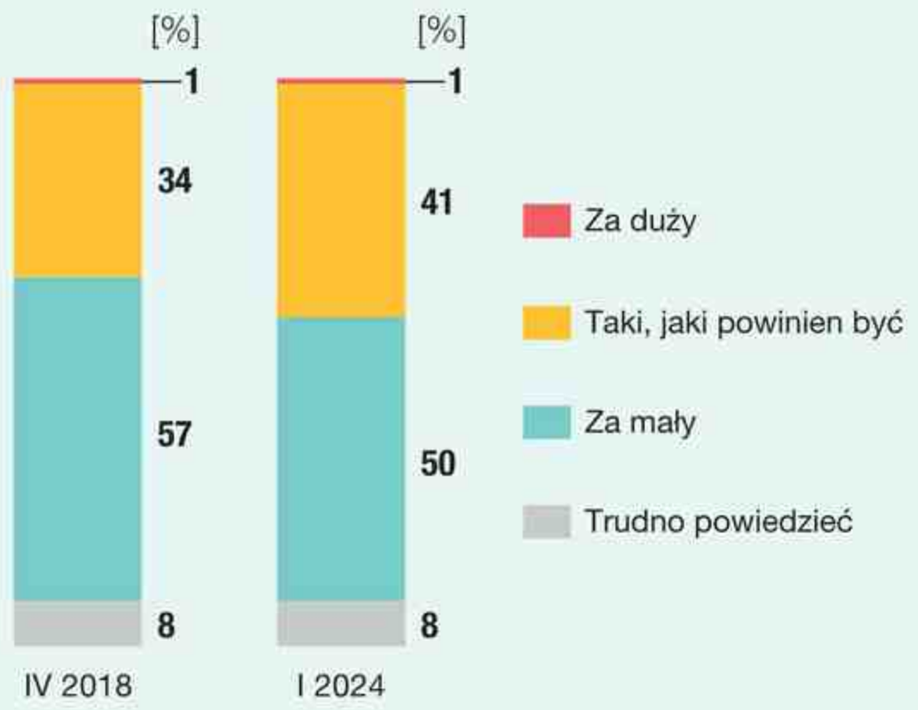

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Weź udział w konsultacjach społecznych w sprawie, która dotyczy Twojej społeczności lokalnej. Przekaż swoją opinię przedstawicielom władz. Następnie sporządź w zeszycie notatkę ze swoich działań – możesz to zrobić w formie tabeli przygotowanej według poniższego wzoru.

Skąd można się było dowiedzieć o konsultacjach?	
Jakiej sprawy one dotyczyły?	
W jakiej formie zostały przeprowadzone?	
Jakie stanowisko udało Ci się przedstawić władzom?	
Czy Twoja opinia została uwzględniona?	

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi udziału w konsultacjach społecznych.
→ zob. s. 22–23

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie akty prawne wydają organy wykonawcze jednostek samorządu terytorialnego?
- Czym charakteryzuje się prawo miejscowe i jakie są główne etapy procedury jego uchwalania?
- Jakie zadania wykonują komisje organów stanowiących? F

4. Aktywność obywatelska w samorządach

Na tej lekcji:

• przeanalizujesz formy aktywności obywatelskiej • zapoznasz się ze sposobami angażowania mieszkańców w życie jednostki samorządowej • nauczysz się, jak wykorzystywać wybrane procedury do załatwienia spraw ważnych dla Ciebie i Twojej społeczności lokalnej
• dowiesz się, jak przygotować projekt do zrealizowania w ramach budżetu obywatelskiego
• zrozumiesz istotę wolontariatu

Funkcjonowanie państw demokratycznych opiera się na swobodnej aktywności obywateli. Każdy z nich może sprawić swoją działalnością, że jego otoczenie społeczne lub polityczne zmieni się na lepsze. Obywatelskie zaangażowanie w pierwszej kolejności przynosi rezultaty na szczeblu lokalnym. To właśnie aktywność w samorządach daje Ci w największym stopniu możliwość wpływania na sprawy ważne dla Ciebie i Twojej społeczności. Dlatego warto poznać procedury umożliwiające mieszkańcom aktywny udział w życiu publicznym i współdecydowanie o najbliższym otoczeniu.

Jakie formy aktywności obywatelskiej są możliwe w samorządzie?

Aktywność obywatelska to różne formy uczestnictwa obywateli w życiu publicznym – w jego wymiarze zarówno **politycznym**, jak i **społecznym**. Działalność ta może odbywać się na poziomach **ogólnokrajowym**, **regionalnym** bądź **lokalnym**. Na najniższym szczeblu obejmuje przede wszystkim udział obywateli w funkcjonowaniu jednostki samorządu terytorialnego – gminy lub powiatu.

Aktywność obywatelska w samorządzie terytorialnym	
Aktywność polityczna	**Aktywność społeczna**
• głosowanie w wyborach samorządowych • udział w obradach zgromadzenia wiejskiego • składanie petycji, wniosków i skarg do władz samorządowych • udział w konsultacjach społecznych lub w wysłuchaniu publicznym • obserwowanie posiedzeń kolegialnych organów pochodzących z wyborów powszechnych • kandydowanie na radnego bądź na wójta, burmistrza lub prezydenta miasta	• przynależność do stowarzyszeń lokalnych lub regionalnych • świadczenie pracy wolontariackiej • zgłaszanie projektów do realizacji w ramach budżetu obywatelskiego oraz głosowanie na najlepsze propozycje • reprezentowanie interesów grup lub społeczności lokalnych w kontaktach z władzami • udział w protestach, wiecach, manifestacjach • finansowanie działalności organizacji realizujących cele ważne dla danej społeczności lokalnej
• przygotowywanie i składanie projektów w ramach obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej (tzw. inicjatywy lokalnej) • głosowanie w referendach lokalnych • pełnienie funkcji sołtysa lub członka zarządu osiedla oraz podejmowanie inicjatyw w związku z piastowanym stanowiskiem	

Masz wpływ

Informowanie o problemach społeczności lokalnych

Jedną z form obywatelskiego zaangażowania jest **aktywność werbalna**. Polega ona na pisemnym lub ustnym wypowiadaniu się o sprawach lokalnej społeczności.

- Jeśli masz wielu obserwujących na Facebooku, Instagramie czy TikToku, Twoje wpisy, komentarze i nagrania mogą trafić do dużej liczby osób i sprawić, że spojrzą one na wybrane kwestie z innej perspektywy. Możesz poinformować swoich odbiorców np. o problemach społeczności lokalnej lub zmobilizować do podejmowania aktywności w życiu publicznym.
- Warto również wypowiadać się na forach lokalnych bądź regionalnych mediów, gdyż trafiają one do szerszego grona odbiorców.
- Przed podjęciem danego tematu osobiście lub udostępnieniem treści w internecie zawsze pamiętaj o dokładnym zweryfikowaniu i przeanalizowaniu informacji, które chcesz przekazać innym.
- Własne zdanie formułuj na podstawie rzetelnych danych z wiarygodnych źródeł. Aby przekonać innych do swoich poglądów, nawiązuj do wartości rozpowszechnionych w lokalnej społeczności oraz do jej potrzeb.

Twoja kolej!

Przygotuj krótki wpis, który mógłby zostać opublikowany w mediach społecznościowych. Poinformuj w nim odbiorców o ważnym problemie dotyczącym Twojej społeczności lokalnej i zaproponuj konkretne rozwiązanie. Zaprezentuj gotowy tekst na forum klasy.

Przykład

Stowarzyszenie Alarm Smogowy

W związku z pogarszaniem się jakości powietrza w Krakowie społecznicy i społeczniczki z tego miasta powołali organizację **Krakowski Alarm Smogowy** (dziś Stowarzyszenie Alarm Smogowy). Jej działacze informowali społeczność lokalną, że stolica Małopolski jest jednym z miast o najbardziej zanieczyszczonym powietrzu w całej Europie, a władze samorządowe niewiele robią, aby to zmienić. Stowarzyszenie podejmowało szereg działań mających na celu zwiększenie świadomości obywateli oraz wywieranie nacisku na rządzących miastem, m.in. prowadziło własne pomiary jakości powietrza i publikowało stosowne raporty, składało petycje do władz, organizowało akcje informacyjne, protesty i konferencje poświęcone zanieczyszczeniu środowiska.

Położenie Krakowa w dolinie Wisły i ograniczenie terenu miasta wzniesieniami jest jednym z czynników (obok zanieczyszczeń pochodzenia przemysłowego i komunikacyjnego) sprzyjających występowaniu smogu.

Twoja kolej!

Zastanówcie się na forum klasy, czy w Waszej społeczności lokalnej występują problemy, które łatwiej byłoby rozwiązać dzięki współpracy w większej grupie. Zaproponujcie nazwę stowarzyszenia, które mogłoby działać na rzecz mieszkańców Waszej gminy. Wskażcie, jakie cele mogłoby to stowarzyszenie realizować, oraz możliwe metody i środki jego działania.

Czy potrafisz wymienić przykłady innych inicjatyw społecznych zrealizowanych w ostatnich latach na poziomie samorządu lokalnego?

Czym jest inicjatywa lokalna?

To forma współpracy jednostek samorządu terytorialnego z mieszkańcami. Pozwala na włączenie obywateli w decydowanie o rozwoju społeczności lokalnej oraz we wspólną realizację przedsięwzięć na jej rzecz. Z propozycją działań występuje grupa mieszkańców, która składa wniosek do władz samorządowych, najczęściej gminnych.

Każda inicjatywa lokalna musi spełniać warunki określone przez właściwe organy samorządu terytorialnego, a także dotyczyć jednego z następujących obszarów:

- rozwoju społeczności lokalnej,
- działalności charytatywnej i wolontariatu,
- kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego,
- nauki, edukacji, oświaty i wychowania,
- kultury fizycznej, turystyki,
- ochrony przyrody,
- porządku i bezpieczeństwa publicznego,
- rewitalizacji.

Jeśli inicjatywa lokalna spotyka się z zainteresowaniem władz, wnioskodawcy uzgadniają z przedstawicielami samorządu dalsze działania. Od mieszkańców wnoszących o realizację danego projektu oczekuje się:

- **wkładu rzeczowego i finansowego** – np. sfinansowania całego przedsięwzięcia,
- zaangażowania w postaci **pracy społecznej**.

Władze samorządowe nie przekazują organizatorom żadnych pieniędzy, ale mogą:

- zlecić wykonanie prac,
- zakupić potrzebne materiały,
- wypożyczyć sprzęt,
- bezpłatnie wynająć pomieszczenia i przestrzenie niezbędne do wykonania określonych zadań.

Wszystkie działania zrealizowane w ramach inicjatywy lokalnej muszą być nieodpłatne – od mieszkańców, którzy są ich beneficjentami, nie można pobierać opłat, a organizatorzy nie mogą czerpać zysków z wykonanej pracy.

Przykład

Warunki realizacji inicjatywy lokalnej

Podejście do inicjatywy lokalnej jako narzędzia aktywności mieszkańców jest faktycznym wyrazem realizacji idei partycypacji społecznej [udziału] *mieszkańców w sprawach publicznych na poziomie lokalnym. W tym przypadku obywatele sami identyfikują konkretny problem lokalny, sami określają propozycje, jak można go rozwiązać, i występują z propozycją współpracy do organów jednostki samorządu terytorialnego.* [...] *Aktywność w zakresie zgłoszenia wniosku o realizację inicjatywy lokalnej przejawia się po stronie społecznej. Wsparciem dla mieszkańców mogą być organizacje pozarządowe oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 ustawy* [o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie]. *Organizacje te mogą z jednej strony stymulować mieszkańców do podjęcia inicjatywy, z drugiej strony mogą wziąć na siebie organizacyjne kwestie związane z przygotowaniem wniosku (zbieranie podpisów) oraz realizacyjne (obsługa i koordynacja inicjatywy). Należy jednak podkreślić, że organizacje te nie są wnioskodawcami inicjatywy lokalnej. Kluczem do realizacji tego modelu współpracy jest otwartość administracji na aktywność mieszkańców. Po stronie samorządu pozostaje bowiem dokonanie oceny inicjatywy mieszkańców i uznanie jej za celową lub nie. Samorząd, jako realizator zadania, jest uprawniony do podjęcia decyzji pozytywnej lub negatywnej co do wspólnego przedsięwzięcia z mieszkańcami. Jednak decyzja samorządu musi być oparta na obiektywnych, znanych wszystkim kryteriach oceny. Dlatego ważne jest określenie w drodze uchwały organu stanowiącego jednostki samorządu terytorialnego trybu i szczegółowych kryteriów oceny wniosków, jakie złożą mieszkańcy.*

Źródło: M. Serowaniec, *Inicjatywa lokalna jako instrument partycypacji obywateli w podejmowaniu rozstrzygnięć na poziomie lokalnym* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Formy zaangażowania obywateli

Formy zaangażowania władz samorządowych

Formy wspierania obywateli przez organizacje społeczne

Warunek realizacji inicjatyw lokalnych w samorządach

Czym jest budżet obywatelski?

Budżet obywatelski, nazywany też partycypacyjnym, to wydzielona przez władze samorządowe część środków finansowych z budżetu gminy, którą wydatkuje się zgodnie z decyzją mieszkańców. Kwotę tę przeznacza się na realizację projektów opracowanych przez samych obywateli.

Przeznaczenie środków publicznych na oddolne inicjatywy mobilizuje mieszkańców do zainteresowania się sprawami społeczności lokalnej, a jednocześnie pozwala wprowadzić w życie ich pomysły na zmiany w najbliższym otoczeniu. Budżet partycypacyjny przynosi wiele korzyści, do których należą:

- zwiększenie zaangażowania obywateli w życie lokalne;
- demokratyzacja procesu decyzyjnego – mieszkańcy zyskują realny wpływ na kierunek rozwoju swojej społeczności;
- wzrost zaufania mieszkańców do władz lokalnych dzięki transparentności wydatków publicznych;
- realizacja projektów bliskich społecznościom lokalnym i zaspokajających ich realne potrzeby.

W 2018 r. wprowadzono w Polsce przepisy, które nakazują 66 miastom na prawach powiatu wdrożenie procedury budżetu obywatelskiego. Inne jednostki samorządu terytorialnego również mogą zrealizować na swoim terenie taką inicjatywę, jednak nie jest to dla nich obowiązkowe.

Etapy wdrażania budżetu obywatelskiego

1	Przygotowanie i ogłoszenie budżetu	Władze gminy określają zasady realizacji budżetu obywatelskiego oraz łączną kwotę przeznaczoną na projekty, a następnie informują o tych ustaleniach mieszkańców.
2	Zgłaszanie projektów	Mieszkańcy i zrzeszające ich organizacje zgłaszają projekty, które chcieliby zrealizować. Mogą one dotyczyć różnych aspektów życia lokalnego.
3	Weryfikacja projektów	Wszystkie zgłoszone projekty są weryfikowane przez urzędników i ekspertów pod względem formalnym i merytorycznym. Analizie i ocenie podlegają spełnienie wymogów określonych przez władze, wykonalność pomysłu, jego zgodność z potrzebami lokalnymi, efektywność wykorzystania środków przewidzianych na realizację przedsięwzięcia.
4	Głosowanie	Pod głosowanie poddaje się te projekty, które pozytywnie przeszły weryfikację. Mieszkańcy wybierają z oficjalnej listy te pomysły, które w ich ocenie powinny zostać zrealizowane. Swój głos mogą oddać przez internet, korespondencyjnie lub w punkcie stacjonarnym.
5	Wyniki głosowania	Inicjatywy, które poparła największa liczba obywateli, są umieszczane w wykazie projektów skierowanych do realizacji.
6	Realizacja projektów	Ostateczna decyzja mieszkańców jest wiążąca dla władz. Miasto lub gmina wdrażają zwycięskie projekty w ciągu następnego roku budżetowego.

Czy wiesz, że...

W 2022 r. środki finansowe na budżet obywatelski wydzieliło w Polsce 320 gmin, które przeznaczyły na realizację projektów mieszkańców łącznie 636 mln zł.

?

Czy władze Twojej gminy wydzielają środki na budżet obywatelski? Jeśli tak, to jakie projekty zrealizowano w jego ramach w Twojej okolicy?

Masz wpływ

I Ty możesz zgłosić swój projekt

Budżet obywatelski to dla Ciebie szansa na wprowadzenie pozytywnych zmian w Twoim środowisku życia. Przez uczestnictwo w głosowaniu zyskasz realny wpływ na najbliższe otoczenie.

- Twój aktywny udział nie musi się ograniczać tylko do głosowania. Także Ty i Twoi sąsiedzi możecie zaproponować swój projekt i zachęcić mieszkańców Waszego osiedla czy Waszej dzielnicy do oddania na niego głosu. Wasze przedsięwzięcie może np. polegać na organizacji koncertu z okazji święta osiedla albo dotyczyć budowy wiaty na rowery bądź boiska.
- Terminy zgłoszeń projektów i głosowania oraz informacje o tym, jak promować poszczególne inicjatywy, znajdziesz na stronach urzędów lokalnych. Warto również śledzić konta w mediach społecznościowych prowadzone przez organy samorządu.

W praktyce

Jak zgłaszać i promować projekty?

1. **Przygotowanie projektu**

   Zapoznaj się z zasadami budżetu obywatelskiego: sprawdź kryteria, które musi spełniać inicjatywa, terminy składania projektów i głosowania, wysokość środków przeznaczonych w danym roku na realizację pomysłów mieszkańców. Każde miasto (każda gmina) publikuje własny regulamin – znajdziesz go na stronach urzędów lokalnych. Po uzyskaniu podstawowych informacji zastanów się, jakie potrzeby ma Twoja społeczność. Porozmawiaj o swoich pomysłach z sąsiadami. Może podzielą oni Twoją wizję i wspólnie przygotujecie projekt?

2. **Zgłoszenie projektu**

   Wejdź na stronę internetową Twojej gminy – znajdziesz tam odpowiedni formularz. Wypełnij go dokładnie – opisz cel projektu, jego zakres, przewidywany koszt oraz korzyści, jakie jego realizacja przyniesie społeczności. Następnie złóż formularz zgłoszenia drogą elektroniczną lub w wyznaczonym punkcie. Pamiętaj, aby nie przekroczyć wyznaczonego terminu.

3. **Promocja projektu**

   Od wypromowania pomysłu zależy sukces projektu. Zadbaj o to, aby jak najwięcej osób się o nim dowiedziało. Możesz wykorzystać media społecznościowe (np. regularnie publikując posty na grupach mieszkańców na Facebooku), rozdawać ulotki i wieszać plakaty w przestrzeni publicznej (w miejscach do tego przeznaczonych), organizować spotkania z mieszkańcami, a nawet nawiązać współpracę z mediami lokalnymi. Regularnie przypominaj zainteresowanym osobom o terminie głosowania.

Czym kierować się przy tworzeniu projektu?

- Potrzebami wyrażanymi przez większość mieszkańców bądź przez członków grupy docelowej.
- Dążeniem do podniesienia jakości życia obywateli, w tym do ułatwienia im funkcjonowania w społeczności lokalnej.

Czego mogą dotyczyć projekty?

Inwestycje w infrastrukturę i jej modernizacja	Poprawa lub rozbudowa infrastruktury miejskiej, np. remont chodnika, instalacja oświetlenia na danej ulicy, budowa ścieżki rowerowej, parkingu lub siłowni na otwartym powietrzu, zagospodarowanie terenów rekreacyjnych.
Kultura, sport i rekreacja	Organizacja wydarzeń lub inicjatyw integrujących społeczność lokalną lub wzbogacających ofertę kulturalną, np. warsztatów artystycznych, imprez sportowych, seansów kina plenerowego.

Czy wiesz, że...

Pierwszym miastem na świecie, które wdrożyło w pełni procedurę budżetu obywatelskiego, było **Porto Alegre** w **Brazylii**. Od 1989 r. tamtejsi mieszkańcy corocznie biorą udział w sąsiedzkich, rejonowych i ogólnomiejskich zgromadzeniach otwartych i wybierają swoich delegatów. Przedstawiciele społeczności miejskiej na nieoficjalnych spotkaniach wyłaniają najbardziej wartościowe projekty opracowane przez obywateli, po czym decydują, którym z nich przyznać priorytet i miejskie dofinansowanie.

Edukacja	Podniesienie jakości lokalnej edukacji, np. szkolenia komputerowe dla seniorów, zajęcia językowe dla dzieci, warsztaty ekologiczne.
Zielone rozwiązania i ekologia	Wsparcie ochrony przyrody, np. nasadzenia drzew i krzewów, tworzenie łąk kwietnych i murali antysmogowych, zakładanie parków miejskich.
Bezpieczeństwo i zdrowie	Inwestycje podnoszące poziom bezpieczeństwa publicznego, np. montaż kamer monitoringu, doświetlenie przejść dla pieszych, szkolenia z pierwszej pomocy, warsztaty dotyczące profilaktyki zdrowotnej.
Udogodnienia dla dzieci, seniorów i rodzin	Inwestycje w infrastrukturę społeczną, np. budowa placu zabaw, organizacja stref aktywności rodzinnej w parkach, ustawienie ławek na osiedlu, zakup wyposażenia do biblioteki czy świetlicy dla dzieci.

? Jakie inicjatywy należałoby zrealizować w Twojej okolicy?

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Przygotuj szkic wniosku o realizację własnego projektu w ramach budżetu obywatelskiego. Możesz skorzystać z poniższej tabeli albo z formularza pobranego ze strony urzędu gminy (miasta).

Szkic wniosku o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego

Nazwa projektu		
Zasięg zgłaszanego projektu	○ ogólnomiejski ○ dzielnicowy / osiedlowy	
Lokalizacja projektu		
Skrócony opis projektu		
Uzasadnienie realizacji projektu		
Temat projektu	○ edukacja ○ kultura ○ pomoc społeczna ○ sport ○ komunikacja publiczna i drogi	○ ochrona środowiska ○ przestrzeń publiczna ○ zieleń miejska ○ inny:
Potencjalni odbiorcy projektu	○ dzieci ○ młodzież ○ osoby w wieku produkcyjnym	○ seniorzy ○ osoby z niepełnosprawnością ○ inni:
Szacunkowy koszt realizacji projektu		

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi przygotowania wniosku o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego w Twojej gminie.

→ zob. s. 15–16

Czy wiesz, że...

Odkąd w 2009 r. wprowadzono fundusz sołecki, każdego roku wzrasta liczba gmin, które zabezpieczają pieniądze na ten cel. W 2024 r. już ponad 70% gmin, w których funkcjonują sołectwa, wprowadziło odpowiednie regulacje.

Czym jest fundusz sołecki?

To jedna z form partycypacji obywatelskiej. Obejmuje środki finansowe z budżetu gminy przeznaczone na wydatki, o których decydują bezpośrednio zebrania wiejskie, czyli zgromadzenia mieszkańców. Celem funduszu sołeckiego jest wsparcie inicjatyw lokalnych w mniejszych gminach, w których nie funkcjonują budżety obywatelskie. Dofinansowane przedsięwzięcia powinny przyczyniać się do poprawy warunków życia w danym sołectwie oraz do wzrostu aktywności społecznej na terenach wiejskich.

Masz wpływ

Jak zaangażować się w prace nad funduszem sołeckim?

Jeśli mieszkasz na wsi, za pośrednictwem oficjalnej strony internetowej gminy bądź bezpośrednio u Twojego sołtysa możesz dowiedzieć się, czy Ty i Twoi sąsiedzi macie szanse ubiegać się o realizację Waszego projektu w ramach funduszu sołeckiego i na jakich zasadach on funkcjonuje.

- O wykorzystaniu pieniędzy z funduszu decyduje zebranie wiejskie. Statut danego sołectwa określa, kto może uczestniczyć w tym zgromadzeniu – najczęściej swoje stanowisko mogą przedstawić wszyscy mieszkańcy, jednak prawo udziału w głosowaniach przysługuje wyłącznie osobom pełnoletnim. Propozycje projektów mogą zaprezentować na zebraniu sołtys, rada sołecka lub grupa 15 dorosłych obywateli z sołectwa. Wszystkie realizowane przedsięwzięcia muszą mieścić się w zakresie zadań własnych gminy.
- Jeśli z przyczyn formalnych (dotyczących np. wieku) nie możesz jeszcze zagłosować lub przedłożyć wniosku z propozycją projektu, zachęć do zaangażowania się w daną inicjatywę bliskie Ci osoby dorosłe lub Twoich sąsiadów.

? Czy w Twojej gminie wdrożono procedurę funduszu sołeckiego? Jeśli tak, to na co przeznaczono dostępne środki w ostatnim roku budżetowym?

Twoja kolej!

Zapoznaj się z danymi przedstawionymi na wykresie i odpowiedz na poniższe pytania.

Na co przeznaczono środki z funduszu sołeckiego w gminie Szydłowo w 2023 r.?

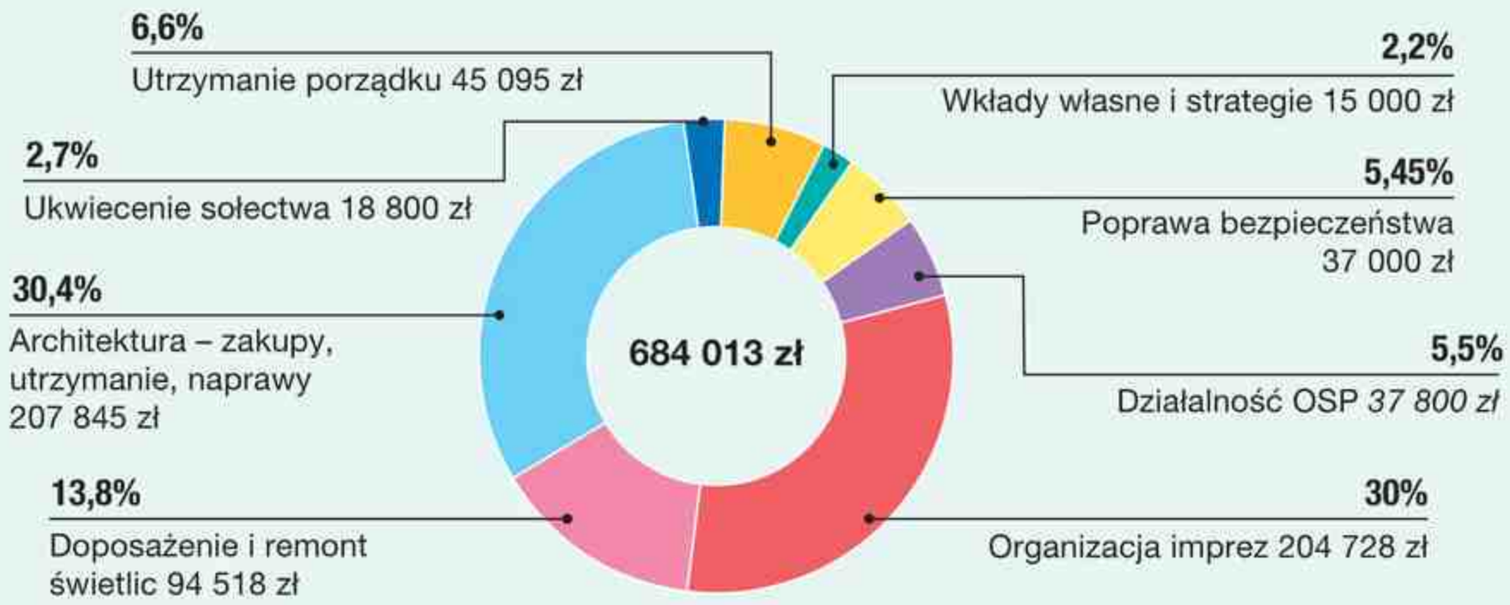

Źródło danych: gmina Szydłowo (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Wskaż trzy najważniejsze formy wykorzystania środków z funduszu sołeckiego w Szydłowie.
- Czy takie wydatkowanie środków rzeczywiście mogło spowodować – Twoim zdaniem – podniesienie jakości życia mieszkańców? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Wolontariat

Wolontariat jest formą dobrowolnej i bezpłatnej pracy na rzecz określonych osób, instytucji (np. domu kultury, szpitala, parafii), organizacji pozarządowych (stowarzyszenia, fundacji) bądź całego społeczeństwa. Wolontariusz to osoba, która w sposób świadomy taką pracę wykonuje.

Nie można mówić o wolontariacie, jeśli beneficjentami podjętych działań są krewni, przyjaciele bądź znajomi osoby wykonującej pracę na ich rzecz. Najczęściej wolontariusze angażują się w pomoc w domach dziecka, hospicjach, schroniskach dla zwierząt, domach pomocy społecznej czy muzeach albo w jednorazowe przedsięwzięcia społeczne, np. w zbiórki pieniędzy, odzieży bądź żywności. Nieodpłatną pracę na rzecz potrzebujących świadczą przedstawiciele niektórych zawodów, np. wielu prawników udziela darmowych porad prawnych, a medycy pomagają osobom chorym w hospicjach czy domach pomocy społecznej.

Działalność wolontariacka przynosi wiele korzyści zarówno wspólnotom lokalnym, jak i większym społecznościom. Sami wolontariusze również korzystają na pomaganiu innym: zdobywają doświadczenie i nowe umiejętności, a także nawiązują ciekawe znajomości.

Praca na rzecz potrzebujących uczy empatii i bezinteresowności – uwrażliwienie na cudze potrzeby i uczucia pozwala spojrzeć na świat z innej perspektywy. To także doskonała okazja, aby rozwijać i umacniać własne poczucie sprawczości. Wszak aktywność wolontariuszy i wolontariuszek ma znaczenie i istotnie wpływa na życie danej społeczności.

Przypomnij sobie

Rodzaje wolontariatu

- **Wolontariat stały** to dłuższa współpraca z wybraną organizacją lub instytucją, w ramach której wolontariusz regularnie wykonuje zlecone mu zadania (np. raz w tygodniu pomaga w hospicjum lub w domu dziecka).
- **Wolontariat akcyjny** to zaangażowanie w konkretne przedsięwzięcie, np. w organizację wydarzenia kulturalnego lub zbiórki charytatywnej. Trwa krótko, zwykle kilka dni lub tygodni.

Czy znasz osoby, które świadczą pracę w formule wolontariatu? A może Ty także jesteś wolontariuszem lub wolontariuszką?

Twoja kolej!

Zapoznaj się z danymi statystycznymi przedstawionymi na wykresie i wykonaj polecenia.

- Czy wykształcenie ma wpływ na poziom zaangażowania w wolontariat? Uzasadnij odpowiedź, powołując się na zaprezentowane dane.
- Porównaj odsetek osób z wykształceniem wyższym zaangażowanych w pracę wolontariacką z odsetkami odnotowanymi wśród osób należących do innych kategorii wykształcenia. Jakie mogą być przyczyny różnic występujących między tak wyodrębnionymi grupami?
- Czy – Twoim zdaniem – ogólna skala zaangażowania Polek i Polaków w wolontariat jest wysoka, czy niska? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Odsetek wolontariuszy w poszczególnych kategoriach wykształcenia w I kwartale 2022 r.

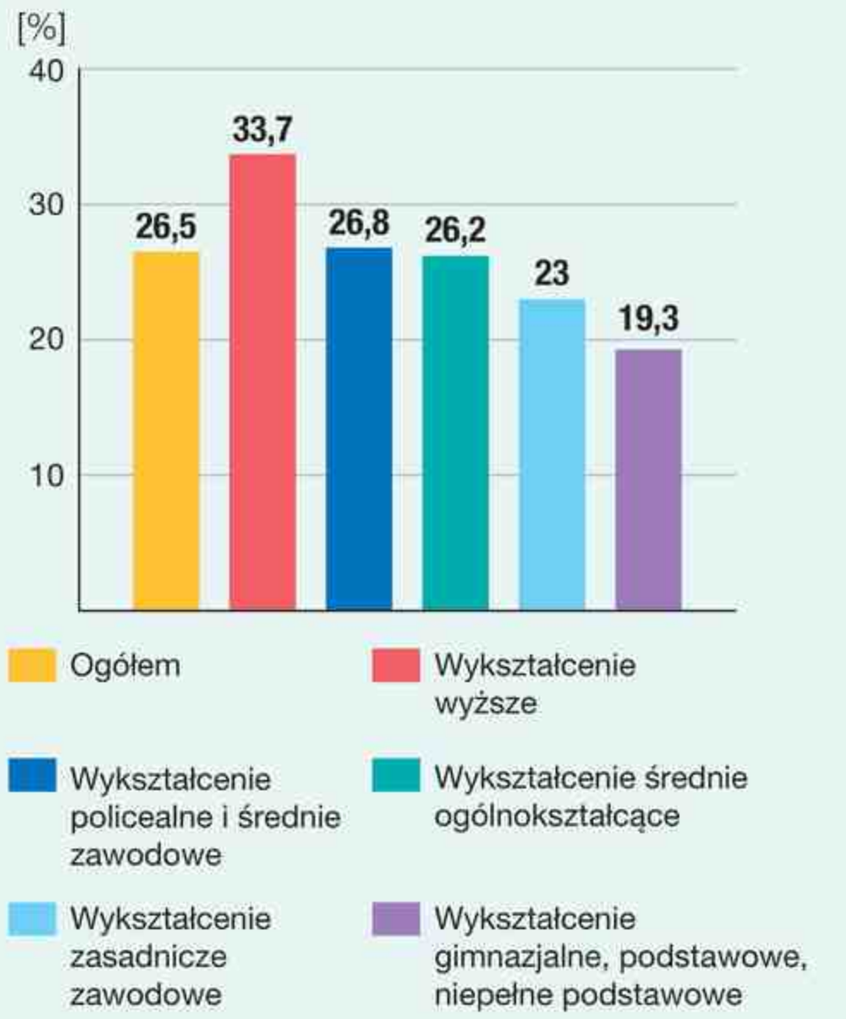

Źródło danych: GUS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Czy wiesz, że...

Ponad 60% organizacji pozarządowych angażuje w swoje działania wolontariuszy, z czego 2/3 w formach regularnych, a 1/3 w trybie akcyjnym.

W praktyce

Od czego zacząć przygodę z wolontariatem?

Przed podjęciem pracy zastanów się, co chcesz robić i w jakim obszarze możesz najbardziej pomóc. Odpowiedz sobie na kilka pytań.

- Z kim łatwiej nawiązujesz kontakty? Wolisz pomagać dzieciom, rówieśnikom, a może osobom dorosłym, np. seniorom?
- W czym chcesz pomagać – w nauce, pielęgnacji chorych, opiece nad zwierzętami czy działaniach na rzecz środowiska?
- Jak dużo czasu możesz przeznaczyć na wolontariat? Czy chcesz się zaangażować długoterminowo (np. pracować regularnie, w konkretne dni tygodnia), czy działać tylko podczas wakacji bądź ferii? A może wolisz wziąć udział w pojedynczej akcji zorganizowanej w ramach konkretnego przedsięwzięcia?
- Co lubisz robić? W jakiej formie pomocy sprawdzisz się najlepiej? Jakie talenty, doświadczenia czy predyspozycje możesz wykorzystać w ramach wolontariatu?
- Czego chcesz się nauczyć? Praca wolontariacka to cenna praktyka, stwarzająca szanse na zdobycie nowych umiejętności, wiedzy i doświadczeń.
- Gdzie jest potrzebna Twoja pomoc? Zbadaj swoje lokalne środowisko i znajdź obszary, w których Twój wysiłek przyda się najbardziej.

Gdy już zaangażujesz się w wolontariat, pamiętaj o kilku istotnych kwestiach formalnych.

- Jeśli jesteś w wieku od 13 do 18 lat, musisz uzyskać pisemną zgodę na podjęcie takiej działalności od rodziców lub opiekunów prawnych.
- W większości instytucji i organizacji nad Twoją pracą będzie czuwał koordynator wolontariatu. Podczas pierwszego spotkania warto zadać mu kilka pytań, np. o to, czym będziesz się zajmować, z kim nawiążesz współpracę, kto będzie przydzielał Ci zadania, do kogo masz się zgłaszać, aby omówić podejmowane działania albo poprosić o wsparcie w trudnej sytuacji.
- Masz prawo zawrzeć formalne porozumienie o współpracy wolontariackiej z wybraną organizacją lub instytucją. Taka umowa powinna regulować czas rozpoczęcia i zakończenia Twojego zaangażowania oraz zakres Twoich obowiązków. Jeśli wolontariat ma trwać dłużej niż 30 dni, porozumienie musi zostać zawarte, obowiązkowo w formie pisemnej. W innych przypadkach umowa może mieć formę ustną, choć masz prawo zażądać jej również w formie pisemnej.
- Organizator danej aktywności ma obowiązek zapewnić wolontariuszom bezpieczne i higieniczne warunki pracy, a w przypadku wolontariatu trwającego dłużej niż 30 dni – także ubezpieczyć ich od następstw nieszczęśliwych wypadków.
- Po zakończeniu współpracy poproś o pisemne zaświadczenie o odbyciu wolontariatu wraz z wykazem wykonanych przez Ciebie zadań.
- Pamiętaj, że **wolontariat to nie staż czy praktyki**. Nie możesz pracować jako wolontariusz w prywatnej firmie ani w ramach działalności gospodarczej prowadzonej przez instytucję publiczną czy organizację pozarządową – za taką pracę należy się wynagrodzenie.

Twoja kolej!

Zastanówcie się na forum klasy, jakie motywy kierują osobami, które decydują się na wolontariat. Dlaczego są one gotowe poświęcić swój wolny czas na bezpłatną pracę na rzecz innych ludzi, zwierząt itp.? Jeśli macie doświadczenie w wolontariacie, wskażcie główne przyczyny Waszego zaangażowania w działalność pomocową.

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Nawiąż współpracę wolontariacką z organizacją działającą na szczeblu lokalnym. Udziel jej wsparcia w realizacji celów statutowych. Po odbyciu wolontariatu wypełnij arkusz podsumowujący Twoje działania w ramach wybranej instytucji.

Arkusz podsumowujący działalność wolontariacką

Z jaką organizacją udało Ci się nawiązać współpracę?	
Które z celów statutowych tej organizacji zainspirowały Cię do pracy wolontariackiej?	
Ile czasu zajął Ci wolontariat?	
Jakie były Twoje zadania w wybranej organizacji?	
Jakie doświadczenia, umiejętności i wiedzę udało Ci się zdobyć podczas wolontariatu?	
Czy praca wolontariacka dała Ci satysfakcję? Jeśli tak, to co przyniosło Ci najwięcej korzyści i zadowolenia?	

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami pomagania w ramach wolontariatu.
→ zob. s. 14–15

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie formy może przybrać aktywność obywatelska w samorządzie terytorialnym?
- Czym jest inicjatywa lokalna i w jaki sposób się ją realizuje?
- Czym jest budżet obywatelski i jakie są etapy jego wdrażania?
- Czego mogą dotyczyć projekty zgłaszane w ramach procedury budżetu obywatelskiego?
- Czym jest fundusz sołecki i na jakich zasadach jest wdrażany?
- Jakie korzyści przynosi wolontariat lokalnym społecznościom, a jakie – samym wolontariuszom?
- W jaki sposób można się zaangażować w działalność w ramach wolontariatu?

5. Młodzież a samorząd

Na tej lekcji:

• poznasz funkcje i kompetencje młodzieżowych rad • zdiagnozujesz problemy młodych ludzi w Twojej społeczności lokalnej oraz zaproponujesz sposoby ich rozwiązania • napiszesz petycję lub list otwarty do przedstawicieli władz publicznych

Każdy aktywny obywatel rozpoczyna od zaangażowania się w działalność na rzecz własnej społeczności lokalnej, w kwestie istotne w życiu gminy. Partycypacja polityczna nie jest przy tym zarezerwowana dla dorosłych – również młodzi ludzie mogą włączyć się w funkcjonowanie wspólnoty samorządowej. Umożliwiają to młodzieżowe rady gminy, miasta i powiatu oraz młodzieżowe sejmiki województwa. Działalność tych organów to jedna z najciekawszych form obywatelskiej aktywności dostępnych dla Ciebie i Twoich rówieśników.

? Czy w Twojej okolicy działają młodzieżowe rady? Czy znasz radnych z Twojej szkoły?

Czym są młodzieżowe rady?

Są to organy reprezentujące młodzież, powoływane fakultatywnie (nieobowiązkowo) przy jednostkach samorządu terytorialnego (gminach, powiatach i województwach).

Początkowo młodzieżowe rady powstawały przede wszystkim na poziomie gminnym. Dopiero w 2021 r. stworzono podstawy prawne dla funkcjonowania młodzieżowych rad powiatu oraz młodzieżowych sejmików wojewódzkich oraz uzupełniono przepisy dotyczące rad gminnych, nadając im konkretne uprawnienia. Urzędy gminy, starostwa powiatowe i urzędy marszałkowskie zobowiązano do zapewnienia radom obsługi administracyjno-biurowej oraz pokrycia kosztów ich działalności.

Czy wiesz, że...

19 września obchodzony jest Dzień Młodzieżowych Rad i Sejmików przy Jednostkach Samorządu Terytorialnego. To właśnie tego dnia w 1990 r. powstała pierwsza młodzieżowa rada miasta, która nadal funkcjonuje w Częstochowie. Do 2020 r. w Polsce utworzono około pół tysiąca młodzieżowych rad na poziomie gminnym.

Po co nam młodzieżowe rady i czego nas uczą?

Organy te pozwalają na dialog między młodymi obywatelami a przedstawicielami władz samorządu terytorialnego. Praca w radzie rozwija umiejętności kluczowe w życiu publicznym, a także buduje podmiotowość obywatelską młodych ludzi. Daje im poczucie sprawczości, zapewnia bowiem udział w procesie podejmowania decyzji bezpośrednio wpływających na ich najbliższe otoczenie społeczne.

Do głównych celów młodzieżowych rad należą:

- zwiększenie zainteresowania młodzieży polityką i sprawami publicznymi, szczególnie na poziomie lokalnym;
- kształtowanie i rozwijanie wiedzy i umiejętności niezbędnych w działaniach obywatelskich, w szczególności na rzecz społeczności lokalnej;
- przygotowanie młodych obywateli do dialogu z organami władzy publicznej, zwłaszcza z przedstawicielami samorządu;
- ułatwienie władzom lokalnym poznania i zrozumienia potrzeb oraz problemów młodzieży;
- inicjowanie działań organów samorządu terytorialnego na rzecz młodzieży.

Osoby uczestniczące w pracach młodzieżowych gremiów mają szansę rozwijać umiejętności i kompetencje obywatelskie, a także współkształtować środowisko życia młodych obywateli. Rady uczą młodzież:

- **świadomego wybierania swoich przedstawicieli** – nie tylko rozpoznawania tych spośród kandydatów, którzy najlepiej rozumieją potrzeby własnej społeczności lokalnej i interesy wspólnoty, lecz także

formułowania konkretnych oczekiwań wobec przyszłych reprezentantów;

- **współdecydowania o sprawach własnej społeczności** – konstruktywnego uczestnictwa w konsultacjach społecznych, debatach publicznych i spotkaniach z mieszkańcami;
- **wpływania na działalność reprezentantów w organach przedstawicielskich** – m.in. dzięki temu, że członkowie młodzieżowych rad mają obowiązek regularnego spotykania się ze swoimi wyborcami (organizowania otwartych konsultacji lub indywidualnych dyżurów), co umożliwia wszystkim młodym ludziom wyrażenie swoich bieżących problemów i potrzeb;
- **podejmowania oddolnych działań** – efektywnej współpracy przy realizacji inicjatyw na rzecz dobra wspólnego, dialogu w przestrzeni publicznej i odpowiedzialności za wspólnotę lokalną. Młodzi obywatele zyskują poczucie sprawczości oraz świadomość, że ich głos ma znaczenie.

Jakie są kompetencje młodzieżowych rad?

Szczegółowe kompetencje każdego takiego organu wyznacza jego **statut**, nadany przez radę gminy (miasta), radę powiatu bądź sejmik wojewódzki. Dokument ten określa także zasady działania młodzieżowych radnych oraz sposób ich wyboru.

Młodzieżowe rady współpracują ze sobą, a także z samorządami, rządem, organizacjami pozarządowymi oraz samorządami uczniowskimi. Samodzielnie lub razem z innymi podmiotami podejmują inicjatywy na rzecz młodych członków społeczności lokalnej, np. organizują dla nich koncerty, festiwale filmowe albo wydarzenia sportowe. Mogą także prowadzić działania promocyjne, np. informować obywateli w gminie, powiecie lub województwie o ciekawych przedsięwzięciach z udziałem młodych ludzi.

Funkcja	Kompetencje
konsultacyjna	• **opiniowanie projektów uchwał** samorządowego organu stanowiącego, które dotyczą problemów młodzieży • kierowanie do organów wykonawczych samorządu terytorialnego zapytań o działania podejmowane w kwestiach ważnych dla młodych ludzi
doradcza	• **współpraca przy tworzeniu dokumentów strategicznych** określających politykę władz samorządowych wobec młodzieży • **monitorowanie realizacji dokumentów strategicznych** dotyczących działalności samorządu na rzecz młodych obywateli
inicjatywna	• kierowanie do organów wykonawczych samorządu terytorialnego **wniosków o podjęcie działania bądź inicjatywy uchwałodawczej** • organizowanie działań lokalnych lub regionalnych na rzecz młodych ludzi, w szczególności w zakresie edukacji obywatelskiej oraz realizacji potrzeb młodzieży • wspieranie i koordynowanie realizacji oddolnych inicjatyw młodych ludzi

?

Jakie inicjatywy realizują młodzieżowe rady działające w Twojej gminie lub Twoim powiecie? Czy uczestniczysz w którymś z tych przedsięwzięć?

Przykład

Badanie „Dajmy się poznać”

W 2022 r. Młodzieżowa Rada Miasta Szczecin przeprowadziła badanie na temat potrzeb szczecińskiej młodzieży. Radnych interesowały różnorodne kwestie związane z życiem ich rówieśników: sposoby spędzania wolnego czasu i radzenia sobie z codziennymi problemami, popularne autorytety, formy aktywności fizycznej, poziom partycypacji społecznej, kontakty z używkami, zapatrywania na przyszłość czy poglądy na lokalną politykę. Ankietowanych zapytano np., czy władze miasta liczą się z głosem młodzieży – kwestię tę oceniano w skali 1–10, a średnia wyliczona na podstawie wszystkich odpowiedzi wyniosła 5,09. Po przeprowadzeniu ankiety młodzi radni opracowali jej wyniki i przedstawili je w formie raportu, który udostępniono w Biuletynie Informacji Publicznej Urzędu Miasta w Szczecinie oraz na stronie Sekretariatu ds. Młodzieży Województwa Zachodniopomorskiego.

Twoja kolej!

Przeczytaj fragment *Ustawy o samorządzie gminnym* i wykonaj polecenia.

Art. 5b. [...] *11. Członkowi młodzieżowej rady gminy biorącemu udział w posiedzeniach młodzieżowej rady gminy lub w zorganizowanym wydarzeniu, na którym reprezentuje on młodzieżową radę gminy, a w przypadku niepełnoletniego członka młodzieżowej rady gminy – także jego rodzicowi lub opiekunowi prawnemu, zwraca się, na jego wniosek, koszty przejazdu na terenie kraju związane z udziałem w posiedzeniu młodzieżowej rady gminy lub w zorganizowanym wydarzeniu, na którym reprezentuje on młodzieżową radę gminy, na podstawie dokumentów, w szczególności rachunków, faktur lub biletów potwierdzających poniesione wydatki, lub informacji o wysokości poniesionych kosztów przejazdu samochodem. Szczegółowe zasady zwrotu kosztów oraz zasady delegowania przedstawicieli młodzieżowej rady gminy na zorganizowane wydarzenia, na których reprezentują oni młodzieżową radę gminy, reguluje statut młodzieżowej rady gminy.* [...]

15. Obsługę administracyjno-biurową młodzieżowej rady gminy zapewnia urząd gminy. Koszty obsługi młodzieżowej rady gminy pokrywa urząd gminy.

Źródło: Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95.

- Jakie uprawnienie młodzieżowego radnego zostało opisane w zacytowanym fragmencie ustawy?
- Czy – Twoim zdaniem – przyjęcie tej regulacji było potrzebne? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Kto inicjuje powołanie młodzieżowej rady?

Z taką propozycją mogą wystąpić:
- organy uchwałodawcze lub wykonawcze jednostek samorządu terytorialnego,
- organizacje pozarządowe działające na rzecz młodzieży,
- samorządy uczniowskie.

Jeśli więc w Twojej okolicy nie działa jeszcze młodzieżowa rada, to możesz stać się jednym z inicjatorów jej powołania jako członek samorządu funkcjonującego w Twojej szkole. Młodzieżowych radnych zwykle wybierają uczniowie szkół funkcjonujących na terenie danej jednostki samorządu terytorialnego, najczęściej szkół średnich, choć statuty wielu młodzieżowych rad dopuszczają także udział uczniów szkół podstawowych.

Czy wiesz, że...

Młodzieżowe rady są powoływane nie tylko na poziomie samorządu terytorialnego, lecz także na szczeblu centralnym.

Młodzieżowa Rada Klimatyczna to organ pomocniczy działający przy ministrze właściwym ds. klimatu i środowiska. Jej celem jest angażowanie młodych ludzi w przeciwdziałanie zmianom klimatu – stanowi platformę do dyskusji oraz wymiany doświadczeń, postulatów i pomysłów dla młodzieży z całego kraju. Rada opiniuje również decyzje i akty prawne administracji rządowej dotyczące klimatu, energetyki i ochrony środowiska.

Rada Dzieci i Młodzieży przy Rzeczniku Praw Dziecka została powołana w 2024 r. W jej skład wchodzi 10 osób. Do ich zadań należą m.in.: organizowanie Kongresu Dzieci i Młodzieży, upowszechnianie wiedzy o prawach dziecka i sposobach ich ochrony, inicjowanie działań na rzecz młodych obywateli, opiniowanie projektów aktów prawnych z zakresu ochrony praw dziecka w Polsce.

W praktyce

Powoływanie młodzieżowej rady krok po kroku

- **Złóżcie wniosek**. Do wniesienia prośby o powołanie rady są uprawnione zarówno organizacje pozarządowe działające w granicach danej jednostki samorządowej, jak i samorządy uczniowskie lub studenckie.
- **Przygotujcie projekt statutu**. Nie musicie go dołączać do wniosku o powołanie rady. Utworzenie takiego dokumentu należy do obowiązków właściwego organu stanowiącego samorządu. Jednak złożenie własnych propozycji dotyczących przepisów statutowych da Wam większy wpływ na ostateczne brzmienie zasad funkcjonowania Waszej rady.
- **Poczekajcie na decyzję władz lokalnych**. Organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego musi rozpatrzyć wniosek w terminie do 3 miesięcy od daty jego złożenia. Jeśli przychyli się do Waszej propozycji, **podejmie uchwałę o utworzeniu rady** i załączy do niej statut.
- **Zorganizujcie wybory**. Po powołaniu rady przez władze samorządowe należy wyłonić jej członków w pierwszej kadencji. **Wybory** musicie przeprowadzić zgodnie z regułami określonymi w statucie.

Wybory młodzieżowych radnych w szkołach

Są one powszechne, tajne, bezpośrednie i równe. Należy zadbać o to, aby zasady ich przeprowadzania były jasne i precyzyjne, a także zapewnić wszystkim chętnym możliwość kandydowania i głosowania.

W praktyce często przyjmuje się rozwiązanie, w którym każda szkoła w gminie jest jednym okręgiem wyborczym. Warto zaangażować nauczycieli do pomocy w organizację głosowania.

1. **Zarządzenie wyborów przez radę gminy (miasta) lub powiatu.**

   Po wyznaczeniu daty głosowania można przystąpić do jego organizacji w szkołach, np. rozwiesić plakaty informujące o wyborach.

2. **Zgłaszanie kandydatur.**

   W każdej szkole należy wskazać konkretną osobę, która będzie przyjmowała i rejestrowała zgłoszenia. O funkcję radnego może ubiegać się każdy uczeń – nie ma wymogu zebrania określonej liczby podpisów pod kandydaturą.

3. **Ogłoszenie listy kandydatów przez komisję wyborczą.**

   W budynku szkolnym należy rozwiesić obwieszczenia z nazwiskami uczniów, którzy ubiegają się o członkostwo w radzie.

4. **Kampania wyborcza.**

   W każdej szkole powinna odbyć się debata, w której kandydaci przedstawią swój program. Mogą oni również sami prowadzić kampanię z wykorzystaniem ulotek, plakatów i mediów społecznościowych.

5. **Głosowanie całej społeczności szkolnej.**

   Trzeba odpowiednio zorganizować przebieg samych wyborów: przygotować listę wszystkich uczniów danej szkoły oraz karty wyborcze z nazwiskami kandydatów i pieczątką szkoły, a także powołać szkolną komisję wyborczą. Wyborcy mogą oddać głos po okazaniu legitymacji szkolnej i złożeniu podpisu na liście.

   Zadaniem komisji wyborczej jest przygotowanie punktu wyborczego, czuwanie nad przebiegiem głosowania, a po jego zakończeniu zliczenie głosów i sporządzenie protokołu z ostatecznymi wynikami.

6. **Ogłoszenie wyników elekcji przez komisję wyborczą.**

?

Czy zamierzasz w przyszłości kandydować do młodzieżowej rady? Czego dotyczyłyby Twoje propozycje przedstawione wyborcom?

F

? Jak myślisz, jakie są motywacje osób, które rozpoczynają działalność w sferze publicznej? Co skłania obywateli, w tym także osoby młode, do podjęcia aktywności na rzecz dobra wspólnego?

Czy znasz problemy i potrzeby młodych ludzi z Twojej okolicy?

Wszelka sensowna działalność społeczna i polityczna rozpoczyna się zawsze od zdiagnozowania problemów i rozpoznania potrzeb osób z grupy docelowej. Najpierw trzeba się dowiedzieć, czego oczekują ludzie z danej społeczności i jakie sprawy są dla nich istotne. Także członkowie rad młodzieżowych są zobowiązani do poznania pomysłów, postulatów i dążeń rówieśników ze swojego otoczenia. Aby zacząć rozwiązywać problemy swoich wyborców, muszą uzgodnić z nimi **diagnozę** dotyczącą sytuacji młodych obywateli z danej wspólnoty samorządowej. Po spełnieniu tego początkowego warunku można przejść do rzeczy trudniejszej – do wypracowania **kompromisu**, czyli porozumienia w sprawie konkretnych rozwiązań, które mogłaby zaakceptować większość.

W praktyce

Jak poznać potrzeby i oczekiwania ludzi z najbliższej okolicy?

- **Rozmawiaj na bieżąco z rówieśnikami na temat ich problemów**, dowiedz się, co myślą o działaniach podejmowanych na rzecz młodzieży przez władze Waszej gminy. Bądź dociekliwy – pamiętaj, że ważne jest nie tylko trafne zdefiniowanie problemów, lecz także określenie ich przyczyn oraz wskazanie propozycji ich rozwiązania, które odpowiadałyby oczekiwaniom grupy docelowej.
- **Zachowuj uważność i obserwuj, co się dzieje w Twojej najbliższej okolicy.** Możesz to robić podczas codziennych czynności, takich jak jazda autobusem, przejażdżka rowerem czy wizyta w osiedlowym sklepie. Może dostrzeżesz rzeczy, które należałoby zmienić, poprawić? A może zauważysz, że ktoś potrzebuje wsparcia, i nagłośnisz problem, z którym się zmaga?
- **Pamiętaj o „prasówce”**, czyli przeglądzie aktualnych wydarzeń – trzymaj rękę na pulsie, śledź politykę i życie społeczne na poziomie lokalnym. Możesz korzystać z lokalnych serwisów informacyjnych bądź z miejscowych gazet. Obserwuj strony internetowe i oficjalne konta w mediach społecznościowych prowadzone przez władze samorządowe – zyskasz w ten sposób informacje na temat aktualnych i planowanych działań i wydarzeń (np. spotkań, zbiórek) oraz problemów, z którymi borykają się mieszkańcy.
- **Bierz aktywny udział w spotkaniach sąsiedzkich i w zebraniach rady miasta, gminy czy osiedla.** Każde takie zgromadzenie to idealna okazja, aby zdobyć informacje na temat bieżących wydarzeń i ewentualnych problemów w Twojej okolicy, a także przedstawić dorosłym perspektywę Twoich rówieśników i ich potrzeby.
- **Zapoznawaj się z sondażami, artykułami, raportami i innymi publikacjami**, w których socjolodzy, ekonomiści, dziennikarze i przedstawiciele różnych instytucji prezentują wyniki swoich badań dotyczących interesujących Cię zagadnień. Możesz także przeprowadzić własne badanie, np. sondę wśród uczniów Twojej szkoły lub wśród Twoich sąsiadów.
- Pamiętaj, że lepsze efekty możesz osiągnąć dzięki współdziałaniu z rówieśnikami. Zaangażuj ich we wspólną pracę nad diagnozą lokalnych problemów.

Twoja kolej!

Wspólnie z kolegą lub koleżanką wcielcie się w role młodzieżowych radnych, którzy chcą się dowiedzieć, jakie są najważniejsze problemy młodych ludzi mieszkających w Waszym mieście lub Waszej gminie. Przeprowadźcie rozmowy z trzema osobami w Waszym wieku. Stwórzcie notatkę na temat trzech problemów, o których wspomnieli Wasi rozmówcy. Jakie mogą być ich przyczyny? Zastanówcie się nad możliwymi rozwiązaniami. Wnioski możecie opracować np. w formie tabeli przygotowanej na wzór tej zamieszczonej na s. 143.

Notatka z rozmów z młodymi mieszkańcami miasta lub gminy

	Opis problemu	Przyczyny problemu	Sposoby rozwiązania problemu
Problem 1.			
Problem 2.			
Problem 3.			

Masz wpływ

Petycja i list otwarty

F

Udało Ci się już zdefiniować problemy i potrzeby lokalnej społeczności? Możesz je zatem przedstawić w petycji lub liście otwartym. Są to ważne narzędzia, za pomocą których obywatele wpływają na kierunki polityki krajowej i lokalnej.

Konstytucja RP art. 63

- **Petycja** to pismo skierowane do władz publicznych, w którym nadawca lub nadawcy domagają się podjęcia określonego działania, np. wydania konkretnego rozstrzygnięcia przez dany organ, bądź przedstawiają propozycję wprowadzenia pewnych zmian, np. w przepisach prawa. Problemy wskazane w petycji mogą dotyczyć sytuacji samych twórców tego dokumentu, wybranych obszarów życia społecznego albo wartości wymagających ochrony dla dobra wspólnego. W *Konstytucji RP* prawo do składania petycji zaliczono do praw człowieka. To najłatwiej dostępna dla jednostek forma komunikacji z władzami i jeden z instrumentów obywatelskiej kontroli polityki krajowej i lokalnej. Podmiot, do którego skierowano petycję, musi na nią odpowiedzieć w terminie do 3 miesięcy.
- W **liście otwartym** adresowanym do władz publicznych nadawca lub nadawcy domagają się podjęcia konkretnego działania bądź wydania określonego rozstrzygnięcia. Taki tekst zostaje opublikowany w mediach masowych – celem jego autorów jest nie tylko nakłonienie rządzących do interwencji, lecz także zwrócenie uwagi opinii publicznej na dany problem i uzyskanie społecznego poparcia dla swojego stanowiska.

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Przygotuj petycję lub list otwarty skierowane do przedstawicieli władz publicznych. W swoim tekście zwróć uwagę odbiorców na ważny dla Ciebie problem.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi przygotowania petycji.
→ zob. s. 16–17

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym są młodzieżowe rady i w jakim celu się je tworzy?
- Jakie kompetencje zostały nadane młodzieżowym radom?
- Jak przebiega proces powołania młodzieżowej rady i kto go inicjuje?
- W jaki sposób można zdiagnozować problemy i poznać potrzeby lokalnej społeczności? F
- Czym są petycja i list otwarty? F

6. Obywatel w urzędzie

Na tej lekcji:

• uzyskasz wiedzę i umiejętności, które pozwolą Ci załatwić sprawy urzędowe ważne dla młodych obywateli • dowiesz się, w jaki sposób załatwić wybrane sprawy urzędowe przez internet • wypełnisz wybrany formularz urzędowy, np. wniosek o wydanie dowodu osobistego, paszportu lub innego dokumentu

Organ władzy publicznej – podmiot (osoba lub grupa osób) uprawniony do podejmowania działań w imieniu państwa.

Urząd – instytucja umożliwiająca organowi władzy realizację jego zadań.

Urzędy wspierają **organy władzy publicznej** w realizacji ich zadań. Są one również łącznikami między administracją państwową a społeczeństwem. Oznacza to, że obywatele kontaktują się z przedstawicielami władz właśnie za pośrednictwem urzędów. To ich pracownicy świadczą bezpośrednie usługi na rzecz mieszkańców i załatwiają dla nich wybrane sprawy.

Urzędy i ich zadania

Urzędy to instytucje publiczne, które realizują zadania administracyjne – pracujący w nich urzędnicy zapewniają sprawne działanie administracji państwowej, a ich decyzje wpływają bezpośrednio na codzienne życie każdego z nas. Ich zadania polegają m.in. na:

- przyjmowaniu wniosków składanych przez obywateli,
- zarządzaniu dokumentacją, w tym na rejestracji i wydawaniu dokumentów,
- zbieraniu danych o majątku i działalności obywateli (np. rejestrowanie pojazdów),
- udzielaniu informacji obywatelom,
- sporządzaniu aktów prawnych i realizacji procedur administracyjnych.

Jak załatwić podstawowe sprawy urzędowe?

Załatwianie podstawowych spraw urzędowych wymaga od obywatela wiedzy na temat kompetencji poszczególnych organów władzy publicznej i urzędów. Niektóre z tych czynności wymagają osobistego spotkania z urzędnikiem, jednakże część z nich można zrealizować przez internet. Należy pamiętać, że w ramach większości procedur administracyjnych obywatel musi się wylegitymować, czyli przedłożyć dowód tożsamości, a także przedstawić pełną dokumentację w sprawie, którą chce załatwić. Na stronie internetowej urzędu zwykle można znaleźć wykaz potrzebnych dokumentów.

Czy wiesz, że...

Prawo do uzyskania dowodu osobistego przysługuje każdemu obywatelowi polskiemu, niezależnie od wieku. Dla osób pełnoletnich posiadanie tego dokumentu jest obowiązkowe. Dorosły obywatel wnioskuje o wydanie dowodu samodzielnie, natomiast w imieniu osoby niepełnoletniej wniosek składa opiekun prawny. Co ważne, jeśli ukończyła ona piąty rok życia, jej obecność przy składaniu wniosku o dowód jest konieczna.

Przykład

Wniosek o wydanie dowodu osobistego

Jedną z pierwszych czynności urzędowych, które samodzielnie załatwisz po uzyskaniu pełnoletniości, będzie złożenie wniosku o wydanie dowodu osobistego. Ponieważ dokument ten wydaje organ wykonawczy samorządu gminnego, czyli wójt, burmistrz lub prezydent miasta, udasz się w tej sprawie do urzędu gminy lub miasta. Przed wizytą można sprawdzić na stronie internetowej danej jednostki, którzy urzędnicy zajmują się przyjmowaniem wniosków, jednak w większości urzędów działają biura obsługi, których pracownicy kierują mieszkańców do konkretnego pokoju czy okienka. Przy wnioskowaniu o wydanie dokumentu będziesz potrzebować m.in. swojej fotografii przygotowanej według wymogów urzędowych.

W praktyce

Jak załatwić sprawę w urzędzie?

- Dowiedz się, który urząd zajmuje się daną sprawą i gdzie znajduje się jego siedziba.
- Ustal, do której jednostki organizacyjnej (biura, wydziału) w urzędzie musisz się udać.
- Sprawdź, w jakich godzinach są przyjmowani petenci i jakie dokumenty musisz przygotować, aby załatwić daną sprawę. Potrzebne informacje możesz znaleźć np. w **Biuletynie Informacji Publicznej** prowadzonym przez dany urząd.
- Spotkaj się z urzędnikiem właściwym do załatwienia Twojej sprawy. Przekaż mu wypełniony i podpisany wniosek wraz z wymaganą dokumentacją. Otrzymasz **potwierdzenie przyjęcia wniosku** (np. o wydanie dowodu osobistego, paszportu). Jeśli urząd nie wydaje osobnego potwierdzenia (np. w przypadku zgłoszenia darowizny w urzędzie skarbowym), warto mieć ze sobą kopię wniosku, na której urzędnik mógłby potwierdzić jego przyjęcie za pomocą pieczątki z datą.
- Czekaj na załatwienie sprawy lub odpowiedź urzędu.

Gdzie załatwić wybrane sprawy?

Podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest gmina – to ona działa najbliżej obywatela, dlatego to w urzędach ze szczebla gminnego można załatwić większość spraw związanych z życiem codziennym.

Dowód osobisty	Wniosek o wydanie dokumentu można złożyć w dowolnym **urzędzie gminy** lub **urzędzie miasta** w Polsce.
Prawo jazdy	Uzyskuje się je w starostwie powiatowym (zwykle w jego wydziale komunikacji). W miastach na prawach powiatu należy zwrócić się do **urzędu miasta** (zwykle do jego wydziału komunikacji).
Paszport	Najczęściej wyrabia się go w **urzędzie wojewódzkim**. Niekiedy można wnioskować o dokument w punkcie paszportowym znajdującym się np. w siedzibie innego urzędu. Jeśli obywatel przebywa poza granicami Polski, może w sprawie paszportu zwrócić się do konsulatu RP.
Zameldowanie i wymeldowanie	Właściwy do załatwienia tych formalności jest **urząd gminy** lub **urząd miasta**, w którym mieszka dana osoba.
Dowód rejestracyjny pojazdu	Uzyskuje się go w **starostwie powiatowym** (zwykle w jego wydziale komunikacji). W miastach na prawach powiatu sprawę należy załatwić w **urzędzie miasta** (zwykle w jego wydziale komunikacji).
Odpis aktu stanu cywilnego (urodzenia, małżeństwa, zgonu)	Można go otrzymać w dowolnym **urzędzie stanu cywilnego** w Polsce (urząd stanu cywilnego jest jednostką urzędu gminy, jednak nie obowiązuje w tym przypadku regionalizacja).

Twoja kolej!

Znajdź na stronie internetowej Twojego urzędu gminy lub miasta informacje na temat procedury zameldowania na okres stały. Dowiedz się, w której z jednostek organizacyjnych urzędu można tę sprawę załatwić i jakie dokumenty należy skompletować.

Czy wiesz, że...

Niektóre sprawy załatwiane w urzędzie wymagają wniesienia tzw. opłaty skarbowej za czynności organów administracji publicznej podejmowane w sprawach indywidualnych, takie jak wydanie zaświadczenia na wniosek (np. za drugi i każdy kolejny odpis aktu urodzenia czy małżeństwa) albo wydanie zezwolenia (pozwolenia lub koncesji). Opłatę wnosi się również w przypadku załatwienia sprawy za pośrednictwem pełnomocnika.

PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności, rejestr służący do gromadzenia podstawowych informacji pozwalających zweryfikować tożsamość polskich obywateli i cudzoziemców zamieszkujących na terenie Polski. Każdej z tych osób nadano w tym rejestrze indywidualny, jedenastocyfrowy numer ewidencyjny, zawierający datę urodzenia, numer porządkowy, oznaczenie płci oraz liczbę kontrolną.

Przykład

Jak wygląda i co zawiera dowód osobisty?

- imię i nazwisko
- informacja o obywatelstwie
- seria i numer dokumentu
- data wydania dowodu
- termin ważności dokumentu
- numer **PESEL**
- data i miejsce urodzenia
- informacja o płci
- nazwa organu, który wydał dokument
- imiona rodziców oraz nazwisko rodowe matki

Jak wygląda i co zawiera paszport?

- imię i nazwisko
- informacja o obywatelstwie
- numer dokumentu
- data i miejsce urodzenia
- data wydania paszportu
- termin ważności dokumentu
- numer PESEL
- informacja o płci
- nazwa organu, który wydał dokument
- dane biometryczne
- podpis właściciela

Czy wiesz, że...

W wyjątkowych sytuacjach – związanych np. z chorobą członka rodziny, pracą zawodową czy nagłą koniecznością powrotu do miejsca stałego pobytu – można wnioskować o paszport tymczasowy. Procedura jego wyrobienia jest zdecydowanie krótsza, jednak jest on ważny tylko przez rok.

Wyrobienie paszportu zazwyczaj trwa ok. 30 dni. Przewidywany czas oczekiwania przedstawia urzędnik podczas składania wniosku. W serwisie gov.pl możesz sprawdzić – po wpisaniu numeru wniosku – czy Twój paszport jest już gotowy.

Za wydanie tego dokumentu trzeba w większości przypadków uiścić opłatę: dla obywateli pełnoletnich do ukończenia 70 roku życia wynosi ona 140 zł, natomiast dla osób w wieku od 12 do 18 lat oraz dla uczniów i studentów przed 26 rokiem życia – 70 zł. Osoby powyżej 70 roku życia są zwolnione z opłaty.

Twoja kolej!

Znajdź na stronie urzędu wojewódzkiego informacje na temat obowiązującej procedury wydania paszportu. Dowiedz się, jakie dokumenty są w niej wymagane oraz gdzie – poza urzędem wojewódzkim – można złożyć odpowiedni wniosek. Sprawdź, czy załatwienie tej sprawy jest możliwe w Twojej miejscowości lub w którymś z pobliskich miast.

Twoja kolej!

Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadziło w 2024 r. badanie poziomu zadowolenia obywateli z funkcjonowania urzędów w Polsce. Zapoznaj się z wykresami przedstawiającymi niektóre wyniki uzyskane przez badaczy CBOS, a następnie wykonaj podane polecenia.

Czy zgadza się Pan(i) z następującymi stwierdzeniami?

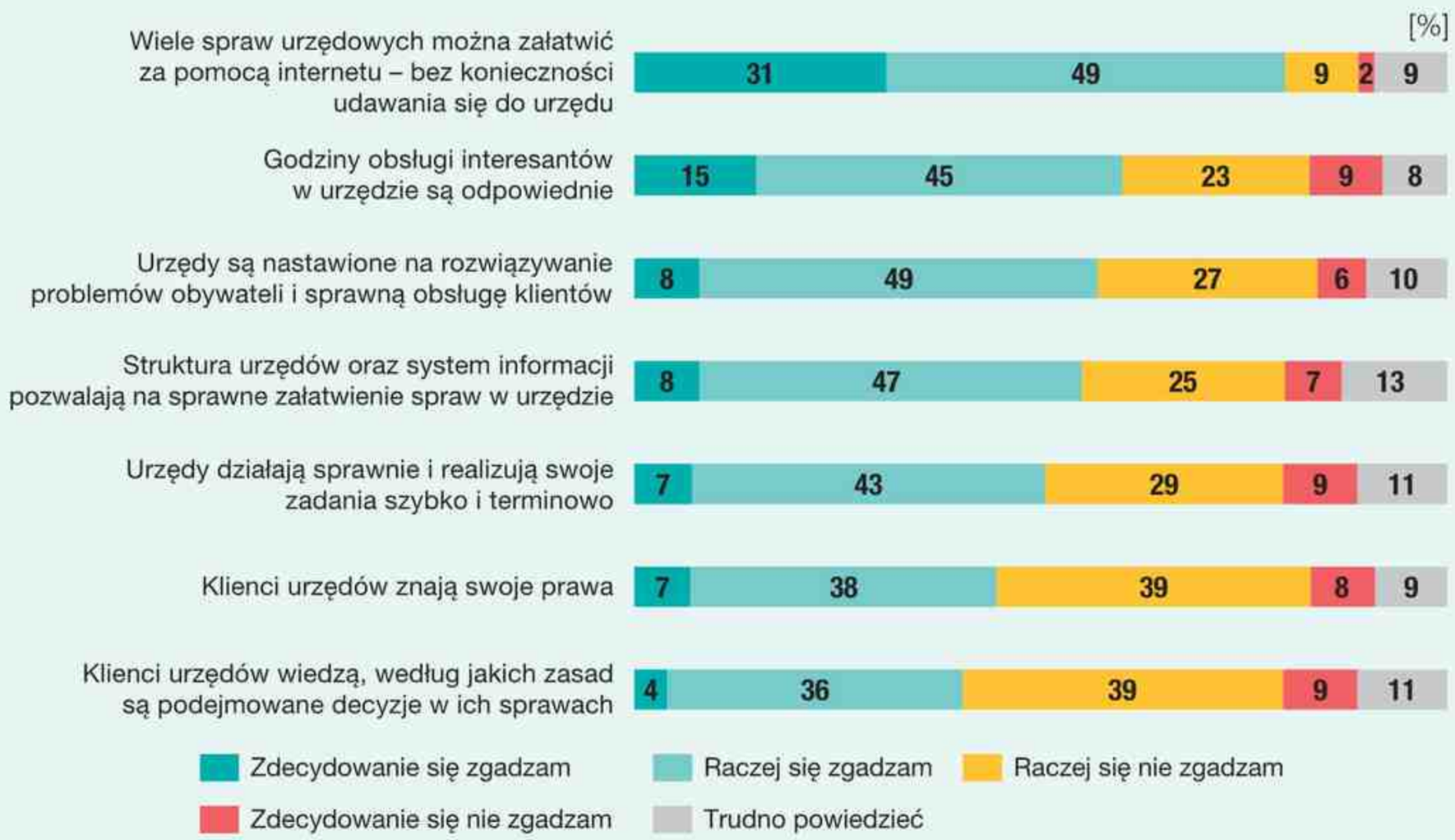

Czy był(a) Pan(i) zadowolony(-a) ze sposobu załatwienia sprawy w urzędzie?

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Jak Polacy oceniają działalność urzędów? Czy uważają, że urzędnicy koncentrują się na rozwiązywaniu problemów obywateli i sprawnej obsłudze klientów? Uzasadnij odpowiedzi, odnosząc się do konkretnych danych z wykresów.

- Wyjaśnij, jakie czynniki wpływają – Twoim zdaniem – na opinie Polaków.

- Opisz swoje doświadczenia z załatwianiem spraw w urzędzie i kontaktami z urzędnikami. Jeśli nie masz takich doświadczeń, zapytaj o nie swoich rodziców bądź inne bliskie Ci osoby dorosłe.

Jak załatwić sprawę urzędową przez internet?

Niektóre sprawy nie wymagają osobistej wizyty w urzędzie i można je załatwić przez internet. W **centralnym serwisie rządowym gov.pl** znajdziemy informacje o tym, w jaki sposób można zdalnie uregulować konkretne kwestie urzędowe. Umieszczono tam także odnośniki do innych stron internetowych prowadzonych przez organy władzy i instytucje publiczne. Po zalogowaniu się w serwisie można również uzyskać bezpośredni dostęp do zdalnych usług publicznych, które zostały pogrupowane tematycznie.

- Z **Elektronicznej Platformy Usług Administracji Publicznej (ePUAP)** można nieodpłatnie korzystać przez całą dobę, a zatem także poza godzinami pracy urzędów stacjonarnych. Pod wnioskiem złożonym online nie jest wymagany własnoręczny podpis, trzeba natomiast podać numer PESEL oraz potwierdzić swoją tożsamość za pomocą bezpłatnego **profilu zaufanego** albo płatnego **certyfikatu kwalifikowanego** (podpisu kwalifikowanego).
- **Profil zaufany** służy do potwierdzania tożsamości użytkownika e-usług publicznych. Jest traktowany na równi z własnoręcznym podpisem i wywołuje takie same skutki prawne – można dzięki niemu wysyłać do urzędów dokumenty i wnioski drogą elektroniczną.

Wraz z rozwojem sektora e-usług urzędowych wzrasta również świadomość Polaków na temat możliwości, jakie daje platforma ePUAP. Potwierdzają to wyniki badania opinii publicznej przeprowadzonego przez CBOS pod koniec 2024 r.

Odsetek osób zgadzających się ze stwierdzeniem, że wiele spraw urzędowych można załatwić za pomocą internetu

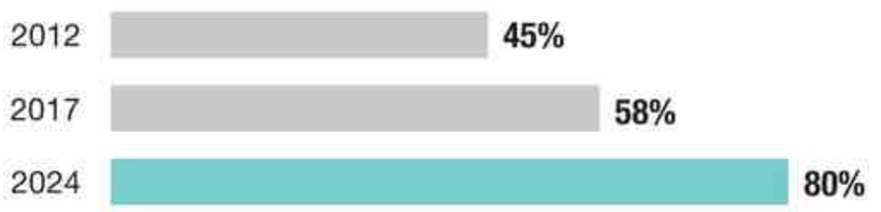

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

W praktyce

Jak założyć profil zaufany?

- Jeśli posiadasz rachunek bankowy i masz do niego dostęp za pośrednictwem internetu, najprostszym i najwygodniejszym rozwiązaniem jest skorzystanie z profilu zaufanego dzięki zalogowaniu się na osobiste konto w **bankowości elektronicznej**. Przy załatwianiu danej sprawy online platforma ePUAP odeśle Cię do strony Twojego banku, by można było potwierdzić Twoją tożsamość.
- Profil zaufany możesz również uzyskać w dowolnym **punkcie potwierdzającym**. Zgodnie z ustawą Twoją tożsamość może potwierdzić naczelnik urzędu skarbowego, wojewoda, urzędnik Zakładu Ubezpieczeń Społecznych i konsul. Listę placówek, w których można skorzystać z tej opcji, znajdziesz na stronie rządowej poświęconej profilowi zaufanemu pz.gov.pl.
- Profil zaufany jest ważny przez 3 lata. Po jego wygaśnięciu należy ponownie się zarejestrować i założyć nowy profil.

Przykład

Internetowe Konto Pacjenta

Za pomocą profilu zaufanego możesz się zalogować także do swojego **Internetowego Konta Pacjenta (IKP)**, np. w aplikacji **mojeIKP** zainstalowanej na smartfonie. Po zalogowaniu użytkownik uzyskuje dostęp do swoich e-recept oraz e-skierowań do lekarzy specjalistów bądź na leczenie szpitalne. Aplikacja może także przypominać o zażywanych lekach i konieczności odnowienia recepty.

Czy wiesz, że...

Za pomocą portalu pacjent.gov.pl można w razie nagłej potrzeby odszukać placówki medyczne dyżurujące w godzinach nocnych i w święta, a nawet sprawdzić, jak długa jest kolejka do uzyskania pomocy na najbliższym szpitalnym oddziale ratunkowym (SOR).

W praktyce

Jak załatwić sprawę przez ePUAP?

- Wejdź na stronę internetową epuap.gov.pl.
- Zaloguj się lub zarejestruj na platformie. Rejestracja wymaga wypełnienia formularza – jeśli podasz w nim swój numer PESEL, automatycznie złożysz wniosek o profil zaufany, który musisz później potwierdzić, np. za pośrednictwem bankowości elektronicznej.
- Wybierz sprawę urzędową, którą chcesz załatwić online.
- Wypełnij wniosek o usługę i podpisz go za pomocą profilu zaufanego.
- Wyślij wniosek drogą elektroniczną.
- Poczekaj na załatwienie sprawy lub odpowiedź urzędu.

Jakie urzędy są obsługiwane przez platformę ePUAP i jakie sprawy dzięki niej załatwisz?

- **Urzędy działające w ramach samorządu terytorialnego**, przede wszystkim urzędy gminy lub miasta oraz starostwa powiatowe:
  - wniosek o dowód osobisty,
  - zgłoszenie utraty lub zniszczenia dowodu osobistego,
  - zgłoszenie utraty lub zniszczenia prawa jazdy,
  - zawiadomienie o sprzedaży samochodu,
  - zameldowanie się na pobyt stały lub wymeldowanie się,
  - dopisanie się do spisu wyborców.
- **Urzędy stanu cywilnego (USC):**
  - uzyskanie odpisów aktów: małżeństwa, urodzenia i zgonu,
  - zaświadczenie o stanie cywilnym,
  - zgłoszenie urodzenia dziecka.
- **Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS):**
  - sprawdzenie stanu ubezpieczenia społecznego,
  - sprawdzenie przewidywanej wysokości emerytury,
  - dostęp do informacji o zwolnieniach lekarskich i indywidualnych składkach na ubezpieczenie.
- **Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ):**
  - wniosek o wydanie karty EKUZ (Europejska Karta Ubezpieczenia Zdrowotnego), potwierdzającej ubezpieczenie zdrowotne podczas wyjazdu za granicę.
- **Urzędy skarbowe:**
  - sprawdzenie rozliczenia podatkowego,
  - rozliczenie należnego podatku dochodowego,
  - zgłoszenie spadku lub darowizny.
- **Krajowy Rejestr Karny (KRK):**
  - pobranie zaświadczenia o niekaralności.
- **Urzędy pracy:**
  - zarejestrowanie się jako osoba bezrobotna.

Czy wiesz, że...

Karta EKUZ potwierdza fakt, że w Polsce przysługuje Ci ubezpieczenie zdrowotne, a zatem że w większości krajów europejskich masz prawo do nieodpłatnego leczenia (jeśli wyjeżdżasz za granicę na okres krótszy niż 12 miesięcy). Potwierdzenie takie może być potrzebne zarówno podczas wyjazdów turystycznych, jak i przy podjęciu pracy zarobkowej poza Polską. Wniosek o kartę EKUZ możesz złożyć osobiście w każdym oddziale Narodowego Funduszu Zdrowia (NFZ), za pośrednictwem platformy ePUAP lub po zalogowaniu się do Internetowego Konta Pacjenta (IKP).

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi przygotowania wniosku o wydanie paszportu, dowodu osobistego, prawa jazdy lub innego dokumentu.
→ zob. s. 20–21

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Złóż we właściwym urzędzie wniosek o dowód osobisty, paszport, prawo jazdy lub inny dokument. Możesz skorzystać z platformy ePUAP, gdzie wypełnisz wniosek online i podpiszesz go z wykorzystaniem profilu zaufanego, albo osobiście spotkać się z urzędnikiem i przekazać mu wniosek w formie papierowej. Jeśli wybierzesz tradycyjną metodę, wzór wniosku o dowód osobisty znajdziesz na stronie rządowej gov.pl, a gotowe do wypełnienia druki – w siedzibie urzędu.

Rzeczpospolita Polska — oznaczenie organu

DO/W/1

Wniosek o wydanie dowodu osobistego

Instrukcja wypełnienia w 3 krokach

1. WYPEŁNIAJ WIELKIMI LITERAMI
2. Pola wyboru zaznaczaj ☒ lub ☒
3. Wypełniaj kolorem czarnym lub niebieskim

1. Dane osoby, która ma otrzymać dowód

Numer PESEL
Imię (imiona)
Nazwisko
Nazwisko rodowe
Podają je zarówno kobiety, jak i mężczyźni.
Data urodzenia – –
dd-mm-rrrr
Miejsce urodzenia
Obywatelstwo ☐ polskie
Płeć ☐ kobieta ☐ mężczyzna

Dane rodziców

Imię ojca (pierwsze)
Imię matki (pierwsze)
Nazwisko rodowe matki

2. Dane kontaktowe wnioskodawcy

Wpisz poniżej adres do korespondencji:
Ulica
Numer domu
Numer lokalu
Kod pocztowy –
Miejscowość
Numer telefonu
Numer nie jest obowiązkowy, ale ułatwi kontakt w sprawie dowodu.
Adres poczty elektronicznej
Adres poczty elektronicznej nie jest obowiązkowy, ale ułatwi kontakt w sprawie dowodu.

☐ **Wyrażam zgodę na przekazanie do rejestru danych kontaktowych imienia, nazwiska, numeru PESEL oraz:**
☐ numeru telefonu komórkowego ☐ adresu poczty elektronicznej
Jeśli wyrażasz zgodę na przekazanie danych, zaznacz co najmniej jedno pole wyboru.

Zgodę możesz wyrazić jedynie wtedy, gdy składasz wniosek w swoim imieniu. Przekazanie danych do rejestru danych kontaktowych nie jest obowiązkowe. Mogą one umożliwić innym podmiotom (np. urzędom) szybki kontakt z tobą celem sprawnego załatwienia sprawy i poinformowania cię o działaniach, jakie te podmioty podejmują w twoich sprawach. Zgodę możesz wycofać w każdej chwili.

Adres skrzynki ePUAP
Wypełnij, jeśli chcesz otrzymać potwierdzenie złożenia wniosku w formie dokumentu elektronicznego.

3. Powód ubiegania się o wydanie dowodu

☐ pierwszy dowód
☐ zmiana danych zawartych w dowodzie
☐ upływ terminu ważności dowodu
☐ upływ terminu zawieszenia dowodu
☐ utrata dowodu
☐ zmiana wizerunku twarzy
☐ uszkodzenie dowodu
☐ wymiana dowodu bez warstwy elektronicznej
☐ brak możliwości identyfikacji i uwierzytelnienia lub złożenia podpisu osobistego
☐ brak certyfikatu identyfikacji i uwierzytelnienia lub certyfikatu podpisu osobistego
☐ kradzież tożsamości
☐ wymiana dowodu bez odcisków palców
☐ reklamacja
☐ inny

miejsce na fotografię 35 x 45 mm

4. Fotografia osoby, która ma otrzymać dowód

Do wniosku dołącz jedną fotografię.

5. Certyfikat podpisu osobistego

☐ *Zaznacz, jeśli chcesz mieć certyfikat podpisu osobistego.*

Podpis osobisty umożliwi ci elektroniczne załatwianie spraw urzędowych. Przy jego użyciu możesz też załatwiać elektronicznie inne sprawy, jeśli zgodzi się na to druga strona.

6. Oświadczenie, podpis

Jestem świadomy/świadoma odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywego oświadczenia. Potwierdzam, że dane wymienione w pkt 1 i 3 są prawdziwe.

Miejscowość
Data – –
dd-mm-rrrr
Składa osoba, która ukończyła 12 lat - podpis nie może dotykać ani przecinać ramki.

Własnoręczny czytelny podpis wnioskodawcy
Własnoręczny podpis osoby ubiegającej się o wydanie dowodu osobistego

Adnotacje urzędowe (wypełnia urzędnik)

Dane rodzica, opiekuna lub kuratora, jeśli składa wniosek o dowód w imieniu dziecka lub podopiecznego.
Imię (imiona)
Nazwisko
Nazwa, seria i numer dokumentu tożsamości
Sposób ustalenia tożsamości osoby ubiegającej się o wydanie dowodu.
Odciski palców ☐ pobrano odciski palców ☐ nie pobrano odcisków palców
Adnotacje

Przykład

Aplikacja mObywatel

Na jeszcze szybsze i łatwiejsze załatwianie spraw urzędowych pozwala aplikacja **mObywatel**, którą można ściągnąć na smartfon. W jej ramach są dostępne m.in.:

- **mDowód**, czyli elektroniczny dokument tożsamości ważny w Polsce, uznawany w urzędach, bankach i sądach (nie uprawnia jednak do przekraczania granicy ani nie można go przedłożyć przy wnioskowaniu o wydanie nowego dowodu osobistego);
- **mLegitymacja** szkolna i studencka;
- **mPrawo jazdy** (także tymczasowe);
- **e-Płatności**, umożliwiające opłacanie rachunków i podatków od nieruchomości;
- **Moje pojazdy**, czyli baza informacji obejmująca dowód rejestracyjny, historię pojazdu, dane dotyczące badań technicznych i ubezpieczenia, rejestr mandatów i punktów karnych;
- **informacje o wyborach**, komisjach wyborczych, uprawnieniach do głosowania;
- opcja umożliwiająca **zastrzeżenie numeru PESEL**.

Masz wpływ

Zastrzeżenie numeru PESEL

Z roku na rok rośnie w Polsce liczba wyłudzeń finansowych spowodowanych kradzieżą tożsamości – każdy i każda z nas może paść ofiarą tego typu przestępstw. Aby umożliwić obywatelom zabezpieczenie się na wypadek kradzieży tożsamości, wprowadzono usługę zastrzeżenia numeru PESEL – jeśli z niej skorzystamy, uzyskamy pewność, że nasze dane nie zostaną użyte bez naszej wiedzy. 1 czerwca 2024 r. na firmy i instytucje nałożono obowiązek sprawdzania numeru PESEL przed podpisaniem umowy, np. dotyczącej kredytu lub zakupu na raty. Jeśli zawrą one takie porozumienie mimo zastrzeżonego numeru, będą musiały ponieść odpowiedzialność za ewentualne konsekwencje finansowe tego kroku.

Pełnoletnia osoba może bezpłatnie zastrzec swój numer PESEL w urzędzie, za pośrednictwem platformy ePUAP lub za pomocą aplikacji mObywatel. Dodatkowo zyskuje możliwość sprawdzenia, które firmy i instytucje próbowały pozyskać informację o jej numerze PESEL i z jakiego powodu, a także prześledzenia historii swoich zastrzeżeń.

Zastrzeżony numer PESEL nie utrudnia załatwiania większości codziennych spraw, takich jak zlecenie przelewu bankowego, umówienie wizyty u lekarza, udział w wyborach, korzystanie z profilu zaufanego, podróżowanie za granicę, podpisywanie umów w pracy, wyrabianie dokumentów czy zameldowanie. Zastrzeżenie należy jednak cofnąć w sytuacjach, gdy chcemy:

- założyć nowy rachunek bankowy lub wypłacić w placówce bankowej większą kwotę,
- podpisać akt notarialny dotyczący nieruchomości,
- wziąć kredyt lub pożyczkę, kupić coś na raty,
- otrzymać kopię swojej karty SIM.

Pamiętaj, aby zawsze chronić swoje dane. Przypominaj o tym również swoim najbliższym i przyjaciołom. Jeśli nie wiedzą o możliwości zastrzeżenia numeru PESEL, opowiedz im o korzyściach wynikających z tej bezpłatnej usługi. Zwróć im uwagę na to, że osoby starsze częściej padają ofiarą oszustw finansowych popełnianych za pomocą zaawansowanych narzędzi cyfrowych i że istnieją niezawodne metody zabezpieczenia się przed takimi próbami wyłudzeń.

Twoja kolej!

Porozmawiaj ze swoimi dorosłymi krewnymi o tym, czy korzystają z aplikacji mObywatel i czy załatwiali sprawy urzędowe za pośrednictwem serwisu ePUAP. Jeśli dotąd nie używali tych narzędzi, zapytaj ich o przyczyny. Sformułuj wnioski na podstawie uzyskanych informacji i przedstaw je w postaci notatki na forum klasy.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie informacje zawiera dowód osobisty i jak przebiega procedura pozwalająca uzyskać ten dokument?
- Jak załatwić sprawę urzędową przez internet?
- Czym jest profil zaufany i do czego służy?
- Jakie usługi są dostępne w aplikacji mObywatel?

Podsumowanie

1. Społeczność lokalna

- **Społeczność lokalna** – zbiorowość obejmująca ludzi zamieszkujących określone, najczęściej niewielkie terytorium. Jej członków łączą więzi społeczne wynikające z częstych kontaktów sąsiedzkich, współzależności ekonomicznych oraz wspólnych potrzeb i interesów.
- **Tożsamość lokalna** – poczucie przynależności do danej społeczności lokalnej. Ważnym elementem kształtowania tej tożsamości jest dziedzictwo, które obejmuje elementy przeszłości uznawane przez daną społeczność za ważne i wartościowe.

Elementy dziedzictwa		
Dziedzictwo materialne np. zabytki architektury, dzieła sztuki, archiwalia	**Dziedzictwo niematerialne** np. muzyka, wierzenia, obyczaje, legendy, podania	**Dziedzictwo naturalne** np. elementy flory i fauny, krajobrazy kulturowe

- **Patriotyzm lokalny** – szczególny związek jednostki z jej społecznością lokalną oraz pragnienie podtrzymania tej więzi.

2. Struktura i zadania samorządu terytorialnego

- **Samorządność** to cecha pewnych grup, dzięki której są one zdolne do autonomicznego kierowania swoją działalnością, bez konieczności konsultowania własnych decyzji z władzami wyższego szczebla.
- **Zasada pomocniczości** – zasada funkcjonowania państwa, zgodnie z którą organy z każdego szczebla władzy powinny wykonywać tylko takie zadania, których nie można skutecznie realizować na szczeblu niższym. Zgodnie z tą regułą zorganizowany jest polski samorząd terytorialny, który tworzą samorządy: **gminny**, **powiatowy** i **województwa**.
- Jednostki samorządu terytorialnego w Polsce

Szczebel samorządu	Gmina	Powiat	Województwo
Opis	Podstawowa jednostka samorządu terytorialnego, której głównym zadaniem jest zaspokajanie podstawowych potrzeb społeczności lokalnej.	Realizuje zadania o charakterze ponadgminnym, które również służą zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnej.	Realizuje zadania o charakterze regionalnym, przede wszystkim wspiera rozwój społeczno-gospodarczy regionu.
Organy	**Organ stanowiący:** rada gminy (miasta) **Organ wykonawczy:** wójt, burmistrz lub prezydent miasta	**Organ stanowiący:** rada powiatu **Organ wykonawczy:** zarząd powiatu	**Organ stanowiący:** sejmik województwa **Organ wykonawczy:** zarząd województwa

3. Proces decyzyjny w samorządzie

- **Organy wykonawcze jednoosobowe** (wójt, burmistrz lub prezydent miasta) podejmują decyzje samodzielnie przez wydawanie aktów prawnych: rozporządzeń lub decyzji administracyjnych. **Organy kolegialne** (zarząd powiatu lub zarząd województwa) podejmują decyzje w formie uchwał, których przyjęcie wymaga głosowania większością głosów. **Organy uchwałodawcze** podejmują decyzje w formie uchwał, które często są aktami prawa miejscowego.

- **Główne etapy stanowienia prawa miejscowego**: 1) inicjatywa uchwałodawcza, 2) prace nad uchwałą w organie uchwałodawczym, 3) ogłoszenie uchwały. W prace nad uchwałą mogą być zaangażowane **komisje** – organy pomocnicze rad i sejmików, które zajmują się m.in. opiniowaniem projektów aktów prawa miejscowego.

4. Aktywność obywatelska w samorządach

- **Inicjatywa lokalna** – forma współpracy jednostek samorządu terytorialnego z mieszkańcami: polega na tym, że z propozycją działań lub zmian w funkcjonowaniu społeczności lokalnej występuje grupa obywateli, która składa odpowiedni wniosek do organów władzy samorządowej. Inicjatywa pozwala na włączenie mieszkańców w decydowanie o rozwoju danej wspólnoty samorządowej oraz na wspólną realizację przedsięwzięć na jej rzecz.
- **Budżet obywatelski** – wydzielona przez władze samorządowe część środków finansowych z budżetu gminy, którą wydatkuje się zgodnie z decyzją mieszkańców na realizację opracowanych przez nich projektów.
- **Fundusz sołecki** – środki finansowe z budżetu gminy przeznaczone na wydatki, o których decydują bezpośrednio zebrania wiejskie, czyli zgromadzenia mieszkańców.
- **Wolontariat** – forma dobrowolnej i bezpłatnej pracy na rzecz określonych osób, instytucji, organizacji pozarządowych bądź całego społeczeństwa.

5. Młodzież a samorząd

- **Młodzieżowe rady** są organami reprezentującymi młodzież, powoływanymi przy jednostkach samorządu terytorialnego. Umożliwiają one prowadzenie dialogu między młodymi obywatelami a przedstawicielami władz samorządowych.
- Do głównych celów funkcjonowania rad młodzieżowych należą:
  - zwiększenie zainteresowania młodzieży polityką i sprawami publicznymi,
  - kształtowanie i rozwijanie wiedzy i umiejętności niezbędnych w działaniach obywatelskich,
  - przygotowanie młodych obywateli do dialogu z organami władzy publicznej,
  - ułatwienie władzom lokalnym poznania i zrozumienia potrzeb i problemów młodzieży,
  - inicjowanie działań organów samorządu terytorialnego na rzecz młodzieży.

6. Obywatel w urzędzie

- **Urzędy** – instytucje publiczne, które realizują zadania administracyjne – pracujący w nich urzędnicy zapewniają sprawne działanie administracji państwowej. Do ich zadań należą:
  - przyjmowanie wniosków składanych przez obywateli,
  - zarządzanie dokumentacją,
  - zbieranie danych o majątku i działalności obywateli,
  - udzielanie informacji obywatelom,
  - sporządzanie aktów prawnych i realizacja procedur administracyjnych.
- **ePUAP** – Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej, umożliwia załatwianie spraw urzędowych przez internet i składanie wniosków online.
- **Profil zaufany** – usługa służąca do potwierdzania tożsamości obywatela korzystającego z e-usług publicznych. Jest traktowany na równi z własnoręcznym podpisem i wywołuje takie same skutki prawne.
- **mObywatel** – aplikacja umożliwiająca załatwianie spraw urzędowych. W jej ramach dostępny jest m.in. elektroniczny dokument tożsamości ważny na terenie Polski.

Sprawdź się!

1. **Wyjaśnij, na czym polegają zasada pomocniczości oraz zasada decentralizacji.**

2. **Wskaż zdania prawdziwe.**

   A. Prowadzenie publicznych szkół średnich jest zadaniem gminy.

   B. Zadania powierzone wynikają z dobrowolnych porozumień zawartych między różnymi samorządami.

   C. Przeciwdziałanie bezrobociu to zadanie, które jest realizowane wyłącznie na szczeblu wojewódzkim.

   D. Prowadzenie szpitali ogólnych należy do zadań powiatu.

3. **Przyporządkuj poszczególne opisy (1–4) do właściwych nazw organów samorządu terytorialnego (A–C).**

   A. zarząd województwa

   B. rada gminy (miasta)

   C. sejmik województwa

   1. W skład organu wchodzi od 15 do 45 radnych, którzy wybierają ze swojego grona przewodniczącego oraz do trzech wiceprzewodniczących.
   2. Organ składa się z 5 osób, w tym z marszałka i jednego lub dwóch wicemarszałków.
   3. Organ tworzy 15–29 radnych. Ich pracę koordynują przewodniczący oraz od jednego do dwóch wiceprzewodniczących.
   4. W organie zasiada co najmniej 30 radnych, którzy wybierają ze swego grona przewodniczącego oraz do trzech wiceprzewodniczących.

4. **Podaj podstawową różnicę w sposobie podejmowania decyzji przez organy wykonawcze jednoosobowe oraz organy wykonawcze kolegialne.**

5. **Omów dwa rodzaje aktywności obywatelskiej, które pozwalają mieszkańcom gmin, powiatów i województw uczestniczyć w procesach decyzyjnych dotyczących społeczności lokalnej.**

6. **Wyjaśnij, czym jest budżet obywatelski, oraz wskaż dwie korzyści płynące z wdrożenia tej procedury w jednostkach samorządu terytorialnego.**

7. **Wyjaśnij, na czym polega funkcja inicjatywna rad młodzieżowych. Podaj dwa przykłady działań realizowanych przez te organy w ramach tej kompetencji.**

8. **Przyporządkuj wymienione sprawy urzędowe (A–C) do właściwych urzędów (1–4).**

   A. odpis aktu urodzenia

   B. zameldowanie na pobyt stały

   C. uzyskanie dowodu rejestracyjnego pojazdu

   1. starostwo powiatowe
   2. urząd gminy lub miasta
   3. urząd stanu cywilnego
   4. urząd wojewódzki

4. Polska państwem demokratycznym

1. Demokracja – autorytaryzm – totalitaryzm
2. Przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r.
3. Demokratyczne państwo prawa
4. Zagrożenia dla demokracji
5. Wybory demokratyczne

Otwarcie obrad Okrągłego Stołu w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie (obecnie Pałac Prezydencki)

1. Demokracja – autorytaryzm – totalitaryzm

Na tej lekcji:

• dowiesz się, czym jest system polityczny • poznasz cechy różnych reżimów politycznych i występujące między nimi różnice • scharakteryzujesz system polityczny w Polsce w okresie rządów komunistycznych • określisz konsekwencje funkcjonowania reżimów niedemokratycznych dla jednostki i społeczeństwa

Obecnie żyjemy w państwie demokratycznym i możemy wpływać na otaczającą nas rzeczywistość społeczno-polityczną. Jednak w przeszłości nie zawsze tak było. W XX w. Polacy doświadczyli licznych przemian ustrojowych – w ramach niektórych systemów sprawowania władzy rządzący brutalnie łamali podstawowe prawa i wolności jednostki. Analiza historii naszego kraju pomaga lepiej zrozumieć, czym są demokracja, autorytaryzm i totalitaryzm.

? Jakie instytucje tworzą system polityczny w Polsce? Podaj znane Ci przykłady organów władzy, partii politycznych i organizacji obywatelskich.

Czym jest system polityczny?

W każdym państwie działa wiele instytucji, które wpływają zarówno na jego funkcjonowanie, jak i na życie obywateli. Są one ze sobą powiązane i działają na różnych poziomach. Najważniejszą rolę odgrywają organy władzy centralnej, np. rząd kierujący bieżącymi sprawami państwa czy parlament, który uchwala nowe akty prawne obowiązujące na terenie całego kraju. Istotny wływ na życie publiczne wywierają także inne podmioty, np. partie polityczne, które określają kierunki działań instytucji państwowych, czy różnego typu organizacje (tzw. grupy nacisku) i grupy społeczne starające się nakłaniać organy z różnych szczebli władzy do podjęcia określonych decyzji i działań. Wszystkie te podmioty współtworzą **system polityczny**.

Oprócz ich aktywności ważnym elementem każdego systemu politycznego są normy i zasady wynikające z przepisów prawnych, przede wszystkim z konstytucji i ustaw. To od nich bowiem zależą relacje między organami sprawującymi władzę oraz formy i sposoby ich funkcjonowania. Współcześnie istotny wpływ na politykę krajową wywierają również podmioty międzynarodowe, np. organizacje zrzeszające państwa.

Warto pomiętać, że terminem „system polityczny" posługują się przede wszystkim badacze zajmujący się analizą życia politycznego. Natomiast w przekazach medialnych czy w popularnych opracowaniach częściej pojawia się wyrażenie **„ustrój polityczny"**. Pojęć tych można używać zamiennie.

Jakie są rodzaje systemów politycznych?

Systemy polityczne można dzielić według różnych kryteriów. Na przykład ze względu na to, kto sprawuje funkcję głowy państwa, wyróżnia się **monarchie** i **republiki**.

Szczególnie istotne kryterium podziału dotyczy **reżimu politycznego**, który obejmuje relacje między społeczeństwem a rządzącymi oraz metody sprawowania władzy przez tych drugich. Na ogół wyróżnia się trzy rodzaje reżimów politycznych: **demokratyczny**, **autorytarny** i **totalitarny** – zostały one scharakteryzowane w poniższej tabeli. Autorytaryzm i totalitaryzm pod pewnymi względami są do siebie podobne, dlatego często zalicza się je do jednej grupy **reżimów autokratycznych**.

Demokracja	Autorytaryzm	Totalitaryzm
• Obywatele decydują o składzie osobowym organów władzy w **wolnych wyborach**, czyli takich, w których startować mogą różne ugrupowania polityczne, a władze nie wpływają na wyniki głosowania (np. przez fałszerstwa, zastraszanie wyborców i kandydatów). • Istnieją mechanizmy kontroli władzy poza wyborami (np. kadencyjność pełnienia funkcji publicznych, niezależne sądownictwo). Swobodnie działają opozycja polityczna i niezależne media, a obywatele mają prawo do protestu. • Prawo gwaratuje obywatelom szeroki zakres **praw i wolności** (np. wolność słowa, przekonań, zgromadzeń, zrzeszania się w różnych organizacjach), a możliwość ingerencji władz w życie prywatne jest ograniczona przez odpowiednie przepisy.	• Władza jest skupiona w rękach jednostki bądź wąskiej grupy osób. Nawet jeśli odbywają się wybory, to nie są one wolne – obywatele nie mogą w ich wyniku pozbawić władzy grupy rządzącej. • Możliwości kontroli władzy są bardzo ograniczone. Rządzący zwalczają opozycję polityczną i niezależne media – niekiedy zupełnie zakazują ich działalności. Zwykle podporządkowują też sobie sądy. • Do umocnienia swojej władzy rządzący często wykorzystują policję i wojsko, które np. tłumią protesty i inne przejawy niezadowolenia społecznego. • Prawa i wolności obywatelskie są ograniczane. Zazwyczaj jednak rządzący nie ingerują nadmiernie w życie prywatne i działalność ekonomiczną.	• Rządzący dążą do przejęcia kontroli nad aktywnością obywateli we wszystkich sferach życia. Starają się też narzucić im jeden sposób postrzegania rzeczywistości, zgodny z oficjalną ideologią państwową. • Na czele państwa stoi przywódca, który jest obiektem kultu. Funkcjonuje **partia rządząca**, której podporządkowane są wszystkie inne organizacje i instytucje. • Nie istnieją mechanizmy kontroli władzy. Tworzenie partii opozycyjnych jest zakazane. Wszystkie media są podporządkowane rządzącym i służą przekazywaniu **propagandy**. • Ważnym narzędziem sprawowania władzy jest **terror**. Aparat przymusu (np. tajna policja) szpieguje obywateli i zwalcza wszelkie przejawy sprzeciwu. Na dużą skalę łamane są elementarne prawa jednostki.
Przykłady państw: wszystkie kraje Unii Europejskiej, Kanada, USA, Brazylia, Japonia, Indie	Przykłady państw: Białoruś, Rosja, Chiny (Chińska Republika Ludowa), Iran, Wenezuela	Przykłady państw: Korea Północna (Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna), Erytrea (w przeszłości także Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, III Rzesza)

Republika – państwo, w którym głowa państwa (zwykle prezydent) jest wybierana na określony czas (kadencję).

Monarchia – państwo, na którego czele stoi monarcha sprawujący dożywotnio władzę, zwykle uzyskaną w drodze dziedziczenia.

Czy wiesz, że...

Badacze wyróżniają także tzw. **reżimy hybrydowe**. W ten sposób określa się państwa, których ustroje posiadają cechy właściwe dla demokracji i reżimów autorytarnych, lecz trudno wskazać, które z nich przeważają. Takie ustroje nazywa się czasem niepełnymi demokracjami albo reżimami półautorytarnymi.

Propaganda – działania mające na celu wpojenie społeczeństwu określonych przekonań i nakłonienie go do zachowań oczekiwanych przez rządzących lub konkretne partie polityczne. Nadawcy przekazów propagandowych bardzo często posługują się manipulacją i nieprawdziwymi informacjami.

Twoja kolej!

Poszukaj w internecie informacji o jednym ze współczesnych państw niedemokratycznych. Podaj przykłady działań jego władz, które potwierdzają, że funkcjonuje w nim reżim autorytarny lub totalitarny.

Reżim polityczny w okresie Polski Ludowej

Po II wojnie światowej władzę w kraju przejęli komuniści. W pierwszej dekadzie Polski Ludowej zbudowali oni system, który miał wiele cech totalitaryzmu. W jego ramach m.in.:

- zlikwidowano opozycję polityczną – partią rządzącą początkowo była komunistyczna Polska Partia Robotnicza, a od 1948 r. – **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza** (PZPR);
- formalnie istniała struktura organów państwa (rząd, sejm) o określonych kompetencjach, jednak pełnia władzy należała do kierownictwa partii rządzącej (zob. przykład);
- na masową skalę stosowano terror i represje – prześladowano działaczy niepodległościowych (wielu z nich skazano na śmierć), a także osoby podejrzewane o wrogość wobec ustroju komunistycznego;
- państwo przejęło na własność przemysł, zaczęto realizować model **gospodarki centralnie planowanej**;
- wprowadzono **cenzurę** (kontrolę treści publikowanych w mediach) i zlikwidowano niezależną prasę;
- systematycznie wpajano społeczeństwu **ideologię komunistyczną** za pomocą propagandy i **indoktrynacji**, np. w szkołach, za pośrednictwem mediów, w sztuce.

System totalitarny z niewielkimi zmianami funkcjonował do 1956 r. W czerwcu tego roku w Poznaniu doszło do masowych protestów robotniczych (tzw. poznański Czerwiec). Ich konsekwencją były zmiany na szczytach władzy. Nastąpiła także pewna liberalizacja ustroju, m.in. zwiększono zakres swobód obywatelskich, ograniczono cenzurę i komunistyczną propagandę. Zrezygnowano także ze stosowania terroru na dużą skalę. Represje dotykały odtąd przede wszystkim osoby zaangażowane w działalność opozycyjną, które skazywano na kary więzienia, usuwano z uczelni czy pozbawiano możliwości wykonywania zawodu.

Badacze często określają system PRL po 1956 r. jako posttotalitarny autorytaryzm. Niemniej jednak rządzący nadal oczekiwali od obywateli bezwzględnego posłuszeństwa, a powtarzające się co pewien czas protesty brutalnie tłumiono (np. w 1970 r. na Wybrzeżu). Dlatego wielu historyków wskazuje, że także po 1956 r. system komunistyczny zachował pewne cechy totalitarne.

Indoktrynacja – długotrwałe działania polegające na przekazywaniu informacji tak dobranych, sformułowanych i zmanipulowanych, aby odbiorcy uznali określony pogląd za niepodważalną prawdę. Indoktrynacja jest realizowana np. w przekazach propagandowych.

Czy wiesz, że...

W okresie PRL oprócz PZPR legalnie działały jeszcze dwa inne ugrupowania polityczne: **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe** i **Stronnictwo Demokratyczne**. Co prawda miały one swoją reprezentację w Sejmie, jednak były całkowicie podporządkowane partii komunistycznej.

Gospodarka centralnie planowana – system gospodarczy, w którym decyzje dotyczące inwestycji, produkcji oraz podziału dóbr są podejmowane przez władze centralne.

Przykład

Konstytucja PRL

Od 1952 r. ustrój państwa formalnie regulowała *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Zgodnie z jej przepisami najwyższym organem władzy w państwie był Sejm PRL. Do jego zadań należało uchwalanie ustaw, a także wybieranie członków dwóch pozostałych naczelnych organów władzy: Rady Państwa, czyli kolegialnej głowy państwa, oraz Rady Ministrów z premierem na czele, pełniącej funkcje wykonawcze i zarządzające. Dokument gwarantował również obywatelom szeroki zakres praw i wolności (np. wolność słowa, zgromadzeń). Jednak w rzeczywistości postanowienia te nie były realizowane.

W okresie PRL konstytucję kilkukrotnie znowelizowano. Jedną z najważniejszych zmian wprowadzono w 1976 r., gdy dodano przepisy o umacnianiu przyjaźni i współpracy ze Związkiem Sowieckim oraz o przewodniej roli PZPR w państwie.

Plakat propagandowy z okresu PRL, na którym PZPR (Partia) została przedstawiona jako sternik państwa.

To budzi kontrowersje

PRL – totalitaryzm czy autorytaryzm?

[...] *Gdy w styczniu 1944 r. Armia Czerwona przekraczała przedwojenną granicę polską, nadchodziła już jako „sojusznik naszych sojuszników". Jednak na polskich Kresach, dławionych okupacją w latach 1939–1941, nikt nie miał złudzeń, że ze wschodu nadchodzi wróg. Cóż z tego, że przegania Niemców, skoro w miejsce totalitaryzmu brunatnego przynosi totalitaryzm czerwony. 45 lat komunizmu zmieniło nas, być może bardziej niż 123 lata zaborów. Dopełniło wyniszczenia, jakiego doświadczyliśmy przez sześć lat brutalnej, wojennej okupacji.* [...] *Polska „ludowa" stała się jednym z trybików sowieckiej machiny imperialnej. A kolejni komunistyczni przywódcy, utrzymując ją w zależności od Moskwy, sprzeniewierzali się polskiemu interesowi narodowemu, realizując sowiecki interes imperialny. Olbrzymia część polskiego społeczeństwa zaadaptowała się do nowych warunków. Część – korzystając z przywilejów, jakie dawała władza – afirmowała komunistyczny system zniewolenia. Masowy opór był naszym doświadczeniem w okresie tuż po przejściu Armii Czerwonej. Zróżnicowany – jawny i konspiracyjny, polityczny i zbrojny. Został on jednak krwawo stłumiony, pochłaniając dziesiątki tysięcy ofiar ginących w walce, mordowanych skrytobójczo, zakatowanych w aresztach, więzieniach i obozach, ale także zsyłanych w głąb* ***ZSRS****. Kolejne społeczne przebudzenia w 1956, 1968, 1970 i 1976 roku przynosiły krótkie hausty wolności. Zmianę dał dopiero Sierpień 1980 i następująca w jego efekcie rewolucja Solidarności. Brutalnie stłumiona wprowadzeniem stanu wojennego, który na kilka lat zgasił budzącą się z początkiem lat 80. nadzieję, że może być inaczej.*

Źródło: F. Musiał, *Pół wieku – dwie niewole* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

[...] *Pojawia się pytanie, czy w PRL mieliśmy do czynienia z władzą o charakterze totalitarnym. Jeśli tak, to najwięcej cech totalitarnych przejawiała władza w pierwszych latach funkcjonowania Polski „Ludowej", czyli w okresie 1944–1956. Jednak nawet wówczas* [...] *system nie miał „charakteru całkowitego"* [...].

[...] [Po 1956 r.] *istniał ten sam system prawny i polityczny, w minimalnie bardziej demokratyczny sposób wybierano Sejm, który wbrew zapisom konstytucji nie był najwyższym organem władzy państwowej. Podobnie słaba była pozycja rządu i Rady Państwa. Najwyższym organem władzy było Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.* [...] *Zniknęło jednak absolutne bezprawie z czasów stalinizmu. Polska nie była krajem bez więźniów politycznych, ale było ich stosunkowo niewielu. Jeśli ktoś otwarcie nie występował przeciwko rządzącej elicie, to nie groziło mu więzienie. Był nim zagrożony tylko wtedy, gdy na temat władzy wyrażał się w sposób krytyczny – publicznie. To ogromna różnica w porównaniu z sytuacją przed rokiem 1956.* [...] *nastąpiła również znacząca zmiana generacyjna. Stopniowo ze struktur aparatu bezpieczeństwa znikali przedwojenni komuniści* [...]. *Ich wspólną cechą był na ogół brak wykształcenia i bardzo prymitywny sposób bycia. Ich miejsce zajmowali absolwenci szkół wyższych, którzy nie mieli problemów z napisaniem po polsku notatki służbowej. Rzeczywistość pozostała siermiężna, ale stała się nieco bardziej kolorowa. Pod rządami Gomułki tolerowano jazz i rock and roll, czego świadectwem jest imponująca lista amerykańskich, brytyjskich i francuskich zespołów, piosenkarek i piosenkarzy, którzy występowali w PRL w latach 60. Ta zmiana dotyczy wielu innych sfer kultury mimo całej przaśności, ubóstwa materialnego i odcięcia od wielu elementów rzeczywistości za żelazną kurtyną.*

Źródło: *Prof. Jerzy Eisler: kwestia totalności władzy w PRL jest do dziś przedmiotem sporów* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Na podstawie tekstów źródłowych sformułuj argument i kontrargument do następującej tezy: *Polska Ludowa przez cały okres swojego istnienia była państwem totalitarnym*.

ZSRS – Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich, Związek Sowiecki, państwo komunistyczne istniejące w latach 1922–1991. W języku polskim określa się je także jako „Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich" („Związek Radziecki"), czyli ZSRR. Ta druga nazwa została utworzona z wykorzystaniem polskiego słownictwa (przymiotnik „radziecki" pochodzi od rzeczownika „rada"). W publikacjach naukowych i podręcznikach do historii często używa się jednak skrótowca „ZSRS" i nazwy „Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich", nawiązujących do rosyjskiego słowa *совет* [czyt.: sowiet], oznaczającego „radę".

Reżimy autokratyczne a społeczeństwo

Systemy niedemokratyczne różnią się między sobą np. skalą ograniczenia swobód obywatelskich. W związku z tym w poszczególnych państwach autokratycznych życie publiczne i społeczne może wyglądać inaczej.

Często wskazuje się, że ustroje autokratyczne promują postawy antydemokratyczne, skrajny nacjonalizm, uprzedzenia względem mniejszości, a także podsycają konflikty między różnymi częściami społeczeństwa. Nie jest to jednak regułą. Trudno również ocenić wpływ reżimów niedemokratycznych na gospodarkę. Niektóre autokracje odnoszą sukcesy ekonomiczne (np. Chiny, Singapur).

Niewątpliwie jednak zakres praw i wolności obywatelskich w państwach autorytarnych jest znacznie węższy niż w państwach demokratycznych. Obywatele rządzeni autokratycznie mają znacznie mniejsze możliwości wpływania na decyzje władz, a ich dostęp do informacji jest w mniejszym lub większym stopniu ograniczany. Szczególnie niebezpieczny jest brak mechanizmów kontrolowania władzy (np. niezależnego sądownictwa), obywatele są bowiem narażeni na nadużycia ze strony rządzących, których nie ograniczają żadne przepisy ani instytucje.

Przykład

Życie obywatela w PRL

Konsekwencje polityczne

- Głosuję w wyborach, jednak zdecydowana większość miejsc w parlamencie zawsze przypada osobom związanym z PZPR.
- Nie mam możliwości przystąpienia do partii, która głosiłaby inne poglądy i postulaty niż rządzący.
- Nie mogę uczestniczyć w pokojowych protestach politycznych.
- Za działalność opozycyjną mogą mnie aresztować, usunąć z uczelni lub zwolnić z zakładu pracy. Nie mogę liczyć na uczciwy proces sądowy.

Konsekwencje społeczne i obyczajowe

- Nie mam możliwości swobodnego podróżowania po świecie – w zasadzie mogę się wybrać tylko do innego państwa bloku wschodniego.
- Jeśli wyrażam się krytycznie o rządzących, muszę się liczyć z tym, że ktoś doniesie o tym władzom.
- Wiem, że specjalny urząd sprawdził, czy oficjalnie dostępne muzyka, książki, gazety i filmy nie zawierają treści niezgodnych z polityką państwa i z oficjalną propagandą.
- Jeśli idę do urzędu, to muszę liczyć się z tym, że szybkie i bezproblemowe załatwienie sprawy będzie wymagało wręczenia łapówki.

Władze PRL starały się stwarzać wrażenie, że społeczeństwo popiera ich działania i ustrój. Służyć temu miały m.in. manifestacje (tzw. pochody) organizowane z okazji Święta Pracy (1 maja).

W latach 80. XX w. wyjątkowym wydarzeniem na tle rzeczywistości PRL był festiwal muzyczny w Jarocinie, podczas którego panowała dość duża swoboda wypowiedzi.

Czy wiesz, że...

W PRL regularnie odbywały się wybory do Sejmu. Jednak obywatele mogli w nich głosować tylko na kandydatów z jednej listy, zgłoszonej przez władze. Znajdowali się na niej politycy PZPR oraz przedstawiciele innych ugrupowań i organizacji powiązanych z rządzącymi komunistami. Dodatkowo liczba miejsc w Sejmie przypadająca poszczególnym stronnictwom była z góry ustalona.

Konsekwencje ekonomiczne

- W sklepach brakuje towarów. Aby kupić podstawowe produkty, często muszę stać w długich kolejkach.
- Nie grozi mi bezrobocie – państwo zapewnia mi pracę, jednak aby awansować, muszę zapisać się do PZPR.
- Prowadzenie prywatnej działalności gospodarczej jest bardzo utrudnione. Muszą się na to zgodzić władze i mogę otworzyć co najwyżej małe przedsiębiorstwo (np. zakład rzemieślniczy, sklep).

Aby ograniczyć skalę niedoboru towarów, wprowadzano ich reglamentację. Obywatele otrzymywali kartki uprawniające do zakupu określonej ilości danego produktu.

Twoja kolej!

Porównaj życie codzienne Polaków w okresie PRL i w czasach współczesnych. Podaj trzy najważniejsze – z Twojego punktu widzenia – różnice.

W praktyce

Demokracja czy autokracja?

Jednoznaczne określenie, jaki reżim funkcjonuje w danym państwie, nie zawsze jest łatwe. Do rozstrzygnięcia tej kwestii można zastosować różne kryteria. Dla niektórych badaczy o tym, czy dane państwo jest demokracją, decydują regularnie odbywające się wolne wybory. Inni z kolei zwracają uwagę także na inne czynniki i umieszczają państwa w jakimś punkcie na osi, na której przeciwległych końcach znajdują się demokracja i pełna dyktatura. To drugie podejście jest charakterystyczne dla organizacji Freedom House [czyt.: fridom hałs], która bada poziom przestrzegania praw politycznych i swobód obywatelskich. Na podstawie uzyskanych danych przyznaje państwom punkty w skali od 1 (zupełny brak wolności) do 100 (najwyższy poziom wolności). Ocenę taką przeprowadza co roku, a jej wyniki publikuje w swoim serwisie internetowym.

Możemy także sami spróbować określić, jaki reżim funkcjonuje w danym państwie. Służą do tego specjalne testy przygotowywane przez badaczy. Jeden z nich zaprezentowano na schemacie obok.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym odróżniają się reżimy demokratyczne od reżimów autorytarnych i totalitarnych?
- Jakie cechy systemu politycznego PRL sprzed 1956 r. świadczyły o tym, że w kraju panował wówczas reżim totalitarny?
- Na czym polegały zmiany w systemie politycznym PRL, które nastąpiły w 1956 r.?
- Jaki wpływ na życie codzienne obywateli może mieć autokratyczny sposób sprawowania rządów?

2. Przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r.

Na tej lekcji:

• dowiesz się, w jakich okolicznościach upadł system komunistyczny w Polsce • poznasz najważniejsze etapy przemian demokratycznych po 1989 r. • dowiesz się, na czym polegała transformacja gospodarcza w pierwszych latach III RP • ocenisz znaczenie przemian zainicjowanych w 1989 r.

W 1989 r. w Polsce i w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej rozpoczęła się transformacja ustrojowa. Pogarszające się nastroje społeczne oraz kryzys systemu komunistycznego doprowadziły wówczas do głębokich przemian politycznych i gospodarczych. Choć obecnie korzystamy z osiągnięć, które przyniosły tamte przemiany, to pełne zrozumienie ich wpływu na współczesną Polskę wymaga przeanalizowania całego procesu transformacji.

Transformacja a demokratyzacja

Historia systemów politycznych pokazuje, że zmiana reżimu to naturalny proces, który zachodzi co jakiś czas w różnych państwach. W opisach przejścia od jednego ustroju do drugiego badacze często używają pojęcia **transformacji ustrojowej**, oznaczającego rozłożone w czasie wprowadzanie nowego systemu politycznego. Jednak efektem tych przeobrażeń nie zawsze jest ustanowienie demokracji. Dlatego jako **demokratyzację** określa się wyłącznie taką transformację, której rezultatem jest wdrożenie w kraju systemu demokratycznego. Zwykle poprzedza ją **liberalizacja** ustroju autokratycznego, która polega na osłabieniu pewnych jego najbardziej opresyjnych elementów.

Dzięki wprowadzeniu demokracji obywatele odzyskują realny wpływ na podejmowane decyzje polityczne oraz możliwość kontrolowania rządzących. Zmiana zasad ustrojowych prowadzi również do przeobrażeń społecznych i gospodarczych.

Jakie czynniki sprzyjają demokratyzacji?

Pewne czynniki zwiększają szanse na pojawienie się demokratycznych zmian. Należą do nich: kryzysy gospodarcze, zmiany sytuacji międzynarodowej, wzrost poziomu życia i wykształcenia społeczeństwa oraz spadek poparcia dla rządów autorytarnych. W Polsce Ludowej kluczowe w tym kontekście były:

- **problemy gospodarcze** – gospodarka centralnie planowana nie zaspokajała potrzeb społeczeństwa, a poziom życia obywateli odbiegał od zachodnich standardów;
- **demokratyczne tradycje** – sprzyjały one wyborowi demokratycznej formy ustroju, ponieważ społeczeństwo upatrywało w nim nadziei na pozytywne zmiany;
- **nastroje społeczne** – w Polsce narastało niezadowolenie z wadliwego funkcjonowania komunistycznego systemu politycznego i gospodarczego;
- **sytuacja międzynarodowa** – rozpoczęta w połowie lat 80. XX w. liberalizacja systemu politycznego w ZSRS wywołała podobne tendencje w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej;
- **sukces demokracji zachodnich** – Polacy postrzegali demokrację jako rozwiązanie, które sprawdziło się w innych krajach.

Kryzys systemu komunistycznego w Polsce

W okresie PRL kilkukrotnie dochodziło do masowych protestów przeciwko władzy. Były to wybuchy niezadowolenia społecznego będące reakcją Polaków na pogarszającą się sytuację ekonomiczną i brak swobód obywatelskich. Do końca lat 70. XX w. wszystkie wystąpienia obywateli były tłumione przez władze – niektóre z nich bardzo krwawo (zob. przykład).

Przełomowe okazały się strajki, które wybuchły latem 1980 r. i ogarnęły cały kraj. Skala protestów zmusiła wówczas rządzących do ustępstw. Zawarto tzw. porozumienia sierpniowe, w których komuniści zgodzili się zrealizować postulaty robotników. Powstał **Niezależy Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”**, który był głównym ośrodkiem opozycji przeciw komunistycznym rządom.

Sukces strajków sierpniowych rozbudził w społeczeństwie nadzieje na zmiany. Jednak w grudniu 1981 r. władze wprowadziły stan wojenny, czyli specjalne środki bezpieczeństwa i ograniczenia praw obywateli, które miały stłumić opór społeczny. Solidarność została zdelegalizowana, a wielu jej działaczy na pewien czas aresztowano. Rządzący mieli jednak świadomość, że nastawienie społeczeństwa jest coraz bardziej wrogie, także z powodu trudnej sytuacji gospodarczej utrzymującej się przez całe lata 80.

Od połowy tej dekady w ZSRS zaczęto wprowadzać zmiany liberalizujące system polityczny. W tej sytuacji polscy komuniści zaczęli rozważać zawarcie z opozycją porozumienia, które uspokoiłoby nastroje i umocniło ich pozycję. Dążenia te nasiliły się po kolejnej fali strajków, które wybuchły wiosną 1988 r. Późnym latem tego roku przedstawiciele PZPR rozpoczęli wstępne negocjacje z przywódcami Solidarności. Ich konsekwencją było zwołanie **obrad Okrągłego Stołu**, które zapoczątkowały proces demokratyzacji państwa.

Przykład

Protesty społeczne w PRL i ich upamiętnienie

Powszechnie znane są protesty, które wybuchły w największych miastach i były najbardziej tragiczne w skutkach. W 1956 r. w Poznaniu w starciach z wojskiem i milicją zginęło blisko 60 osób, natomiast w 1970 r. w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie – prawie 50. Do tragicznych wydarzeń doszło także po wprowadzeniu stanu wojennego. Przeciwko decyzji władz zaprotestowali górnicy z kopalni Wujek w Katowicach – w wyniku pacyfikacji przeprowadzonej przez wojsko i milicję zginęło 9 z nich. Do protestów dochodziło także w innych miastach, a nawet w mniejszych miejscowościach.
O wielu takich wydarzeniach przypominają dziś pomniki i pamiątkowe tablice.

Pomnik upamiętniający ofiary protestów w 1970 r. w Gdańsku

Twoja kolej!

Dowiedz się, czy w Twojej miejscowości, gminie lub powiecie są miejsca upamiętniające protesty społeczne z okresu PRL albo ofiary reżimu komunistycznego. Poszukaj informacji na temat upamiętnionych wydarzeń lub osób.

Czy wiesz, że...

Okres między podpisaniem porozumień sierpniowych a wprowadzeniem stanu wojennego jest nazywany **karnawałem Solidarności**. Na mocy tych porozumień nastąpiło znaczne poszerzenie swobód obywatelskich. Do Solidarności przystąpiło ok. 10 mln osób, powstawały niezależne od władz media i organizacje, mogły się odbywać strajki i protesty.

Demokratyzacja systemu politycznego w Polsce: najważniejsze wydarzenia

1989

4 i 18 VI 1989 r.

Wybory do Sejmu i Senatu (tzw. wybory czerwcowe)

Zakończyły się sukcesem Solidarności, która zdobyła wszystkie mandaty w Sejmie niezagwarantowane dla strony rządowej i aż 99 ze 100 mandatów w Senacie.

6 II–5 IV 1989 r.

Obrady Okrągłego Stołu

Były to rozmowy przedstawicieli strony rządowej i opozycji solidarnościowej. Głównym rezultatem tych negocjacji było ogłoszenie wyborów parlamentarnych z udziałem opozycji. Wybory do Senatu miały być całkowicie wolne, natomiast w Sejmie 65% miejsc zagwarantowano członkom PZPR i jej partii sojuszniczych.

1990

24 VIII 1989 r.

Powołanie przez Sejm na premiera Tadeusza Mazowieckiego

Ten działacz opozycji został pierwszym po II wojnie światowej niekomunistycznym szefem rządu w Polsce. Jego wybór był możliwy dzięki temu, że Solidarność pozyskała do współpracy dotychczasowych sojuszników PZPR: ZSL i SD.

29 XII 1989 r.

Sejm znowelizował *Konstytucję PRL*

- Zmieniono nazwę państwa na *Rzeczpospolita Polska* i zmodyfikowano jego godło – orzeł odzyskał koronę.
- Wprowadzono demokratyczne zasady ustrojowe: suwerenności narodu, pluralizmu politycznego i państwa prawa (będzie o nich mowa na s. 169).

1991

1992

25 XI i 9 XII 1990 r.

Pierwsze powszechne i wolne wybory prezydenckie

Zwyciężył w nich przywódca Solidarności – Lech Wałęsa. Zastąpił on na tym stanowisku Wojciecha Jaruzelskiego, byłego przywódcę PRL, wybranego na prezydenta przez Zgromadzenie Narodowe w lipcu 1989 r.

27 X 1991 r.

Pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne

Większość mandatów zdobyły ugrupowania wywodzące się z dawnej opozycji solidarnościowej.

1993

17 X 1992 r.

Uchwalenie tzw. małej konstytucji

Jej przepisy porządkowały podstawowe kwestie ustrojowe, m.in. wprowadzały zasadę trójpodziału władzy.

1997

2 IV 1997 r.

Uchwalenie *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*

Wydarzenie to uznaje się za zwieńczenie procesu przemian demokratycznych. Konstytucja została zatwierdzona przez naród w referendum.

Transformacja gospodarcza

Oprócz przemian ustrojowych rozpoczęto przebudowę systemu ekonomicznego. Polska gospodarka od dłuższego czasu miała problem z zaspokojeniem podstawowych potrzeb społeczeństwa. Trudności wzmagała narastająca **inflacja**. Reformatorzy solidarnościowi uznali, że należy zrezygnować z modelu gospodarki centralnie planowanej i zastąpić ją nowoczesną **gospodarką rynkową**.

Za wdrażanie zmian ekonomicznych odpowiadał Leszek Balcerowicz, wicepremier i minister finansów w rządzie Tadeusza Mazowieckiego. Jego program reform, znany jako **plan Balcerowicza,** zaczęto realizować 1 stycznia 1990 r. Obejmował on m.in.:

- likwidację systemu centralnego zarządzania gospodarką,
- ograniczenie wydatków z budżetu (m.in. przestano dotować firmy państwowe),
- reformę podatkową (m.in. wprowadzenie nowych podatków i podniesienie stawek już istniejących),
- rozpoczęcie prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych,
- otwarcie rynku na napływ towarów i inwestycji z zagranicy,
- ograniczenie wzrostu wynagrodzeń (aby zdławić inflację),
- zniesienie ograniczeń w handlu ziemią i budynkami.

Inflacja – wzrost cen towarów i usług, który prowadzi do spadku siły nabywczej pieniądza.

Dlaczego plan Balcerowicza jest krytykowany?

Dzięki reformom udało się ograniczyć inflację. Zwiększyła się również dostępność produktów konsumpcyjnych, a w Polsce swoje oddziały zaczęły otwierać zagraniczne firmy. Jednak zmiany spowodowały także upadek wielu nierentownych przedsiębiorstw państwowych, czego rezultatem było wysokie bezrobocie. W konsekwencji spadł poziom życia dużej części społeczeństwa, a wiele osób popadło w skrajne ubóstwo.

Realizacja planu Balcerowicza budzi kontrowersje wśród historyków i ekonomistów – do dziś uczestnicy debaty publicznej spierają się o to, czy transformację gospodarki można było przeprowadzić w sposób mniej bolesny dla społeczeństwa.

Jak określił(a)by Pan(i) swój stosunek do programu Balcerowicza?

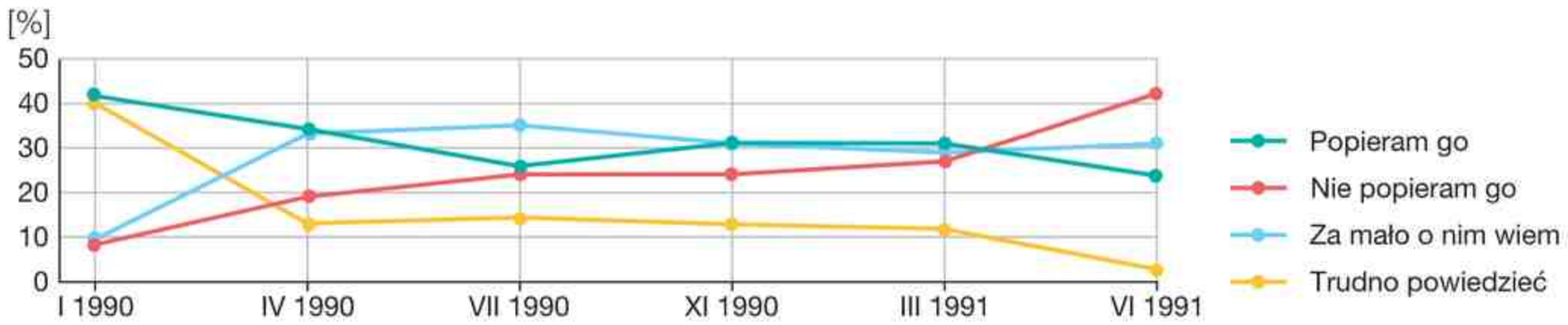

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Czy wiesz, że...

Jednym z największych problemów społecznych w okresie transformacji gospodarczej było wysokie bezrobocie. W 1991 r. jego poziom przekroczył 11%, a w 1993 r. – 16%. Dla porównania: bezrobocie pod koniec 2024 r. wynosiło ok. 5%.

Twoja kolej!

- Na podstawie zaprezentowanych wyżej wyników badań opinii publicznej opisz, jak zmieniało się nastawienie respondentów do planu Balcerowicza w kolejnych miesiącach jego realizacji.
- Rozważ, jakie czynniki mogły wpłynąć na zmiany wyników badań przedstawione na wykresie.

To budzi kontrowersje

Spory wokół transformacji gospodarczej

PAP: *Czy na transformację ustrojową w Polsce można patrzeć w kategoriach westernu?*

dr Michał Przeperski: *Jak najbardziej! Dla wielu Polaków transformacja rozpoczęła się wraz z wyborami z 4 czerwca 1989 r., a te z kolei kojarzą się przecież ze słynnym plakatem z postacią szeryfa z westernu „W samo południe". [...]. Mieliśmy do czynienia z przemocą symboliczną – doświadczyli jej ci, którym zamknięto miejsca pracy: fabryki czy Państwowe Gospodarstwa Rolne. Powszechna była również i ta fizyczna – napady, rabunki i wymuszenia były codziennością polskich ulic tamtego czasu.*

[...] *Czy robotnicy zlikwidowanych fabryk, którzy niewątpliwie stali się ofiarami, z automatu są dobrymi bohaterami? Myślę, że nie. Czy osoby wprowadzające zmiany – minister finansów Leszek Balcerowicz i jego współpracownicy, a na niższym poziomie menedżerowie firm – są dobrzy czy źli? Inaczej na to patrzy ktoś, kto jest po stronie „zwycięzców transformacji" lub jest zwolennikiem neoliberalnego patrzenia na gospodarkę.* [...] *Ale inaczej patrzą na to ci, którzy na przełomie lat 80. i 90. stracili czy to status materialny, czy symboliczny.*

[...] *Na przełomie lat 80. i 90. szeryfa w tej opowieści brakuje, choć taką rolę powinno odegrać państwo. Transformacja jest bowiem również historią abdykacji państwa oraz jego elit przed obowiązkami, które do tamtego momentu wydawały się oczywiste. Do końca lat 80. uważano bowiem, że państwo powinno pełnić wobec obywateli funkcje opiekuńcze – z dzisiejszej perspektywy powiedzielibyśmy nawet, że bardzo mocno opiekuńcze – czyli zapewnić im pracę, która w PRL była obowiązkowa, a także dostęp do usług publicznych czy rozbudowanego wsparcia socjalnego.* [...] *W momencie zachodzących zmian państwo zaczyna się nagle wycofywać. Nie stać go już na rozbudowany socjal.*

Źródło: *Transformacja w Polsce była jak western*, wywiad PAP z dr Michałem Przeperskim (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Plakat wyborczy Solidarności z 1989 r., o którym jest mowa w tekście.

Początek 2020 r. to symboliczna 30. rocznica początku realizacji planu Balcerowicza, a szerzej patrząc – początku transformacji ustrojowej w Polsce. Dziś, po 30 latach, możemy się cieszyć z dobrodziejstw wolnego rynku, wyższego poziomu życia, nieograniczonych możliwości tego, co i jak chcemy robić. [...] *Plan Balcerowicza, czyli pakiet dziesięciu ustaw, miał ugasić też pożar w gospodarce. Priorytetem było powstrzymanie narastającej hiperinflacji i szybkie uzupełnienie niedoboru towarów.* [...] *Część zaś ustaw stanowiła fundament głębokich zmian strukturalnych, takich jak zniesienie gwarancji działania wszystkich przedsiębiorstw państwowych, także tych nierentownych, i dopuszczenie możliwości ich bankructwa, z takimi konsekwencjami, jak masowe zwolnienia i bezrobocie.*

[...] – *Większość osób ocenia sytuację przez pryzmat własnych kłopotów i trudności. A że w czasie transformacji pojawiły się określone koszty społeczne, to i ocena planu Balcerowicza często nie jest najlepsza – zauważa prof. Marian Noga, były członek Rady Polityki Pieniężnej. – Moim zdaniem rzeczywiście zabrakło w nim dobrze policzonych kosztów, np. likwidacji PGR* [państwowych gospodarstw rolnych] [...]. *I nie zabezpieczono środków na pokrycie tych kosztów – dodaje. Mimo to prof. Noga podkreśla, że jako odpowiedź na ówczesne problemy plan Balcerowicza był dobry.*

Źródło: A. Cieślak-Wróblewska, *30 lat wolnego rynku. Dobry plan w odpowiedzi na złe czasy* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Na podstawie przytoczonych tekstów określ, czy zgadzasz się z twierdzeniem, że w latach 90. XX w. ocena zachodzących przemian zależała od przynależności do konkretnej grupy społecznej. Uzasadnij swoje stanowisko.

Skutki przemian politycznych i gospodarczych

Jednym z najważniejszych skutków transformacji było wprowadzenie **ustroju demokratycznego** wzorowanego na rozwiązaniach zachodnich. System organów państwa ukształtowano zgodnie z zasadą trójpodziału władzy, a obywatele uzyskali prawa polityczne pozwalające im wpływać na sprawy publiczne, m.in. uczestniczyć w wolnych wyborach. *Konstytucja RP* zapewnia także ochronę praw osobistych, potwierdzających autonomię jednostki w decydowaniu o własnym losie (m.in. wolność słowa, wyznania, prawo do prywatności, prawo własności).

Pierwsze lata przemian gospodarczych były dla części społeczeństwa okresem bardzo trudnym. Jednak po pewnym czasie sytuacja ekonomiczna zaczęła się poprawiać: stopniowo rosły wynagrodzenia i poziom życia obywateli. Znacznie zmalało również bezrobocie. Transformacja gospodarki sprawiła, że w społeczeństwie zwiększył się odsetek pracowników umysłowych i przedsiębiorców, co było efektem wprowadzenia mechanizmów rynkowych. Zwiększyły się także **nierówności majątkowe**, gdyż najszybciej rosły dochody właścicieli firm i pracowników z wysokimi kwalifikacjami, szczególnie na kierowniczych stanowiskach.

W następstwie transformacji w polskim społeczeństwie zaczęły występować zjawiska typowe dla społeczeństw zachodnich. Zmienił się system wartości Polaków, m.in. zaczęli przywiązywać większą wagę do aktywności zawodowej, spadł poziom religijności. Również polska demografia zmieniła się na wzór krajów rozwiniętych, co objawia się niskim poziomem dzietności i rosnącym odsetkiem emerytów w społeczeństwie.

Twoja kolej!

Przeprowadźcie w klasie dyskusję na temat politycznych, ekonomicznych i społecznych skutków przemian ustrojowych. Oceńcie, które konsekwencje transformacji są, Waszym zdaniem, pozytywne, a które – negatywne.

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Przeprowadź wywiad z osobą, która żyła w okresie przemian politycznych i ekonomicznych w latach 90. XX w. Zapytaj ją m.in. o to, jak postrzegała dokonujące się zmiany, jakie są jej osobiste doświadczenia z pierwszych lat III RP oraz jak ocenia tamte wydarzenia z dzisiejszej perspektywy. Napisz krótkie podsumowanie wywiadu – uwzględnij najciekawsze i najbardziej zaskakujące informacje.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi przeprowadzania wywiadu.
→ zob. s. 25–26

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie były przyczyny upadku systemu komunistycznego w Polsce?
- Jakie wydarzenie zapoczątkowało demokratyzację systemu politycznego w Polsce? Na czym polegały kolejne etapy tego procesu?
- Jakie były główne założenia i cele planu Balcerowicza?
- Dlaczego reformy gospodarcze z początku lat 90. XX w. do dziś są przedmiotem sporów?

Czy wiesz, że...

W okresie przemian ustrojowych sytuacja polityczna w Polsce była niestabilna. Przejawiało się to m.in. w częstych zmianach ekip rządzących. W latach 1990–1995 stanowisko premiera sprawowało aż pięć osób.

3. Demokratyczne państwo prawa

Na tej lekcji:

• dowiesz się, jakie są założenia koncepcji demokratycznego państwa prawa • poznasz przepisy *Konstytucji RP*, które świadczą o tym, że ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na tych założeniach • dowiesz się, czym różnią się między sobą poszczególne typy demokracji • poznasz korzyści, które wynikają dla obywateli z realizacji zasad demokratycznego państwa prawa

Można się spotkać z opinią, że warunkiem istnienia demokracji są regularnie odbywające się wolne wybory, w których obywatele ustalają skład organów władzy. Jednak aby taki ustrój mógł funkcjonować, musi działać także wiele innych rozwiązań organizujących życie publiczne. Przyjrzyjmy się, w jakiej formie wdrożono te rozwiązania w Polsce.

Czym jest demokratyczne państwo prawa?

Konstytucja RP
art. 2

Zgodnie z *Konstytucją RP*: *Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym*. Żeby lepiej zrozumieć znaczenie przywołanego przepisu, trzeba rozważyć znaczenie występujących w nim terminów.

- **Demokracja**. Jak już wiemy, jest to typ ustroju, w którym władza pochodzi od obywateli i jest sprawowana przez osoby wybrane w wolnych wyborach. Pomiędzy elekcjami obywatele dysponują instrumentami wpływu na rządzących.
- **Państwo prawa (prawne)**. To koncepcja, według której to prawo powinno pełnić nadrzędną funkcję w systemie politycznym. Założenie to dobrze podsumowują słowa Arystotelesa, zgodnie z którymi w państwie prawnym *nie dopuszczamy do władzy jednostki, lecz prawo*. W konsekwencji organy państwowe działają jedynie w zakresie ustalonym w przepisach, a obywatele mogą czynić wszystko to, czego przepisy nie zakazują.

Dlaczego demokracja powinna być powiązana z rządami prawa?

Demokracja i rządy prawa wydają się być ze sobą ściśle powiązane, jednak ich bliska relacja nie jest oczywista. Możliwe jest istnienie rządów prawa bez demokracji. Czy jednak demokracja może funkcjonować bez rządów prawa? Teoretycznie tak, jednak w praktyce byłoby to trudne. W systemie demokratycznym kluczowa jest bowiem **aktywność polityczna** obywateli. Aby mogli oni podejmować ją bez obaw, muszą mieć gwarancję, że nie spotkają ich represje za strony rządzących (np. gdy będą krytykować ich politykę).

Demokratyczne państwo musi również zapewniać **pluralizm**, co oznacza z jednej strony poszanowanie odmiennych poglądów, a z drugiej strony możliwość funkcjonowania partii politycznych i innych organizacji wyrażających poglądy i interesy różnych części społeczeństwa. Te swobody demokratyczne są gwarantowane najskuteczniej właśnie przez prawo. Szczególną rolę odgrywa najwyższy akt prawny, czyli **konstytucja**, która określa zasady funkcjonowania państwa i jego organów oraz zapewnia obywatelom szeroki zakres praw i wolności (np. wolność słowa, sumienia, zrzeszania się itp.).

Równie ważne co same regulacje prawne są instytucje stojące na straży ich przestrzegania. Szczególną rolę w tym zakresie odgrywają **sądy**, do których obywatele mogą się zwracać w sytuacji, gdy gwarantowane im przez prawo swobody i uprawnienia zostały naruszone przez organy władzy publicznej.

Czy wiesz, że...

Na świecie istnieją systemy, które realizują zasadę państwa prawa, lecz nie są demokratyczne. Przykładem jest Singapur, którego reżim bywa określany jako autorytarny legalizm. W państwie tym skrupulatnie przestrzega się przyjętych zasad prawnych (często surowych), lecz obok tego ograniczana jest wolność słowa (np. funkcjonuje cenzura internetu) oraz swoboda działalności opozycji.

Polska jako demokratyczne państwo prawa

Aby dany kraj spełniał kryteria demokratycznego państwa prawnego, jego ustrój musi się opierać na pewnych zasadach. W poniższej tabeli przedstawiono te reguły, a także odnoszące się do nich przepisy *Konstytucji RP*. Wynika z nich, że twórcy ustawy zasadniczej w taki sposób zaprojektowali ustrój Rzeczypospolitej Polskiej, aby mogła ona funkcjonować zgodnie z demokratycznymi regułami i na podstawie prawa.

Demokratyczne państwo prawa w świetle *Konstytucji RP*

Zasada suwerenności ludu (narodu)	*Art. 4. 1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.*
Zasada podziału i równowagi władz	*Art. 10. 1. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.* *2. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.*
Zasada pluralizmu politycznego	*Art. 11. 1. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.*
Zasada wolności i równości wobec prawa	*Art. 31. 1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.* *2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.* *Art. 32. 1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.*
Zasada legalizmu	*Art. 7. Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.*
Zasada konstytucjonalizmu	*Art. 8. 1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.*
Prawo do sądu	*Art. 45. 1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.*
Zasada odpowiedzialności państwa za błędne działania organów władzy	*Art. 77. 1. Każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej.* *2. Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw.*

Twoja kolej!

- Wyjaśnij, jakie znaczenie ma działalność sądów dla prawidłowego funkcjonowania demokratycznego państwa prawa.
- Zgodnie z art. 173 *Konstytucji RP* sądy i trybunały tworzą władzę niezależną od innych władz. Wyjaśnij, dlaczego twórcy ustawy zasadniczej przyznali tym organom taki status.

Czy wiesz, że...

Z zasady konstytucjonalizmu wynika, że przepisy wszystkich innych aktów prawnych wydawanych przez organy władzy (np. ustaw, rozporządzeń) muszą być zgodne z postanowieniami ustawy zasadniczej. Jeśli tak nie jest, dany akt prawny może zostać uchylony przez Trybunał Konstytucyjny.

Czy demokracja wszędzie działa tak samo?

Według badania przeprowadzanego co roku na zlecenie czasopisma „The Economist" [czyt.: di ekonomist] w 2023 r. na świecie funkcjonowały 74 państwa demokratyczne. Choć kraje te łączy ten sam rodzaj ustroju, to jednak ich systemy polityczne bardzo się między sobą różnią. Na przykład w USA prezydent ma znacznie większe uprawnienia niż w Polsce. Demokrację francuską wyróżnia przestrzeganie zasady świeckości, która zakazuje eksponowania jakichkolwiek symboli religijnych w budynkach użyteczności publicznej. Tymczasem istnieją państwa demokratyczne, w których wybrany związek wyznaniowy jest uznawany za Kościół państwowy (np. Kościół anglikański w Wielkiej Brytanii). Niektóre z państw, które oficjalnie deklarują, że są demokratyczne, w świecie zachodnim nie są za takie uznawane, gdyż nie spełniają wielu kryteriów demokratycznego państwa prawa.

Co – Pani(-a) zdaniem – jest konieczne, by można było uznać państwo za demokratyczne?

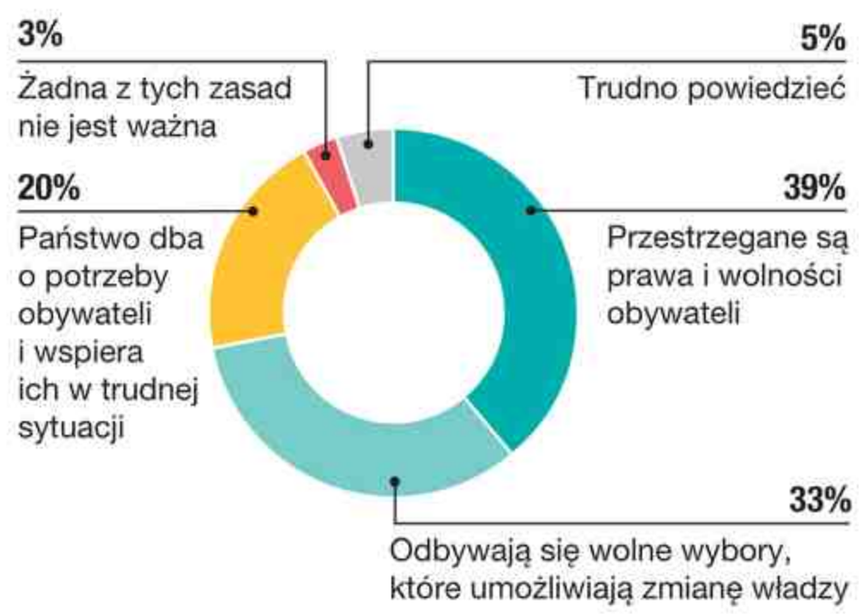

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Wyodrębnia się różne modele demokracji. Według jednego z najważniejszych podziałów można wyróżnić model **demokracji większościowej** i model **demokracji konstytucyjnej**. Podział ten w głównej mierze wynika z tego, jak w poszczególnych państwach definiuje się rolę suwerena (narodu, ludu) i jego reprezentacji wyłonionej w wyborach.

- W demokracji większościowej wola większości nie jest niczym ograniczona.
- W demokracji konstytucyjnej wszystkie decyzje w sferze publicznej muszą być zgodne z przepisami ustawy zasadniczej.

Różnice między tymi typami demokracji zostały opisane w poniższej tabeli.

Model demokracji większościowej	Model demokracji konstytucyjnej
Podstawą rządów jest wola większości.	Podstawą rządów jest wola większości ograniczona przez konstytucję i zasady państwa prawa.
Prawa mniejszości mogą być ograniczane, jeśli taka jest wola większości.	Konstytucja gwarantuje ochronę praw mniejszości.
Rządzący mają dużą swobodę w podejmowaniu decyzji i są one trudne do podważenia.	Swoboda działań rządzących jest ograniczona – sądy mogą uchylać decyzje niezgodne z prawem.
Zwykle system prawny jest elastyczny, co pozwala na łatwą modyfikację obowiązującego prawa.	System prawny jest bardziej stabilny, ponieważ opiera się na trwałych zasadach zawartych w konstytucji.

Twoja kolej!

Podaj przykłady zagrożeń, które wynikają z funkcjonowania demokracji większościowej. Rozważ, czy w demokracji konstytucyjnej również mogą one wystąpić.

Czy wiesz, że...

Model demokracji większościowej w żadnym państwie nie jest realizowany w pełni – występuje raczej jako koncepcja teoretyczna, która kształtuje tylko programy niektórych partii politycznych i pewne elementy systemów politycznych funkcjonujących we współczesnym świecie, szczególnie w krajach spoza szeroko rozumianego demokratycznego Zachodu. Państwa, w których model ten ma znaczny wpływ na ustrój, nie są właściwie uznawane za demokratyczne – wzorcowe pod tym względem kraje Europy Zachodniej są w pełni ukształtowanymi demokracjami konstytucyjnymi.

Demokracja pośrednia i bezpośrednia

Zgodnie z art. 4. 2. *Konstytucji RP* naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio. Przepis ten odwołuje się do dwóch modeli demokracji:

- **demokracja pośrednia**, określana również jako **przedstawicielska**, polega na tym, że decyzje podejmują reprezentanci społeczeństwa wyłonieni w wyborach powszechnych przez ogół obywateli (np. posłowie, senatorowie);
- **demokracja bezpośrednia** oznacza, że obywatele osobiście podejmują decyzje polityczne. Może się to odbywać np. przez głosowanie w referendach lub zgłaszanie obywatelskich projektów aktów prawnych w ramach tzw. inicjatywy ludowej.

Współcześnie w większości państw, m.in. w Polsce, zdecydowanie dominuje model demokracji pośredniej, uzupełniony formami demokracji bezpośredniej.

Przykład

Formy demokracji bezpośredniej w Polsce

Na poziomie ogólnokrajowym polska konstytucja przewiduje dwie formy demokracji bezpośredniej.

- **Referendum** można przeprowadzić w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa oraz w kwestiach dotyczących zmian w ustawie zasadniczej lub ratyfikacji umowy międzynarodowej. W zależności od przedmiotu głosowania decyzję o jego organizacji podejmują uprawnione do tego organy państwa, np. Sejm RP, Prezydent RP (za zgodą Senatu RP). Z inicjatywą przeprowadzenia referendum w sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa może wystąpić też grupa co najmniej 500 tys. obywateli, jednak zgodę na jego zorganizowanie musi wyrazić Sejm RP.
- **Obywatelska inicjatywa ustawodawcza** polega na tym, że grupa co najmniej 100 tys. obywateli zgłasza projekt ustawy do Sejmu RP. Izba niższa ma obowiązek rozpatrzyć ten wniosek (więcej dowiesz się na s. 226–227).

Z kolei w samorządach formami demokracji bezpośredniej są omówione wcześniej: **referendum lokalne**, **inicjatywa uchwałodawcza** i **budżet obywatelski**.

Twoja kolej!

Poszukaj w internecie informacji na temat referendów ogólnokrajowych, które odbyły się w Polsce po 1989 r. Ustal, ile ich było, jakich spraw dotyczyły i jakim wynikiem się zakończyły.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie zapisy *Konstytucji RP* świadczą o tym, że w Polsce przyjęto model demokratycznego państwa prawa?
- Czym różni się demokracja konstytucyjna od demokracji większościowej?
- Na czym polega demokracja pośrednia, a na czym – demokracja bezpośrednia?

Czy wiesz, że...

Państwem, w którym szczególnie często wykorzystuje się formy demokracji bezpośredniej, jest Szwajcaria. Zgodnie z jej konstytucją naród musi zadecydować w referendum o przyjęciu lub odrzuceniu danej ustawy, jeśli z takim wnioskiem wystąpi przynajmniej 50 tys. obywateli. Bez zgody obywateli nie można także wprowadzić zmian w ustawie zasadniczej.

Konstytucja RP
art. 90, 125, 235 ust. 6

Konstytucja RP
art. 118

4. Zagrożenia dla demokracji

Na tej lekcji:

• poznasz zjawiska, które zagrażają ustrojowi demokratycznemu • wyjaśnisz, na jakie sposoby można im przeciwdziałać, i ocenisz skuteczność tych metod • zastanowisz się, jak populizm wpływa na demokrację oraz życie publiczne

Poznaliśmy już drogę Polski od systemu komunistycznego do demokracji. Proces ten pokazał, że systemy polityczne upadają pod wpływem czynników destabilizujących ich funkcjonowanie. Dotyczy to również demokracji, która może osłabnąć wskutek różnych zagrożeń. Na tej lekcji omówimy, na czym polegają te zagrożenia i jak można im przeciwdziałać.

Skąd płyną zagrożenia dla demokracji?

Czy znasz z historii przypadek państwa, w którym trudności ekonomiczne były jedną z głównych przyczyn upadku demokracji?

Samo uwzględnienie zasad ustroju w konstytucji nie wystarcza, by zapewnić demokracji trwałość. Niezbędne jest, by zasad i wartości demokratycznych, takich jak praworządność, pluralizm czy wolność słowa, przestrzegali zarówno rządzący, jak i obywatele.

Stabilność każdego ustroju, nie tylko demokracji, zależy także od innych czynników. W każdym systemie władzy obywatele oczekują od rządzących m.in. uczciwości, poczucia odpowiedzialności za sprawy publiczne, rozwiązywania problemów społecznych i ekonomicznych. Jeśli te warunki przez dłuższy czas nie są spełniane, w społeczeństwie może upowszechnić się pogląd, że należałoby wypróbować inne rozwiązania ustrojowe.

Demokracji mogą również zagrażać czynniki zewnętrzne: działania wrogich państw (np. ingerowanie w proces wyborczy, wspieranie sił politycznych kwestionujących obowiązujący porządek ustrojowy) czy zjawiska globalne, takie jak kryzys klimatyczny czy konflikty zbrojne destabilizujące społeczeństwa i zakłócające demokratyczne procesy.

Czy zgadza się Pan(i), że niekiedy rządy niedemokratyczne mogą być lepsze niż rządy demokratyczne?

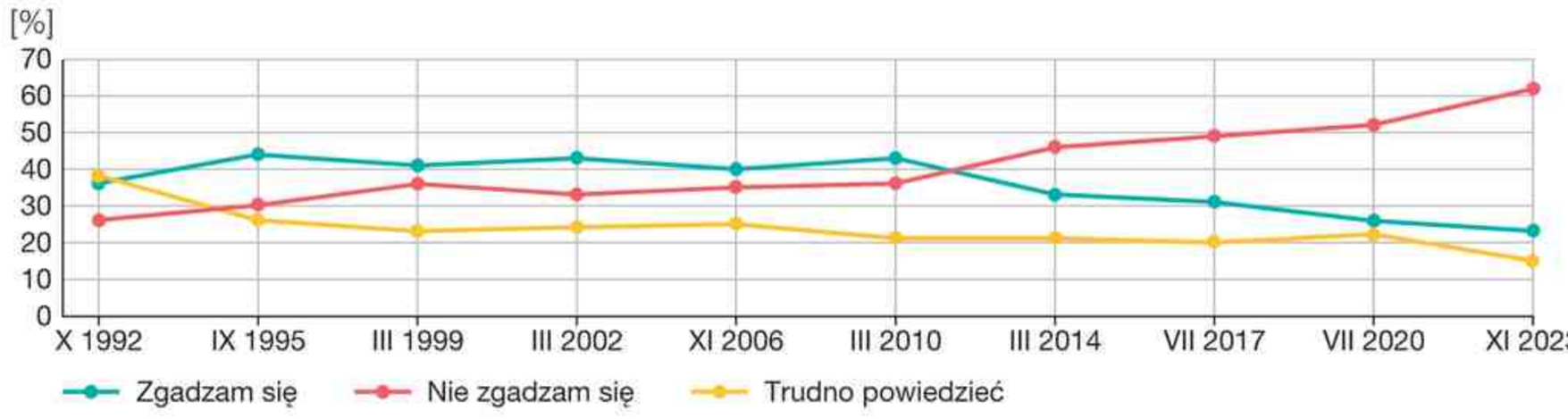

Źródło danych: CBOS (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Twoja kolej!

Na podstawie danych z wykresu wyjaśnij, jak zmieniał się stosunek Polaków do demokracji od początku lat 90. XX w. do czasów współczesnych. Podaj możliwe przyczyny tych zmian.

Dlaczego korupcja i nepotyzm zagrażają demokracji?

Korupcja to sytuacja, gdy osoby pełniące funkcje publiczne (np. urzędnicy, politycy) wykorzystują władzę do osiągania prywatnych korzyści, np. żądają pieniądzy lub dóbr materialnych, czyli tzw. łapówek, od osób, którym zależy na wydaniu danej decyzji lub uchwaleniu konkretnych przepisów. Czynem korupcyjnym jest zarówno przyjmowanie takich korzyści (korupcja bierna), jak i ich przekazywanie (korupcja czynna).

Nepotyzm to natomiast faworyzowanie członków rodziny przy obsadzaniu stanowisk publicznych. Niekiedy za przykład nepotyzmu uznaje się także sytuację, gdy rządzący nominują na wysokie urzędy osoby powiązane z nimi w inny sposób, np. swoich znajomych. Jest to tzw. **kumoterstwo**.

Obydwa opisane zjawiska są zagrożeniem dla demokracji, ponieważ zakłócają działalność instytucji publicznych i sprawiają, że staje się ona nieefektywna. Konsekwencją nepotyzmu jest to, że ważne funkcje publiczne pełnią osoby, które nie mają odpowiednich kompetencji. Obniża to jakość rządów i usług publicznych. Korupcja natomiast prowadzi do tego, że rządzący realizują swoje prywatne interesy kosztem dobra wspólnego, co skutkuje marnotrawieniem zasobów państwa i wzrostem nierówności społecznych. W efekcie tych zjawisk obywatele tracą zaufanie do demokratycznego systemu i instytucji publicznych, gdyż zaczynają postrzegać je jako służące jedynie wybranym grupom.

Jak walczyć z korupcją i nepotyzmem?

W przeciwdziałaniu tym zjawiskom kluczowe są właściwe rozwiązania prawne, np.:

- wprowadzanie i zaostrzanie kar za składanie propozycji korupcyjnych oraz przyjmowanie i wręczanie łapówek (zob. przykład);
- wprowadzenie zakazu zatrudniania krewnych w instytucjach publicznych;
- nałożenie na osoby pełniące ważne funkcje publiczne obowiązku składania informacji o stanie swojego majątku (tzw. oświadczeń majątkowych);
- organizowanie otwartych konkursów na stanowiska w administracji publicznej.

W niektórych państwach powstają także specjalne instytucje do walki z patologiami życia publicznego. Ważną rolę w zwalczaniu korupcji i nepotyzmu odgrywają dziennikarze, którzy informują społeczeństwo o nadużyciach rządzących. Z tego względu niezwykle istotne jest, aby media były wolne, czyli niezależne od polityków oraz innych wpływowych osób i instytucji.

Przykład

Kary za korupcję w polskim *Kodeksie karnym*

*Art. 228. § 1. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje **korzyść majątkową** lub **osobistą** albo jej obietnicę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.* [...]

§ 3. Kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, przyjmuje korzyść majątkową lub osobistą albo jej obietnicę za zachowanie stanowiące naruszenie przepisów prawa, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

§ 4. Karze określonej w § 3 podlega także ten, kto, w związku z pełnieniem funkcji publicznej, uzależnia wykonanie czynności służbowej od otrzymania korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy lub takiej korzyści żąda. [...]

Art. 229. § 1. Kto udziela albo obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej osobie pełniącej funkcję publiczną w związku z pełnieniem tej funkcji, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Czy wiesz, że...

Poziom korupcji na świecie bada międzynarodowa organizacja Transparency International [czyt.: transparensi internaszjonal]. Co roku publikuje ona w swoim serwisie internetowym ranking państw uwzględniający skalę występowania tego zjawiska.

?

Czy znasz przypadki ujawnienia korupcji przez media? Jak zakończyły się te sprawy dla osób, którym postawiono zarzuty korupcyjne?

Korzyść majątkowa – korzyść możliwa do wyrażenia w kwocie pieniężnej (np. rzecz materialna, umorzenie długu), uzyskiwana przez daną osobę dla niej samej lub dla kogoś innego.

Korzyść osobista – korzyść trudna do wyrażenia w kwocie pieniężnej (np. awans zawodowy, bezpłatny wypoczynek), uzyskiwana przez daną osobę dla niej samej lub dla kogoś innego.

Niski poziom aktywności obywatelskiej

Zaangażowanie obywateli w życie publiczne ma kluczowe znaczenie dla funkcjonowania demokracji. Im jest ono większe, tym mniejsze prawdopodobieństwo, że rządzący będą nadużywać swojej władzy lub ignorować opinię publiczną w kluczowych sprawach. Takie postępowanie może się bowiem spotkać z krytyczną reakcją zaangażowanego społeczeństwa, np. podczas wyborów lub masowych protestów.

W wielu państwach demokratycznych poziom aktywności publicznej utrzymuje się na niskim poziomie. Przyczyny tego problemu są złożone. Jednym z czynników sprzyjających bierności obywatelskiej jest rosnący indywidualizm, który przejawia się m.in. w tym, że jednostki skupiają się przede wszystkim na własnych interesach i realizacji celów osobistych. Doprowadza to do **społecznego marazmu**, czyli sytuacji, w której ludzie tracą zainteresowanie sprawami publicznymi i unikają działań wspólnotowych, takich jak udział w protestach, aktywność w organizacjach czy wolontariat. Postawa taka ma również związek z szybkim tempem życia. Ludziom narzekającym na nadmiar obowiązków brakuje czasu na wiele aktywności niezwiązanych z pracą zawodową i życiem rodzinnym, w tym na aktywność obywatelską.

Często przyczyną bierności społeczeństwa jest także brak odpowiedniej edukacji obywatelskiej i prawnej. Osoby o niskiej świadomości politycznej często nie potrafią rozpoznać i odpowiednio ocenić niedemokratycznych działań, takich jak ograniczanie wolności słowa, mediów czy pluralizmu, a także nie znają procedur umożliwiających im wywieranie presji na organy władzy. W efekcie rzadziej angażują się w życie publiczne.

Marazm – stan apatii lub zobojętnienia.

Masz wpływ

Jak walczyć z marazmem społecznym?

Każdy z nas może przyczynić się do aktywizacji społeczeństwa, m.in. przez:

- zaangażowanie się w akcje społeczne i działalność organizacji pozarządowych (np. w ramach wolontariatu) – nasz przykład może zachęcić do aktywności kolejne osoby; udział w takich przedsięwzięciach buduje również poczucie sprawczości, dowodzi bowiem, że podejmowanie działań w przestrzeni publicznej ma sens i pozwala uzyskać wymierne rezultaty;
- udział w organizowaniu kampanii społecznych zachęcających do aktywności w życiu publicznym, pokazujących jej możliwe formy i uświadamiających jej znaczenie; na poziomie ogólnopolskim tego typu przedsięwzięcia są inicjowane przez różnego rodzaju instytucje (np. w związku ze zbliżającymi się wyborami), jednak można je również realizować w mniejszej skali, np. w szkole.

Dorocznym przedsięwzięciem, w które angażują się uczniowie wielu szkół, jest akcja „Sprzątanie świata".

Twoja kolej!

Wyjaśnij, dlaczego – Twoim zdaniem – działania na rzecz zwiększenia zaangażowania obywateli w życie publiczne nie zawsze przynoszą oczekiwane rezultaty.

Dezinformacja

To celowe rozpowszechnianie nieprawdziwych lub zmanipulowanych informacji, które mają wprowadzić ludzi w błąd i wpłynąć na ich zachowania lub poglądy. Dezinformacja może przybrać postać np. fałszywej wiadomości (tzw. fake newsa), zmanipulowanych zdjęć lub filmów, teorii spiskowej czy **trolling**. Zjawisko to występowało także w przeszłości, jednak obecnie jego skala znacznie wzrosła w związku z upowszechnieniem się internetu i mediów społecznościowych.

Dezinformacja często jest efektem zorganizowanych działań środowisk politycznych czy obcych rządów, które dążą do zdestabilizowania sytuacji w danym państwie. Ich celem może być np. wpłynięcie na wynik wyborów (m.in. przez rozpowszechnianie fałszywych informacji o kandydatach), podsycanie konfliktów społecznych czy podważanie zaufania do instytucji publicznych.

Obecnie stosowane są różne metody walki z dezinformacją. Jedną z nich jest **fact-checking** [czyt.: fakt czeking], czyli sprawdzanie, czy informacje rozpowszechniane w internecie są zgodne z faktami. Zajmują się tym m.in. specjalne organizacje, które weryfikują przekazy prezentowane w mediach i wskazują te z nich, które nie spełniają standardów rzetelności. Inną formą jest edukowanie społeczeństwa w zakresie weryfikowania informacji, m.in. przez organizowanie szkoleń i kampanii społecznych. Działania takie prowadzi np. Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa – Państwowy Instytut Badawczy (NASK).

W niektórych państwach wprowadzono nawet sankcje karne za rozpowszechnianie fałszywych informacji. Jest jednak wielu przeciwników podobnych rozwiązań. Wskazują oni, że takie regulacje poważnie zagrażają wolności słowa i niezależności mediów.

fot. Daniel Korzewa

Materiał z kampanii informacyjnej „Jak nie dać się trollom?", zorganizowanej przez Ministerstwo Cyfryzacji i NASK.

Trolling – celowe prowokowanie użytkowników mediów internetowych przez umieszczanie napastliwych, obraźliwych lub dezinformujących komentarzy i wpisów.

Czy wiesz, że...

Badania pokazują, że skutecznym sposobem edukowania społeczeństwa w zakresie walki z dezinformacją jest **prebunking** [czyt.: prebanking]. To uświadamianie odbiorcom, na czym polegają techniki manipulacji, i pokazywanie przykładów zmanipulowanych przekazów. Uwrażliwia to obywateli na problem dezinformacji i uodparnia ich na oddziaływanie fałszywych wiadomości.

Czy zdarzyło Ci się kiedyś zweryfikować przeczytaną informację w niezależnym źródle? Czy sprawdzasz informacje, zanim je udostępnisz?

W praktyce

Jak chronić siebie i innych przed dezinformacją?

Współcześnie każdy z nas odbiera olbrzymie ilości informacji. Wiele z nich jest nieprawdziwych. Część fake newsów jest dla nas nieistotna i szybko o nich zapominamy. Są jednak takie przekazy, które z jakichś powodów mogą nas szczególnie zainteresować, dotyczą bowiem np. naszych przekonań, zainteresowań czy potrzeb. Aby zminimalizować ryzyko, że fałszywe wiadomości wpłyną na nasze poglądy czy zachowanie, warto przestrzegać poniższych zasad.

- Zwracaj uwagę na to, czy informacje wywołują u Ciebie silne emocje. Przekazy nastawione na manipulowanie odbiorcą celowo są formułowane tak, by angażowały uczucia.
- Sprawdzaj, jakie jest źródło informacji i kto jest jej autorem. Fałszywe wiadomości są często rozpowszechniane za pośrednictwem anonimowych kont w portalach społecznościowych.
- Szukaj potwierdzenia informacji w wiarygodnych źródłach, najlepiej w znanych serwisach lub w książkach poświęconych danej tematyce.
- Jeśli nie masz pewności, czy informacja jest prawdziwa, nie rozpowszechniaj jej.

Czy wiesz, że...

Zdaniem niektórych badaczy wzrost tendencji populistycznych w społeczeństwie często jest odpowiedzią na zjawisko **alienacji elit**. Polega ono na tym, że rządzący w swoich działaniach przestają uwzględniać realne potrzeby i problemy społeczeństwa oraz starają się mu narzucać rozwiązania, którym obywatele z różnych powodów się sprzeciwiają.

Czym jest populizm?

Termin „populizm" można zdefiniować jako sposób uprawiania polityki, którego głównym aspektem jest sprzeciw wobec obowiązującego porządku politycznego, rządzących elit oraz głoszonych przez nie wartości i idei. Populiści dzielą społeczeństwo na zantagonizowane grupy: **„zwykłych ludzi"** (lud) oraz **„skorumpowane elity"** (warstwy uprzywilejowane), którym los pozostałych obywateli jest obojętny. Ugrupowania populistyczne głoszą, że polityka powinna polegać na egzekwowaniu **woli ludu**. Ich strategia polega na wysuwaniu postulatów, które cieszą się popularnością w społeczeństwie, jednak często są niemożliwe do zrealizowania.

Populizm nie jest nowym zjawiskiem – występował już w starożytnej republice rzymskiej. W czasach współczesnych jego znaczenie wzrosło w latach 90. XX w., gdy partie polityczne uznawane za populistyczne zaczęły uzyskiwać wysokie poparcie w wyborach parlamentarnych. Zjawisko to nie ominęło rozwiniętych demokracji europejskich: przykładami tego typu ugrupowań są Zjednoczenie Narodowe we Francji, Alternatywa dla Niemiec czy hiszpański Podemos.

W świecie zachodnim wzrost tendencji populistycznych w dużej mierze wynika z tego, że część społeczeństwa utraciła zaufanie do dotychczasowych elit politycznych, a także z problemów wewnętrznych, np. ze spadku poziomu życia, wzrostu przestępczości. Podobne przyczyny umacniały populizm w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 90. XX w. Zubożenie znacznej części społeczeństwa w okresie transformacji gospodarczej spowodowało, że zaczęto dość powszechnie krytykować demokratyczną rzeczywistość. W Polsce nastroje takie wyrażało m.in. ugrupowanie Samoobrona RP.

Populizm a demokracja

Populiści kwestionują wiele zasad funkcjonowania demokracji konstytucyjnej, np. podważają znaczenie wolnych wyborów, których wyniki nie wyrażają – w ich przekonaniu – rzeczywistej woli ludu. Politycy populistyczni często postulują likwidację niektórych mechanizmów kontroli władzy – przekonują, że uniemożliwiają one skuteczną realizację potrzeb wyborców. Działania populistów pogłębiają podziały w społeczeństwie, często bowiem za jego problemy obwiniają oni konkretne grupy ludzi, np. elity rządzące, przedsiębiorców, migrantów. Charakterystyczne dla wielu ruchów populistycznych są także tendencje autorytarne. Ich przedstawiciele podkreślają znaczenie silnego przywództwa, które ma rzekomo być gwarancją skutecznych działań na rzecz ludu.

Populiści często proponują proste rozwiązania złożonych problemów społecznych czy gospodarczych. Gdy uzyskują możliwość realizacji swoich postulatów, często okazuje się, że ich działania wywołują problemy znacznie poważniejsze od tych, które występowały wcześniej (zob. przykład).

Przykład

Rządy populistów w Wenezueli

Państwem, w którym rządy populistów doprowadziły do głębokiego kryzysu gospodarczego i politycznego, jest Wenezuela. Lewicowi populiści przejęli tam władzę pod koniec XX w. Nieodpowiedzialna polityka społeczno-gospodarcza (m.in. nadmierne wydatki socjalne i nacjonalizacja wielu przedsiębiorstw) spowodowała, że w kraju zaczęło brakować podstawowych produktów, pojawiła się wysoka inflacja, a bezrobocie sięgnęło 30%. Aby stłumić narastające w kraju niezadowolenie, władze zdecydowały się wprowadzić rządy autorytarne.

To budzi kontrowersje

F

Różne oblicza populizmu

Dążenia populistyczne są dziś powszechne. Natomiast tylko w krajach, które postawiły na radykalną liberalizację gospodarczą i odrzuciły państwo dobrobytu – jak USA, Wielka Brytania czy Europa Środkowo-Wschodnia – populizm to siła, która rozmontowuje system polityczny. Tam, gdzie poprzez utrzymanie mechanizmów ***redystrybucji*** *udało się powstrzymać kapitalizm przed wytworzeniem dużej grupy przegranych – jak w Austrii,* [...] *Holandii czy Finlandii – populiści jeszcze nie przejęli władzy.* [...]

W debacie publicznej dominują opinie utożsamiające populizm z patologią i groźną chorobą demokracji. Czy populizm to samo zło? Populizm jest symptomem. Nie zgadzam się z wieloma rozwiązaniami proponowanymi przez ruchy populistyczne, ale właśnie te formacje wyrażają wiele słusznych dążeń klas niższych. Dzięki temu biedni mogą bardziej czuć się podmiotem w polityce. Kołem zamachowym populizmu jest poczucie, że elity nie reprezentują tych ludzi, a system wyraźnie nie ewoluuje w kierunku poprawy jakości ich życia, co widać niemalże we wszystkich statystykach dochodu i rozwarstwienia społecznego. [...] *Interesy klas niższych muszą być lepiej reprezentowane. Odpowiadając na tę potrzebę, populiści budują silną więź emocjonalną z wyborcami, którymi przez wiele lat nikt się nie interesował. Niepokojące jest to, że populizm dryfuje w stronę barbarzyństwa, a z drugiej strony uwidacznia konieczność reform i podważa hegemonię liberalnego centrum.* [...] *Główną jego zaletą jest to, że zwraca uwagę na poważne problemy społeczne. Wprowadza do debaty publicznej istotne tematy. Może też dokonać reform, które są pożyteczne i będą trwałe. Weźmy przypadek Polski – jestem przekonany, że program „Rodzina 500 plus" będzie jedną z ostatnich rzeczy, które zostaną rozmontowane po tym rządzie* [Prawa i Sprawiedliwości]*. I bardzo dobrze.* [...] *Określenie „populizm" to w debacie liberałów termin pejoratywny, używany głównie do dyskredytowania dążeń redystrybucyjnych. Niezależnie od tego, czy to prawicowi populiści bronią programu „Rodzina 500 plus", czy lewica mówi o konieczności podnoszenia płacy minimalnej, liberałowie sięgają po tę etykietkę. Każdy, kto uważa, że społeczeństwo powinno być bardziej* ***egalitarne****, okazuje się populistą. Za pomocą tego pojęcia przykleja się komuś łatkę oszołoma.*

Źródło: J. Sowa, *Dobre strony populizmu* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Wyjaśnij, na czym, w świetle tekstu, polegają pozytywne aspekty populizmu.
- Czy zgadzasz się z tezami autora dotyczącymi roli populizmu w życiu społecznym i politycznym? Przedyskutuj to zagadnienie z koleżankami i kolegami na forum klasy.

Redystrybucja – rozdział między obywateli środków uzyskiwanych przez państwo z podatków. Ma on na celu ograniczanie nierówności społecznych, np. przez finansowanie opieki zdrowotnej, wypłacanie zasiłków.

Egalitarny – oparty na równości, równouprawnieniu.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym są korupcja i nepotyzm? Dlaczego uznaje się je za zjawiska zagrażające demokracji?
- Dlaczego aktywność obywatelska jest konieczna do prawidłowego funkcjonowania demokracji?
- Jakim celom mogą służyć akcje dezinformacyjne przeprowadzane w internecie?
- Na czym polega populizm i dlaczego uznaje się go za zagrożenie dla demokracji konstytucyjnej? F

5. Wybory demokratyczne

Na tej lekcji:

• dowiesz się, jaką rolę odgrywają wybory w demokracji • poznasz zasady demokratycznych procedur wyborczych • dowiesz się, jakiego rodzaju wybory odbywają się w Polsce • poznasz argumenty dowodzące, że świadomy udział obywateli w głosowaniach jest kluczowy w demokracji

Współczesne systemy polityczne w państwach demokratycznych funkcjonują na podstawie demokracji przedstawicielskiej. Jej kluczowym elementem są wybory, w których obywatele wybierają rządzących. Oddanie głosu daje im więc realny wpływ na otaczającą rzeczywistość.

Dlaczego wybieramy rządzących?

Państwo to złożony organizm wymagający skutecznego zarządzania i podejmowania decyzji w różnych obszarach, takich jak gospodarka, obrona narodowa czy polityka zagraniczna. Analiza działań Sejmu RP w ostatnich 10 latach pozwala obliczyć, że izba niższa pracuje średnio nad ok. 300 ustawami rocznie. Gdyby obywatele mieli osobiście podejmować tyle decyzji w referendach, musieliby głosować kilka razy w tygodniu. Ponadto trzeba zaznaczyć, że każde głosowanie nad zmianą prawa powinna poprzedzać debata publiczna, tak by głosujący mieli chociaż podstawową wiedzę na temat uchwalanej ustawy. W takim systemie obywatele zajmowaliby się głównie zarządzaniem państwem – jest to niemożliwe do realizacji we współczesnym świecie. Dlatego w niemal wszystkich państwach demokratycznych ustrój jest **systemem przedstawicielskim**: społeczeństwo wybiera swoich reprezentantów, którzy w jego imieniu podejmują decyzje.

Wybory pełnią w tym systemie także inne funkcje, opisane w poniższej tabeli.

Funkcje wyborów w państwie demokratycznym

Funkcja programowo-polityczna	W toku kampanii wyborczej społeczeństwo zapoznaje się z programami partii politycznych i kandydatów, dzięki czemu może opowiedzieć się za określonym kierunkiem rozwoju danej wspólnoty (np. państwa).
Funkcja kontrolna	Cyklicznie odbywające się wybory umożliwiają społeczeństwu ocenę rządzących. Jeśli wyborcy nie są zadowoleni z ich działań, mogą przekazać władzę innym osobom lub ugrupowaniom.
Funkcja kreacyjna	W procesie wyborczym wyłaniane są osoby, które będą sprawowały najważniejsze funkcje w państwie.
Funkcja legitymizująca	W wyborach rządzący uzyskują od społeczeństwa legitymację, czyli upoważnienie do sprawowania władzy i podejmowania decyzji w jego imieniu.

Twoja kolej!

Poszukaj w internecie informacji na temat wyników ostatnich wyborów parlamentarnych w Polsce. Na ich podstawie wyjaśnij, w jaki sposób w głosowaniu tym zrealizowano funkcje kontrolną i kreacyjną.

Wybory demokratyczne – czyli jakie?

Przyjmuje się, że wybory demokratyczne powinny się opierać na czterech fundamentalnych zasadach: **powszechności**, **równości**, **bezpośredniości i tajności głosowania** (zob. tabelę poniżej). Jednak aby głosowanie było w pełni demokratyczne, musi spełniać kilka dodatkowych warunków.

- Wybory powinny odbywać się cyklicznie, tak by przedstawiciele byli wybierani tylko na ściśle określony czas – kadencję.
- Wszyscy kandydaci – zarówno niezależni, jak i reprezentujący ugrupowania polityczne – powinni mieć swobodę prowadzenia kampanii wyborczej.
- Niedopuszczalne jest zastraszanie lub przekupywanie wyborców przez rządzących lub przez partie i kandydatów.
- Wybory powinna organizować niezależna instytucja państwowa (w Polsce jest nią Państwowa Komisja Wyborcza).

Podstawowe zasady wyborów demokratycznych

Zasada powszechności	Prawo głosowania (czynne prawo wyborcze) i prawo kandydowania (bierne prawo wyborcze) mają wszyscy obywatele, którzy osiągnęli odpowiedni wiek. Pozbawienie kogoś możliwości udziału w wyborach może nastąpić tylko w wyjątkowych sytuacjach na mocy orzeczenia sądu.
Zasada równości	Każdy wyborca może oddać tyle samo głosów, a głos każdego obywatela ma taką samą siłę (więc każdy głosujący ma taki sam wpływ na wynik wyborów). Od tej reguły mogą jednak istnieć pewne odstępstwa (np. wybory do Senatu RP nie są w pełni równe).
Zasada bezpośredniości	Obywatele osobiście (bez pośredników) oddają głos na kandydatów. Od tej zasady także niekiedy zdarzają się odstępstwa (np. wybory prezydenta w USA nie są bezpośrednie).
Zasada tajności głosowania	Głosowanie ma być zorganizowane w taki sposób, aby nikt nie mógł się dowiedzieć, jakiego kandydata lub jaką partię poparł wyborca. Dlatego np. na kartach wyborczych nie ma danych osobowych, a w lokalach wyborczych wyznacza się miejsca, w których można wypełnić kartę w odosobnieniu.

Wybory większościowe i proporcjonalne

Niezwykle istotną częścią regulacji prawnych dotyczących wyborów są przepisy, które określają **system wyborczy** (nazywany również ordynacją wyborczą), czyli sposób przeprowadzania głosowania i metodę ustalania jego wyniku. Wyróżnia się dwa podstawowe rodzaje systemu wyborczego: większościowy i proporcjonalny.

System większościowy	System proporcjonalny
• Wybory zwykle przeprowadza się w okręgach jednomandatowych, w których zwyciężają kandydaci, którzy otrzymali najwięcej głosów. • W zależności od przyjętych rozwiązań zwycięski kandydat musi zdobyć więcej głosów niż konkurenci (tzw. większość względną) lub ponad 50% głosów (tzw. większość bezwzględną). W tym drugim przypadku jeśli żaden kandydat nie uzyskał ponad połowy głosów, przeprowadza się drugą turę z udziałem dwóch konkurentów.	• Wybory są przeprowadzane w okręgach wielomandatowych. Poszczególne ugrupowania zgłaszają listy kandydatów. Mandaty rozdziela się między ugrupowania w zależności od wielkości uzyskanego przez nie poparcia. • W większości państw z tym systemem wyborczym zasada proporcjonalności jest ograniczana przez wprowadzenie **progu wyborczego**, czyli określonego w procentach minimalnego poparcia, które musi uzyskać dana partia, aby wziąć udział w podziale mandatów (np. 5%).

?

Dlaczego w państwie demokratycznym przedstawiciele społeczeństwa powinni być wybierani na określoną kadencję?

Czy wiesz, że...

W systemach proporcjonalnych ostateczny wynik wyborów zależy również od przyjętej metody przeliczania głosów na mandaty. Na świecie najczęściej stosowana jest metoda d'Hondta [czyt.: donta], korzystna dla ugrupowań, na które oddano najwięcej głosów. Rozwiązanie to wykorzystuje się np. w wyborach do Sejmu. Z kolei dla ugrupowań, które uzyskały najmniejsze poparcie, najbardziej korzystna jest metoda Hare'a-Niemeyera [czyt.: hara nimajera].

Wybory w Polsce

Konstytucja RP
art. 62, 96, 97, 127, 169

W Polsce obywatele mogą uczestniczyć w kilku rodzajach wyborów – zostały one scharakteryzowane w poniższej tabeli. Podstawowe zasady większości z tych głosowań, takie jak powszechność, bezpośredniość czy tajność, określa *Konstytucja RP*. Natomiast szczegółowe regulacje dotyczące ich przeprowadzania zawarto w specjalnej ustawie – ***Kodeksie wyborczym***.

We wszystkich wyborach czynne prawo wyborcze posiada obywatel, który najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat. Natomiast prawo do kandydowania zwykle uzyskuje się po osiągnięciu wyższego progu wiekowego. Wyjątkiem jest prawo do ubiegania się o funkcję radnego w wyborach samorządowych, które nabywa się razem z czynnym prawem wyborczym.

Rodzaj wyborów	Kadencja organu	Bierne prawo wyborcze	System wyborczy
Wybory do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego (rad i sejmików)	5 lat	ukończone 18 lat	• w gminach do 20 tys. mieszkańców – większościowy • w pozostałych samorządach – proporcjonalny (z progiem 5%)
Wybory wójtów, burmistrzów i prezydentów miast	5 lat	ukończone 25 lat	większościowy (wymagana większość bezwzględna)
Wybory do Sejmu RP	4 lata	ukończone 21 lat	proporcjonalny (z progiem 5% dla partii politycznych i 8% dla koalicji wyborczych – progi nie obowiązują komitetów wyborczych mniejszości narodowych)
Wybory do Senatu RP	4 lata	ukończone 30 lat	większościowy (wymagana większość względna)
Wybory Prezydenta RP	5 lat	ukończone 35 lat	większościowy (wymagana większość bezwzględna)
Wybory do Parlamentu Europejskiego	5 lat	ukończone 21 lat	proporcjonalny (z progiem 5%)

Czy wiesz, że...

W niektórych państwach wybory są wykorzystywane w bardzo szerokim zakresie. Na przykład w wielu stanach USA w powszechnym głosowaniu wyłania się szeryfów (funkcjonariuszy odpowiedzialnych za utrzymanie porządku na danym terenie) i sędziów, co daje obywatelom bezpośredni wpływ na funkcjonowanie służb państwowych i wymiaru sprawiedliwości.

Twoja kolej!

W kilkuosobowych grupach rozważcie poniższe zagadnienia.

- Jakie mogły być powody wprowadzenia różnych ograniczeń wiekowych dla kandydatów w poszczególnych rodzajach wyborów?
- W niektórych państwach czynne prawo wyborcze przysługuje od 16 roku życia. Czy – Waszym zdaniem – jest to dobre rozwiązanie? Podajcie argumenty i kontrargumenty.

Frekwencja wyborcza

Frekwencja wyborcza to wskaźnik informujący o tym, jaki procent uprawnionych obywateli wziął udział w danym głosowaniu. Wysoka frekwencja świadczy o dużym zaangażowaniu społeczeństwa w sprawy publiczne i jego poparciu dla systemu demokratycznego. Daje także silną legitymację nowym władzom. Rosnąca absencja wyborcza może sugerować, że coraz więcej osób jest niezadowolonych z obecnego systemu.

Ostatnie stwierdzenie wymaga pewnego doprecyzowania. Absencję wyborczą można podzielić na **„zawinioną”** i **„przymusową”**. Pierwsza z nich oznacza świadomą rezygnację z udziału w wyborach. Jej przyczyną może być brak zainteresowania polityką lub przekonanie, że głos pojedynczego wyborcy nie ma żadnego znaczenia. Natomiast drugi rodzaj absencji wynika z przyczyn obiektywnych, które są niezależne od wyborcy i uniemożliwiają mu oddanie głosu.

Wzrost absencji „zawinionej” może wskazywać na rosnące niezadowolenie społeczeństwa z działania demokratycznego państwa. Natomiast wzrost absencji „przymusowej” świadczy o tym, że część obywateli nie mogła wziąć udziału w głosowaniu – problem ten często dotyka osób starszych lub niepełnosprawnych, dla których dotarcie do lokalu wyborczego czy samo oddanie głosu stanowią trudność.

W państwie demokratycznym ważne jest ograniczanie absencji przymusowej, ponieważ jej wysoki poziom mógłby naruszyć zasadę powszechności wyborów, zgodnie z którą każdy obywatel ma prawo do głosowania. Podejmuje się również różne działania, by zmniejszać skalę absencji zawinionej, jednak jest to zadanie trudne, dlatego jego realizacja nie zawsze przynosi oczekiwane efekty.

Średnia frekwencja w wyborach w Polsce w latach 2001–2024

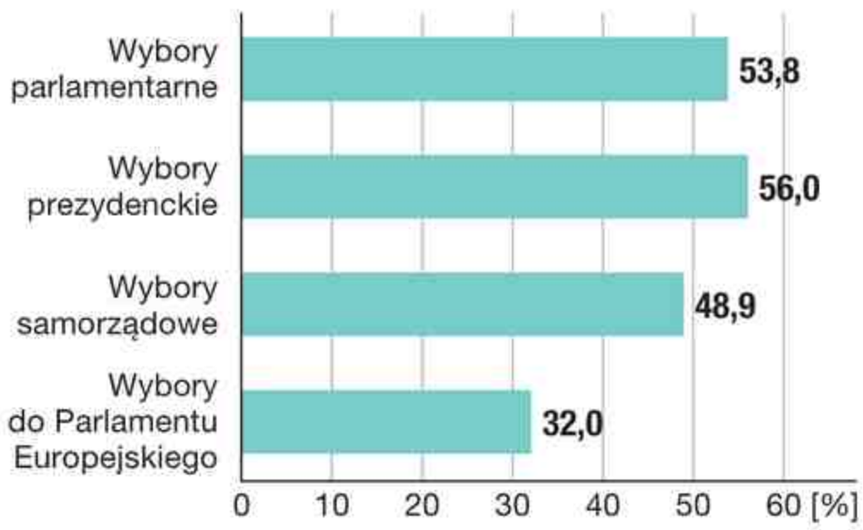

Źródło danych: PKW (zob. wykaz źródeł na s. 304).

? Czy jakieś osoby dorosłe z Twojego otoczenia nie biorą udziału w wyborach? Jeśli tak, to jak uzasadniają one absencję wyborczą? Jakie wskazują powody?

Przykład

Metody ograniczania absencji wyborczej

- **Absencja „przymusowa”.** W Polsce osoby niepełnosprawne i starsze mogą głosować korespondencyjnie lub przez pełnomocnika. Osobom niewidomym umożliwiono głosowanie przy użyciu nakładek sporządzonych w alfabecie Braille’a [czyt.: brajla]. Z kolei wyborcy przebywający za granicą mogą zagłosować w placówkach dyplomatycznych i konsularnych.
- **Absencja „zawiniona”.** W Polsce w ramach walki z absencją tego typu zwykle organizuje się kampanie społeczne zachęcające do głosowania. Najczęściej mają one charakter edukacyjny – ich celem jest uświadomienie obywatelom, że udział w wyborach umożliwia im współdecydowanie o kierunku rozwoju państwa.

Twoja kolej!

Projekt edukacyjny

Weź udział w projekcie badawczym dotyczącym poziomu zaangażowania obywateli w proces wyborczy w Polsce pt.: *Frekwencja wyborcza w Polsce po 1989 r. – przyczyny absencji oraz zmiany poziomu udziału obywateli w wyborach*.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi projektu badawczego.
→ zob. s. 35–39

Świadome głosowanie

Ze względu na znaczenie wyborów w państwie demokratycznym niezwykle istotne jest to, by obywatele mieli świadomość, jakie rozwiązania proponują poszczególne ugrupowania czy wybrani kandydaci. Aby to ustalić, należy zapoznawać się z programami politycznymi, oglądać debaty wyborcze i śledzić posty zamieszczane przez partie lub pojedynczych polityków w mediach społecznościowych. Mała wiedza na temat zamierzeń i postulatów kandydatów może skutkować absencją wyborczą. Osoba niezorientowana w programach wyborczych i propozycjach poszczególnych ugrupowań może dojść do wniosku, że nie istnieje partia, która głosi postulaty zgodne z jej przekonaniami.

Aby głosować świadomie, powinniśmy także posiadać odpowiednią wiedzę o mechanizmach działania państwa i problemach będących przedmiotem debaty publicznej. Pozwala to wyrobić sobie własny pogląd na rzeczywistość i w konsekwencji rozważniej wybierać kandydatów czy ugrupowania. Z tych samych powodów warto uważnie śledzić życie polityczne i przebieg sporów dotyczących kwestii dzielących społeczeństwo.

Czy oprócz postulatów głoszonych przez poszczególne partie są jakieś inne czynniki, które świadomi wyborcy powinni brać pod uwagę podczas głosowania?

Przykład

Narzędzia ułatwiające podejmowanie decyzji wyborczych

- Wartym uwagi rozwiązaniem ułatwiającym świadome głosowanie jest strona internetowa **Latarnik Wyborczy**. Działa ona w ten sposób, że wyborca najpierw wypełnia swego rodzaju test, a następnie algorytm porównuje jego odpowiedzi z postulatami komitetów wyborczych lub kandydatów. W rezultacie otrzymujemy informację, które ugrupowanie lub który kandydat reprezentuje opcję najbardziej zbliżoną do naszych poglądów.
- Innym ciekawym narzędziem jest serwis internetowy **Mam Prawo Wiedzieć**, który zawiera bazę wiedzy o politykach. Można w nim np. przeczytać, co kandydaci oraz osoby pełniące ważne funkcje w państwie (posłowie, senatorowie, ministrowie) sądzą o kwestiach budzących spory w społeczeństwie.

Masz wpływ

Jak przekonać innych do zagłosowania w wyborach?

Każdy obywatel może podjąć pewne działania, by zmobilizować inne osoby do wzięcia udziału w wyborach.

- **Rozmawiaj i edukuj na temat wyborów** – uświadamiaj, jaka jest ich rola w państwie demokratycznym oraz dlaczego głos każdego obywatela jest równie ważny.
- **Zwalczaj mity związane z wyborami** – jeżeli ktoś uważa, że jego głos się nie liczy, wytłumacz mu, że przez swoją bierność pozostawi decyzję o kierunku rozwoju państwa w rękach innych.
- **Zachęcaj do śledzenia polityki** – obserwacja życia publicznego poszerza wiedzę na temat partii politycznych i kandydatów oraz pozwala wyrobić sobie poglądy na sprawy ważne dla państwa i społeczeństwa.
- **Daj innym przykład** – gdy w dniu wyborów wypełnisz obowiązek obywatelski, poinformuj o tym w mediach społecznościowych. Twój post może zachęcić inne osoby do działania.

Twoja kolej!

Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Zacznijmy od kwestii podstawowej – dlaczego jako obywatel mam w ogóle zajmować się wyborami?

Przede wszystkim warto się tym zajmować, bo to wpływa na całe nasze życie. Wybrany w wyborach parlament ma bardzo duży wpływ na naszą rzeczywistość przez następne 4 lata – tworzy przepisy i proceduje [opracowuje i uchwala] *ustawy, które regulują większość aspektów naszego życia codziennego* [...]. *Każdy obywatel, jeszcze przed pójściem na wybory, ma do wykonania konkretną pracę. Należy sprawdzić, kto startuje w wyborach w naszym okręgu (najłatwiej zrobić to, wchodząc na stronę wybory.gov.pl), jaki te partie czy ci kandydaci mają program, co nam się z tych programów najbardziej podoba, i na tej podstawie zdecydować, na jakie ugrupowanie, na jakiego kandydata chcemy zagłosować. Warto zauważyć, że coraz częściej głosujemy nie tylko na program danej partii, ale na konkretną osobę. Bardzo zachęcam do znalezienia sobie swojego kandydata, żeby nie głosować tylko na kogoś, kto akurat jest jedynką na liście.*

Czy chodzi o to, żeby 100% osób poszło i wzięło udział w głosowaniu?

Nie ma kraju, w którym 100% obywateli chodzi na głosowanie, i to nawet w krajach, w których głosowanie jest obowiązkowe. Moim zdaniem najważniejsze jest to, żeby ci, którzy idą głosować, zrobili to świadomie. Nie chodzi o to, żeby tylko pójść i postawić krzyżyk albo zagłosować na kogoś z fajnym nazwiskiem lub poprzeć partię X, na którą oddajemy głos od 15 lat. Sprawdźmy, co nam politycy oferują, kim są kandydaci, i zagłosujmy świadomie.

W niektórych krajach wyborcy mogą oddać głos przeciwko wszystkim kandydatom – po prostu jest taka opcja na karcie do głosowania. Może nie jest to idealne rozwiązanie, ale przynajmniej gdy wydaje mi się, że nie mam na kogo zagłosować, mimo wszystko biorę udział w wyborach. Nawet jeżeli głosuję przeciwko wszystkim, to wyrabiam w sobie nawyk chodzenia na wybory, niezależnie od tego, czy jest ktoś, kto spełnia moje marzenia o idealnym kandydacie. [...] *Jeżeli już ktoś naprawdę nie znajdzie nikogo, na kogo warto głosować, może oddać głos nieważny, jako głos protestu. Mimo wszystko na wybory warto pójść.*

Źródło: *Dlaczego warto angażować się w wybory?*, wywiad z Z. Lutkiewiczem, prezesem zarządu Fundacji Odpowiedzialna Polityka, przeprowadzony przez K. Połomskiego i P. Subotkiewicza (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Na podstawie tekstu stwórz listę kroków, które warto zrobić przed pójściem na wybory. Zaproponuj także inne działania, które mogą pomóc w podjęciu świadomej decyzji.
- Oceń, czy lepiej, żeby do wyborów poszły wszystkie uprawnione osoby, czy też by w głosowaniu wzięła udział mniejsza liczba wyborców, za to świadomych i dobrze przygotowanych. Uzasadnij swoją opinię, odnosząc się do tekstu i własnych obserwacji.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie funkcje pełnią wybory w państwie demokratycznym?
- Czym powinny się charakteryzować wybory, aby można je było uznać za demokratyczne?
- Na czym polegają różnice między systemami większościowym i proporcjonalnym?
- Dlaczego istotne jest, aby obywatele głosowali w wyborach w sposób świadomy?

Czy wiesz, że...

Oprócz głosowania i kandydowania istnieją także inne formy aktywności w ramach procesu wyborczego. Pełnoletni obywatele mogą zgłaszać swoje kandydatury na członków komisji wyborczych, czuwających nad przebiegiem głosowania i podliczających głosy. Informacje o tym, jak to zrobić, znajdują się w serwisie internetowym Państwowej Komisji Wyborczej. Można również zaangażować się w kampanię wyborczą danego ugrupowania lub kandydata jako wolontariusz, np. zbierać podpisy wymagane do zarejestrowania konkretnej kandydatury.

Podsumowanie

1. Demokracja – autorytaryzm – totalitaryzm

- **System polityczny** – ogół organów władzy, organizacji i grup społecznych wpływających na funkcjonowanie państwa oraz zasady i normy regulujące ich działanie.
- **Reżim polityczny** – kształt relacji między rządzącymi a społeczeństwem oraz ogół metod wykorzystywanych w procesie sprawowania władzy w państwie.

- System polityczny w pierwszej dekadzie istnienia Polski Ludowej miał wiele cech totalitaryzmu. Składały się na to m.in.: terror i represje na szeroką skalę, cenzura i brak niezależnych mediów, likwidacja opozycji politycznej, indoktrynacja społeczeństwa w duchu komunistycznej ideologii. Po 1956 r. nastąpiła liberalizacja systemu – ograniczono cenzurę, represje i propagandę. Z tego powodu system PRL po tym roku czasem określa się jako „posttotalitarny autorytaryzm".

2. Przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r.

- **Transformacja ustrojowa** – rozłożony w czasie proces wprowadzania w państwie nowego ustroju politycznego. Transformację prowadzącą do ustanowienia demokracji określa się jako **demokratyzację.**
- Najważniejsze wydarzenia związane z **demokratyzacją systemu politycznego w Polsce**
  - obrady Okrągłego Stołu (6 II–5 IV 1989 r.)
  - wybory do Sejmu i Senatu, tzw. wybory czerwcowe (4 i 18 VI 1989 r.)
  - powołanie przez Sejm na premiera Tadeusza Mazowieckiego (24 VIII 1989 r.)
  - nowelizacja *Konstytucji PRL* (29 XII 1989 r.)
  - pierwsze powszechne i wolne wybory prezydenckie (25 XI i 9 XII 1990 r.)
  - pierwsze w pełni wolne wybory parlamentarne (27 X 1991 r.)
  - uchwalenie *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* (2 IV 1997 r.)
- **Plan Balcerowicza** – realizowany w Polsce od początku 1990 r. program reform, którego celem było przekształcenie gospodarki centralnie planowanej w nowoczesną gospodarkę rynkową.

3. Demokratyczne państwo prawa

- **Demokratyczne państwo prawa** – typ ustroju, w którym władza pochodzi od obywateli i jest sprawowana przez osoby wybrane w wolnych wyborach, a nadrzędną rolę w państwie odgrywa prawo.
- **Zasady demokratycznego państwa prawa w *Konstytucji RP*:** suwerenność narodu, podział i równowaga władz, pluralizm polityczny, wolność i równość wobec prawa, legalizm, konstytucjonalizm, prawo do sądu, odpowiedzialność państwa za błędne działania jego organów.
- Rodzaje demokracji

Demokracja większościowa	System, w którym podstawą rządów jest niczym nieograniczona wola większości.
Demokracja konstytucyjna	System, w którym podstawą rządów jest wola większości ograniczona przepisami konstytucji i zasadami państwa prawa.

Demokracja pośrednia (przedstawicielska)	System, w którym decyzje polityczne podejmują reprezentanci społeczeństwa wyłonieni w powszechnych wyborach.
Demokracja bezpośrednia	System, w którym decyzje polityczne podejmują w sposób bezpośredni (np. w referendach) obywatele.

4. Zagrożenia dla demokracji

- Zagrożenia dla demokracji można podzielić na wewnętrzne (wynikające z funkcjonowania danego państwa i społeczeństwa) oraz zewnętrzne (mające swoje źródło poza granicami państwa).
- Ważniejsze zagrożenia dla demokracji

Korupcja	Sytuacja, gdy osoby pełniące funkcje publiczne wykorzystują władzę do osiągania prywatnych korzyści.
Nepotyzm	Sytuacja, w której osoby sprawujące władzę faworyzują członków rodziny przy obsadzaniu stanowisk publicznych.
Bierność obywatelska	Brak aktywności obywateli w życiu publicznym i niski poziom zainteresowania polityką. Najczęściej przejawia się w postaci wysokiej zawinionej absencji wyborczej.
Dezinformacja	Celowe rozpowszechnianie nieprawdziwych lub zmanipulowanych informacji, które mają wprowadzić odbiorców w błąd oraz wpłynąć na ich zachowania i poglądy.
Populizm	Sposób uprawiania polityki, którego głównym aspektem jest sprzeciw wobec obowiązującego porządku politycznego, rządzących elit oraz głoszonych przez nie wartości i idei.

5. Wybory demokratyczne

- Podstawowe zasady wyborów demokratycznych
  - Zasada powszechności – prawa wyborcze przysługują wszystkim obywatelom, którzy osiągnęli odpowiedni wiek.
  - Zasada równości – głos każdego wyborcy ma taką samą wagę.
  - Zasada bezpośredniości – obywatele głosują na kandydatów osobiście.
  - Zasada tajności głosowania – obywatelom zapewnia się, że nikt bez ich zgody nie dowie się, na kogo głosowali.
- W Polsce odbywają się wybory: 1) do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego; 2) na wójtów, burmistrzów i prezydentów miast; 3) do Sejmu RP; 4) do Senatu RP; 5) na Prezydenta RP; 6) do Parlamentu Europejskiego. Szczegółowe regulacje dotyczące ich przeprowadzania są zawarte w specjalnej ustawie – *Kodeksie wyborczym*.

Sprawdź się!

1. Podaj nazwę reżimu politycznego, który scharakteryzowano w poniższym tekście.

W tym reżimie politycznym władza najczęściej jest skupiona w rękach jednostki bądź wąskiej grupy osób. Możliwości kontrolowania rządzących są ograniczone, a dodatkowo zwalczają oni opozycję polityczną. Przejawy niezadowolenia społecznego, np. protesty, często są tłumione z wykorzystaniem policji czy wojska.

2. Sformułuj dwa argumenty potwierdzające, że system polityczny w pierwszej dekadzie istnienia Polski Ludowej można uznać za totalitarny.

3. Podaj pełną nazwę organizacji, której dotyczy opis.

Spośród strajków, do których doszło w okresie Polski Ludowej, kluczowe były te, które wybuchły latem 1980 r. Skala tych protestów była na tyle duża, że ówcześni rządzący zostali zmuszeni do ustępstw. W konsekwencji zawarto porozumienia, w których komuniści zgodzili się na realizację postulatów robotników. Jednym z efektów podpisania umowy było powstanie [nazwa organizacji]*, który stał się głównym ośrodkiem opozycji przeciw autokratycznym rządom.*

Nazwa organizacji:

4. Wyjaśnij, jakie były cele reform zrealizowanych w ramach planu Balcerowicza. Podaj pozytywny i negatywny skutek ich wprowadzenia.

5. Wymień postanowienia zawarte w *Konstytucji RP*, które świadczą o tym, że ustrój w Polsce realizuje zasady demokratycznego państwa prawa.

6. Przyporządkuj podane opisy (1–4) do właściwych funkcji wyborów w państwie demokratycznym (A–C).

A. Funkcja kreacyjna

B. Funkcja kontrolna

C. Funkcja programowo-polityczna

1. Kampania wyborcza pozwala obywatelom zapoznać się z różnymi propozycjami dotyczącymi rozwoju państwa.
2. Podczas głosowania kandydaci uzyskują poparcie wyborców, co upoważnia ich do sprawowania władzy.
3. Cyklicznie odbywające się wybory umożliwiają społeczeństwu ocenę dotychczasowych rządów.
4. Celem wyborów jest wyłonienie osób, które będą sprawowały najważniejsze funkcje w państwie.

7. Wskaż zdania prawdziwe.

A. W polskim systemie politycznym nie występują formy demokracji bezpośredniej.

B. W wyborach do Sejmu RP bierne prawo wyborcze przysługuje osobom, które ukończyły 21 lat.

C. W wyborach do Senatu RP obowiązuje system większościowy.

D. W wyborach prezydenckich zwycięski kandydat musi uzyskać bezwzględną większość głosów.

5. Prawo i prawa człowieka

1. Prawo i jego znaczenie
2. Prawa człowieka
3. Ochrona praw człowieka
4. Ochrona dóbr osobistych i danych osobowych F
5. Formy zatrudnienia

Siedziba Sądu Najwyższego w Warszawie

1. Prawo i jego znaczenie

Na tej lekcji:

• dowiesz się, jakie znaczenie ma prawo w życiu społecznym • poznasz cechy dobrego prawa • zapoznasz się z przykładowymi normami prawnymi regulującymi ważne problemy młodych ludzi • dowiesz się, gdzie można uzyskać pomoc prawną

Trudno nawet wyobrazić sobie życie społeczne, w którym nie obowiązywałyby zasady określające, jak powinny postępować jednostki i funkcjonować organy państwa. To właśnie prawo chroni nas przed chaosem, w którym decydowałyby siła i przemoc. Dlatego szacunek dla prawa jest konieczny w dobrze zorganizowanym społeczeństwie.

? Jaką rolę w życiu społecznym odgrywa prawo? Jak wyglądałoby życie ludzi pozbawionych ochrony prawnej?

Czym jest prawo?

W języku polskim słowo „prawo" jest rozumiane na dwa sposoby.

- Po pierwsze – prawo to **zbiór norm**, czyli zasad postępowania, których na danym terytorium należy przestrzegać (np. prawo polskie, prawo unijne). Zostały one ustalone lub potwierdzone przez właściwe organy władzy (prawodawcę), a z reguły także wyrażone w przepisach zawartych w pisemnych aktach prawnych (np. w ustawach). Złamanie tych reguł może skutkować karami lub innymi sankcjami.
- Po drugie – prawo to konkretne **uprawnienie**, czyli przewidziana w przepisach możliwość zachowania się w określony sposób (np. prawo do nauki, prawo do sądu).

Jakie są rodzaje prawa?

Normy prawa dzieli się na podstawie różnych kryteriów. W poprzednich rozdziałach wspominano podział prawa uwzględniający **zasięg terytorialny** obowiązywania aktów i norm prawnych. Według tego kryterium można wyodrębnić prawo międzynarodowe, prawo unijne (europejskie), prawo krajowe (wewnętrzne) i prawo miejscowe (lokalne). Inna klasyfikacja bierze po uwagę, jakie **rodzaje spraw** są regulowane przez dane normy. Podział ten zaprezentowano na poniższym schemacie.

Podział prawa ze względu na rodzaj regulowanych spraw

Prawo karne	Prawo cywilne	Prawo rodzinne	Prawo administracyjne	Prawo konstytucyjne
Określa, jakie czyny są zabronione, czyli są przestępstwami lub wykroczeniami, oraz jakie kary grożą za ich popełnienie.	Kształtuje relacje majątkowe i niemajątkowe między osobami fizycznymi i osobami prawnymi (zob. więcej na s. 190).	Reguluje m.in. relacje osobiste i majątkowe między małżonkami i krewnymi (zob. więcej na s. 190).	Określa zasady działania organów administracji publicznej oraz sposób załatwiania spraw urzędowych przez obywateli.	To normy określające ustrój państwa, kompetencje jego organów oraz prawa i obowiązki obywateli.

Jakie powinno być dobre prawo?

Aby prawo dobrze spełniało swoją społeczną funkcję, jego przepisy powinny charakteryzować się pewnymi cechami, dzięki którym **system prawny** jest przejrzysty dla obywateli.

System prawny – uporządkowany zbiór wszystkich norm prawnych obowiązujących w danym państwie.

Prawo powinno być...	Wyjaśnienie
...precyzyjne	Każdy przepis prawa musi być sformułowany w taki sposób, aby można go było zinterpretować tylko w jeden sposób. Nie powinno być wątpliwości, jakie zachowanie jest zgodne z prawem, a jakie jest z nim sprzeczne.
...ogólne	Przepis prawa musi określać dozwolone lub wymagane zachowanie w możliwie wielu sytuacjach, które mogą się przydarzyć różnym ludziom. Nie powinien zawierać opisu wielu jednostkowych przypadków, w których ma być on stosowany, lecz wskazywać ogólną normę do stosowania w różnych okolicznościach.
...niesprzeczne	Nie może być tak, by jeden przepis prawa nakazywał jakieś zachowanie, a inny przepis go zakazywał.
...spójne	Wszystkie normy prawne powinny się wzajemnie uzupełniać i wspólnie tworzyć jedną, logiczną i konsekwentną całość – spójny system prawny.
...realne	Normy prawne muszą wskazywać ludziom takie sposoby zachowania, które są możliwe do powtórzenia w konkretnych okolicznościach. Nie można formułować norm, których ludzie nie będą w stanie przestrzegać.
...jasne	Przepisy prawne powinny być wyrażone w języku zrozumiałym dla wszystkich odbiorców, za pomocą pojęć jednoznacznych i niebudzących wątpliwości.
...stabilne	System obowiązujących norm prawnych nie powinien się zmieniać zbyt często, gdyż ludzie muszą mieć poczucie, że prawo porządkuje i stabilizuje ich życie.

Twoja kolej!

Przeczytaj tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Wśród głównych wad przyjmowanego prawa, które mają źródło w obecnym procesie legislacyjnym i w instytucjach zaangażowanych w ten proces, należy wymienić:
– nadmierną zmienność przepisów, w tym notorycznie zbyt krótkie okresy na przygotowanie się adresatów do [ich] *stosowania* [...],
– zbyt pobieżne uzasadnienia i oceny skutków społeczno-gospodarczych [...],
– często trudne do jasnego określenia relacje między regulacjami różnych aktów prawnych,
– niedostateczną jakość językową i nadmierne skomplikowanie [...] *nowych przepisów* [...].

Źródło: G. Lang, *Siedem rekomendacji na rzecz dobrego prawa. Raport* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Wyjaśnij, jakie skutki dla obywatela, urzędnika i przedsiębiorcy mogą mieć wskazane w tekście wady przyjmowanego prawa.
- Określ, która z wad jest z Twojego punktu widzenia najistotniejsza. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Prawo na co dzień

Każdego dnia uczestniczysz w sytuacjach, które są regulowane przez określone normy prawne. W systemie prawa obowiązującym w Polsce funkcjonują różne **instytucje prawne**, czyli fundamentalne rozwiązania (ramowe konstrukcje), które kształtują status obywateli w konkretnych okolicznościach. W poniższej tabeli przedstawiono instytucje prawa cywilnego i rodzinnego. Dotyczące ich przepisy znajdują się w dwóch ustawach: ***Kodeksie cywilnym*** oraz ***Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym***.

Stowarzyszenie rejestrowe – stowarzyszenie wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego (KRS), a więc posiadające osobowość prawną. Odróżnia się tym od stowarzyszenia zwykłego.

Instytucja prawna	Wyjaśnienie
Osoba fizyczna	To każdy człowiek – od momentu narodzenia do śmierci. Osoba fizyczna może być podmiotem stosunków cywilnoprawnych, czyli posiadać uprawnienia (np. prawo własności) i obowiązki wynikające z prawa cywilnego.
Osoba prawna	To jednostka organizacyjna, która jest podmiotem prawa cywilnego. Do osób prawnych zaliczamy m.in. spółki akcyjne, spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (sp. z o.o.), przedsiębiorstwa państwowe, partie polityczne, **stowarzyszenia rejestrowe**, fundacje, Kościoły i związki wyznaniowe oraz uczelnie.
Zdolność prawna	Możliwość bycia podmiotem stosunków prawnych. Osoby fizyczne posiadają ją od urodzenia, a osoby prawne od chwili powstania.
Zdolność do czynności prawnych	Możliwość dokonywania działań prawnie skutecznych (czynności prawnych), np. zawarcia umowy kupna samochodu. Osoby prawne posiadają ją w pełnym zakresie. Natomiast osoba fizyczna może mieć ją w pełnym zakresie (od ukończenia 18 roku życia) lub w ograniczonym zakresie (od 13 do 18 lat) albo w ogóle jej nie posiadać (do 13 urodzin). Człowiek może także zostać jej pozbawiony wskutek ubezwłasnowolnienia orzeczonego przez sąd.
Własność	To najszersze z praw do rzeczy przysługujące jej właścicielowi. Obejmuje możliwość dysponowania rzeczą (ruchomością, np. pojazdem, lub nieruchomością, np. mieszkaniem), korzystania z niej i rozporządzania nią bez udziału innych osób, w tym przeniesienia prawa własności rzeczy na inny podmiot (odpłatnie albo nieodpłatnie).
Sprzedaż	Czynność prawna, w wyniku której sprzedający na podstawie umowy (zwykle pisemnej lub ustnej) zobowiązuje się do przeniesienia prawa własności jakiejś rzeczy na kupującego, który z kolei zobowiązuje się do zapłacenia ustalonej kwoty.
Władza rodzicielska	Zbiór praw i obowiązków przysługujących rodzicom względem osób małoletnich, obejmujący m.in. wychowanie dziecka, sprawowanie opieki nad nim i jego majątkiem oraz reprezentowanie go w stosunkach z innymi podmiotami.
Małżeństwo	Formalny związek – w Polsce wyłącznie między kobietą i mężczyzną – po którego zawarciu powstaje rodzina, a małżonkowie przyjmują pewne prawa i obowiązki, dotyczące np. wzajemnej opieki, wierności.
Alimenty	To świadczenie na rzecz bliskiej osoby polegające na dostarczaniu jej środków utrzymania (np. w formie finansowej, rzeczowej). W relacji między rodzicem a dzieckiem alimenty mogą także oznaczać obowiązek dorosłego dotyczący dbania o wychowanie. Obowiązkiem alimentacyjnym mogą być obciążeni np. rodzice wobec dzieci bądź dzieci wobec rodziców.
Przysposobienie (adopcja)	Następuje, gdy dorosły obywatel uznaje osobę małoletnią (poniżej 18 roku życia) za własnego potomka, mimo że nie jest ona jego biologicznym dzieckiem. Zgodę na przysposobienie musi wyrazić sąd.

Konstytucja RP art. 20 i 64

Konstytucja RP art. 48 i 72

Konstytucja RP art. 18 i 33

Przykład

Co możesz, a czego nie możesz robić przed „osiemnastką”?

Osoby, które nie ukończyły 18 lat, w prawie cywilnym nazywane są małoletnimi. W poniższej tabeli zostały przedstawione przykładowe sytuacje, kiedy osoby niepełnoletnie mogą wykonywać pewne czynności, oraz okoliczności, w których zgodnie z prawem nie mogą czegoś zrobić.

	Może:	Nie może:
Osoba małoletnia między 13 a 18 rokiem życia	• dysponować rzeczami lub środkami oddanymi jej do swobodnego użytku (np. kieszonkowym); • decydować samodzielnie o tym, na co przeznaczyć własny zarobek.	• sprzedać nieruchomości bez zezwolenia sądu (nie wystarczy zgoda rodziców); • dysponować rzeczami lub środkami otrzymanymi do określonego użytku (np. nie może sprzedać ani oddać ubrań kupionych przez rodziców); • skutecznie zawrzeć umowy bez zgody opiekuna prawnego (np. rodzica) lub bez uzyskania od niego jej potwierdzenia.
Osoba małoletnia poniżej 13 roku życia	• wykonywać czynności w drobnych sprawach życia codziennego (np. kupić zeszyt albo bilet do kina).	• podejmować czynności, których skutki byłyby dla niej rażąco krzywdzące (np. zakup rzeczy po zawyżonej cenie jest nieważny).

W praktyce

Zawarcie małżeństwa cywilnego

Procedurę zawarcia związku małżeńskiego określono w przepisach *Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*. Formalnościami związanymi z udzielaniem ślubów cywilnych zajmuje się specjalna jednostka organizacyjna gminy – **urząd stanu cywilnego** (USC).

1 Przed wizytą w USC

Należy zgromadzić dokumenty niezbędne do załatwienia formalności: dowody tożsamości przyszłych małżonków, odpisy aktów urodzenia, dowód wniesienia opłaty skarbowej za sporządzenie aktu małżeństwa.

2 Wizyta w USC

Powinna się odbyć nie później niż na miesiąc przed planowaną datą ślubu. Podczas niej partnerzy:
- składają niezbędne dokumenty, w tym oświadczenie o braku **przeszkód małżeńskich**;
- określają, jakie nazwiska będą nosić po zawarciu małżeństwa oni i ich dzieci;
- ustalają z kierownikiem USC datę, godzinę i miejsce ślubu.

3 Zawarcie małżeństwa

Od strony formalnej obejmuje następujące czynności:
- sprawdzenie dokumentów tożsamości partnerów i ich świadków;
- złożenie przed kierownikiem USC oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński;
- ogłoszenie przez kierownika USC zawarcia małżeństwa.

4 Wydanie odpisu skróconego aktu małżeństwa

Po ślubie kierownik USC niezwłocznie sporządza akt małżeństwa, a jego skrócony odpis przekazuje małżonkom.

Czy wiesz, że...

Polskie prawo przewiduje sytuację, w której osoba w wieku poniżej 18 lat może uzyskać pełną zdolność do czynności prawnych. Możliwość taka dotyczy tylko kobiet między 16 a 18 rokiem życia, którym sąd zezwala na zawarcie związku małżeńskiego, jeśli stwierdza, że istnieją ważne przyczyny, by zastosować takie rozwiązanie (np. zajście w ciążę).

Przeszkody małżeńskie – okoliczności uniemożliwiające zawarcie małżeństwa. Należą do nich m.in.: bliskie pokrewieństwo, nieukończenie 18 lat (z wyjatkiem sytuacji opisanej powyżej), choroba psychiczna, pozostawanie w innym związku małżeńskim.

Czy wiesz, że...

Polskie prawo przewiduje możliwość zawarcia **małżeństwa wyznaniowego**, które łączy elementy procedury cywilnej i ceremonii religijnej. Ma ono takie same skutki prawne jak małżeństwo cywilne.

To budzi kontrowersje

Władza rodzicielska – za i przeciw

Nowy Kodeks rodzinny to przełom w myśleniu o dziecku i jego rodzinie, to nowa koncepcja ochrony dzieciństwa, rodzicielstwa, małżeństwa, rodziny – powiedział Rzecznik Praw Dziecka Marek Michalak, prezentując projekt nowego Kodeksu rodzinnego podczas konferencji prasowej 12 lipca [2018 r.].

Istotną zmianą wprowadzoną projektem Kodeksu rodzinnego, co RPD wielokrotnie zapowiadał [...], *jest zastąpienie władzy rodzicielskiej – odpowiedzialnością rodzicielską. Odpowiedzialność rodzicielska jest pojęciem zdecydowanie szerszym od władzy rodzicielskiej, zdejmuje z rodziców formę władztwa nad dzieckiem, wskazuje na położenie nacisku na podmiotowość dziecka w rodzinie.*

W projekcie odpowiedzialność rodzicielska została ujęta zadaniowo. To zadanie, postawa i relacje rodziców z dzieckiem, wykonywane z poszanowaniem jego godności i praw, zgodnie z porządkiem społeczno-prawnym. Celami odpowiedzialności rodzicielskiej są troska o dziecko i zaspokajanie jego potrzeb, przygotowanie do życia w rodzinie i społeczeństwie oraz wypełnianie obowiązku alimentacyjnego. Jest ona realizowana w szczególności przez wykonywanie obowiązków i praw w zakresie pieczy nad osobą i majątkiem dziecka, reprezentacji, utrzymywania relacji osobistych, ustalania pochodzenia dziecka, jego imienia i nazwiska, miejsca pobytu. [...] *Projekt Kodeksu rodzinnego reguluje również odpowiedzialność rodziców dziecka pozostających w konkubinacie.*

Źródło: J. Kuraś, *RPD o nowym kodeksie rodzinnym, którego oczekuje społeczeństwo* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Dlaczego tak łatwo przywykliśmy do opinii, zgodnie z którą rodzic jest głównym zagrożeniem dla dziecka? [...] *odchodzący z urzędu Rzecznika Praw Dziecka (RPD) Marek Michalak przedstawił mediom projekt nowego Kodeksu rodzinnego.* [...] *podjęte zostały działania mające na celu likwidację pojęcia „władzy rodzicielskiej". Czy to krok w dobrym kierunku?*

[...] *nowy kodeks ma wprowadzić stan „końca władzy rodzicielskiej". Zwrot ten proponuje się zastąpić pojęciem odpowiedzialności rodzicielskiej.* [...]

Podobne propozycje pojawiały się ze strony Biura RPD już od kilku lat. Niestety opierają się one na dwóch podstawowych błędach. Po pierwsze, pojęcie odpowiedzialności jest znaczeniowo węższe niż zwrot „władza rodzicielska". Prezentuje ono bowiem wyłącznie obowiązki, pomijając uprawnienia rodziców, dzięki którym owe obowiązki mogą być realizowane. Po drugie natomiast, założono, że władztwo rodzica jest zawsze zjawiskiem złym. Nie jest to jednak prawda.

[...] *Zapewne dla wielu ochrona pojęcia władzy rodzicielskiej jawić się może jako działanie szalone. Niestety jednak mianem tym określić można coraz częściej pojawiające się w kolejnych przekazach zwroty zrównujące rodzicielską władzę z krzywdzeniem.* [...] *Rodzic już dzisiaj nie jest, jak twierdzą niektórzy, jedynie strażnikiem, funkcjonującym obok dziecka z absolutną władzą. Jest natomiast zobowiązany, by wypełniając swoje ustawowe oraz moralne obowiązki, uwzględniał dobro dziecka oraz interes społeczny.* [...]

Źródło: B. Kmieciak, *Władza rodzicielska, czyli suma wszystkich strachów* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Ustal, czy zmiany opisywane w tekstach weszły w życie. Odwołaj się do informacji znalezionych w internecie oraz na s. 190 podręcznika.
- Zajmij stanowisko w sporze przedstawionym w obu tekstach. Uzasadnij swoje zdanie.

Pomoc prawna

Każdej osobie mogą przytrafić się sytuacje, w których niezbędna okaże się profesjonalna pomoc prawnika, udzielającego fachowych porad i reprezentującego klientów przed organami państwa (np. w sądzie). **Adwokaci** i **radcy prawni** pracują odpłatnie, ale istnieją również możliwości, by skorzystać z ich usług za darmo.

Niektóre urzędy i organizacje pozarządowe prowadzą specjalne punkty, w których osoby potrzebujące porady prawnej i znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej mogą uzyskać **bezpłatne wsparcie**. Publiczny system tego rodzaju pomocy prawnej reguluje *Ustawa o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej* (zob. poniższą tabelę).

W poszukiwaniu bezpłatnej pomocy warto przejrzeć stronę internetową najbliższego sądu rejonowego lub okręgowego albo wojewódzkiego sądu administracyjnego, aby dowiedzieć się o innych formach prawnego wsparcia oferowanego mieszkańcom danego obszaru.

Zasady działania systemu nieodpłatnej pomocy prawnej

Urząd koordynujący	Ministerstwo Sprawiedliwości
Kto może skorzystać z porad?	Każda osoba, która w punkcie pomocy złoży oświadczenie, że nie stać jej na odpłatne porady prawne.
Jak znaleźć punkt pomocy?	• Aktualny wykaz punktów pomocy jest dostępny na stronie internetowej najbliższego urzędu starostwa powiatowego. • Na terenie każdego powiatu powinny działać co najmniej dwa punkty nieodpłatnej pomocy prawnej.
Jaką pomoc można uzyskać?	• Informacje o prawach i obowiązkach danej osoby w konkretnej sytuacji. • Porady, jak rozwiązać dany problem prawny. • Pomoc przy sporządzaniu pisma do właściwego organu władzy. • Przygotowanie pisma o zwolnienie z kosztów sądowych lub ustanowienie **pełnomocnika z urzędu**, jeśli sprawa wymaga postępowania przed sądem.
Jakich spraw nie obejmuje bezpłatne poradnictwo?	• Sprawy z zakresu m.in. prawa celnego, handlowego i przedsiębiorców (z wyjątkiem kwestii dotyczących rozpoczęcia działalności gospodarczej). • Sporządzanie pism m.in. w postępowaniach sądowych, które już się toczą.

Twoja kolej!

Ustal, gdzie w Twoim powiecie lub mieście można uzyskać nieodpłatną pomoc prawną.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakimi cechami powinno się charakteryzować dobre prawo?
- Jakie kwestie są regulowane przez prawo cywilne i prawo rodzinne?
- Na czym polega ograniczona zdolność do czynności prawnych i kto ją posiada?
- W jakich okolicznościach obywatel może skorzystać z nieodpłatnej pomocy prawnej?

Czy wiesz, że...

W niektórych miastach bezpłatną pomoc prawną można uzyskać w uniwersyteckich poradniach nazywanych **klinikami prawa**. W takich miejscach pomocy udzielają studenci prawa pracujący pod okiem opiekuna naukowego.

Pełnomocnik z urzędu – adwokat bądź radca prawny przydzielany przez sąd osobie, która nie jest w stanie samodzielnie pokryć kosztów wynajęcia prawnika. Pełnomocnik reprezentuje daną osobę przed sądem. Jest wyznaczany po złożeniu odpowiedniego wniosku przez osobę potrzebującą jego usług.

2. Prawa człowieka

Na tej lekcji:

• poznasz podstawowe prawa człowieka i obywatela • wyjaśnisz, jakie jest ich znaczenie w relacjach między obywatelami a państwem • przeanalizujesz wybraną kontrowersyjną sprawę dotyczącą praw człowieka i sformułujesz własną opinię na jej temat

Po zakończeniu II wojny światowej, w trakcie której doszło do ludobójstwa i niewyobrażalnych okrucieństw naruszających ludzką godność, w społeczności międzynarodowej udało się osiągnąć pewien konsensus. Powszechnie uznano, że istnieją prawa, które przynależą każdej osobie ludzkiej niezależnie od woli władz państwowych. Rozwój idei praw człowieka doprowadził do powstania systemu prawnego, który określa granice dopuszczalnej ingerencji państwa w sferę wolności jednostki.

Konstytucja RP art. 30

Czym są prawa człowieka?

Prawa człowieka to zbiór wolności i uprawnień przysługujących każdej osobie, bez względu na jej płeć, wiek, rasę, miejsce zamieszkania, pochodzenie społeczne, przynależność etniczną, narodową lub kulturową, poglądy polityczne czy jakąkolwiek inną cechę.

Cechy praw człowieka

Cecha	Wyjaśnienie
Przyrodzoność	Te prawa przysługują człowiekowi od urodzenia i wynikają z samego faktu bycia istotą ludzką, która posiada własną godność.
Powszechność (uniwersalność)	Wszystkim ludziom bez wyjątku – niezależnie od różnic między nimi i bez względu na wolę władz – przysługują określone prawa.
Nienaruszalność	Ani władze państwowe, ani inni ludzie nie mogą pozbawić człowieka przysługujących mu fundamentalnych praw.
Niezbywalność	Nikt nie może zrzec się tych praw (choć jednostka może zdecydować o tym, że nie skorzysta w danej sytuacji z przysługujących jej uprawnień).

Czy wiesz, że...

Każdego roku **10 grudnia** obchodzimy **Międzynarodowy Dzień Praw Człowieka**. W ten sposób upamiętniamy rocznicę przyjęcia w 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych *Powszechnej deklaracji praw człowieka*. Choć nie stanowiła ona aktu prawnie wiążącego, była pierwszym w historii dokumentem, w którym społeczność międzynarodowa zapowiedziała ochronę praw przysługujących wszystkim ludziom.

Jakie są podstawowe prawa człowieka?

Na przestrzeni lat katalog praw człowieka się rozszerzał i pojawiła się potrzeba ich uporządkowania. Podzielono je na trzy grupy zwane **generacjami**. Do każdej z nich zalicza się uprawnienia innego rodzaju. Podział na generacje nie oznacza jednak, że któreś prawa człowieka są ważniejsze od pozostałych – państwa są zobowiązane do przestrzegania wszystkich zasad ujętych w tym katalogu. Niemniej stopień realizacji niektórych z nich – zwłaszcza praw socjalnych – zależy od zamożności danego kraju. Są jednak również takie prawa, które należy respektować zawsze i bezwarunkowo, np. prawo do życia, zakaz niewolnictwa czy wolność od tortur.

Trzy generacje praw człowieka

Pierwsza generacja	Druga generacja	Trzecia generacja
• **Prawa wolnościowe** zabezpieczają człowieka przed nadmierną ingerencją państwa w życie prywatne oraz umożliwiają mu udział w życiu publicznym. • Organom państwa nie wolno podejmować działań, przez które korzystanie z tych praw byłoby niemożliwe.	• **Prawa społeczne** gwarantują człowiekowi środki i warunki niezbędne do godnego życia i rozwoju. • Stopień ich realizacji zależy od możliwości ekonomicznych danego państwa.	• **Prawa solidarnościowe** przysługują zbiorowościom społecznym i narodom. • Ich wykonywanie zależy od sytuacji na arenie międzynarodowej i wymaga współpracy między państwami.

Przykłady praw z poszczególnych generacji

Prawa osobiste
- prawo do życia
- zakaz niewolnictwa
- prawo do wolności i bezpieczeństwa
- wolność od tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania
- tajemnica korespondencji
- prawo do rzetelnego procesu sądowego
- równość wobec prawa
- prawo do prywatności
- równe prawa małżeńskie kobiet i mężczyzn
- wolność myśli, słowa i wyznania
- prawo własności

Prawa obywatelskie i polityczne
- prawo do obywatelstwa
- wolność zgromadzeń i zrzeszania się
- prawa wyborcze
- prawo do skargi na organy państwa
- prawo do informacji publicznej

Prawa ekonomiczne
- prawo do pracy
- prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę
- prawo do bezpiecznych warunków pracy

Prawa socjalne
- prawo do ochrony zdrowia
- prawo do zabezpieczenia społecznego
- prawo do ochrony w razie bezrobocia
- prawo do ochrony małżeństwa
- prawo do wypoczynku
- prawo do szczególnej ochrony młodocianych

Prawa kulturalne
- prawo do edukacji (nauki)
- wolność twórczości artystycznej
- prawo do korzystania z dóbr kultury

Prawa solidarnościowe
- prawo do czystego środowiska
- prawo do rozwoju
- prawo do pokoju
- prawo do demokracji
- prawo do pomocy humanitarnej
- prawo do samostanowienia narodów
- prawo dostępu do wspólnego dziedzictwa ludzkości

Twoja kolej!

Zapoznaj się z następującymi przepisami *Konstytucji RP*: art. 41 ust. 1, art. 62 ust. 1 oraz art. 66 ust. 1. Na ich podstawie określ, których praw człowieka dotyczą poszczególne fragmenty ustawy zasadniczej oraz do których generacji praw człowieka się one zaliczają.

Konstytucja RP
art. 38–76

? Jakie czynniki mogły spowodować, że społeczność międzynarodowa zdecydowała się na utworzenie tak różnorodnego katalogu praw człowieka?

Dlaczego prawa człowieka są ważne?

- Żadna władza nie może nadać przyrodzonych praw człowieka ani ich nikomu odebrać. Dzięki temu prawa te gwarantują jednostce autonomię wobec państwa i społeczeństwa oraz ograniczają ingerencję organów państwowych w jej życie.
- Władze państwowe są zobowiązane do przestrzegania praw człowieka. Mogą je ograniczać tylko w ściśle określonych sytuacjach przewidzianych w konstytucjach krajowych (np. w czasie wojny). Dzięki temu gwarantowany jest wysoki stopień ochrony tych praw.
- Respektowanie praw człowieka nie jest wyłącznie wewnętrzną sprawą państw. Współcześnie na mocy umów międzynarodowych realizację praw człowieka kontrolują różne instytucje o zasięgu ponadpaństwowym. Z tego wynika, że jednostka może domagać się ochrony swoich praw nawet wbrew działaniom władz krajowych.
- Uznanie powszechności praw człowieka pozwala na ochronę godności ludzi na całym świecie. Ta uniwersalność jest podstawą oporu obywateli wobec tyranii, bezprawia i ucisku ze strony rządzących. Pomimo różnic kulturowych w każdym kraju prawa człowieka pozwalają jednostkom domagać się szacunku wobec własnej godności i indywidualności.

Zorganizowany w Londynie protest przeciwko łamaniu praw człowieka w Tybecie przez władze Chin.

Twoja kolej!

Odwołując się do informacji z przytoczonego niżej tekstu, podaj przykłady sytuacji, w których prawa człowieka chronią jednostkę przed nadużyciami ze strony władz.

Prawa człowieka mogą spełniać trzy funkcje. Pierwsza z nich to ochrona wolności jednostki przed jej naruszeniem przez państwo, druga – konieczność stworzenia przez państwo możliwości realizacji praw jednostki, trzecia – ochrona przez państwo praw i wolności jednostki przed jej naruszeniem przez inne osoby.

Mówiąc o pierwszej funkcji praw człowieka, najogólniej można stwierdzić, że prawa człowieka odgrywają rolę tarczy, która ma chronić jednostkę, a zwłaszcza jej wolność, przed państwem. [...] *Państwo, wykonując swoje zadania, korzysta z wyłonionego przez siebie aparatu. Jego istotą jest możliwość stosowania przymusu. Nawet idealne i najbardziej sprawiedliwe państwo jest bez porównania silniejsze od jednostki zobowiązanej do posłuszeństwa państwu oraz wydanemu przez nie prawu. Władza przymuszająca może być jednak nadużywana.* [...] *Co więcej, decyzje państwowe są podejmowane przez konkretnych ludzi, mogących się kierować własnymi interesami, ludzi, którym trudno nie ulegać wpływom własnych subiektywnych sądów, uprzedzeń i emocji. Mogą oni niewłaściwie korzystać ze swojej władzy lub jej nadużywać. Dlatego rodzi się potrzeba ochrony jednostki przed państwem i ludźmi sprawującymi władzę w jego imieniu.*

Źródło: W. Osiatyński, *Wprowadzenie do praw człowieka* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

To budzi kontrowersje

Wolność słowa w social mediach

Klarownym konfliktem między wolnością prasy tudzież wyrażania opinii a wolnością gospodarczą, wynikającą między innymi z prawa do własności, jest sprawa usunięcia konta prezydenta Stanów Zjednoczonych Donalda Trumpa z ówczesnego Twittera (obecnie X) [w 2021 r., po wdarciu się zwolenników Trumpa do Kapitolu, co doprowadziło do śmierci 5 osób]. *Jeszcze przed podjęciem decyzji o zablokowaniu profilu D. Trumpa na świecie rozpoczęła się dyskusja na temat pozycji i wpływu wielkich korporacji. Pojawiły się obawy, że portale społecznościowe staną się swoistym „arbitrem prawdy". [...] Twitter poprzez usunięcie konta najbardziej popularnego polityka w USA oraz jednego z najbardziej rozpoznawalnych ludzi* [...] *pokazał światu, jak ogromny wpływ na losy polityczne w państwie i na świecie ma władza nad informacją.* [...]

Rozstrzygnięcie sprawy okazało się [...] *korzystne dla korporacji – Sąd odrzucił powództwo Trumpa, argumentując to faktem, iż pierwsza poprawka konstytucji USA dotyczy wyłącznie działań rządu, a nie prywatnych przedsiębiorstw. Takie rozwiązanie sprawy jest ugruntowaniem władczej pozycji platform społecznościowych w decydowaniu, jakie informacje mogą, a jakie nie mogą trafiać do szerszego grona odbiorców.* [...]

Źródło: K. Chełmiak, J. Probihon, *Wyzwania dla wolności prasy w erze informacji* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Wyrzucenie Donalda Trumpa z mediów społecznościowych ożywiło unijną debatę o regulowaniu platform internetowych. „Platformy nareszcie poczuły się do odpowiedzialności, ale to nie one powinny być ostatecznym arbitrem" – to główne przesłanie Brukseli.

Thierry Breton, komisarz UE ds. wspólnego rynku, porównał wydarzenia na Kapitolu do „11 września mediów społecznościowych", czyli do dramatycznego przełomu, który powinien sprowokować gruntowny przegląd dotychczasowych reguł bezpieczeństwa. A także skłonić władze publiczne do uznania, jak wielkim systemowym ryzykiem dla demokracji mogą być platformy internetowe. Jednak Breton [...] *podkreśla, że to nie do szefów Twittera powinny należeć ostateczne decyzje w rodzaju* [tej dotyczącej] *zamykania konta Donalda Trumpa.*

[...] *instytucje UE już teraz dość konsekwentnie wykorzystują casus Trumpa* [...] *do promowania nowych i dość ścisłych regulacji co do platform internetowych. Gdyby Trump był zatem Europejczykiem, i to już po przyjęciu nowych przepisów UE o świecie cyfrowym, Twitter miałby obowiązek – w czasie ataku na Kapitol – doraźnego usunięcia wpisów uznanych za podżeganie bądź pochwałę przemocy, ale Trump mógłby się od tego odwoływać – ostatecznie do niezależnego panelu arbitrażowego.*

Źródło: T. Bielecki, *UE chce kontroli w internecie: Twitter mógłby usunąć konto Trumpa, ale Trump mógłby się odwołać* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Rozważ, czy platformy internetowe powinny mieć możliwość usuwania treści zamieszczanych przez użytkowników. Odwołaj się do sytuacji przedstawionej w powyższych tekstach.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym są prawa człowieka i jakie są ich najważniejsze cechy?
- Czym są generacje praw człowieka? Podaj przykłady praw należących do każdej z nich.
- Dlaczego prawa człowieka są istotne w życiu każdego i każdej z nas?

3. Ochrona praw człowieka

Na tej lekcji:

• poznasz przykłady naruszeń praw człowieka • dowiesz się, jakie instytucje krajowe i międzynarodowe stoją na straży praw i wolności jednostki • poznasz procedury zgłaszania przypadków łamania praw człowieka i mechanizmy ich ochrony

Przypadki łamania praw człowieka zdarzają się nawet w państwach demokratycznych. Jednakże w demokracji – w odróżnieniu od systemów autorytarnych i totalitarnych – jednostka dysponuje realnymi narzędziami ochrony swoich uprawnień i dochodzenia roszczeń, jeśli dojdzie do ich naruszenia. Warto znać te narzędzia i wiedzieć, jak ich używać.

? Które prawa człowieka są – Twoim zdaniem – w największym stopniu łamane w trakcie konfliktów zbrojnych? Jakie znasz przykłady takich naruszeń?

Dlaczego łamane są prawa człowieka?

Przyczyny łamania praw człowieka mogą być bardzo różne (zob. poniższą tabelę). Różna może być też waga i skala tych naruszeń w poszczególnych państwach – wiele zależy od ich sytuacji wewnętrznej. W największym stopniu i w najbardziej drastyczny sposób prawa człowieka są łamane w trakcie konfliktów zbrojnych i w państwach rządzonych przez represyjne reżimy. Duże pole do poważnych nadużyć stwarza także trudna sytuacja ekonomiczna w danym kraju. Nie oznacza to jednak, że w państwach o ugruntowanej demokracji, stosunkowo zamożnych i oficjalnie deklarujących przywiązanie do idei praw człowieka obywatele nie są w ogóle narażeni na przemoc, dyskryminację czy niesprawiedliwe traktowanie ze strony władz.

Przyczyny łamania praw człowieka

Przyczyny polityczne	• Łamanie praw człowieka jest najczęściej efektem funkcjonowania reżimu autorytarnego lub totalitarnego. W takich systemach albo uprawnienia i wolności jednostki nie są zabezpieczane, albo ich ochrona ma charakter wyłącznie iluzoryczny. • Bardzo często łamanie praw człowieka jest traktowane przez reżim jako forma sprawowania władzy i narzędzie walki z przeciwnikami politycznymi lub grupami uznawanymi za wrogie rządzącym.
Przyczyny prawne	• Niektóre państwa nie przystąpiły do międzynarodowych traktatów i konwencji chroniących prawa człowieka. • W systemach prawnych tych państw często funkcjonują przepisy wprost dopuszczające podejmowanie przez władze działań, które w innych krajach postrzega się jako naruszenia praw człowieka.
Przyczyny kulturowe	• Normy kulturowe obowiązujące w niektórych społeczeństwach przyzwalają na działania, które w innych kręgach kulturowych ocenia się jako łamanie praw człowieka. • W takich kulturach często uzasadnia się odwołaniami do tradycji gorsze traktowanie wybranych grup, np. kobiet, dzieci, osób o określonym wyglądzie. • W niektórych państwach prawa człowieka są odrzucane jako przejaw kultury Zachodu oraz ingerencja w lokalne tradycje i zwyczaje.
Przyczyny ekonomiczne	• W niektórych państwach łamane są prawa osób pracujących, które ze względu na panujące bezrobocie i skrajne ubóstwo godzą się na wykonywanie pracy w warunkach zagrażających ich życiu i zdrowiu. • Władze państwowe nie ingerują tam w to, jakie warunki pracy panują w przedsiębiorstwach oraz w jaki sposób wynagradza się w nich pracowników.

Przykład

Formy łamania praw człowieka

- mordy, czystki etniczne, ludobójstwo
- tortury, prześladowanie, okrutne i poniżające traktowanie lub karanie
- stosowanie kary śmierci
- porwania, niewolnictwo i handel ludźmi
- bezprawne zatrzymania i aresztowania oraz przetrzymywanie w aresztach lub więzieniach bez wyroku sądowego
- karanie bez podstawy prawnej oraz nierzetelne przeprowadzanie procesów sądowych
- przemoc fizyczna i psychiczna
- dyskryminacja ze względu na płeć, wyznanie, poglądy lub przekonania polityczne, pochodzenie etniczne lub narodowe, orientację seksualną lub inne cechy
- ograniczanie praw politycznych i obywatelskich bądź uniemożliwianie korzystania z tych praw
- ingerowanie w życie rodzinne i naruszanie prawa do prywatności
- ograniczanie wolności słowa, sumienia i wyznania

Przykłady łamania praw człowieka

- **Więźniowie polityczni w Białorusi**

  W 2023 r. w białoruskich więzieniach przebywało 1430 więźniów politycznych. Wielu z nich pobito i torturowano. Regularnie i w sposób całkowicie bezprawny w Białorusi zatrzymuje się działaczy opozycyjnych, a ich rodziny nęka się przeszukaniami i bezustanną infiltracją (podsłuchy, przeglądanie smartfonów itd.).

- **Kara śmierci we współczesnym świecie**

  W całej niemalże Europie (z wyjątkiem Białorusi) karę śmierci uznano za niehumanitarną i odstąpiono od jej wykonywania. Nadal jednak w 53 państwach świata – także w krajach demokratycznych, które oficjalnie deklarują troskę o przestrzeganie praw człowieka – kara śmierci jest przewidziana w prawie karnym. Tak jest m.in. w Stanach Zjednoczonych i Japonii.

Liczba egzekucji na świecie w latach 2015–2023
(z pomięciem Chin, które nie udostępniają danych na ten temat)

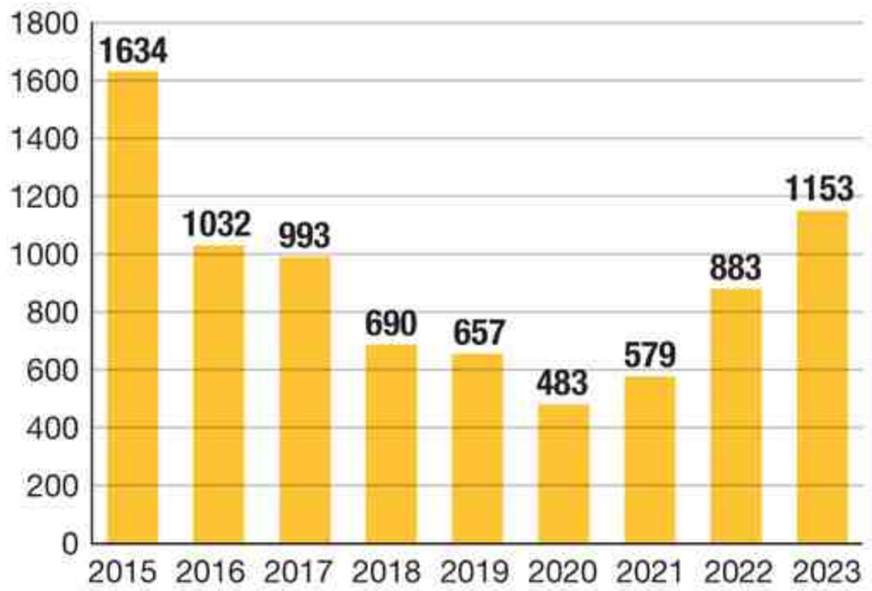

Źródło danych: Amnesty International (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- **Sytuacja kobiet w Arabii Saudyjskiej**

  Choć w ostatnich latach kobietom w Arabii Saudyjskiej pozwolono samodzielnie poruszać się w przestrzeni publicznej i prowadzić samochód, ich życie nadal odbiega od współczesnych standardów. Saudyjki nie są niezależne i znajdują się pod opieką mężczyzn – ojców lub mężów – których zgoda wymagana jest każdorazowo, gdy chcą one podjąć jakąkolwiek aktywność poza domem.

- **Praca dzieci**

  Dane Funduszu Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF) pokazują, że w krajach najuboższych co piąte dziecko w wieku od 5 do 17 lat wykonuje pracę w warunkach, które zagrażają jego zdrowiu lub życiu. Łącznie pracuje przynajmniej 160 mln dzieci na całym świecie. Problem ten najpowszechniej występuje w państwach Afryki Subsaharyjskiej, gdzie dotyczy co czwartego dziecka.

Czy wiesz, że...

Mimo wprowadzenia międzynarodowych zakazów niewolnictwa i handlu ludźmi te patologiczne zjawiska w dalszym ciągu występują na świecie, i to w bardzo dużej skali. Według różnych szacunków co roku ofiarą tego typu procederów pada od 2 do 4 mln osób. Problem najczęściej dotyka dzieci i młodych kobiet, które są zmuszane do pracy bądź prostytucji.

Konstytucja RP
art. 77–80

Co można zrobić, gdy są naruszane prawa człowieka?

W państwie demokratycznym osoba, której prawa lub wolności naruszono, może skorzystać z różnych środków ich ochrony, zarówno krajowych, jak i międzynarodowych. Zgodnie z art. 77–80 *Konstytucji RP* do krajowych instrumentów takiej ochrony zaliczają się:

- prawo do sądu,
- prawo do wynagrodzenia za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie organów władzy publicznej,
- prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji,
- prawo do wystąpienia z wnioskiem do Rzecznika Praw Obywatelskich,
- prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego (zob. s. 252).

Istnieją także inne krajowe instytucje, których zadaniem jest ochrona praw i wolności jednostki, np. Rzecznik Praw Dziecka, Rzecznik Praw Pacjenta.

Najważniejszym narzędziem ochrony o randze międzynarodowej jest dla Polaków prawo do złożenia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu.

Przypomnij sobie

Na szczeblu międzynarodowym działa wiele organizacji, które zajmują się ochroną praw człowieka. Wśród nich należy wyróżnić:

- **organizacje zrzeszające państwa** (np. Organizacja Narodów Zjednoczonych czy Rada Europy, z którą jest powiązany Europejski Trybunał Praw Człowieka),
- **organizacje pozarządowe i humanitarne** (np. Amnesty International [czyt.: amnesti internaszjonal], Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża).

Wniosek do Rzecznika Praw Obywatelskich

Rzecznik Praw Obywatelskich (RPO) jest konstytucyjnym organem stojącym na straży wolności i praw człowieka i obywatela. Każdy i każda z nas ma prawo wystąpić do niego z **wnioskiem**, potocznie zwanym skargą, o pomoc w ochronie wolności i praw naruszonych przez organy władzy publicznej. RPO ma obowiązek zapoznać się z każdym wnioskiem. Następnie może on:

- zająć się daną sprawą,
- wskazać wnioskodawcy przysługujące mu inne możliwości działania (np. prawo do wniesienia odwołania),
- przekazać sprawę do załatwienia innemu organowi,
- uznać wniosek za bezzasadny.

Nawet w tym ostatnim przypadku RPO musi udzielić odpowiedzi wnioskodawcy.

W praktyce

Jak złożyć wniosek do RPO?

- Wniosek można przekazać elektronicznie w postaci wypełnionego formularza znajdującego się w oficjalnym portalu internetowym Rzecznika Praw Obywatelskich. Jednak nie jest to wymagane – można go również złożyć w innej formie, np. listownie.
- Nie jest wymagana szczególna forma wniosku, musi on jednak zawierać następujące informacje:
  - dane wnioskodawcy lub osoby, której wolności lub prawa mogły zostać naruszone: imię, nazwisko, adres korespondencyjny;
  - opis sprawy wraz ze wskazaniem wolności i praw, które – według wnioskodawcy – naruszono;
  - kopie wszystkich dokumentów, które dotyczą sprawy.

Twoja kolej!

Poszukaj w internecie najnowszej *Informacji o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela*. Następnie wybierz jedno z praw gwarantowanych w *Konstytucji RP*, które zostały wymienione w *Informacji...*, i podaj przykład działania podjętego przez RPO na rzecz ochrony tego prawa.

Prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji

Każdemu polskiemu obywatelowi przysługuje **prawo do zaskarżenia** rozstrzygnięć wydanych w jego sprawie w pierwszej instancji przez organy władzy publicznej. Dotyczy to zarówno decyzji podjętych przez organy administracji publicznej, jak i orzeczeń sądowych. Jeśli więc podejrzewasz, że jakieś rozstrzygnięcie narusza Twoje prawa lub wolności, bądź jeśli zwyczajnie się z nim nie zgadzasz, wolno Ci – w ściśle określonych terminie i formie – skorzystać z prawa do odwołania. Sprawa zostanie wówczas rozpatrzona przez **organ drugiej instancji**, a więc taki, który stoi wyżej w hierarchii niż ten, który wydał zaskarżone orzeczenie lub decyzję.

W niektórych sprawach prawo nie przewiduje możliwości odwołania się do organu wyższej instancji, np. wówczas, gdy decyzję wydaje minister. W takiej sytuacji można jednak wystąpić do organu, który wydał decyzję, z wnioskiem o **ponowne rozpatrzenie sprawy**.

W praktyce

Jak się odwołać od decyzji organu administracji publicznej?

- Odwołanie trzeba skierować do właściwego organu odwoławczego. Jest on wskazany w rozstrzygnięciu, które ma zostać zweryfikowane w drugiej instancji.
- Odwołanie składa się za pośrednictwem organu, który wydał daną decyzję.
- Należy złożyć je w terminie do 14 dni od momentu doręczenia decyzji. Można to zrobić osobiście w urzędzie lub elektronicznie albo przesłać wydrukowany dokument pocztą.
- Pamiętaj, że organ odwoławczy nie może zmienić decyzji na bardziej dla Ciebie niekorzystną (z wyjątkiem sytuacji, gdy decyzja rażąco narusza prawo lub interes społeczny).

Czy wiesz, że...

Jeśli organ administracyjny drugiej instancji odrzuci odwołanie, można jeszcze wnieść skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego. Z tej możliwości korzystamy wtedy, gdy mamy przekonanie, że decyzja została wydana z naruszeniem obowiązującego prawa.

Rzecznik Praw Dziecka

Rzecznik Praw Dziecka (RPD) to konstytucyjny organ państwa, którego zadaniem jest ochrona praw dziecka określonych w *Konstytucji RP*, *Konwencji o prawach dziecka* i innych aktach prawnych. *Ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka* przyznaje mu szereg uprawnień, które umożliwiają skuteczne wykonywanie powierzonych Rzecznikowi zadań. RPD ma m.in. prawo:

- zbadać na miejscu każdą sytuację, w której mogło dojść do naruszenia praw dziecka,
- zażądać wszczęcia postępowania sądowego lub administracyjnego w danej sprawie,
- brać udział w postępowaniach dotyczących nieletnich,
- zwrócić się do właściwych organów, organizacji i instytucji z wnioskiem, aby podjęły działania na rzecz dzieci w ramach swoich kompetencji,
- wystąpić do właściwych organów z żądaniem zmiany obowiązującego prawa.

Rzecznik podejmuje działania z własnej inicjatywy lub po otrzymaniu informacji o przypadku naruszenia praw dziecka. Prośby o interwencję mogą do niego kierować osoby zarówno dorosłe, jak i niepełnoletnie – listownie, telefonicznie lub za pośrednictwem specjalnego formularza zamieszczonego w oficjalnym serwisie internetowym RPD.

Konstytucja RP
art. 72

Czy wiesz, że...

W Polsce funkcjonują organy rzecznikowskie, których zadaniem jest pomaganie obywatelom w realizacji ich praw w różnych obszarach życia publicznego. Przykładem takich instytucji są **Rzecznik Praw Pacjenta** czy **Rzecznik Finansowy**.

Twoja kolej!

Zapoznaj się z oficjalnym serwisem internetowym Rzecznika Praw Dziecka. Na podstawie zamieszczonych tam informacji podaj przykłady problemów osób niepełnoletnich, którymi zajmuje się ten organ.

Skarga do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu

Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) jest specjalnym sądem międzynarodowym powołanym na mocy *Europejskiej konwencji praw człowieka*. Jego głównym zadaniem jest rozpatrywanie **skarg** na naruszenie praw człowieka zagwarantowanych w tym dokumencie. Skargi takie mogą wnosić obywatele państw, które ratyfikowały konwencję, a więc także osoby z Polski.

Przedmiotem zaskarżenia może być wyłącznie takie działanie władz, w wyniku którego osoba skarżąca doznała znaczącego uszczerbku. Trybunał bada przedstawioną mu sprawę i wydaje wyrok. Jeśli uznaje, że w danym przypadku doszło do złamania przepisów konwencji, może nakazać państwu wypłacenie osobie pokrzywdzonej odszkodowania, a także zalecić podjęcie innych działań, np. zwolnienie skarżącego z aresztu lub ponowne zajęcie się jego sprawą przez odpowiednie organy.

Siedziba Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu

W praktyce

Jak złożyć skargę indywidualną do ETPC?

- Skargę można złożyć wyłącznie po wyczerpaniu wszystkich krajowych środków zaskarżenia.
- Można ją sporządzić w języku państwa, które jest stroną *Europejskiej konwencji praw człowieka*, a więc również po polsku.
- Należy wypełnić specjalny druk dostępny na stronie internetowej ETPC, a następnie przesłać ten formularz tradycyjną pocztą na adres siedziby Trybunału w Strasburgu.
- Do formularza trzeba dołączyć kopie wszystkich dokumentów związanych ze sprawą, np. orzeczeń sądowych, decyzji administracyjnych.
- Czas oczekiwania na zajęcie się skargą przez ETPC może wynieść nawet rok, a całe postępowanie może potrwać nawet kilka lat.

Twoja kolej!

Poszukaj w internecie informacji dotyczących jednej ze skarg do ETPC, które Trybunał uznał za zasadne. Przygotuj krótką informację na jej temat.

Czy wiesz, że...

Każdego roku do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wpływa ok. 50 tys. skarg. Sędziowie odrzucają ok. 95% z nich ze względu na niespełnienie kryteriów dopuszczalności. Trzeba jednak pamiętać, że orzeczenia ETPC wielokrotnie wpływały na zmiany w prawie i praktyce działania organów władzy publicznej w państwach uznających jurysdykcję Trybunału.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie działania władz publicznych naruszają prawa człowieka?
- Do jakich instytucji krajowych może się zwrócić osoba, której prawa i wolności zostały naruszone?
- W jakich okolicznościach obywatel Polski może złożyć skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka?

4. Ochrona danych osobowych i dóbr osobistych

Na tej lekcji:

• dowiesz się, czym są dane osobowe i czym grozi ich wykorzystanie przez osoby nieuprawnione • nauczysz się, jak rozpoznawać najczęstsze oszustwa internetowe • zdefiniujesz dobra osobiste • dowiesz się, jakie kroki podjąć, gdy ktoś naruszy Twoje prawa w sieci • nauczysz się, co należy zrobić, by usunąć swoje dane z serwisu internetowego

Każdy użytkownik internetu zostawia po sobie cyfrowe ślady. Opublikowane zdjęcia i komentarze czy pochopnie udostępnione dane osobowe – wszystko to może zostać wykorzystane przeciwko nam. Kradzież tożsamości, oszustwa finansowe, cyberprzemoc czy ujawnienie prywatnych informacji to tylko niektóre zagrożenia, z którymi możemy się zetknąć w sieci. Dlatego niewłaściwe zabezpieczenie konta, nieostrożne korzystanie z mediów społecznościowych czy kliknięcie w fałszywy link mogą prowadzić do poważnych konsekwencji. Warto zatem wiedzieć, jak skutecznie dbać o bezpieczeństwo w internecie.

Co to są dane osobowe?

Dane osobowe to wszystkie informacje, które pozwalają na identyfikację konkretnej osoby. Mogą to być zarówno podstawowe dane, takie jak imię i nazwisko czy data urodzenia, jak i informacje mniej oczywiste, np. historia przeglądania w internecie.

Szczególnym rodzajem danych osobowych są **dane wrażliwe**, których ujawnienie mogłoby narazić daną osobę na dyskryminację lub naruszenie prywatności. Dotyczą one m.in.:

- pochodzenia rasowego lub etnicznego,
- poglądów politycznych lub światopoglądu (np. przekonań religijnych),
- członkostwa w związkach zawodowych,
- danych genetycznych i biometrycznych (np. odciski palców, skan tęczówki),
- zdrowia, życia prywatnego, w tym orientacji seksualnej.

?

Na podstawie jakich informacji można Cię w łatwy sposób zidentyfikować? Czy na pewno te dane nie są dostępne dla niepowołanych osób?

Dane osobowe

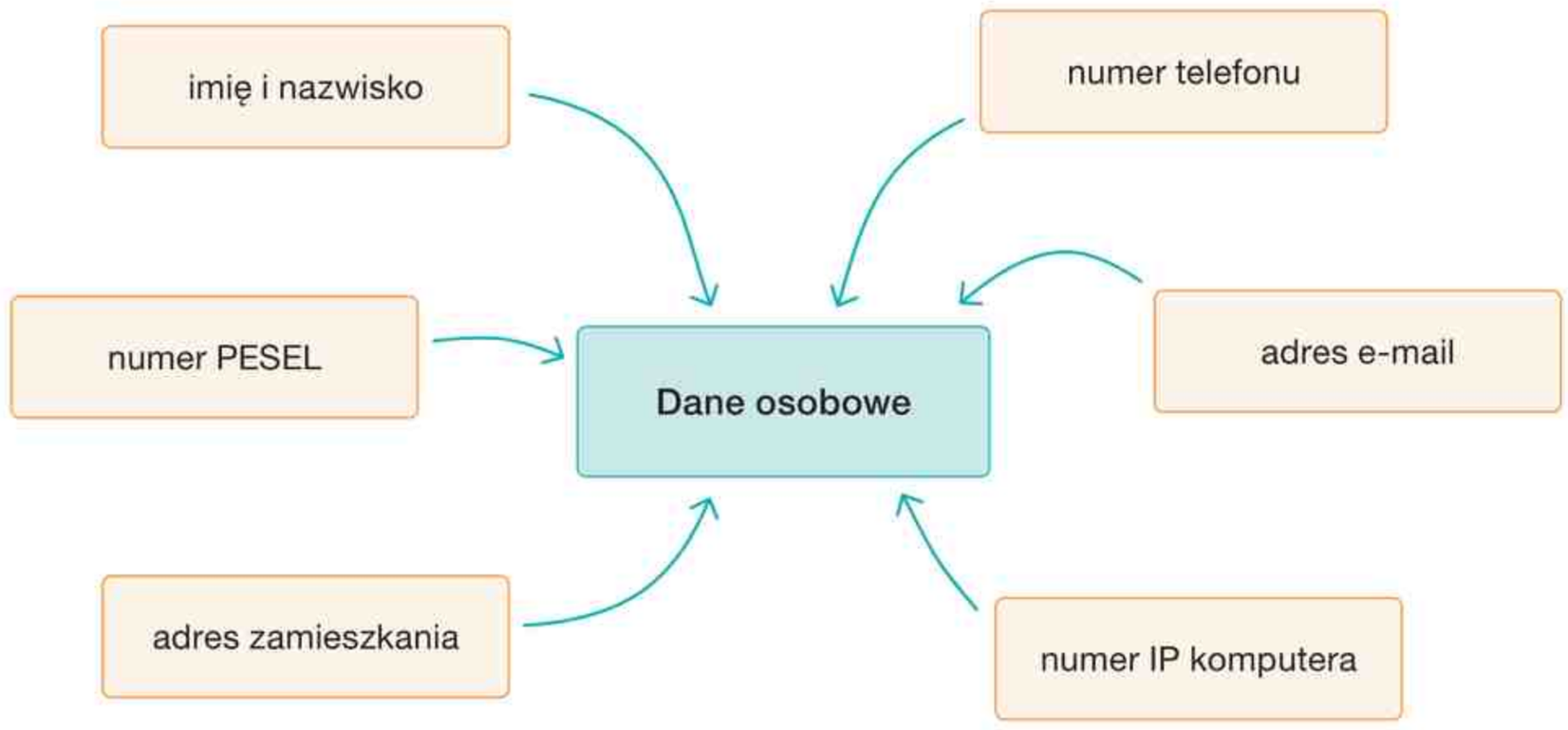

Konstytucja RP
art. 51

Jak są chronione dane osobowe?

Prawo Unii Europejskiej obejmuje dane osobowe ścisłą ochroną. Podstawowym aktem prawnym w tym zakresie jest unijne rozporządzenie o ochronie danych osobowych (tzw. **RODO**), zobowiązujące firmy i instytucje m.in. do:

- pytania klientów i użytkowników o zgodę na użycie danych osobowych,
- wyznaczania osób odpowiedzialnych za ochronę danych osobowych (inspektora),
- zgłaszania naruszeń w tym obszarze do właściwych organów państwa.

Regulacje unijne dają każdemu z nas możliwość usunięcia naszych danych z baz przedsiębiorstw i instytucji, którym wcześniej udzieliliśmy zgody na ich przetwarzanie (art. 17 RODO). Jeśli zatem ktoś np. zarejestrował się w aplikacji lub podał swój adres i numer karty kredytowej podczas zakupów w internecie, może w każdej chwili zażądać od administratora strony, serwisu lub platformy, by skasował przekazane dane. Jest to przysługujące każdemu tzw. prawo do bycia zapomnianym.

Czy wiesz, że...

W UE za naruszenie danych osobowych przedsiębiorcom grożą kary pieniężne, których wysokość może wynieść nawet 20 mln euro (kary są proporcjonalne do obrotów finansowych firmy). Tego rodzaju sankcje stosuje się np. w reakcji na wyciek danych klientów lub użytkowników z powodu nieprawidłowego zabezpieczenia.

Twoja kolej!

- Czy zdarzyło Ci się kiedyś podać swoje dane (np. adres e-mailowy, numer telefonu) na stronie internetowej lub w jakiejś aplikacji? Zastanów się, co mogłoby się stać, gdyby Twoje dane wrażliwe trafiły w niepowołane ręce.
- Znajdź w internecie informacje o tym, jak możesz usunąć swoje dane z aplikacji lub serwisu, z których już nie korzystasz. Przedstaw swoje ustalenia na forum klasy.

Dlaczego trzeba dbać o swoje dane?

Utrata danych osobowych może mieć bardzo poważne konsekwencje w życiu prywatnym i zawodowym. Jeśli przejmą je przestępcy, mogą ich użyć np. do tego, by:

- ukraść tożsamość ofiary i wziąć kredyt na jej nazwisko,
- podszyć się pod daną osobę w internecie,
- sprzedać informacje reklamodawcom.

Rozwój internetu i usług świadczonych online sprawił, że coraz trudniej zachować kontrolę nad swoimi danymi, które trafiają do cyberprzestrzeni.

W praktyce

Jak dbać o bezpieczeństwo swoich danych?

- Ustaw **mocne hasła** – unikaj łatwych kombinacji typu „123456” czy „haslo123”.
- Nie udostępniaj wrażliwych informacji w social mediach – nawet zdjęcie legitymacji szkolnej może posłużyć oszustom.
- Unikaj logowania się na publicznych komputerach – mogą na nich pozostać Twoje dane.
- Używaj **dwuskładnikowego uwierzytelniania** (np. kod SMS przy logowaniu).
- Nie podawaj danych na podejrzanych stronach – zawsze sprawdzaj, czy adres witryny internetowej zaczyna się od **„https://”**.

Bezpieczeństwo udostępniania danych

Rodzaj danych	Czy można je bezpiecznie udostępnić?
Imię i nazwisko	TAK, ale tylko imię. Nigdy nie podawaj pełnych danych personalnych.
Zdjęcie twarzy	TAK, ale z ograniczoną widocznością. Nigdy nie przekazuj zdjęć z dokumentami czy z informacją o lokalizacji.
Numer telefonu	NIE. Unikaj zwłaszcza podawania numeru w mediach społecznościowych.
Hasła	NIE.
Adres domowy	NIE.

Najczęstsze oszustwa online

Rodzaj oszustwa	Na czym polega?	Jak się przed nim bronić?
Phishing [czyt.: piszing]	Oszuści wysyłają fałszywe e-maile albo tworzą fałszywe strony naśladujące np. platformy bankowe czy zakupowe albo serwisy społecznościowe, by wyłudzić dane logowania.	• Zawsze sprawdzaj nadawcę wiadomości. • Nie wchodź w podejrzane linki. • Jeśli elementy strony lub e-maila wyglądają podejrzanie, skontaktuj się z oficjalną infolinią firmy, która rzekomo próbuje się z Tobą skontaktować.
Vishing [czyt.: wiszing]	Przestępcy dzwonią do ofiar i podają się za pracowników banku lub urzędu, po czym żądają przekazania poufnych informacji, m.in. danych logowania do bankowości internetowej, albo wykonania określonych czynności, np. przelewu na wskazany rachunek, pobrania i zainstalowania aplikacji.	
Smishing [czyt.: smiszing]	To fałszywe SMS-y, np. z wiadomościami o przesyłkach kurierskich albo z linkami odsyłającymi do stron internetowych stworzonych przez oszustów. Wejście w taki link może skutkować zainstalowaniem złośliwego oprogramowania albo kradzieżą danych osobowych lub bankowych.	
Fałszywe konkursy i loterie	To fałszywe strony internetowe, na których użytkownik ma podać dane osobowe lub wpłacić „symboliczną" kwotę, by uzyskać prawo do nagrody.	

Jak rozpoznać phishing?

Cechy podejrzanej wiadomości	Przykład
Podejrzany adres nadawcy	*bank123@gmail.com* zamiast *kontakt@bank.pl*
Literówki i błędy językowe	*Twoje haslo zostanie usunięte. Kliknać tutaj.*
Pośpiech i presja	*Musisz zalogować się w ciągu 24h, inaczej Twoje konto zostanie zablokowane!*
Podejrzane linki	*www.bank-logowanie.secure.com* zamiast *www.bank.pl*

Czy wiesz, że...

W 2021 r. doszło do wycieku danych użytkowników Facebooka – informacje o 533 mln osób (numery telefonów, adresy e-mail) trafiły do sieci. Wiele osób zaczęło otrzymywać podejrzane wiadomości i telefony od oszustów.

Czy wiesz, że...

W 2022 r. tysiące Polaków otrzymało SMS-y rzekomo wysłane przez jedną z firm kurierskich z informacją o konieczności dopłaty do paczki. Po kliknięciu w podany link ofiary traciły dostęp do swoich kont bankowych.

Konstytucja RP
art. 39, 40, 41, 47, 49, 50, 53 i 54

Czym są dobra osobiste?

Dobra osobiste to wartości niematerialne związane z tożsamością człowieka i jego godnością. Zalicza się do nich m.in.:

- dobre imię i reputację,
- wizerunek publiczny,
- nietykalność cielesną,
- integralność seksualną,
- prywatność i tajemnicę korespondencji,
- nienaruszalność mieszkania,
- twórczość naukową, artystyczną, wynalazczą i racjonalizatorską,
- pamięć o zmarłej osobie bliskiej.

Często trudno jednoznacznie określić, czy dany czyn naruszył dobra osobiste. Powszechnie uznaje się, że takie działanie musi być sprzeczne z prawem i zasadami współżycia społecznego. W wielu konkretnych sytuacjach o tym, czy doszło do naruszenia, może rozstrzygnąć jedynie sąd.

Osoba, która uważa, że czyjeś zachowanie pogwałciło jej prawa, może wezwać sprawcę do zaprzestania działania, a w razie braku reakcji skierować sprawę do sądu w drodze postępowania cywilnego.

? Czy spotykasz się w internecie z przypadkami naruszenia dóbr osobistych?

Przykładowe naruszenia dóbr osobistych

Dobro osobiste	Przykład naruszenia
Dobre imię	Rozpowszechnianie fałszywych informacji na temat danej osoby, np. o jej rzekomym udziale w przestępstwie lub innym procederze stawiającym ją w złym świetle.
Tajemnica korespondencji	Opublikowanie wykradzionych wiadomości prywatnych bez zgody adresata i nadawcy.
Wizerunek	Udostępnianie w sieci zdjęć bez zgody widocznej na nich osoby.
Godność	Mowa nienawiści, hejt w internecie, obraźliwe komentarze (np. poniżanie osoby ze względu na jej pochodzenie etniczne lub poglądy).

W praktyce

Jak zareagować na naruszenie dóbr osobistych?

- Zgłoś naruszenie administratorowi strony (np. Facebooka, Instagrama, TikToka).
- Skontaktuj się ze sprawcą i zażądaj usunięcia krzywdzących treści.
- Zbierz dowody (zrzuty ekranu, wiadomości, linki).
- Jeśli sprawa jest poważna, zgłoś ją na policję. Możesz również równolegle złożyć do sądu pozew cywilny o naruszenie Twoich dóbr osobistych.

Gdy publikujemy osobiste informacje i zdjęcia w mediach społecznościowych, narażamy się na kradzież wizerunku.

Warto pamiętać, że w sprawach tego typu obowiązuje **zasada domniemania bezprawności**. Oznacza to, że pokrzywdzony nie musi przed sądem udowadniać, że czyn sprawcy był bezprawny – to pozwany musi wykazać w ramach swojej obrony, że jego działania były legalne.

Twoja kolej!

Zapoznaj się z opisem przypadku oraz przepisami prawnymi. Następnie wykonaj polecenia.

Opis przypadku

Maria prowadzi popularny profil w mediach społecznościowych, gdzie dzieli się z odbiorcami przepisami kulinarnymi. Pewnego dnia pod jej postami pojawiły się anonimowe komentarze, w których podano fałszywe informacje na jej temat i zarzucono jej nieuczciwe praktyki. Wkrótce te pomówienia zaczęły krążyć w sieci, a Maria zauważyła, że niektórzy obserwujący jej profil utracili do niej zaufanie. Postanowiła zebrać dowody i skonsultować się z prawnikiem, aby bronić swojego dobrego imienia.

Przepisy prawne z *Kodeksu cywilnego*

Art. 23. Dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

Art. 24. § 1. Ten, czyje dobro osobiste zostaje zagrożone cudzym działaniem, może żądać zaniechania tego działania, chyba że nie jest ono bezprawne. W razie dokonanego naruszenia może on także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego albo zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny.

§ 2. Jeżeli wskutek naruszenia dobra osobistego została wyrządzona szkoda majątkowa, poszkodowany może żądać jej naprawienia na zasadach ogólnych.

Źródło: Dz.U. z 2024 r., poz. 1061, 1237, t.j.

- Określ, jakie dobra osobiste naruszono w przedstawionej sytuacji.
- Wymień działania, które może podjąć Maria w celu ochrony swoich dóbr osobistych.
- Przygotuj pismo, w którym w imieniu Marii wezwiesz sprawcę do zaprzestania działań naruszających jej dobra osobiste. Nawiąż do zacytowanych przepisów prawnych.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Czym są dane osobowe? Co to są dane wrażliwe?
- W jaki sposób Unia Europejska chroni dane osobowe swoich obywateli?
- Jakie konsekwencje może mieć kradzież danych osobowych?
- W jaki sposób należy dbać o bezpieczeństwo swoich danych osobowych?
- Czym są dobra osobiste i w jaki sposób mogą zostać naruszone?

5. Formy zatrudnienia

Na tej lekcji:

• poznasz różne formy zatrudnienia • dowiesz się, jakie są prawa i obowiązki pracowników i pracodawców • poznasz instrumenty ochrony praw pracowniczych • dowiesz się, jak zdobyć doświadczenie zawodowe

Sporą część swojej dorosłości spędzisz w pracy. Aktywność zawodowa nie tylko zapewni Ci potrzebne środki finansowe, lecz także będzie dla Ciebie formą samorealizacji. Ze względu na wielkie znaczenie pracy w naszym życiu prawo w większości państw świata zawiera szczegółowe przepisy regulujące relacje między pracodawcami a pracownikami. W Polsce kształt tych relacji zależy od tego, w jakiej formie zatrudniono daną osobę.

Czy wiesz, że...

Praca jest jednym z trzech czynników produkcji, obok ziemi – czyli zasobów naturalnych, które nie powstały w efekcie świadomej działalności człowieka – oraz kapitału, obejmującego środki trwałe, które są niezbędne do prowadzenia działalności gospodarczej (zasoby pieniężne, środki produkcji, np. narzędzia i maszyny, zasoby intelektualne).

?

Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że praca jest główną przyczyną dobrobytu ludzi i społeczeństw?

Po co nam praca?

Pracą nazywamy każdą formę świadomego wysiłku człowieka, który zmierza do realizacji z góry określonych celów i dążeń. Może to być czynność zarówno fizyczna, jak i umysłowa. Efektem pracy są **wytworzone dobra** bądź **wyświadczone usługi**. Jeśli dana osoba uzyskuje z pracy **korzyści finansowe** (czerpie z niej dochód), wówczas jest to jej aktywność (praca) zawodowa.

Świadczenie pracy jest dla większości ludzi podstawowym **źródłem dochodów**. Dzięki niej człowiek może zapewnić sobie i swojej rodzinie środki potrzebne do przeżycia oraz rozwoju fizycznego, psychicznego i intelektualnego. Dla wielu osób praca jest również formą samorealizacji, a niekiedy po prostu życiową pasją.

Aktywność zawodowa przynosi korzyści nie tylko jednostkom, lecz także całemu społeczeństwu. Umożliwia rozwój gospodarczy – przyczynia się do wzrostu PKB, poprawy jakości życia oraz zwiększenia konkurencyjności państwa na rynku międzynarodowym.

We współczesnych systemach prawnych praca zawodowa jest wartością chronioną odpowiednimi przepisami. Regulacje te gwarantują pracownikom możliwość realizowania zadań służbowych w sposób bezpieczny i higieniczny, a także przyznają im prawo do adekwatnego wynagrodzenia. Nakładają także na zatrudnionych obowiązek wykonywania pracy zgodnie ze standardami właściwymi dla danego zawodu, w optymalnej formie i we właściwym czasie.

W Polsce kwestie te reguluje ***Kodeks pracy*** (w przypadku umów o pracę) oraz ***Kodeks cywilny*** (w przypadku umów cywilnoprawnych). Nadzór i kontrolę nad przestrzeganiem prawa pracy, w tym przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz bezpieczeństwa i higieny pracy, sprawuje Państwowa Inspekcja Pracy (PIP).

Umowa o pracę

To najpopularniejsza forma nawiązania i uregulowania stosunku pracy. Umowę taką zawierają **pracodawca** i **pracownik**. Pracownik zobowiązuje się do osobistego świadczenia określonej pracy na rzecz pracodawcy, a pracodawca – do zapewnienia pracownikowi odpowiednich warunków do wykonywania zadań i regularnego wypłacania mu umówionego wynagrodzenia. Takie wspólne oświadczenie woli jednocześnie gwarantuje obu stronom prawa i nakłada na nie określone obowiązki.

W praktyce

Co powinna zawierać umowa o pracę i jak długo obowiązuje?

Umowę o pracę należy zawrzeć w formie pisemnej, w dwóch egzemplarzach, najpóźniej w dniu rozpoczęcia świadczenia pracy przez pracownika. Można ją zawrzeć:

- **na okres próbny** nieprzekraczający 3 miesięcy (umowa terminowa), pozwalający sprawdzić kwalifikacje pracownika i zdecydować o zatrudnieniu go na dłużej;
- **na czas określony** (umowa terminowa) – takie umowy pracodawca może zaoferować osobie zatrudnionej nie więcej niż trzy razy, a łączny okres ich obowiązywania nie może przekroczyć 33 miesięcy, przy czym nie włącza się do niego zatrudnienia na okres próbny;
- **na czas nieokreślony** (umowa bezterminowa) – umowa obowiązuje do dnia jej rozwiązania.

W umowie o pracę powinny się znaleźć informacje dotyczące:

- **daty i miejsca** jej zawarcia,
- **umawiających się stron**, w tym adresy pracodawcy (np. siedziby firmy) i pracownika;
- **rodzaju pracy**, wraz z opisem zadań i obowiązków pracownika oraz określeniem miejsca ich wykonywania,
- **wynagrodzenia za pracę**,
- **wymiaru czasu pracy** (np. cały etat, pół etatu),
- **dnia rozpoczęcia pracy**, a w przypadku umów terminowych również czasu zatrudnienia lub dnia jego zakończenia.

Jeśli już w trakcie okresu objętego umową zmieniają się warunki zatrudnienia (np. wskutek awansu, podwyżki wynagrodzenia), a pracownik wyraża zgodę na te zmiany, trzeba przygotować **aneks do umowy**, zawierający listę nowych uzgodnień. Dokument ten, sporządzony w formie pisemnej w dwóch egzemplarzach, muszą podpisać obie strony.

Przykład

Badania lekarskie i szkolenie BHP

Aby pracownika można było dopuścić do pracy, musi on uzyskać **orzeczenie lekarskie** stwierdzające, że nie ma przeciwskazań, by zaczął wykonywać zadania na określonym stanowisku. Pracodawca jest zobowiązany do skierowania go na badanie lekarskie. Prócz badań wstępnych już podczas zatrudnienia pracownik musi odbywać badania okresowe i kontrolne. W celu wykonania takich badań pracownik musi udać się do lekarza **medycyny pracy**.

Obowiązkiem pracodawcy jest zaznajomienie pracownika z przepisami i zasadami z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP). Przestrzeganie tych norm ma zapobiegać wypadkom, chorobom zawodowym i urazom, do których może dojść w czasie pracy.

Medycyna pracy – specjalizacja lekarska uprawniająca do badania wpływu środowiska pracy na pacjentów oraz leczenia chorób zawodowych.

Prawa i obowiązki pracownika

Określa je *Kodeks pracy*. Za naruszenie tych przepisów zatrudnionemu grożą odpowiedzialność porządkowa w postaci kary lub nagany, odpowiedzialność materialna w formie grzywny, a w szczególnie poważnych przypadkach także odpowiedzialność karna.

Pracownik ma prawo do:	Pracownik ma obowiązek:
• swobodnego wyboru pracy, • godnego wynagrodzenia, • równego traktowania z tytułu wykonywania tych samych obowiązków co inni pracownicy tego samego szczebla, w tym prawo do równego wynagrodzenia za tę samą pracę, • urlopu i wypoczynku, • godności, gwarantowane zakazem dyskryminacji, • bezpiecznego wykonywania obowiązków służbowych, • organizowania się w zakładzie pracy, w tym do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do takich organizacji, • odszkodowania w razie naruszenia przez pracodawcę przepisów dotyczących równego traktowania i **mobbingu**, • **odprawy** po odwołaniu ze stanowiska, • powrotu do pracy po urlopie bezpłatnym, • przerwy wliczonej w czas pracy, • powrotu do pracy przed końcem urlopu macierzyńskiego, • urlopu rodzicielskiego.	• przestrzegać regulaminu obowiązującego w zakładzie pracy, • starannie i sumiennie wykonywać pracę, • przestrzegać czasu pracy oraz zgłaszać i usprawiedliwiać nieobecności, • przestrzegać zasad bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP) oraz przepisów przeciwpożarowych, • troszczyć się o dobro zakładu pracy, m.in. nie ujawniać informacji, które mogą narazić daną firmę na szkodę, • zachowywać tajemnice określone w umowie o pracę, • przestrzegać zasad współżycia społecznego w miejscu pracy.

Mobbing – działania pracodawcy lub współpracowników skierowane przeciwko osobie zatrudnionej, polegające na jej uporczywym i długotrwałym nękaniu bądź zastraszaniu, w tym na jej izolowaniu w zespole. Działania te wywołują u ofiary zaniżoną ocenę własnej przydatności zawodowej oraz poczucie poniżenia i odrzucenia przez grupę.

Odprawa – jednorazowe świadczenie pieniężne dla pracownika wypłacane przez pracodawcę w ramach rekompensaty za rozwiązanie stosunku pracy.

Twoja kolej!

Przeczytaj przytoczony fragment z *Kodeksu pracy* dotyczący mobbingu i wykonaj poniższe polecenia.

Art. 94. § 1. Pracodawca jest obowiązany przeciwdziałać mobbingowi. […]

§ 3. Pracownik, u którego mobbing wywołał rozstrój zdrowia, może dochodzić od pracodawcy odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę.

§ 4. Pracownik, który doznał mobbingu lub wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, ma prawo dochodzić od pracodawcy odszkodowania w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę, ustalane na podstawie odrębnych przepisów.

- Podaj obowiązki, które spoczywają na pracodawcy w związku ze zjawiskiem mobbingu.
- Wymień uprawnienia przysługujące pracownikowi, który doświadczył mobbingu w swoim miejscu pracy.

Prawa i obowiązki pracodawcy

Kodeks pracy nakłada na pracodawcę obowiązki wobec pracowników, a także przyznaje mu określone uprawnienia, z których może skorzystać w relacjach z zatrudnianym zespołem.

Pracodawca ma prawo do:	Pracodawca ma obowiązek:
• rozliczania pracowników z efektów ich pracy, • egzekwowania od zatrudnionych sumiennego i starannego wykonywania obowiązków pracowniczych, • wydania polecenia, aby pracownik wykonał pracę w godzinach nadliczbowych (na specjalnych zasadach dotyczących m.in. wyższego wynagrodzenia), • nakładania kar porządkowych, • przyznawania nagród, premii i wyróżnień, • odwołania pracownika z urlopu wypoczynkowego w ściśle określonych sytuacjach, • udzielenia pracownikowi urlopu bezpłatnego, np. by mógł on wykonać zadania od innego pracodawcy, • wprowadzenia szczególnego nadzoru nad terenem zakładu pracy lub terenem wokół niego, jeśli jest to niezbędne dla zapewnienia bezpieczeństwa pracowników i skutecznej ochrony mienia, • kontroli służbowej poczty elektronicznej pracowników, • potrącenia z wynagrodzenia pracownika określonych sum pieniężnych przewidzianych przepisami prawa, • przyznawania pracownikom dodatkowych świadczeń umożliwiających podniesienie kwalifikacji.	• zaznajomić pracowników z zakresem obowiązków, sposobem ich wykonywania oraz z ich uprawnieniami w miejscu pracy, • zorganizować pracę w sposób zapewniający pełne wykorzystanie czasu pracy pracowników oraz osiąganie przez nich wysokiej wydajności, • zapewnić bezpieczne i higieniczne warunki pracy oraz systematyczne szkolenia pracowników w tym zakresie, • terminowo i prawidłowo wypłacać wynagrodzenia, • pomagać pracownikom w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych, • stwarzać pracownikom podejmującym zatrudnienie po ukończeniu szkoły warunki sprzyjające zdobywaniu doświadczenia zawodowego i przystosowaniu się do zespołu pracowniczego, • zaspokajać potrzeby socjalne pracowników w miarę możliwości finansowych, • stosować obiektywne i sprawiedliwe kryteria oceny pracowników i wyników ich pracy • prowadzić i przechowywać dokumentację związaną ze stosunkiem pracy oraz akta osobowe pracowników, • promować wśród pracowników zasady współżycia społecznego, • przeciwdziałać mobbingowi, • informować pracowników o wolnych etatach, czyli o możliwości zatrudnienia na innym (np. wyższym) stanowisku w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu pracy.

Jak bronić się przed łamaniem praw pracowniczych?

Jeśli pracownik uważa, że naruszono jego prawa, może spróbować rozwiązać problem polubownie przez **kontakt z bezpośrednim przełożonym** lub z **pracownikami zajmującymi się sprawami kadrowymi**, czyli z działu HR (ang. *human resources* [czyt.: hjuman risorses], czyli „zasoby ludzkie").

Jeśli próba polubownego załatwienia sprawy się nie powiedzie, pracownik może zgłosić się do **Państwowej Inspekcji Pracy** (PIP), która jest organem stojącym na straży przestrzegania prawa pracy. W placówkach PIP można uzyskać poradę prawną albo złożyć skargę na łamanie praw pracowniczych przez pracodawcę. Co ważne, PIP nie ujawnia danych osoby skarżącej.

Każdej osobie zatrudnionej przysługuje również prawo do złożenia pozwu do

Czy wiesz, że...

Wymiar urlopu, który przysługuje pracownikowi, jest uzależniony od jego stażu pracy. Dla osób pracujących krócej niż 10 lat wynosi on 20 dni, a dla zatrudnionych dłużej – 26 dni. Do stażu pracy wlicza się okres edukacji, np. osobom, które ukończyły studia, automatycznie dodaje się 8 lat.

Sąd pracy – potoczna nazwa wydziału pracy i ubezpieczeń społecznych w sądzie powszechnym.

sądu pracy, który ma obowiązek gruntownie zbadać zarzuty wysuwane przeciwko pracodawcy i może nałożyć na niego sankcje.

Obroną praw pracowniczych zajmują się również **związki zawodowe**. Jeśli działają one w danej firmie, jej pracownik może skorzystać z ich pomocy przy ewentualnym sporze z pracodawcą. W sytuacjach kryzysowych związki zawodowe zapewniają pracownikom wsparcie finansowe bądź pomoc prawną.

Konstytucja RP art. 12, art. 59

Przykład

Związki zawodowe

Wolność zrzeszania się w związkach zawodowych oraz wolność ich działalności zostały zagwarantowane w polskiej ustawie zasadniczej. Związek zawodowy to dobrowolna i samorządna organizacja ludzi pracy – osób wykonujących pracę zarobkową, stażystów i wolontariuszy – powołana do obrony ich praw oraz reprezentowania ich interesów zawodowych i socjalnych, zarówno indywidualnych, i jak zbiorowych. Zrzeszenie takie funkcjonuje niezależnie od pracodawców. Aby założyć związek zawodowy, co najmniej 10 osób musi podjąć uchwałę o jego utworzeniu, przyjąć statut i wybrać komitet założycielski, a następnie zarejestrować organizację w Krajowym Rejestrze Sądowym.

W praktyce

Jak można rozwiązać umowę o pracę?

Każda ze stron może zdecydować o zakończeniu współpracy. W zależności od rodzaju umowy oraz od powodów przyświecających pracownikowi lub pracodawcy obowiązują różne zasady rozwiązania stosunku pracy.

- **Rozwiązanie za porozumieniem stron** może nastąpić w każdym momencie okresu zatrudnienia z inicjatywy zarówno pracownika, jak i pracodawcy. Wymaga ono zgody obu stron i wspólnego podpisania dokumentu zawierającego termin i zasady zakończenia współpracy.
- **Rozwiązanie za wypowiedzeniem** staje się faktem, gdy pracodawca lub pracownik doręcza drugiej stronie pisemne oświadczenie, w którym wskazuje powód zakończenia współpracy (wyjątkiem są umowy na czas próbny, które nie wymagają wskazania przyczyny).
- **Rozwiązanie bez wypowiedzenia** (dyscyplinarne) następuje, gdy pracownik otrzymuje oświadczenie o zwolnieniu z powodu ciężkiego naruszenia przez niego obowiązków, popełnienia przestępstwa (które uniemożliwia jego dalszą pracę) lub utraty uprawnień niezbędnych na zajmowanym dotąd stanowisku.
- **Rozwiązanie po upływie czasu, na który zawarto umowę** (w przypadku umów na czas określony i na czas próbny) jest rezultatem nieprzedłużenia okresu zatrudnienia przez pracodawcę.
- **Rozwiązanie przez wygaśnięcie stosunku pracy** to skutek wystąpienia nagłych okoliczności, związanych np. ze śmiercią pracownika lub pracodawcy.

Okres wypowiedzenia umowy jest uzależniony od stażu pracy pracownika w firmie. Może wynosić:

- 2 tygodnie, jeśli staż pracy nie przekracza pół roku;
- miesiąc, gdy zatrudnienie trwało od 6 miesięcy do 3 lat;
- 3 miesiące – w przypadku pracowników ze stażem powyżej 3 lat.

Pracodawca może zwolnić pracownika z obowiązku świadczenia pracy w okresie wypowiedzenia, jednak musi mu w tym czasie wypłacać wynagrodzenie.

Czy wiesz, że...

Pracownik ma prawo nie zgodzić się z rozwiązaniem umowy o pracę przez pracodawcę (z wypowiedzeniem lub bez wypowiedzenia). Jeśli dana osoba uważa, że jej zwolnienie było nieuzasadnione lub naruszało przepisy prawa, może wnieść odwołanie do sądu pracy w terminie do 21 dni od dnia otrzymania wypowiedzenia. Po rozpatrzeniu sprawy sąd może przywrócić pracownika do pracy lub zasądzić odszkodowanie na jego rzecz.

Jakie są typy umów cywilnoprawnych?

W Polsce można również zatrudniać osoby na podstawie umów cywilnoprawnych, uregulowanych w *Kodeksie cywilnym*. Do tej kategorii należą umowy zlecenia i umowy o dzieło. Co prawda nie zapewniają one zatrudnionemu tak szerokich przywilejów jak umowa o pracę, ale określone w nich warunki współpracy są elastyczniejsze.

Obie strony umów cywilnoprawnych są równorzędne, nie łączy ich więc stosunek podległości służbowej. Charakterystyczne dla takich porozumień jest to, że dają dużą swobodę w wyborze sposobu wykonywania pracy, a także obciążają strony niższymi składkami czy podatkami niż umowy o pracę.

	Umowa zlecenia	Umowa o dzieło
Nazwy stron umowy	zleceniodawca i zleceniobiorca	zlecający dzieło i wykonawca dzieła
Główny cel umowy	Zleceniobiorca wykonuje **określoną usługę** na rzecz zleceniodawcy za ustalone wynagrodzenie.	Przyjmujący zamówienie ma wykonać dla zlecającego **konkretne dzieło** za ustalone wynagrodzenie.
Wynagrodzenie	Obowiązuje stawka godzinowa. Prawo określa w tym przypadku płacę minimalną.	Obowiązuje stawka za wykonanie projektu. Prawo nie określa w tym przypadku płacy minimalnej.
Składka ZUS	Od wynagrodzenia odprowadza się **składki ubezpieczeniowe do ZUS-u** – z zasady tej są wyłączeni studenci przed ukończeniem 26 roku życia i osoby jednocześnie zatrudnione na podstawie umowy o pracę u innego pracodawcy, jeśli osiągają one minimalne wynagrodzenie.	Od wynagrodzenia nie odprowadza się składek ubezpieczeniowych do ZUS-u.
Cechy typowe umowy	• Jest to **umowa starannego działania**, która nie wymaga od zleceniobiorcy określonego rezultatu, lecz zobowiązuje go do samego wykonania określonej czynności. • Nie trzeba realizować umowy w określonym miejscu i czasie. • Zleceniobiorcy nie przysługują urlopy wypoczynkowy i macierzyński oraz odprawa.	• Jest to **umowa rezultatu**, która wymaga od wykonawcy osiągnięcia określonego efektu działania, a nie czynności wykonanej w konkretny sposób lub we wskazanym miejscu i czasie. • Przyjmujący zamówienie nie musi wykonać dzieła osobiście, choć odpowiada za jakość ostatecznego produktu i w razie stwierdzenia wad musi go poprawić. • Wykonawcy nie przysługują urlopy wypoczynkowy i macierzyński oraz odprawa.
Przykłady umów	• Wynajęcie adwokata, który będzie bronił oskarżonego przed sądem. • Zawarcie z trenerem personalnym kontraktu na poprowadzenie cyklu szkoleń lub warsztatów. • Wynajęcie osoby do prowadzenia profilu danej instytucji w mediach społecznościowych.	• Zamówienie sukni ślubnej w pracowni krawieckiej. • Zlecenie przez wydawcę napisania książki przez autora. • Umowa właściciela sklepu z informatykiem na stworzenie przez niego strony internetowej dla tego sklepu.

Składki ubezpieczeniowe do ZUS-u – składki wpłacane (częściowo lub w całości) przez pracowników oraz przedsiębiorców do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Uprawniają one do ubezpieczeń społecznych (emerytalnego, rentowego, chorobowego i wypadkowego) oraz ubezpieczenia zdrowotnego.

ZUS, Zakład Ubezpieczeń Społecznych – państwowa instytucja działająca w ramach polskiego systemu ubezpieczeń społecznych. Zajmuje się gromadzeniem składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne oraz finansowaniem świadczeń na rzecz ubezpieczonych obywateli.

To budzi kontrowersje

Spory o „umowy śmieciowe”

[...] *W wielu przypadkach to sami pracownicy preferują dziś inny model zatrudnienia niż umowa o pracę. Umowa B2B* [czyt.: bi tu bi] *daje generalnie większe wynagrodzenie netto, większą elastyczność i niezależność, a także odliczenia podatkowe. W takich sytuacjach nie ma powodu, by bić na alarm. Sytuacja zmienia się jednak, jeśli pracodawca oferuje taki model zatrudnienia tylko dlatego, że chce zaoszczędzić kosztem komfortu pracownika, który jest zmuszany do założenia własnej działalności gospodarczej, choć pracuje tak samo jak na umowie o pracę.* [...]

Sytuacja wygląda więc nieco inaczej niż jeszcze kilkanaście lat temu, gdy „umowy śmieciowe” były prawdziwą zmorą polskiego rynku pracy. [...] *Umowy cywilnoprawne* [...] *miały największy rozkwit w latach 2010–2015.* [...] *Pracodawcy chętnie korzystali z* [nich] [...] *ze względu na większą elastyczność w zatrudnianiu pracowników. Umowy te pozwalały na łatwiejsze dostosowanie liczby pracowników do aktualnych potrzeb firmy* [...]. [...] *Obciążenia podatkowe i składkowe* [wynikające z takich umów] *były niższe w porównaniu* [...] [ze standardowymi umowami] *o pracę. Pracodawcy nie musieli płacić składek na ubezpieczenie społeczne za umowy o dzieło, a składki za umowy zlecenia były niższe niż za umowy o pracę.* [...] *Pracownicy na umowach cywilnoprawnych nie mieli prawa do urlopów płatnych, zwolnień chorobowych ani ochrony przed zwolnieniem.* [...] *Do 2016 r. brakowało skutecznych regulacji prawnych ograniczających nadużywanie umów cywilnoprawnych.*

Źródło: J. Wojtal, *Umowy śmieciowe wracają do łask. Dlaczego?* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

Obecnie umowa etatowa wiąże się z najwyższymi kosztami pracy dla pracodawcy. Stąd wiele firm robi wszystko, aby uniknąć zatrudniania na etat. Lekceważąc przepisy. [...] *Gdy jest określone miejsce pracy, czas pracy i podległość służbowa, to musi być etat! Nie ma tu mowy o wolnym wyborze stron. Jeśli są spełnione powyższe warunki, to nawet gdy pracodawca i pracownik chcieliby zawrzeć umowę zlecenie, powinni podpisać umowę etatową. Tymczasem w gastronomii, handlu czy ochronie przepisy są łamane na masową skalę. W kawiarniach, restauracjach czy sklepach mamy bowiem każdorazowo określone miejsce pracy, czas pracy i podległość służbową, a zatem zgodnie z przepisami wszyscy pracownicy powinni mieć umowy etatowe. Dlatego niezależnie od zmian dotyczących oskładkowania umów cywilnoprawnych ich skala powinna być radykalnie ograniczona. Masowe zatrudnianie ludzi na śmieciówkach w sytuacji, gdy są spełnione wszystkie kryteria etatu, to jeden z najbrutalniejszych i najbardziej masowych przejawów bezprawia w Polsce.*

Źródło: P. Szumlewicz, *Umowy zlecenia: oskładkować, ograniczyć, zlikwidować* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Wyjaśnij, dlaczego w dyskursie publicystycznym i w języku potocznym umowy cywilnoprawne określa się jako „umowy śmieciowe”.
- Zapytaj bliskie Ci osoby dorosłe o ich opinię na temat „umów śmieciowych”. Czy ich zdaniem są one dobrym rozwiązaniem dla pracowników i dla gospodarki? Jak uzasadniają swój punkt widzenia? Sporządź w zeszycie notatkę z rozmowy i przedstaw na lekcji swoje wnioski.

Masz wpływ

Jak zdobywać doświadczenie zawodowe?

Wielu młodych ludzi nie czeka do zakończenia szkoły i studiów, aby zdobyć pierwsze doświadczenia zawodowe – jedni pomagają krewnym w ich działalności gospodarczej, inni szukają pracy na wakacje. Polskie prawo daje osobom nieletnim różne możliwości rozpoczęcia aktywności zawodowej, m.in. reguluje ich udział w wolontariacie, stażu i praktykach. W tabeli na s. 215 znajdziesz informacje o dwóch wybranych formach aktywności zawodowej dostępnych dla młodych ludzi.

Forma aktywności zawodowej	Jakie korzyści daje?	Jakie warunki prawne dotyczą tej działalności?
Staż to forma nauki zawodu realizowana w miejscu pracy, przeznaczona przede wszystkim dla osób bezrobotnych bez doświadczenia zawodowego.	• To istotny element zwalczania bezrobocia, szczególnie wśród osób młodych, umożliwiający aktywizację zawodową absolwentów szkół i studiów. • Pozwala zdobyć praktyczne umiejętności zawodowe niezbędne do wykonywania pracy w danej profesji. • Uczestnicy stażu mają okazję uczyć się zawodu pod okiem mentora, który kontroluje ich pracę i koryguje błędy.	• wypłacanie stażyście comiesięcznego stypendium w wysokości 120% zasiłku dla bezrobotnych • 2 dni wolne za każde 30 dni odbytego stażu • ubezpieczenia emerytalne, rentowe i zdrowotne • zwrot kosztów dojazdu, jeśli staż odbywa się poza miejscem zamieszkania stażysty • 8-godzinny dzień i 40-godzinny tydzień pracy, z zachowaniem wolnych sobót i niedziel • obowiązek obecności w miejscu odbywania stażu i wykonywania zadań zgodnie z umową • obowiązek dostarczania dokumentacji stażowej do odpowiedniego urzędu pracy
Praktyki są częścią procesu kształcenia zawodowego w technikach i szkołach branżowych. Realizuje się je także w ramach niektórych kierunków studiów i są wówczas organizowane przez konkretnych pracodawców.	• Pozwalają zdobyć praktyczne umiejętności zawodowe niezbędne do wykonywania pracy w danej profesji. • Uczestnicy praktyk mają okazję uczyć się zawodu pod okiem specjalistów, którzy kontrolują ich pracę i korygują błędy. • Praktykanci zapoznają się z funkcjonowaniem zakładu pracy działającym w interesującej ich branży.	• umowa o praktyki, często trójstronna, a więc zawierana między praktykantem, przedsiębiorstwem lub instytucją oraz szkołą czy uczelnią • najczęściej brak wynagrodzenia za pracę praktykanta (choć pracodawca ma możliwość wypłaty wynagrodzenia) • bardziej elastyczna forma zdobywania doświadczenia zawodowego (bez ściśle określonych zadań i godzin pracy) • obowiązek ubezpieczenia się przez praktykanta na czas praktyk • obowiązek prowadzenia przez praktykanta dzienniczka praktyk i przygotowania sprawozdania z wykonanych prac

? Jakie korzyści zyskują uczniowie szkół branżowych bądź techników, jeśli w trakcie procesu kształcenia odbywają praktyki zawodowe?

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie informacje powinna zawierać umowa o pracę i na jaki czas można ją zawrzeć?
- Jakie prawa i obowiązki pracownika wymieniono w *Kodeksie pracy*?
- Jakie prawa i obowiązki wynikają dla pracodawcy z *Kodeksu pracy*?
- W jaki sposób można się bronić przed łamaniem praw pracowniczych?
- Jakie są zasady rozwiązania umowy o pracę?
- Czym różnią się umowy zlecenia od umów o dzieło?
- Czym jest staż, na jakich warunkach się odbywa i jakie korzyści przynosi?

Podsumowanie

1. Prawo i jego znaczenie

- Prawo można definiować dwojako: jako **zbiór norm**, które zostały ustanowione przez właściwe organy władzy i których należy przestrzegać, lub jako **uprawnienie**, czyli przewidzianą w przepisach możliwość zachowania się w określony sposób.

Cechy dobrego prawa						
precyzyjne	ogólne	niesprzeczne	spójne	realne	jasne	stabilne

- Ważne pojęcia z zakresu prawa cywilnego

Osoba fizyczna	Każdy człowiek, który może być podmiotem stosunków cywilnoprawnych, czyli posiadać uprawnienia i obowiązki wynikające z prawa cywilnego.
Osoba prawna	To jednostka organizacyjna, która jest podmiotem prawa cywilnego.
Zdolność prawna	Możliwość bycia podmiotem stosunków prawnych. Osoby fizyczne nabywają ją z chwilą urodzenia, a osoby prawne – w chwili powstania.
Zdolność do czynności prawnych	Możliwość dokonywania działań prawnie skutecznych. Osoby prawne posiadają ją w pełnym zakresie. Natomiast osobom fizycznym może ona przysługiwać w zakresie pełnym (od 18 roku życia) lub w zakresie ograniczonym (od 13 do 18 lat) albo mogą być jej pozbawione (do 13 urodzin).

2. Prawa człowieka

- **Prawa człowieka** – zbiór wolności i uprawnień przysługujących każdej osobie, bez względu na jej płeć, rasę, miejsce zamieszkania, pochodzenie społeczne, przynależność etniczną, narodową czy kulturową, poglądy polityczne, wyznanie czy jakąkolwiek inną cechę.
- Prawa człowieka są:
  - **przyrodzone** – przysługują każdej osobie dlatego, że jest ona istotą ludzką,
  - **powszechne** – dotyczą wszystkich ludzi, bez wyjątków,
  - **nienaruszalne** – nie mogą zostać jednostce odebrane,
  - **niezbywalne** – nie można się ich zrzec.

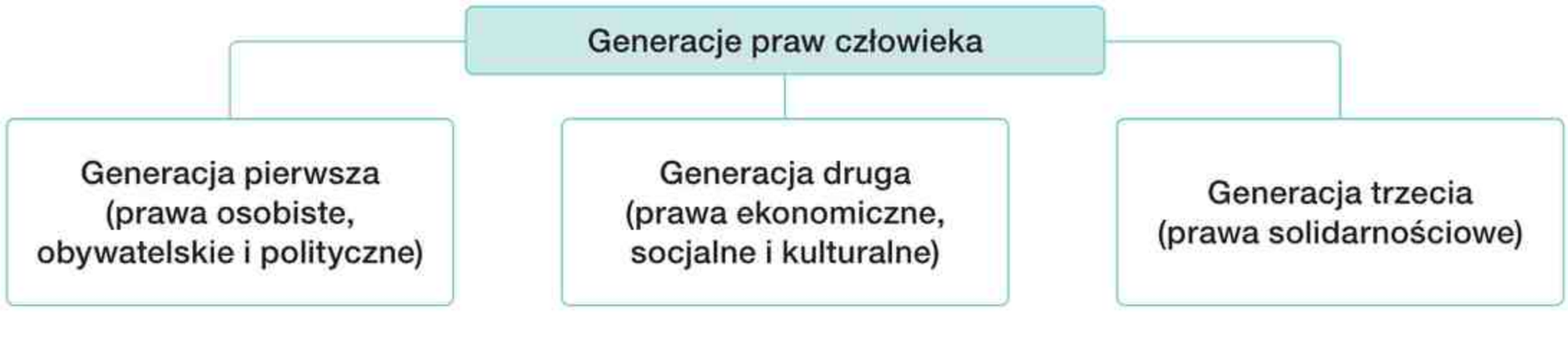

3. Ochrona praw człowieka

- Przyczyny łamania praw człowieka dzieli się na przyczyny polityczne, prawne, kulturowe i ekonomiczne.
- W Polsce do krajowych instrumentów ochrony praw człowieka zaliczają się:
  - prawo do sądu;
  - prawo do wynagrodzenia za szkodę wyrządzoną przez niezgodne z prawem działanie organów władzy publicznej;
  - prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji (sprawa z reguły zostaje rozpatrzona przez organ drugiej instancji, czyli znajdujący się wyżej w hierarchii niż ten, który wydał pierwotne rozstrzygnięcie);
  - prawo do wystąpienia w wnioskiem do Rzecznika Praw Obywatelskich – konstytucyjnego organu stojącego na straży praw i wolności jednostki;
  - prawo do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego.
- **Europejski Trybunał Praw Człowieka** – międzynarodowy organ sądowy, który rozpatruje skargi na naruszenie przez władze krajowe praw i wolności zagwarantowanych w *Europejskiej konwencji praw człowieka*. Skargi mogą wnosić obywatele państw, które są stronami tej konwencji, w tym także obywatele polscy.

4. Ochrona danych osobowych i dóbr osobistych

- **Dane osobowe** – wszystkie informacje, które pozwalają na identyfikację danej osoby (imię i nazwisko, numer PESEL, adres zamieszkania, numer telefonu, adres e-mail, numer IP komputera).
- **Dane wrażliwe** – szczególny rodzaj danych osobowych, których ujawnienie mogłoby narazić daną osobę na dyskryminację lub naruszenie jej prywatności.
- **RODO** – rozporządzenie Unii Europejskiej obejmujące ścisłą ochroną dane osobowe. Akt ten zobowiązuje firmy i instytucje do:
  - pytania klientów i użytkowników o zgodę na użycie ich danych osobowych,
  - wyznaczenia osób odpowiedzialnych za ochronę takich danych,
  - zgłaszania naruszeń w tym obszarze do właściwych organów państwa.
- **Dobra osobiste** – wartości niematerialne związane z tożsamością człowieka i jego godnością.

5. Formy zatrudnienia

- **Umowa o pracę** – forma nawiązania i uregulowania stosunku pracy między pracodawcą i pracownikiem. Pracownik zobowiązuje się w tej umowie do osobistego świadczenia określonej pracy na rzecz pracodawcy, a pracodawca – do zapewnienia pracownikowi odpowiednich warunków do pracy i wypłacania mu umówionego wynagrodzenia. Z takiej formy zatrudnienia wynikają określone prawa i obowiązki zarówno dla pracownika, jaki i dla pracodawcy. Umowy o pracę reguluje *Kodeks pracy*.
- **Umowy cywilnoprawne** – formy zatrudnienia, wśród których wyróżnia się umowy zlecenia i umowy o dzieło. Obie strony takich umów są równorzędne, nie łączy ich więc stosunek podległości służbowej. Charakterystyczne dla takich porozumień jest to, że dają dużą swobodę w wyborze sposobu wykonywania pracy, a także obciążają strony niższymi składkami czy podatkami niż umowy o pracę. Umowy cywilnoprawne reguluje *Kodeks cywilny*.
- **Staż** – forma nauki zawodu realizowana w miejscu pracy, przeznaczona przede wszystkim dla osób bezrobotnych bez doświadczenia zawodowego.
- **Praktyki** – część procesu kształcenia zawodowego w technikach i szkołach branżowych. Realizuje się je także w ramach niektórych kierunków studiów i są wówczas organizowane przez konkretnych pracodawców.

Sprawdź się!

1. Wytłumacz, co oznacza, że prawo powinno być precyzyjne, niesprzeczne oraz realne.

2. Wyjaśnij, jaka jest różnica między osobą prawną a osobą fizyczną.

3. Przeczytaj poniższy tekst i określ, która generacja praw człowieka została w nim scharakteryzowana.

Niektóre fundamentalne prawa osobiste, obywatelskie i polityczne wywodzą się z idei liberalnych. Ich głównym celem jest ochrona jednostki przed ingerencją państwa oraz zapewnienie swobody i autonomii obywatelom. Prawa te obejmują m.in. prawo do życia, wolność słowa, sumienia i wyznania, równość wobec prawa, prawo do rzetelnego procesu czy ochronę przed torturami.

4. Przyporządkuj poszczególne prawa (1–8) do właściwych generacji praw człowieka (A–C).

A. Pierwsza generacja
B. Druga generacja
C. Trzecia generacja

1. Prawo własności
2. Prawo do pracy
3. Prawo do ochrony zdrowia
4. Prawo do pokoju
5. Prawo do nauki
6. Prawo do rozwoju
7. Wolność zgromadzeń
8. Prawo do demokracji

5. Wyjaśnij, co należy zrobić, aby uzyskać pomoc Rzecznika Praw Obywatelskich w ochronie konstytucyjnych praw i wolności.

6. Wskaż prawa, które zgodnie *z Kodeksem pracy* przysługują pracownikowi zatrudnionemu na podstawie umowy o pracę.

prawo do tworzenia związków zawodowych, prawo do powrotu do pracy przed końcem urlopu macierzyńskiego, prawo do wydawania poleceń, prawo do kontroli służbowej poczty elektronicznej, prawo do nakładania kar porządkowych, prawo do bezpiecznego wykonywania obowiązków służbowych

7. Wyjaśnij, jak można rozwiązać umowę o pracę. Wskaż, komu przysługuje ta możliwość.

8. Wymień dwa rodzaje umów cywilnoprawnych oraz podaj dwa podobieństwa i dwie różnice między nimi.

9. Wymień trzy dobra osobiste i podaj po jednym przykładzie ich możliwych naruszeń.

6. Organy władzy w RP

1. Sejm i Senat
2. Proces legislacyjny
3. Prezydent RP
4. Rada Ministrów
5. Władza sądownicza
6. Trójpodział władzy

Pałac Prezydencki w Warszawie
– oficjalna siedziba Prezydenta RP

1. Sejm i Senat

Na tej lekcji:

• poznasz kompetencje Sejmu i Senatu • zastanowisz się, jaką rolę odgrywa izba wyższa • dowiesz się, jak przebiegają prace w Sejmie • sprawdzisz, jak wybrani posłowie głosowali w ważnych dla Ciebie sprawach • dowiesz się, jak znaleźć informacje na temat bieżącej pracy Sejmu

W państwach demokratycznych władzę ustawodawczą sprawuje parlament. Do jego zadań należy tworzenie prawa regulującego różne obszary życia społecznego, określanie zasad działania organów państwa oraz powoływanie organów konstytucyjnych lub osób wchodzących w ich skład.

Konstytucja RP
art. 10 ust. 2, 95

Władza ustawodawcza w Polsce

Polski parlament składa się z dwóch izb: Sejmu RP, określanego potocznie jako „izba niższa", oraz Senatu RP, nazywanego „izbą wyższą". Obie izby są konstytucyjnymi, centralnymi i kolegialnymi organami państwa. Mają charakter przedstawicielski, co oznacza, że zasiadający w nich posłowie i senatorowie są reprezentantami suwerena, czyli narodu, wyłonionymi w demokratycznych wyborach.

Sejm i Senat pełnią **funkcję ustrojodawczą**. Tylko parlament może dokonywać zmian w tekście ustawy zasadniczej – przez uchwalenie w jednakowym brzmieniu odpowiedniej ustawy najpierw przez Sejm RP, a następnie przez Senat RP.

Przypomnij sobie

Głosować w wyborach parlamentarnych mogą obywatele, którzy ukończyli 18 lat. Aby ubiegać się o mandat poselski, trzeba ukończyć 21 lat, a o mandat senatorski – 30 lat. Od kandydatów wymaga się także, aby posiadali pełnię praw publicznych oraz nie byli w przeszłości skazani na karę pozbawienia wolności za przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego.

Główne funkcje Sejmu RP

Funkcja ustawodawcza (stanowienie prawa)	Sejm uchwala wszystkie ustawy, czyli akty prawne określające zasady funkcjonowania podstawowych dziedzin życia w państwie. Żaden inny organ państwowy nie może stanowić aktów prawnych o randze ustawy. Posłowie mają również prawo, aby proponować własne projekty ustaw (posiadają **inicjatywę ustawodawczą**).
Funkcja kontrolna (kontrola władzy wykonawczej, czyli działań rządu i administracji państwowej)	Sejm RP sprawuje kontrolę nad Radą Ministrów – może wyrazić wobec niej **wotum nieufności** (zarówno wobec całego rządu, jak i wobec poszczególnych ministrów), a także udziela jej **absolutorium**, czyli przyjmuje sprawozdanie z jej działalności finansowej. Posłowie mogą kierować do członków Rady Ministrów **interpelacje** i **zapytania poselskie**, aby uzyskać informacje o bieżącej działalności rządu. Izba niższa rozpatruje również sprawozdania z działalności innych organów, m.in. Rzecznika Praw Obywatelskich (RPO). Może też zlecić Najwyższej Izbie Kontroli (NIK) sprawdzenie legalności i rzetelności działań wybranych organów.
Funkcja kreacyjna (powoływanie i odwoływanie organów konstytucyjnych państwa lub osób wchodzących w ich skład)	Sejm RP zatwierdza skład Rady Ministrów i program jej działania, udzielając **wotum zaufania**. Izba niższa samodzielnie powołuje także organy konstytucyjne państwa lub osoby wchodzące w ich skład, m.in. Prezesa Narodowego Banku Polskiego (NBP), członków Trybunału Konstytucyjnego (TK), członków Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) oraz część członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji (KRRiT), Rady Polityki Pieniężnej (RPP) i Krajowej Rady Sądownictwa (KRS). Sejm realizuje funkcję kreacyjną także z Senatem RP, za którego zgodą powołuje RPO, Rzecznika Praw Dziecka (RPD) oraz prezesów NIK, Urzędu Ochrony Danych Osobowych i IPN.

Główne funkcje Senatu RP

Funkcja ustawodawcza (stanowienie prawa)	Senat ocenia ustawy uchwalone przez Sejm – może je przyjąć, zgłosić do nich poprawki lub odrzucić je w całości, przy czym izba niższa może zaakceptować zaproponowane zmiany bądź je odrzucić. Senat może również zgłaszać własne projekty ustaw (posiada **inicjatywę ustawodawczą**).
Funkcja kreacyjna (powoływanie i odwoływanie organów konstytucyjnych państwa lub osób wchodzących w ich skład)	Senat RP realizuje funkcję kreacyjną wspólnie z Sejmem RP. Zatwierdza powołanie przez izbę niższą RPO, RPD, prezesów NIK, Urzędu Ochrony Danych Osobowych oraz IPN. Dysponuje w tym obszarze **wetem absolutnym,** co oznacza, że zgoda senatorów jest niezbędna. Izba wyższa samodzielnie powołuje także część członków KRRiT, RPP i KRS.

Przy porównaniu funkcji obu izb możemy zauważyć, że ich pozycja nie jest równorzędna – posiadają one różne kompetencje, z czego zakres uprawnień Sejmu RP jest szerszy. Senat określa się jako „izbę refleksji" lub „izbę rozwagi" – jego zadaniem jest kontrolowanie propozycji ustawodawczych izby niższej. Ma więc dbać o jakość prawa, hamować wprowadzanie pochopnych rozwiązań. Jednak to Sejm ostatecznie decyduje, jaki będzie kształt ustaw przedstawionych do podpisu Prezydentowi RP. Ponadto Senat nie uczestniczy w powoływaniu rządu i nie pełni wobec niego funkcji kontrolnej.

Twoja kolej!

Przeczytaj poniższy tekst źródłowy i wykonaj polecenia.

Senat, jako izba refleksji, ma czas na korygowanie błędów legislacyjnych, których Sejm nie zauważa. Zatem możemy przyjąć, że Senat pełni rolę prawodawczego strażnika, który w integralny sposób uzupełnia i kontynuuje pracę niższej izby. Dopóki Sejm będzie popełniał błędy, a jest to raczej nieuchronne [...]*, dopóty Senat będzie miał ogrom pracy. Instytucji tej z pewnością przydałyby się pewne zmiany, powinny one wszakże być reakcją na przemyślane, merytorycznie nacechowane postulaty. Wyjście naprzeciw nim przyczyniłoby się do utrwalenia w społecznej świadomości wizerunku Senatu jako swego rodzaju izby eksperckiej, uciekającej od typowego dla Sejmu pospiesznego i niekoniecznie głęboko przemyślanego ujmowania rozpatrywanych kwestii.*

[...] *Można by wprowadzić inny sposób wybierania senatorów, mimo że wybory do Sejmu i Senatu odbywają się oddzielnie, to dominacja sił wygląda w nich tak samo, przy czym w Senacie jest ona jeszcze bardziej uwypuklona ze względu na ordynację większościową. Czasem może to prowadzić do niepożądanej sytuacji, gdzie Senat jedynie przytakuje postanowieniom Sejmu, samemu nic większego nie wprowadzając.*

Źródło: G. Muszak, *Senat w prawnopolitycznej rzeczywistości po 1989 r.* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Odwołując się do przytoczonego tekstu, uzasadnij potrzebę funkcjonowania Senatu jako „izby refleksji".
- Wyjaśnij, dlaczego – zdaniem autora tekstu – należy wprowadzić inny sposób wybierania senatorów.

Czy wiesz, że...

Jednym z zadań izby wyższej jest opieka nad Polonią i Polakami mieszkającymi poza granicami kraju. Senacka Komisja Spraw Emigracji i Łączności z Polakami za Granicą działa na rzecz pielęgnowania więzi między Polską a osobami polskiego pochodzenia z całego świata, inicjuje i koordynuje współpracę środowisk polonijnych z różnych krajów oraz promuje za granicą narodowe obyczaje, tradycje i historię.

Czy wiesz, że...

Upoważnienie posłów i senatorów do reprezentowania wyborców to **mandat parlamentarny**. Wynikają z niego określone prawa i obowiązki deputowanych. W Polsce, podobnie jak w większości państw demokratycznych, obowiązuje koncepcja mandatu wolnego, co oznacza, że parlamentarzyści nie muszą realizować instrukcji wyborców.

Prezydium Sejmu/Senatu – kierowniczy organ, który obraduje pod przewodnictwem Marszałka Sejmu/Senatu i podejmuje uchwały większością głosów.

Konwent Seniorów – organ opiniodawczy zapewniający współdziałanie klubów i kół parlamentarnych w sprawach związanych z planowaniem i przebiegiem prac danej izby. Składa się z członków Prezydium Sejmu/Senatu i przewodniczących klubów i kół.

Skład, kadencja i organizacja Sejmu RP i Senatu RP

	Sejm RP	Senat RP
Kto wchodzi w skład organu?	**460** posłów	**100** senatorów
Jak są wybierani deputowani?	W wyborach powszechnych, bezpośrednich, równych i w tajnym głosowaniu.	
	Wybory są **proporcjonalne** – gdy wyborca oddaje głos na danego kandydata, jednocześnie głosuje na reprezentowane przez niego ugrupowanie polityczne. Im więcej dany komitet wyborczy uzyska głosów, tym więcej jego kandydatów z danego okręgu zasiądzie w Sejmie RP.	Wybory są **większościowe** – kandydaci startują w **jednomandatowych okręgach wyborczych**. Mandat otrzymuje osoba, która zdobędzie największą liczbę głosów w danym okręgu.
Ile trwa kadencja?	Kadencja posłów i senatorów trwa **4 lata**. W wyjątkowych sytuacjach o skróceniu tego okresu może zadecydować Prezydent RP. Sejm RP może również przyjąć (większością 2/3 głosów) uchwałę o samorozwiązaniu – taka decyzja powoduje również wcześniejsze zakończenie kadencji Senatu RP.	
Konstytucyjne organy izby	Marszałek Sejmu RP komisje sejmowe	Marszałek Senatu RP komisje senackie
Regulaminowe organy izby	**Prezydium** Sejmu **Konwent Seniorów**	**Prezydium** Senatu **Konwent Seniorów**
Jak są zorganizowani posłowie i senatorzy?	Grupa minimum 15 posłów może utworzyć klub poselski, a minimum 3 posłów – koło poselskie.	Grupa minimum 7 senatorów może utworzyć klub senacki, a minimum 3 senatorów – koło.
Kto przewodniczy organowi?	Marszałek Sejmu RP	Marszałek Senatu RP

Konstytucja RP art. 114

Zgromadzenie Narodowe

W szczególnych sytuacjach wymienionych w *Konstytucji RP* posłowie i senatorowie zbierają się na wspólnym posiedzeniu jako Zgromadzenie Narodowe pod przewodnictwem Marszałka Sejmu RP. Zwołuje się je wyłącznie w czterech przypadkach – w celu:

- odebrania przysięgi od nowo wybranego Prezydenta RP,
- wysłuchania orędzia prezydenckiego,
- postawienia głowy państwa w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu,
- stwierdzenia trwałej niezdolności Prezydenta RP do sprawowania funkcji ze względu na stan zdrowia.

Prezydent Andrzej Duda wygłaszający orędzie podczas posiedzenia Zgromadzenia Narodowego.

Czy zdarzyło Ci się kiedyś oglądać transmisję z posiedzenia Zgromadzenia Narodowego? Jeśli tak, to w jakim celu je wówczas zwołano?

Masz wpływ

Dostęp do informacji o pracach Sejmu i Senatu

Konstytucja RP gwarantuje obywatelom prawo do informacji publicznej o działaniach organów władzy. W odniesieniu do Sejmu i Senatu prawo to zapewnia Ci:

- **pełne informacje o przedmiocie prac obu izb** – możesz sprawdzić, o czym będą obradować parlamentarzyści, na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP lub Senatu RP; w zakładce „Prace Sejmu/Senatu" znajdziesz szczegółowe informacje o posiedzeniach i ich porządku dziennym, o rozpatrywanych projektach aktów prawnych i głosowaniach, o działalności komisji sejmowych i senackich, a także o ich składzie i obradach;
- **informacje o posłach i senatorach** – o ich oświadczeniach majątkowych i pracy w parlamencie, w tym o tym, jak głosowali oraz o czym mówili i o co pytali na posiedzeniach;
- **dostęp do transmisji i nagrań z posiedzeń** – zarówno całej izby, jak i poszczególnych komisji sejmowych; na stronie Sejmu RP nagrania znajdziesz w zakładce „Dla mediów" → „ITv Sejm Transmisje archiwalne", a na stronie Senatu RP w zakładce „Prace" → „Posiedzenia" albo „Dla mediów" → „Transmisje";
- **możliwość obserwowania obrad Sejmu osobiście**. Każdy obywatel może zgłosić chęć uczestnictwa w posiedzeniu – należy to zrobić w piśmie skierowanym do Działu Przepustek Sejmu minimum 24 godziny przed rozpoczęciem wybranych obrad.

Konstytucja RP
art. 61

Czy wiesz, że...

Prawo do informacji publicznej można ograniczyć, jeśli wymaga tego ochrona prywatności osoby fizycznej, tajemnicy przedsiębiorcy (ograniczenia te nie dotyczą informacji związanych z działalnością publiczną osób sprawujących stanowiska w organach i instytucjach państwowych) czy tajemnicy państwowej.

W praktyce

Jak zdobyć informacje o pracy posła lub posłanki w Sejmie?

Kontrola obywatelska to jedno z narzędzi, za pomocą których możesz wpływać na pracę naszych reprezentantów we władzach państwa. Na stronie Sejmu RP znajdują się informacje o posłach i posłankach oraz o ich aktywności politycznej.

- Wejdź na oficjalną stronę internetową Sejmu RP, a następnie kliknij w zakładkę „Posłowie".
- Przejdź do zakładki „Lista według okręgów wyborczych", a następnie wybierz swoje województwo oraz okręg wyborczy – zobaczysz listę posłów i posłanek wybranych z Twojego okręgu.
- Wybierz osobę lub osoby, których aktywność chcesz sprawdzić i porównać. Mogą to być posłowie z partii, którą popierasz – lub wręcz przeciwnie.
- Kliknij w imię i nazwisko wybranej osoby – wyświetli się jej profil.
- Poniżej danych osobowych znajdziesz część „Aktywność poselska", w której można zapoznać się z informacjami o pracy deputowanego w parlamencie – z listą jego wystąpień poselskich i **interpelacji**, wykazem komisji i podkomisji, w których zasiada. W części „Głosowania" zobaczysz statystyki dotyczące tego, w ilu głosowaniach wziął udział, a ile opuścił.
- Możesz też sprawdzić, jak głosowała dana osoba w interesującej Cię kwestii – wyszukaj tę sprawę po dniu głosowania lub po numerze druku, którym opatrzono dany projekt ustawy (najlepiej rozpocząć poszukiwania w zakładce „Prace Sejmu" → „Proces legislacyjny", gdzie znajdziesz wszystkie projekty ustaw i wyniki dotyczących ich głosowań wraz ze wskazaniem, jak głosowali poszczególni posłowie).
- W zakładce „Oświadczenie majątkowe" możesz przejrzeć pełne oświadczenie danego deputowanego o posiadanym majątku.

Przypomnij sobie

Posłowie i senatorowie posiadają **immunitet parlamentarny**. To wynikający z *Konstytucji RP* przywilej, który polega na ograniczeniu lub wykluczeniu możliwości postawienia deputowanych przed sądem za czyny popełnione w związku z wykonywaniem przez nich obowiązków.

Interpelacja – zapytanie poselskie.

Twoja kolej!

Porównaj pracę w parlamencie kilkorga posłów i posłanek z Twojego okręgu wyborczego. Oceń ich aktywność polityczną. Czy wypełniają swoje obowiązki zgodnie z Twoimi oczekiwaniami?

Przypomnij sobie

Rodzaje większości

Wyróżnia się trzy rodzaje większości, które są stosowane w zależności od rodzaju rozpatrywanej sprawy: **większość zwykłą** (głosów „za" musi być więcej niż głosów „przeciw", a głosy wstrzymujące się nie są uwzględniane), **większość bezwzględną** (liczba głosów „za" musi być większa niż liczba głosów „przeciw" oraz wstrzymujących się razem wziętych) i **większość kwalifikowaną** (daną propozycję musi poprzeć więcej niż połowa głosujących, w liczbie określonej ułamkowo lub procentowo, np. 2/3).

Jak pracuje Sejm? Porządek dzienny posiedzeń

Sejm pracuje w trybie tzw. **permanencji**, co oznacza że jest gotowy do działania w każdym momencie i zwołuje obrady bez konieczności uzyskania zgody innych organów. W praktyce jednak posiedzenia izby odbywają się co dwa, trzy tygodnie i trwają najczęściej od 2 do 4 dni. Obrady są jawne, jednak jeśli wymaga tego dobro państwa, Sejm może zdecydować o ich utajnieniu.

Posiedzenia sejmowe na sali plenarnej przebiegają według harmonogramu – tzw. **porządku dziennego**, określającego kolejność spraw, jakimi zajmują się deputowani w danym dniu. Do punktów najczęściej pojawiających się w porządku dziennym należą:

- pierwsze lub drugie czytanie ustaw – zazwyczaj rozpoczyna się od prezentacji uzasadnienia projektu ustawy, po którym następuje dyskusja przedstawicieli klubów i kół poselskich; po debacie odbywa się głosowanie nad propozycją ustawy;
- sprawozdania komisji opiniujących projekty ustaw oraz sprawy przekazane im przez Sejm lub Marszałka Sejmu;
- informacje przedstawiane przez ministrów lub premiera;
- pytania i informacje w sprawach bieżących;
- głosowania nad zmianami w składach komisji oraz inne decyzje osobowe.

Posłowie z reguły głosują przez jednoczesne podniesienie ręki i naciśnięcie przycisku aparatury elektronicznej, która zlicza głosy. Decyzje są zazwyczaj podejmowane większością głosów. Warunkiem prawomocnego podjęcia decyzji jest osiągnięcie **kworum**, które w Sejmie wynosi połowę ustawowej liczby deputowanych, co oznacza obecność co najmniej 230 spośród 460 posłów. W komisjach sejmowych głosowanie można przeprowadzić skutecznie przy kworum wynoszącym minimum 1/3 ich składu osobowego.

Kworum – określona liczba członków danego organu kolegialnego, których obecność jest niezbędna, aby mógł on podjąć w głosowaniu decyzję wiążącą prawnie.

Deputowany – członek organu ustawodawczego wybrany przez obywateli.

W praktyce

Jak sprawdzić porządek dzienny posiedzenia Sejmu?

Na oficjalnej stronie internetowej izby niższej znajdziesz informacje o porządkach dziennych bieżącego posiedzenia oraz obrad już zakończonych.

- Na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP przejdź do zakładki „Prace Sejmu" → „Posiedzenia Sejmu".
- Wybierz obrady, które Cię interesują. Możesz sprawdzić planowany porządek dzienny najbliższego posiedzenia („Aktualne posiedzenie Sejmu") lub któregoś z tych, które już się odbyły („Terminarz posiedzeń Sejmu").
- Kiedy klikniesz w wybrane posiedzenie, otworzy się jego **porządek dzienny**. Zobaczysz ułożone w kolejności chronologicznej sprawy, którymi zajmowali się posłowie danego dnia. Jeśli sprawdzasz aktualne posiedzenie, możesz zobaczyć również planowany harmonogram godzinowy obrad – określono w nim przewidywany czas, w którym będą rozpatrywane kolejne punkty.
- W każdym punkcie porządku dziennego możesz sprawdzić szczegóły – np. treść przedstawianej informacji, projekt ustawy albo wyniki głosowania.

Twoja kolej!

Przeanalizuj porządek dzienny ostatniego posiedzenia Sejmu. Jakich spraw ono dotyczyło? Czy podczas obrad odbyło się głosowanie? Jeśli tak, to czego ono dotyczyło i jakie były jego wyniki?

Jak pracuje Sejm? Komisje sejmowe

Najczęściej podczas transmisji i relacji z Sejmu widzimy salę plenarną, w której spotykają się wszyscy posłowie. Jednak rozpatrywanie wszystkich spraw w gronie 460 osób nie jest możliwe – dlatego większość prac nad ustawami odbywa się w komisjach sejmowych.

Komisje to organy pomocnicze parlamentu. W izbach niższej i wyższej zakres powierzonych im kompetencji jest podobny – realizują głównie funkcje opiniodawcze i analityczne. Szersze uprawnienia posiadają komisje sejmowe, co wynika z większej roli Sejmu RP w procesie ustawodawczym. Głównym zadaniem komisji jest rozpatrywanie i opiniowanie projektów ustaw i uchwał. Obrady tych organów zazwyczaj odbywają się w dniach posiedzenia całego Sejmu.

Komisje parlamentarne

Komisje stałe	Komisje nadzwyczajne
Są **organami obligatoryjnymi** – dana izba musi je powołać na pierwszym posiedzeniu. Pracują przez całą kadencję. W większości mają charakter **resortowo-problemowy** – zajmują się sprawami pozostającymi w kompetencjach jednego z wyodrębnionych działów administracji państwowej, czyli ministerstw (np. Komisja Spraw Zagranicznych, Komisja Zdrowia). Niektóre komisje stałe wykonują zadania Sejmu niezwiązane z administracją, np. Komisja Etyki Poselskiej (tzw. komisje pozaresortowe).	Mają **charakter doraźny** (tzw. komisje *ad hoc*) – ich utworzenie nie jest obowiązkowe. Są powoływane w celu zbadania określonej sprawy albo rozpatrzenia konkretnego projektu ustawy (np. Komisja Nadzwyczajna ds. Usuwania Skutków Powodzi w 2024 r.). Szczególnym rodzajem komisji nadzwyczajnych są sejmowe **komisje śledcze**. Może je powołać wyłącznie Sejm RP. Realizują one funkcję kontrolną izby niższej – posiadają uprawnienia śledcze nie tylko wobec organów administracji państwowej, lecz także w stosunku do innych podmiotów, a nawet wobec obywateli, np. mogą wzywać świadków jak w procesie karnym.

Twoja kolej!

Na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP wejdź w zakładkę „Komisje sejmowe” i zapoznaj się z listą działających obecnie komisji stałych, nadzwyczajnych i śledczych. Wybierz tę z nich, która zajmuje się interesującą Cię tematyką. W zakładce „Prace komisji” sprawdź, nad jakimi kwestiami obradowała wybrana przez Ciebie komisja w bieżącej kadencji. W zakładce „Skład komisji” zobacz, którzy posłowie zasiadają w tym organie. Czy sprawy, którymi zajmuje się komisja, mają wpływ na Twoje życie? Które z nich są dla Ciebie szczególnie istotne?

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie funkcje w polskim systemie politycznym pełnią Sejm i Senat?
- Jaką rolę odgrywa w polskim parlamencie izba wyższa?
- Czym jest Zgromadzenie Narodowe i w jakich celach się je zwołuje?
- Do jakich informacji o pracach Sejmu i Senatu mają dostęp obywatele?
- Jakie punkty pojawiają się najczęściej w porządku dziennym posiedzeń Sejmu?
- Czym różnią się komisje stałe od komisji nadzwyczajnych?

Czy wiesz, że...

W komisjach zasiadają przedstawiciele wszystkich klubów poselskich, w liczbie proporcjonalnej do ogólnej liczby deputowanych z danego klubu w Sejmie. Każdy poseł musi uczestniczyć w pracach minimum jednej komisji stałej.

2. Proces legislacyjny

Na tej lekcji:

• dowiesz się, czym jest inicjatywa ustawodawcza • poznasz przebieg procesu stanowienia prawa w Polsce • dowiesz się, w jaki sposób obywatele mogą wpływać na stanowione prawo

Proces legislacyjny obejmuje kilka etapów przyjmowania przepisów prawa. To ścieżka, jaką musi przejść każda propozycja nowej ustawy lub zmian w ustawie, aby te modyfikacje mogły zostać wprowadzone do systemu prawa obowiązującego w Polsce. Najważniejszymi organami w tym procesie są Sejm i Senat. Również obywatele mogą mieć realny wpływ na kształt stanowionego prawa. Dlatego też znajomość procesu legislacyjnego pozwoli Ci nie tylko zrozumieć lepiej to, co dzieje się w parlamencie, lecz także skuteczniej działać w sprawach, które są dla Ciebie ważne.

Konstytucja RP
art. 118

Inicjatywa ustawodawcza

To prawo do zgłaszania władzy ustawodawczej projektów nowych ustaw lub propozycji zmian w ustawach już istniejących (tzw. nowelizacji). W Polsce przysługuje ono:

- grupie co najmniej 15 posłów lub komisji sejmowej,
- Senatowi RP,
- Prezydentowi RP,
- Radzie Ministrów,
- grupie co najmniej 100 tysięcy obywateli (obywatelska inicjatywa ustawodawcza).

Najczęściej wnoszone są projekty rządowe lub poselskie (komisyjne). Inicjatywy prezydenckie, senackie i obywatelskie zdarzają się rzadziej.

Wszystkie projekty ustaw publikuje się na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP, w zakładce „Prace Sejmu" → „Proces legislacyjny" → „Przegląd projektów ustaw".

Czy wiesz, że...

Prawo do wniesienia projektu ustawy budżetowej posiada wyłącznie Rada Ministrów. Ograniczone jest także grono podmiotów, które mogą wnieść propozycję ustawy o zmianie *Konstytucji RP* – w tym wypadku inicjatywa przysługuje tylko grupie liczącej co najmniej 1/5 ustawowej liczby posłów, Senatowi RP oraz Prezydentowi RP.

W praktyce

Obywatelska inicjatywa ustawodawcza

To jedno z narzędzi demokracji bezpośredniej, które umożliwia obywatelom bezpośrednie wpływanie na kształt stanowionego prawa. Inicjatywa ta przysługuje grupie 100 tys. obywateli posiadających czynne prawo wybierania posłów do Sejmu RP. Mogą oni przygotować i przedstawić swój projekt ustawy. Jak wygląda ta procedura?

- **Powołanie komitetu inicjatywy ustawodawczej.** Do jego zadań należy przygotowanie projektu ustawy, jego wypromowanie oraz organizacja zbiórki podpisów. Taki komitet może utworzyć grupa co najmniej 15 polskich obywateli posiadających czynne prawo do wybierania do Sejmu RP. Powinni oni złożyć pisemne oświadczenia o przystąpieniu do komitetu, zawierające ich dane osobowe (imiona, nazwiska, adresy, numery PESEL), oraz wskazać swojego pełnomocnika i jego zastępcę, czyli reprezentantów organu.
- **Przygotowanie projektu ustawy.** Komitet przygotowuje projekt ustawy. Musi on spełniać takie same warunki jak projekty ustaw zgłaszanych przez posłów, izbę wyższą, rząd czy głowę państwa. Musi więc uzasadniać potrzebę i wskazywać cel uchwalenia ustawy, zawierać porównanie obecnego i spodziewanego stanu prawnego oraz przewidywane skutki finansowe, społeczne i gospodarcze wdrożenia zmiany w prawie.
- **Zebranie podpisów i rejestracja komitetu.** Do zarejestrowania tego organu wymagane jest zebranie tysiąca podpisów. Wybrany pełnomocnik zawiadamia Marszałka Sejmu RP o utworzeniu komitetu i przekazuje tekst proponowanej ustawy oraz listę zebranych podpisów.

- **Zatwierdzenie komitetu i nadanie mu osobowości prawnej.** Dokumenty zatwierdza Marszałek Sejmu RP w ciągu 14 dni od ich złożenia. Komitet zyskuje tym samym osobowość prawną. Musi poinformować o tym fakcie obywateli w gazecie o zasięgu ogólnopolskim, podając swój adres i wskazując miejsce, w którym można zapoznać się z projektem ustawy.
- **Zebranie reszty wymaganych podpisów.** Komitet ma 3 miesiące na zebranie reszty podpisów obywateli popierających propozycję (razem 100 tys.). W miejscach zbierania podpisów osoby chętne muszą mieć możliwość, aby zapoznać się z projektem.
  Po zgromadzeniu odpowiedniej liczby podpisów projekt trafia do Sejmu RP – pierwsze czytanie na posiedzeniu plenarnym izby odbywa się w ciągu 3 miesięcy od wniesienia propozycji.

To budzi kontrowersje

Czy projekty obywatelskie są skazane na „zamrażarkę sejmową”?

Zebranie wymaganej liczby podpisów stanowi duże wyzwanie dla obywateli. Udaje się to wtedy, gdy środowiska wysuwające projekty są już dobrze zorganizowane (np. duże związki zawodowe, stowarzyszenia), a także gdy obywatelskie projekty dotyczą spraw interesujących duże grupy społeczne, np. kwestii praw zwierząt. Rzecznik Praw Obywatelskich i różne organizacje społeczne postulują zmiany w procedurze inicjatywy ustawodawczej.

W czasach, kiedy cyfryzacja i digitalizacja rozwiązań bardzo przyspieszyły, a lwią część spraw urzędowych możemy już załatwiać za pośrednictwem internetowych platform, dziwi fakt, że jedyną możliwością złożenia podpisu pod inicjatywą pozostaje odręczne podpisanie się długopisem na wydrukowanej liście. A trzeba zebrać… aż 100 tys. takich podpisów! Powody zmian zgłaszanych do poszczególnych zapisów Obywatelskiej Inicjatywy Ustawodawczej były różne – w większości jednak wynikały z negatywnych doświadczeń aktywistów, którzy mimo gigantycznego wysiłku nie zebrali wymaganych podpisów albo zetknęli się z licznymi utrudnieniami już na etapie prac w Sejmie. [...] Kolejnym elementem nie do zaakceptowania jest samo traktowanie Obywatelskich Inicjatyw Ustawodawczych na etapie prac parlamentarnych. Tak wielki wysiłek obywatelski nie powinien bez uzasadnienia i konsekwencji trafiać do sejmowej zamrażarki i być przenoszony z kadencji na kadencję, jak to się zdarza w większości przypadków. [...] Należy również pamiętać o wysokich kosztach, jakie aktywiści muszą ponieść w związku z udziałem legislatorów i prawników w procesie tworzenia projektu.

Źródło: *Obywatele zabierają głos. Zmieniamy Obywatelską Inicjatywę Ustawodawczą*, Instytut Spraw Obywatelskich (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Jakie elementy procedury inicjatywy ustawodawczej sprawiają, że jest ona trudna do realizacji przez obywateli?
- Z jakich powodów wiele projektów obywatelskich trafia do „zamrażarki sejmowej”?

Twoja kolej!

Odszukaj na oficjalnej stronie internetowej Sejmu zakładkę „Prace Sejmu” → „Proces legislacyjny” → „Przegląd projektów ustaw”. Następnie odszukaj te projekty ustaw, które zawierają w tytule wyrażenie „obywatelski projekt”. Określ, ile obywatelskich projektów ustaw dopuszczono do procesu legislacyjnego w obecnej kadencji Sejmu. Czy któreś z nich są Ci znane lub dotyczą ważnych dla Ciebie spraw? Wskaż, na jakim etapie są te projekty ustaw.

Jakie korzyści dla państwa i społeczeństwa wynikają z konsultowania z obywatelami projektów ustaw?

Konsultacje projektów ustaw

Marszałek Sejmu RP kieruje do konsultacji wszystkie poselskie oraz obywatelskie projekty ustaw. Nie ma takiego obowiązku w przypadku projektów zgłoszonych przez Senat i Prezydenta RP. Natomiast rządowe inicjatywy ustawodawcze mogą zostać skonsultowane przez właściwe ministerstwa.

Konsultacje trwają 30 dni (w wyjątkowych przypadkach można skrócić ten okres) i odbywają się przed pierwszym czytaniem projektu ustawy na posiedzeniu plenarnym izby niższej lub w odpowiedniej komisji.

Uwagi w ramach konsultacji może zgłosić każdy pełnoletni obywatel – w imieniu swoim lub danej organizacji. Od listopada 2024 r. sejmowe konsultacje przeprowadza się online, za pośrednictwem **Systemu Informacji Sejmu**. Aby obywatel mógł przedstawić swoje uwagi, musi posiadać profil zaufany lub konto w systemie ePUAP. Zgłoszone opinie mogą uwzględnić autorzy danego projektu w swoich autopoprawkach lub eksperci przygotowujący dla Sejmu ocenę skutków uchwalenia proponowanej ustawy.

W praktyce

Jak zgłosić uwagi do projektu ustawy?

Jeżeli któryś z poselskich bądź obywatelskich projektów ustaw lub nowelizacji jest dla Ciebie ważny, wyraź swoją opinię na jego temat – to bardzo proste.

- Na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP kliknij w zakładkę „Prace Sejmu” → „Konsultacje społeczne” → „Konsultowane projekty ustaw”.
- Otworzy się lista trwających aktualnie konsultacji. Znajdziesz tam tytuł interesującej Cię ustawy, krótki opis pozwalający zorientować się w treści dokumentu, terminy określające czas trwania konsultacji, cały projekt w pliku PDF do pobrania oraz link do ankiety, w której możesz zgłosić swoje uwagi.
- Zapoznaj się z treścią proponowanego projektu ustawy i spisz swoje uwagi – postaraj się, żeby były możliwie precyzyjne, odnoś się do wybranych punktów, wskazuj na pozytywne lub negatywne konsekwencje wprowadzenia konkretnych przepisów.
- Następnie wypełnij ankietę konsultacyjną i prześlij swoją opinię.
- Aby przesłać uwagi trzeba potwierdzić swoją tożsamość za pomocą profilu zaufanego lub serwisu ePUAP.

Etapy procesu legislacyjnego

1. Pierwsze czytanie w Sejmie / komisji sejmowej

Kiedy projekt trafia do Sejmu, odbywa się jego pierwsze czytanie – najczęściej podczas posiedzenia odpowiedniej komisji sejmowej. Jedynie kluczowe projekty (np. dotyczące podatków i finansów, praw i wolności obywateli, kwestii ustrojowych) trafiają od razu pod obrady na posiedzeniu plenarnym Sejmu. Jeśli pierwszego czytania dokonuje komisja, nie może ona odrzucić projektu w całości – ma do tego prawo wyłącznie izba niższa.

2. Drugie czytanie w Sejmie

Po pracach w komisji projekt trafia pod obrady Sejmu. Jej przedstawiciel prezentuje tzw. sprawozdanie, czyli informacje o przewidywanych skutkach uchwalenia ustawy, oraz rekomendację komisji co do przyjęcia lub odrzucenia projektu. Podczas dyskusji posłowie mogą wnieść poprawki do prezentowanego tekstu. Jeśli takie zmiany zostają zaproponowane, przed trzecim czytaniem projektem znowu zajmuje się komisja.

3. Trzecie czytanie i głosowanie w Sejmie

Na tym etapie posłowie głosują, czy chcą przyjąć projekt ustawy oraz zaproponowane poprawki. Decyzję w tej sprawie podejmują zwykłą większością głosów. Jeśli większość z nich opowie się za, ustawa trafia do Senatu.

4. Rozpatrzenie ustawy przez Senat

Senatorowie analizują ustawę. Mogą zaproponować poprawki, odrzucić ją w całości lub przyjąć bez zmian. Izba wyższa ma 30 dni na odniesienie się do ustawy. Jeśli w tym czasie nie przedstawi stanowiska, akt ten uznaje się za przyjęty w brzmieniu uchwalonym przez Sejm. Jeśli jednak senatorowie sformułują poprawki lub zagłosują za odrzuceniem ustawy, wraca ona do Sejmu.

5. Rozpatrzenie poprawek Senatu przez Sejm

Sejm głosuje nad stanowiskiem Senatu – może odrzucić senackie poprawki lub uchwałę o odrzuceniu ustawy w całości w głosowaniu bezwzględną większością (głosów za odrzuceniem musi być więcej niż łącznie głosów przeciw i wstrzymujących się).

6. Podpisanie przez Prezydenta RP

Jeśli parlament zakończy pracę nad ustawą i nie zostanie ona odrzucona, akt trafia do Prezydenta RP. W ciągu 21 dni może on:

- podpisać ustawę i zarządzić jej ogłoszenie w *Dzienniku Ustaw RP*;
- wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o stwierdzenie zgodności całej ustawy lub jej wybranych przepisów z *Konstytucją RP* (jeśli Trybunał orzeknie o zgodności, głowa państwa musi podpisać przedłożony jej akt);
- zgłosić weto ustawodawcze – w takiej sytuacji ustawa wraca do Sejmu, który może odrzucić weto prezydenckie większością 3/5 głosów. Jeśli posłom się to nie udaje, ustawa nie zostaje ponownie uchwalona. Jeżeli izba niższa odrzuca weto, Prezydent RP musi podpisać ustawę. Głowa państwa nie może zawetować ustaw budżetowych oraz ustaw o prowizorium budżetowym.

7. Ogłoszenie w *Dzienniku Ustaw RP*

Po podpisaniu przez Prezydenta RP ustawę publikuje się w *Dzienniku Ustaw RP*. Nowe przepisy wchodzą w życie po upływie 14 dni od ich ogłoszenia lub w innym terminie określonym w ustawie.

Przykład

Proces legislacyjny, w którym przyjęto ustawę *Prawo komunikacji elektronicznej*

Ustawa ta reguluje prawa i obowiązki przedsiębiorców świadczących usługi komunikacyjne. Był to projekt rządowy wynikający z przepisów prawa europejskiego.

- **21.05.2024 r.** Zgłoszenie projektu do Sejmu.
- **13.06.2024 r.** Pierwsze czytanie projektu na posiedzeniu Sejmu – skierowanie go do Komisji Cyfryzacji, Innowacji i Nowoczesnych Technologii.
- **4.07.2024 r.** Sprawozdanie Komisji z prac nad projektem.
- **11.07.2024 r.** Drugie czytanie projektu na posiedzeniu Sejmu: zgłoszenie poprawek i skierowanie ich do Komisji Cyfryzacji, Innowacji i Nowoczesnych Technologii.
- **11.07.2024 r.** Sprawozdanie Komisji z wnioskiem o odrzucenie zaproponowanych poprawek.
- **12.07.2024 r.** Trzecie czytanie na posiedzeniu Sejmu – głosowanie: 407 głosów za przyjęciem ustawy, 15 przeciw, 7 wstrzymujących się.
- **25.07.2024 r.** Stanowisko Senatu – nie wniesiono poprawek.
- **26.07.2024 r.** Przekazanie ustawy Prezydentowi RP do podpisu.
- **9.08.2024 r.** Prezydent podpisał ustawę, po czym opublikowano ją w *Dzienniku Ustaw RP*.

Etapy procesu legislacyjnego

Prace legislacyjne nad zwykłą ustawą odbywają się w Sejmie RP i Senacie RP. Aby jednak taki akt mógł wejść w życie, wymagane jest prócz tego działanie Prezydenta RP. Niekiedy wyrok dotyczący ustawy musi wydać Trybunał Konstytucyjny.

Konstytucja RP: art. 118–122, 124

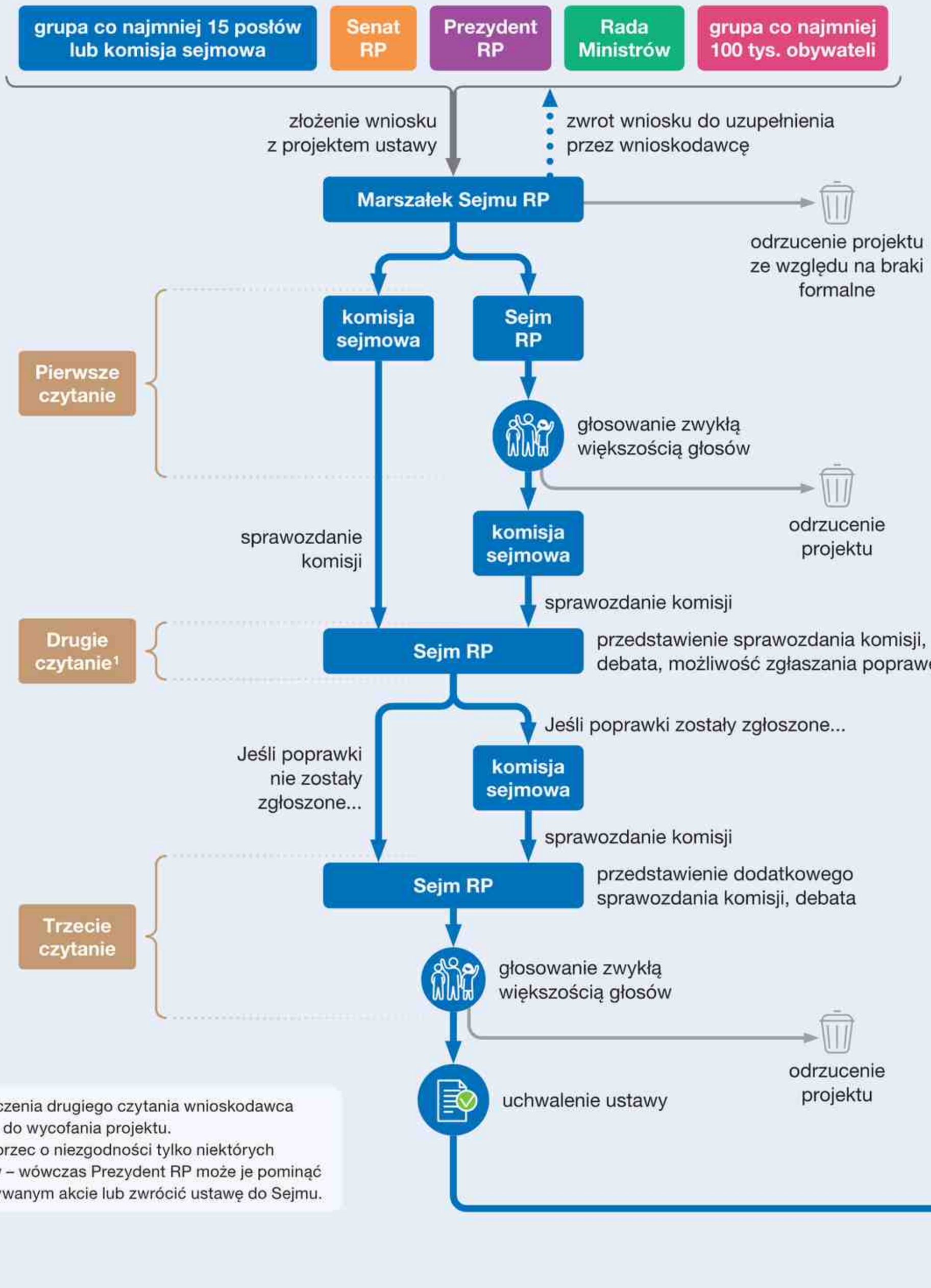

[1] Do zakończenia drugiego czytania wnioskodawca ma prawo do wycofania projektu.
[2] TK może orzec o niezgodności tylko niektórych przepisów – wówczas Prezydent RP może je pominąć w podpisywanym akcie lub zwrócić ustawę do Sejmu.

Marszałek Sejmu RP przekazuje ustawę Marszałkowi Senatu RP.

komisja senacka

sprawozdanie komisji

Senat RP

Nie podejmuje żadnej uchwały w ciągu 30 dni.

głosowanie zwykłą większością głosów

odrzucenie ustawy w całości

przyjęcie ustawy bez zmian

zgłoszenie poprawek do ustawy

komisja sejmowa

sprawozdanie komisji

Sejm RP

głosowanie bezwzględną większością głosów

przyjęcie uchwały Senatu RP

odrzucenie uchwały Senatu RP

Ustawa upada.

komisja sejmowa

sprawozdanie komisji

Sejm RP

głosowanie bezwzględną większością głosów

odrzucenie poprawek Senatu RP

przyjęcie poprawek Senatu RP

Marszałek Sejmu RP

Prezydent RP

Przekazuje ustawę do Sejmu do ponownego rozpatrzenia

Występuje do TK o sprawdzenie zgodności ustawy z *Konstytucją RP*.

komisja sejmowa

sprawozdanie komisji

Sejm RP

głosowanie kwalifikowaną większością 3/5 głosów

ponowne uchwalenie ustawy

Ustawa upada.

Prezydent podpisuje ustawę i zarządza jej ogłoszenie.

Trybunał Konstytucyjny

wyrok[2]

TK stwierdza zgodność ustawy z *Konstytucją RP*.

TK stwierdza niezgodność ustawy z *Konstytucją RP*.

Ustawa upada.

publikacja w *Dzienniku Ustaw RP*

Twoja kolej!

Wybierz jedną z ustaw uchwalonych w bieżącej lub poprzedniej kadencji Sejmu – możesz je przeglądać na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP w zakładce „Prace Sejmu” → „Proces legislacyjny” → „Uchwalone ustawy”. Po kliknięciu w odpowiedni numer druku zapoznaj się z przebiegiem procesu legislacyjnego, w którym przyjęto wybraną ustawę. Na podstawie uzyskanych informacji odpowiedz na podane pytania.

- Kto wniósł do Sejmu projekt wybranej ustawy – rząd, posłowie, Senat, Prezydent RP czy obywatele?
- Jak długo trwał cały proces legislacyjny – od wpłynięcia projektu do Sejmu do jego ogłoszenia w *Dzienniku Ustaw RP*?
- Na jakim etapie zgłoszono poprawki? Kto to zrobił?
- Czy poprawki przyjęto, czy – odrzucono?
- Z czego – Twoim zdaniem – wynikał taki, a nie inny przebieg procesu legislacyjnego? Czy ustawa była kontrowersyjna, czy wręcz przeciwnie? Jakie było stanowisko rządu wobec projektu, a jakie – Prezydenta RP? Na stronach internetowych różnych mediów oraz w serwisach informacyjnych poszukaj opinii o tej ustawie.

Masz wpływ

Jak obywatele mogą wpływać na proces legislacyjny?

O przebiegu procesu legislacyjnego decydują politycy. Nie znaczy to jednak, że obywatele i obywatelki nie mogą wpływać na kształt stanowionego prawa. Zobacz, jakie mamy narzędzia i możliwości w tym zakresie.

Forma wpływu	Zalety	Wady
Obywatelska inicjatywa ustawodawcza	• Możliwość przygotowania propozycji ustawy przez osoby bezpośrednio zainteresowane zmianą prawa. • Promocja potrzeb społeczeństwa i propozycji rozwiązania jego problemów w trakcie zbierania podpisów pod projektem.	• Duża pracochłonność procesu: przygotowanie projektu wymaga zaangażowania prawników, a zbieranie podpisów – organizacji i pracy wielu ludzi. • Duże ryzyko, że projekt „utknie” w izbie niższej. Brak wpływu obywateli na sejmowe prace nad projektem.
Konsultacje projektów ustaw	• Możliwość prostego i szybkiego wyrażenia zdania, np. online. • Każdy może zgłosić swoje uwagi indywidualnie. • Możliwość zmotywowania innych do zgłaszania uwag, aby zwiększyć nacisk na rządzących.	• Pojedynczy głos może zostać pominięty w wielkiej liczbie innych uwag. • Konieczna umiejętność czytania ze zrozumieniem tekstów prawnych.

Forma wpływu	Zalety	Wady
Referendum ogólnokrajowe z inicjatywy obywateli (obywatelska inicjatywa referendalna)	• Możliwość wyrażenia przez wszystkich obywateli stanowiska wobec sposobu rozwiązania kwestii kluczowej dla społeczeństwa. • Pod głosowanie w referendum z inicjatywy obywateli można poddać większość spraw, z wyjątkiem wydatków i dochodów państwa, obronności oraz amnestii.	• Do przeprowadzenia takiego referendum wymagana jest zgoda izby niższej, a inicjatorzy muszą zebrać pod swoim wnioskiem podpisy 500 tys. obywateli. • Proces zbierania podpisów jest pracochłonny, wymaga organizacji i pracy wielu ludzi.
Obywatelska presja na posłów i senatorów: wysyłanie petycji i e-maili, zadawanie pytań podczas spotkań z politykami, wizyty w biurze poselskim	• Wystarczy sformułować konkretne postulaty, opisać je w e-mailu i wysłać do posłów albo udostępnić petycję online do podpisania przez zainteresowane osoby. • Można zaangażować większą liczbę ludzi do przeprowadzenia takiej akcji oraz powiadomić o niej media. • Obywatel może osobiście spotkać się z posłem ze swojego okręgu i przekonać go do konkretnych propozycji.	• Nacisk jest skuteczny tylko wtedy, gdy stoją za nim masy społeczeństwa i gdy jest szeroko nagłaśniany w mediach – posłowie muszą mieć pewność, że ich aktywność przełoży się na realne głosy wyborców. • Przekonanie pojedynczych posłów do jakiegoś pomysłu nie decyduje o sukcesie – potrzebne jest przekonanie większej grupy deputowanych.
Protesty i demonstracje	• Protesty są jedną z form bezpośredniego nacisku na decydentów. Jeśli w demonstracji bierze udział bardzo dużo ludzi, zyskuje ona rozgłos w mediach i zwraca uwagę opinii publicznej na wybrany problem.	• Zorganizowanie protestu o dużej skali jest wyzwaniem organizacyjnym i wymaga sporych zasobów. • Uczestnicy demonstracji nigdy nie mają gwarancji, że ich działania odniosą skutek.

Czy wiesz, że...

Zgodnie z *Ustawą o wykonywaniu mandatu posła i senatora* każdy parlamentarzysta ma obowiązek utworzenia biura poselskiego/senatorskiego, które mogłoby wspierać jego działalność w terenie i ułatwiać mu kontakt z wyborcami. Może również tworzyć filie biura. Podczas dyżurów poselskich/senatorskich deputowany przyjmuje interesantów. Każdy obywatel może się wówczas do niego zgłosić i porozmawiać z nim o ważnych dla siebie kwestiach lub problemach

? Czy zdarzyło Ci się kiedyś wziąć udział w proteście bądź demonstracji? Jeśli tak, to czego dotyczył Twój sprzeciw?

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Przeprowadźcie w klasie symulację obrad Sejmu RP.

- Wybierzcie projekt ustawy, który jest dla Was ważny bądź interesujący.
- Następnie podzielcie się na dwie grupy: posłów należących do koalicji posiadającej większość w izbie niższej oraz posłów opozycji. Wybierzcie ze swojego grona osobę, która wcieli się w rolę Marszałka Sejmu i będzie prowadziła obrady.
- Przeprowadźcie symulację procesu legislacyjnego obejmującego prace nad projektem ustawy w Sejmie.

Zapoznajcie się z ogólnymi zasadami dotyczącymi udziału w symulacji obrad organów władz publicznych.
→ zob. s. 26–28

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakim podmiotom przysługuje prawo do inicjatywy ustawodawczej?
- Czym jest obywatelska inicjatywa ustawodawcza i jak przebiega procedura jej realizacji?
- Na czym polegają konsultacje publiczne? W jaki sposób można zgłosić swoje uwagi do projektu ustawy?
- Jakie są etapy procesu legislacyjnego?

3. Prezydent RP

Na tej lekcji:

• dowiesz się, jakie są kompetencje i pozycja ustrojowa Prezydenta RP • poznasz przykłady działań Prezydenta RP • przeanalizujesz wybrane działania Prezydenta RP

Prezydent w polskim systemie rządów pełni funkcję głowy państwa – jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej. Jego realny wpływ na bieżącą politykę jest ograniczony z powodu obowiązującego w Polsce parlamentarno-gabinetowego modelu ustrojowego. Mimo to Prezydent RP dysponuje pewnymi narzędziami, które dają mu możliwość kształtowania prawa i warunków codziennego życia wszystkich obywateli.

Jaka jest rola Prezydenta RP?

Konstytucja RP
art. 126, 127

Władza wykonawcza (egzekutywa) odpowiada za bezpośrednie zarządzanie państwem. W polskim systemie politycznym występuje tzw. **dualizm egzekutywy**, co oznacza, że funkcje głowy państwa oraz szefa rządu są rozdzielone. Władzę wykonawczą sprawują Prezydent RP i Rada Ministrów wraz z podległymi jej organami administracji rządowej. Głowa państwa ma znacznie mniejszy wpływ na decyzje dotyczące polityki państwowej niż premier stojący na czele rządu. Jednocześnie to ona powołuje premiera – a na jego wniosek również całą Radę Ministrów.

Na mocy *Konstytucji RP* Prezydent RP jest najwyższym przedstawicielem państwa i gwarantem ciągłości władzy państwowej. Czuwa nad przestrzeganiem ustawy zasadniczej i stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. Reprezentuje ją także w stosunkach zewnętrznych, a także jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych RP. Prezydentowi przysługują również inicjatywa ustawodawcza oraz prawo weta wobec ustaw uchwalonych przez parlament – ma zatem istotny wpływ na proces legislacyjny.

Prezydent jest wyłaniany bezpośrednio w wyborach powszechnych. Jego kadencja trwa 5 lat. Może zostać ponownie wybrany tylko raz. O urząd mogą starać się obywatele polscy, którzy ukończyli 35 lat i korzystają z pełni praw wyborczych w wyborach do Sejmu. Pod każdą kandydaturą musi się podpisać co najmniej 100 tys. obywateli.

Przypomnij sobie

Wybory prezydenckie wygrywa kandydat, który zdobył poparcie ponad połowy głosujących obywateli. Jeśli żadna z osób ubiegających się o urząd prezydencki nie uzyska wymaganej większości, przeprowadza się tzw. drugą turę. Biorą w niej udział dwaj kandydaci, którzy w pierwszym głosowaniu zdobyli największe poparcie.

Konstytucja RP
art. 126, 133, 134, 144

Funkcje Prezydenta RP

Funkcja wykonawcza	• Czuwa nad przestrzeganiem *Konstytucji RP*. Stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa. • Bierze udział w prowadzeniu polityki państwa, zwłaszcza polityki zagranicznej i obronnej. Ratyfikuje umowy międzynarodowe. • Wykonuje ustawy parlamentu za pomocą rozporządzeń i zarządzeń.
Funkcja reprezentacyjno-symboliczna	• Występuje jako najwyższy przedstawiciel RP. Uosabia majestat i autorytet władzy państwowej w Polsce. • Stanowi symbol jedności i trwałości państwa oraz reprezentuje je zarówno w polityce wewnętrznej, jak i na arenie międzynarodowej.
Funkcja arbitrażowa	• Łagodzi napięcia i pośredniczy w rozwiązywaniu sporów między różnymi organami władzy państwowej.

Kompetencje Prezydenta RP

Określone w *Konstytucji RP* i ustawach kompetencje głowy państwa można podzielić na **prerogatywy** i akty wymagające **kontrasygnaty** (podpisu) Prezesa Rady Ministrów. Większość aktów wydawanych przez Prezydenta RP należy do tej drugiej grupy – oznacza to, że uzyskują one ważność dopiero po tym, jak zatwierdzi je własnoręcznym podpisem Prezes Rady Ministrów.

Kontrasygnaty premiera nie wymagają te czynności Prezydenta RP, które są jego prerogatywami, czyli wyłącznymi uprawnieniami.

Prerogatywy Prezydenta RP

Uprawnienia związane z władzą ustawodawczą	• Zarządzanie wyborów. • Zwoływanie pierwszego posiedzenia izb parlamentu w danej kadencji. • Zarządzanie skrócenia kadencji Sejmu RP. • Wygłaszanie orędzi do Sejmu RP, Senatu RP i Zgromadzenia Narodowego. • Prawo inicjatywy ustawodawczej. • Zarządzanie referendum ogólnokrajowego. • Podpisywanie ustaw lub zgłaszanie weta. • Zarządzanie ogłoszenia ustaw i umów międzynarodowych. • Zwracanie się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o stwierdzenie zgodności ustawy z *Konstytucją RP*.
Kompetencje z zakresu władzy wykonawczej	• Nominowanie Prezesa Rady Ministrów, a następnie, na jego wniosek, powoływanie pozostałych członków rządu. • Przyjmowanie dymisji Rady Ministrów. • Składanie wniosków do Sejmu RP o pociągnięcie członków Rady Ministrów do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu. • Dokonywanie zmian w składzie rządu na wniosek Prezesa Rady Ministrów. • Zwoływanie Rady Gabinetowej.
Uprawnienia dotyczące władzy sądowniczej	• Powoływanie sędziów. • Powoływanie organów kierowniczych sądów i Trybunału Konstytucyjnego: Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego oraz pozostałych prezesów SN, Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego oraz Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i wiceprezesów NSA.
Uprawnienia kreacyjne	• Składanie wniosku do Sejmu RP o powołanie Prezesa Narodowego Banku Polskiego. • Powoływanie trzech członków Rady Polityki Pieniężnej. • Powoływanie i odwoływanie członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego. • Powoływanie dwóch członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji.
Kompetencje związane z pełnieniem funkcji głowy państwa	• Nadawanie orderów i odznaczeń. • Stosowanie prawa łaski. • Nadawanie obywatelstwa polskiego oraz wyrażanie zgody na jego zrzeczenie się.
Inne kompetencje	• Składanie wniosków o przeprowadzenie kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli. • Nadawanie statutu Kancelarii Prezydenta RP oraz powoływanie i odwoływanie Szefa Kancelarii Prezydenta RP. • Wydawanie zarządzeń. • Prawo do zrzeczenia się urzędu Prezydenta RP.

Konstytucja RP
art. 144

Kontrasygnata – podpis premiera lub ministra wymagany, aby akty urzędowe głowy państwa zyskały ważność. Złożenie kontrasygnaty oznacza, że osoba podpisująca przyjmuje odpowiedzialność polityczną za treść danego aktu prawnego.

Czy wiesz, że...

Obowiązki głowy państwa może tymczasowo pełnić Marszałek Sejmu RP. Dzieje się tak w sytuacjach określonych w art. 131 *Konstytucji RP*, m.in. gdy Prezydent RP ustąpi ze stanowiska, w wypadku jego śmierci lub wówczas, gdy Zgromadzenie Narodowe uzna go za niezdolnego do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia.

Prezydenci Polski po 1989 r.

Pierwszy z prezydentów po 1989 r. – Wojciech Jaruzelski – został wybrany przez Zgromadzenie Narodowe. We wrześniu 1990 r. ogłosił on, że ustąpi z pełnionej funkcji. Wkrótce Sejm RP znowelizował ówczesną konstytucję i wprowadził obowiązującą do dziś zasadę, że głowa państwa jest wyłaniana w wyborach powszechnych i bezpośrednich. Pierwszym Prezydentem RP wybranym w ten sposób był Lech Wałęsa.

Wojciech Jaruzelski
(Prezydent RP w latach 1989–1990)

Lech Wałęsa
(Prezydent RP w latach 1990–1995)

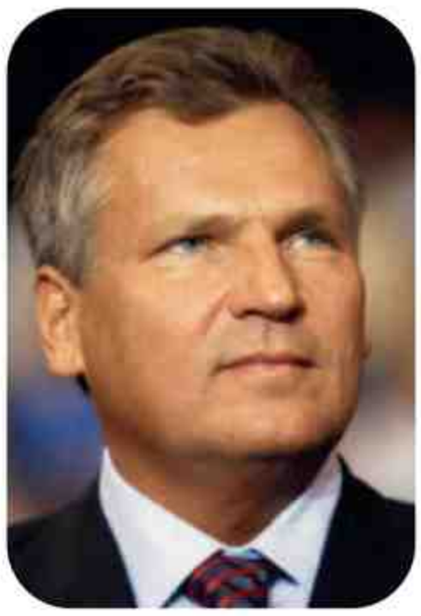

Aleksander Kwaśniewski
(Prezydent RP w latach 1995–2005)

Lech Kaczyński
(Prezydent RP w latach 2005–2010)

Bronisław Komorowski
(Prezydent RP w latach 2010–2015)

Andrzej Duda
(Prezydent RP w latach 2015–2025)

Karol Nawrocki
(wybrany na Prezydenta RP 1 czerwca 2025 r.)

Twoja kolej!

Wejdź na oficjalną witrynę internetową Prezydenta RP. Odszukaj w menu strony zakładkę „Prawo". Znajdziesz w nim zakładki „Ustawy zawetowane" oraz „Wnioski do TK". Spośród ustaw zawetowanych lub skierowanych do Trybunału Konstytucyjnego wybierz tę, która dotyczy ważnej dla Ciebie tematyki lub która interesuje Cię z innego powodu.

- Wyjaśnij, jak Prezydent RP uzasadnił odrzucenie ustawy lub jej skierowanie do Trybunału.
- Sprawdź, jak sprawę tej ustawy przedstawiano w mediach. Zapoznaj się z podnoszonymi w debacie publicznej argumentami za przyjęciem tego aktu i przeciw niemu.

Rola Prezydenta RP w polityce zagranicznej

Prezydent RP jest najwyższym przedstawicielem RP i sprawuje funkcje reprezentacyjne w polityce zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Ponieważ prowadzenie spraw Polski na arenie międzynarodowej należy do kompetencji Rady Ministrów, rola głowy państwa ogranicza się do kontaktowania się z wysokimi przedstawicielami innych państw i organizacji międzynarodowych. Prezydent RP realizuje rządowe decyzje dotyczące stosunków międzynarodowych i wyraża na zewnątrz stanowisko polskich władz. W tym zakresie ściśle współpracuje zatem z Radą Ministrów, w szczególności z Ministrem Spraw Zagranicznych – obie strony powinny wspólnie ustalać najważniejsze kwestie związane z polityką zagraniczną.

Do uprawnień zarezerwowanych w tej sferze dla Prezydenta RP należą: ratyfikowanie i wypowiadanie umów międzynarodowych, mianowanie i odwoływanie polskich przedstawicieli, przyjmowanie listów uwierzytelniających od ambasadorów innych państw.

Prezydent Andrzej Duda podczas spotkania w Waszyngtonie w 2020 r. dotyczącego współpracy obronnej Polski i USA.

Konstytucja RP art. 146

Konstytucja RP art. 133

Twoja kolej!

Wejdź na oficjalną stronę internetową Prezydenta RP. W menu wybierz dział „Aktualności", a następnie przejdź do zakładki „Wizyty zagraniczne". Wyświetli się mapa świata, na której zaznaczono pinezkami miejsca, w których Prezydent reprezentował Polskę za granicą. Po wybraniu danego punktu na mapie wyświetli się lista informacji prasowych o oficjalnych prezydenckich wizytach zagranicznych. Wybierz jedną z nich i sporządź w zeszycie krótką notatkę na jej temat. Czego ona dotyczyła? Z kim spotkał się Prezydent RP i jakie sprawy poruszył w rozmowach z przedstawicielami innego państwa?

Prezydent RP a bezpieczeństwo państwa

W czasie pokoju Prezydent RP jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych RP i sprawuje tę funkcję za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej. Na wniosek premiera zatwierdza kluczowe dokumenty związane z obronnością kraju, dotyczące m.in. strategii bezpieczeństwa narodowego i ćwiczeń systemów obronnych. Mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców poszczególnych rodzajów Sił Zbrojnych. Na wniosek Ministra Obrony Narodowej nadaje stopnie wojskowe, m.in. mianuje generałów, a w czasie wojny, na wniosek premiera, także Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych.

Uprawnienia Prezydenta RP nabierają szczególnej wagi w razie bezpośredniego zagrożenia kraju lub konfliktu zbrojnego – na wniosek premiera zarządza powszechną lub częściową **mobilizację** i użycie Sił Zbrojnych do obrony kraju. Do jego uprawnień zalicza się także prawo do wprowadzenia **stanu wojennego** i **stanu wyjątkowego**. W czasie trwania stanu wojennego, jeżeli Sejm nie jest w stanie zebrać się na posiedzenie, Prezydent może wydawać **rozporządzenia z mocą ustawy** na wniosek premiera. Akty te musi zatwierdzić izba niższa – od razu po ustąpieniu przeszkód uniemożliwiających jej obrady.

Konstytucja RP art. 134

Konstytucja RP art. 136

Mobilizacja – przejście sił zbrojnych danego państwa od organizacji właściwej dla czasów pokoju do organizacji w trybie wojennym, w którym obywatele podlegają rozkazom wojskowym.

Konstytucja RP
art. 229, 230, 231, 234

Uprawnienia Prezydenta RP dotyczące stanów nadzwyczajnych

Stan wyjątkowy	Wobec zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego Prezydent RP może – na wniosek Rady Ministrów – wprowadzić, na czas nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na terytorium całego państwa lub na określonej jego części. Rozporządzenie głowy państwa o wprowadzeniu stanu wyjątkowego zatwierdza Sejm RP bezwzględną większością głosów.
Stan wojenny	Wobec zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na Polskę lub konieczności wypełnienia zobowiązań sojuszniczych dotyczących wspólnej obrony przeciwko agresji Prezydent RP może wprowadzić – również na wniosek Rady Ministrów – stan wojenny na terytorium całego państwa lub na określonej jego części. Rozporządzenie głowy państwa o wprowadzeniu stanu wojennego zatwierdza Sejm RP bezwzględną większością głosów.

Przykład

Stan wyjątkowy w Polsce

2 września 2021 r. Prezydent RP Andrzej Duda wprowadził, na wniosek Rady Ministrów, stan wyjątkowy na części terytorium Polski. Objęto nim ponad 180 miejscowości wzdłuż granicy polsko-białoruskiej. Był to pierwszy stan wyjątkowy wprowadzony w III Rzeczypospolitej. Uzasadnienie tej decyzji dotyczyło kryzysu migracyjnego wywołanego przez działania reżimu Aleksandra Łukaszenki, który celowo sprowadzał migrantów z Bliskiego Wschodu i kierował ich na granice Polski i Litwy.

Rada Bezpieczeństwa Narodowego

W sprawach związanych z obronnością Prezydent RP korzysta z merytorycznego wsparcia Rady Bezpieczeństwa Narodowego (RBN). Do jego prerogatyw należy powoływanie i odwoływanie osób wchodzących w jej skład. Z reguły w tym doradczym organie zasiadają: marszałkowie obu izb, premier, ministrowie odpowiedzialni za sprawy bezpieczeństwa oraz szefowie ugrupowań politycznych reprezentowanych w parlamencie.

Rada jest zwoływana przez Prezydenta RP w związku z wydarzeniami o istotnym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa. Organ ten nie podejmuje decyzji, tylko opiniuje założenia polityki bezpieczeństwa, rozpatruje problemy występujące w tym obszarze i proponuje kierunki rozwoju Sił Zbrojnych RP.

Posiedzenie RBN z lipca 2024 r. przed wylotem polskiej delegacji na szczyt NATO.

Twoja kolej!

Wejdź na oficjalną stronę internetową Biura Bezpieczeństwa Narodowego. W zakładce „Rada Bezpieczeństwa Narodowego" znajdziesz informacje na temat posiedzeń RBN. Przeanalizuj obrady, które odbyły się w ciągu pięciu ostatnich lat. W związku z jakimi wydarzeniami zostały one zwołane i czego dotyczyły? Kto w nich uczestniczył?

Prawo łaski

Prezydent RP ma prawo darować karę osobom skazanym prawomocnym wyrokiem sądu, z wyjątkiem osób skazanych przez Trybunał Stanu. Głowa państwa nie ma przy tym obowiązku uzasadnienia takiej decyzji ani nawet uzyskania zgody osoby ułaskawianej. Prawo prezydenckiej łaski to wyjątek od zasady niezależności sądownictwa (zob. s. 251) – chociaż akt ułaskawienia nie podważa samego wyroku sądu ani nie znosi winy osoby skazanej. Prerogatywa ta przysługuje wielu głowom państw na całym świecie i praktycznie wszędzie jej stosowanie budzi poważne kontrowersje.

Twoja kolej!

Przygotujcie się do klasowej dyskusji, w której wspólnie rozważycie tezę: *Współcześnie głowie państwa nie powinno przysługiwać prawo łaski*. Podzielcie się na dwie grupy: zadaniem pierwszej będzie sformułowanie argumentów za tym stwierdzeniem, a drugiej – argumentów przeciw niemu.

Odpowiedzialność Prezydenta RP

W systemie parlamentarno-gabinetowym obowiązuje zasada, zgodnie z którą głowa państwa nie odpowiada przed parlamentem za swoje działania. Taką odpowiedzialność ponosi rząd – to właśnie z tego względu większość aktów urzędowych Prezydenta RP wymaga kontrasygnaty premiera.

Na mocy *Konstytucji RP* Prezydent RP nie ponosi odpowiedzialności politycznej – parlament nie może go odwołać ani wyrazić wobec niego wotum nieufności. Głowa państwa może natomiast odpowiadać konstytucyjnie za naruszenie ustawy zasadniczej, złamanie przepisów ustawy zwykłej lub popełnienie przestępstwa.

Jeśli osoba sprawująca władzę państwową złamała przepisy konstytucyjne bądź ustawowe, ale nie popełniła przestępstwa przewidzianego w prawie karnym, to takie działanie nazywa się **deliktem konstytucyjnym**. Prezydent RP ponosi odpowiedzialność za delikt konstytucyjny, jeśli popełni czyn zabroniony podczas wykonywania obowiązków głowy państwa. Może wówczas stanąć przed Trybunałem Stanu. Prawo do postawienia go w stan oskarżenia przysługuje wyłącznie Zgromadzeniu Narodowemu. Prezydent odpowiada przed Trybunałem również za przestępstwa karne – żaden inny sąd nie może sądzić głowy państwa.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie funkcje w polskim systemie politycznym pełni Prezydent RP?
- Czym są prerogatywy Prezydenta RP?
- Jaką rolę odgrywa Prezydent RP w polityce zagranicznej państwa?
- Jakie uprawnienia przysługują Prezydentowi RP w sytuacji bezpośredniego zagrożenia kraju lub w razie konfliktu zbrojnego?
- Jaką funkcję pełni Rada Bezpieczeństwa Narodowego i w jakich sytuacjach jest zwoływana?
- Na czym polega prawo łaski?
- Jaką odpowiedzialność ponosi głowa państwa w polskim systemie politycznym?

Jak często spotykasz się z doniesieniami medialnymi na temat zastosowania prawa łaski? Pamiętasz, jakich spraw i osób one dotyczyły?

Czy wiesz, że...

Prezydenci RP stosowali prawo łaski z różną intensywnością: Lech Wałęsa ułaskawił prawie 3,5 tys. osób, Aleksander Kwaśniewski – ok. 4,3 tys. osób, Lech Kaczyński – 201 osób, Bronisław Komorowski – 360 osób, Andrzej Duda (do 3 grudnia 2024 r.) – 139 osób.

4. Rada Ministrów

Na tej lekcji:

• poznasz rolę oraz kompetencje Rady Ministrów i premiera • zapoznasz się z działaniami wybranego ministerstwa i sformułujesz opinię na ich temat • dowiesz się, czym jest służba cywilna

W polskim systemie politycznym Rada Ministrów (RM) jest organem władzy wykonawczej odpowiedzialnym za prowadzenie polityki państwa – zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej. Dlatego używa się w stosunku do niej także nazwy „rząd". Ministrowie decydują o sposobie wykonywania ustaw uchwalonych przez parlament, a podlegające im organy administracji wpływają na codzienne życie wszystkich obywateli.

Ministerstwo – urząd administracji rządowej odpowiedzialny za określoną dziedzinę życia publicznego, np. za zdrowie, edukację, bezpieczeństwo.

Czy wiesz, że...

Każdy członek rządu uczestniczy w jego pracach na równych zasadach. Osoby wchodzące w skład Rady Ministrów mają obowiązek podejmować decyzje zgodne ze stanowiskiem całego rządu i ogólnym kierunkiem jego polityki. Minister nie może sprzeciwić się ustaleniom wypracowanym przez kolegialny organ, do którego należy.

Czym jest Rada Ministrów?

Rada Ministrów jest drugim – obok Prezydenta RP – organem władzy wykonawczej w Polsce. To organ kolegialny, składający się z Prezesa Rady Ministrów (premiera) oraz ministrów. Premier nadzoruje prace członków rządu i reprezentuje swój gabinet w kontaktach z innymi organami państwowymi. Ministrowie albo kierują określonymi działami administracji rządowej (to **ministrowie resortowi**, którzy kierują **ministerstwami**), albo wykonują konkretne zadania powierzone im przez premiera (tzw. **ministrowie bez teki**).

Rada Ministrów ma swobodę w organizowaniu swojej pracy – nie określono stałej liczby ministerstw i ministrów, a kompetencje członków tego organu mogą się zmieniać. Aktualną listę ministerstw znajdziesz na oficjalnej stronie internetowej rządu w zakładce „Ministerstwa".

Twoja kolej!

Czy wiesz, kto obecnie wchodzi w skład rządu? Sporządź w zeszycie listę członków Rady Ministrów.

- W pierwszej kolejności zapisz nazwiska premiera i znanych Ci ministrów. Listę uzupełnij na podstawie informacji znalezionych na oficjalnej stronie internetowej rządu.
- Porozmawiaj z kolegami i koleżankami o tym, którzy członkowie Rady Ministrów są najbardziej rozpoznawalni. Czy wymieniliście nazwiska tych samych osób? Z czego może wynikać to, że niektórzy ministrowie nie są znani obywatelom?

Uprawnienia Rady Ministrów i Prezesa Rady Ministrów

Konstytucja RP art. 146 ust. 4

Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa oraz decyduje o wszystkich sprawach niezastrzeżonych dla innych organów władzy lub dla samorządu terytorialnego. Oznacza to, że w Polsce to rządowi przysługuje tzw. **domniemanie kompetencji** – jeśli jakiegoś uprawnienia nie przyznano formalnie innemu organowi, można przyjąć, że należy ono do RM.

W ramach swoich uprawnień rząd:

- wykonuje ustawy i wydaje rozporządzenia;
- koordynuje i kontroluje działania organów administracji rządowej, określa organizację i tryb pracy ministerstw;
- opracowuje i uchwala projekt budżetu państwa, kieruje wykonaniem budżetu i sporządza sprawozdania z realizacji ustaw budżetowych;

- zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek publiczny;
- chroni bezpieczeństwo zewnętrzne państwa i kieruje polityką obronną,
- reprezentuje Rzeczpospolitą Polską w relacjach z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi oraz kieruje polityką zagraniczną,
- zawiera ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz zatwierdza i wypowiada inne porozumienia międzypaństwowe.

Na czele Rady Ministrów stoi premier, który uczestniczy w powoływaniu poszczególnych członków RM oraz decyduje o jej rekonstrukcjach, czyli o zmianach w jej składzie.

Ponadto Prezes RM:

- kieruje pracami rządu i reprezentuje go na zewnątrz,
- wydaje rozporządzenia na podstawie upoważnienia ustawowego,
- czuwa nad realizacją polityki rządu i określa sposoby jej wdrażania w życie,
- koordynuje i kontroluje pracę poszczególnych ministrów,
- zwołuje posiedzenia RM, przewodniczy jej obradom i określa ich porządek,
- sprawuje nadzór nad samorządem terytorialnym oraz jest najwyższym zwierzchnikiem służbowym pracowników administracji rządowej.

Konstytucja RP art. 148

Twoja kolej!

Ustal, które ministerstwa zajmują się wymienionymi poniżej kwestiami. W tym celu wejdź na oficjalną stronę internetową polskiego rządu i odszukaj informacje na temat zakresu spraw, za które odpowiadają poszczególne ministerstwa.

- Udzielanie dotacji na przygotowanie i wystawianie spektakli teatralnych –
- Określenie nowych zasad zdawania egzaminu maturalnego –
- Ustalenie wysokości kar za zanieczyszczanie środowiska przez zakłady przemysłowe –
- Przygotowanie programu szkolenia oficerów Policji –
- Zatwierdzanie planów dotyczących rozwoju sieci autostrad –

Jak powołuje się Radę Ministrów?

Prawo do nominowania premiera i członków RM przysługuje w pierwszej kolejności Prezydentowi RP. Do rozpoczęcia pracy rząd potrzebuje wotum zaufania udzielonego przez Sejm RP. Procedura podstawowa składa się z dwóch etapów: prezydenckiego i sejmowego.

Etap prezydencki

- Prezydent RP wskazuje Prezesa RM, który następnie proponuje skład rządu. Zazwyczaj szansę na utworzenie rządu otrzymuje polityk z partii, która wygrała wybory parlamentarne.
- Głowa państwa mianuje premiera i ministrów oraz odbiera od nich przysięgę. Musi się to stać w ciągu 14 dni od pierwszego posiedzenia Sejmu RP lub od przyjęcia dymisji poprzedniego rządu. W razie niedotrzymania terminu inicjatywę w powoływaniu RM przejmuje parlament.

Etap sejmowy

- W ciągu 14 dni od powołania RM premier przedstawia Sejmowi RP program działania swojego gabinetu – czyli wygłasza tzw. *expose* – oraz składa wniosek o udzielenie rządowi wotum zaufania. Sejm podejmuje uchwałę w tej sprawie bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
- W razie nieuchwalenia wotum zaufania Prezes RM musi złożyć dymisję rządu, który sprawuje jednak swoje obowiązki do czasu powołania nowego gabinetu.

Konstytucja RP art. 154, 155

Czy pamiętasz sytuację, w której nowo powołany rząd nie uzyskał wotum zaufania i musiał podać się do dymisji?

Jeśli Rada Ministrów nie zostanie wskazana na etapie prezydenckim ani nie uzyska wotum zaufania Sejmu, rozpoczyna się I procedura rezerwowa. Inicjatywę przejmuje izba niższa parlamentu, która w ciągu 14 dni wyłania Prezesa RM oraz proponowany przez niego skład rządu bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Jeśli również Sejmowi nie uda się wybrać Rady Ministrów, inicjatywa wraca do Prezydenta RP. Może on ponownie powołać premiera i, na jego wniosek, cały rząd. Izba niższa głosuje nad udzieleniem wotum zaufania – tym razem konieczne jest poparcie tylko zwykłej większości. Jeżeli RM nie uzyska wotum, Prezydent skraca kadencję Sejmu i zarządza nowe wybory.

Ewa Kopacz
(Prezes RM od 22.09.2014 do 16.11.2015)

Beata Szydło
(Prezes RM od 16.11.2015 do 11.12.2017)

Mateusz Morawiecki
(Prezes RM od 11.12.2017 do 13.12.2023)

Donald Tusk
(Prezes RM od 16.11.2007 do 22.09.2014 i od 13.12.2023)

Odpowiedzialność Rady Ministrów

Członkowie rządu ponoszą odpowiedzialność polityczną – indywidualnie lub solidarnie – oraz odpowiedzialność konstytucyjną (tylko indywidualnie).

Odpowiedzialność polityczna		
Indywidualna	To **wotum nieufności** wyrażone przez Sejm RP w stosunku do konkretnego ministra (czyli jego odwołanie).	Wniosek o odwołanie ministra zgłasza grupa minimum 69 posłów. Jeżeli wniosek ten zyska poparcie ponad połowy ustawowej liczby posłów, Prezydent RP musi odwołać członka rządu.
Solidarna	Oznacza wotum nieufności wobec całego rządu (**konstruktywne wotum nieufności**) lub odmowę udzielenia mu wotum zaufania.	Wniosek o odwołanie rządu zgłasza grupa minimum 46 posłów. Muszą oni wskazać w tym wniosku kandydata na nowego premiera. Sejm wyraża konstruktywne wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów.
Odpowiedzialność konstytucyjna		
Indywidualna	Premier lub członkowie rządu ponoszą odpowiedzialność konstytucyjną za **delikty konstytucyjne** i przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem.	Wniosek o postawienie członka rządu przed Trybunałem Stanu zgłasza grupa minimum 115 posłów lub Prezydent RP. Decyzję podejmuje Sejm większością 3/5 ustawowej liczby posłów.

Konstytucja RP art. 159

Konstytucja RP art. 158

Konstytucja RP art. 156

Twoja kolej!

Zapoznaj się z informacjami o pracy wybranego ministerstwa i sformułuj własną opinię na jej temat. Wejdź na oficjalną stronę internetową tego ministerstwa i zapoznaj się z trzema prowadzonymi przez nie programami lub projektami (zazwyczaj ich opisy znajdują się w zakładce „Co robimy?"). Następnie odpowiedz na poniższe pytania.

- Jakie kluczowe programy i projekty realizuje obecnie dane ministerstwo? Jakie są cele tych przedsięwzięć?
- Jakie są widoczne efekty tych działań? Czy je dostrzegasz? Czy dostrzegają je osoby z Twojego otoczenia, szczególnie te, na których życie wpływają decyzje danego ministerstwa?
- Co sądzisz o aktywności ministerstwa? Czy – według Ciebie – właściwie i efektywnie wykonuje ono swoje zadania? Oprzyj swoją ocenę na faktach, np. na danych dotyczących wydatkowania środków z budżetu, oraz na opiniach przynajmniej kilku ekspertów.

Masz wpływ

Ty też możesz mieć wpływ na działania podejmowane przez rząd

Ministerstwa organizują **konsultacje publiczne**, aby zebrać opinie na temat **projektów ustaw**, **rozporządzeń** i **zarządzeń premiera** albo innych dokumentów rządowych, takich jak **strategia**, **program** czy **sprawozdanie z działalności państwa** w określonej dziedzinie życia publicznego. Wyniki konsultacji nie są wiążące, jednak same rozmowy są korzystne zarówno dla władz, jak i dla obywateli. Dzięki nim administracja państwowa może:

- poznać opinie różnych grup na temat przygotowywanych zmian i reform,
- udoskonalić opracowywane projekty,
- upowszechniać wiedzę o własnych działaniach w szerokich kręgach społecznych.

Konsultacje publiczne powinno się przeprowadzać na każdym etapie prac nad rządowym projektem aktu prawnego. Mogą one dotyczyć jedynie zmian prawa na poziomie krajowym.

Konsultacje realizuje się w postaci pisemnej lub ustnej. W pierwszym przypadku mogą one polegać np. na tym, że obywatele przesyłają do organizatora spisane uwagi – drogą elektroniczną lub pocztą tradycyjną. W ramach formuły ustnej odbywają się **spotkania konsultacyjne** i **wysłuchania publiczne**, a także przeprowadza się badania opinii publicznej – **sondaże** bądź **ankiety**.

Ty też możesz wyrazić swoje zdanie na temat działań podejmowanych przez poszczególne ministerstwa. Informacje o planowanych konsultacjach możesz znaleźć na oficjalnych stronach internetowych ministerstw (w zakładkach „Wiadomości", „Aktualności" bądź „Komunikaty".

Przykład

Edukacja obywatelska

W 2024 r. Ministerstwo Edukacji Narodowej przygotowało projekty rozporządzeń zmieniających podstawę programową realizowaną w szkołach. Zasięgnęło wówczas opinii obywateli na temat dwóch proponowanych nowych przedmiotów: edukacji obywatelskiej i edukacji zdrowotnej. Konsultacje trwały przez cały październik i odbywały się w formie stacjonarnej i online.

Czy wiesz, że...

Premier może w każdej chwili zwrócić się do Sejmu RP z wnioskiem o wyrażenie **wotum zaufania** dla kierowanego przez siebie gabinetu. Izba niższa udziela go zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Jeżeli premier poniesie porażkę w głosowaniu, musi złożyć dymisję.

Administracja rządowa

Jest to zespół urzędów i instytucji zarządzających działalnością państwa – jeden z dwóch, obok administracji samorządowej, działów administracji publicznej. Podmioty wchodzące w skład administracji rządowej tworzą strukturę hierarchiczną. Oznacza to, że organy działające na niższych szczeblach podlegają organom wyższej rangi i są zobowiązane wykonywać przekazywane im polecenia i zadania.

<table>
<tr><th colspan="2">Naczelne organy administracji rządowej</th></tr>
<tr><td colspan="2">Rada Ministrów, Prezes Rady Ministrów, ministrowie</td></tr>
<tr><th colspan="2">Centralne organy administracji rządowej</th></tr>
<tr><td colspan="2">osoby kierujące jednostkami organizacyjnymi podporządkowanymi Prezesowi RM lub ministrom</td></tr>
<tr><th colspan="2">Terenowe organy administracji rządowej</th></tr>
<tr><td>Wojewoda</td><td rowspan="3">Administracja niezespolona</td></tr>
<tr><td>przedstawiciel rządu i najwyższy organ administracji rządowej na terenie województwa</td></tr>
<tr><td>Administracja zespolona</td></tr>
<tr><td>Kierują nią wojewodowie. W jej skład wchodzą szefowie służb mundurowych oraz kierownicy inspekcji, czyli urzędów kontrolujących działalność organów władzy, instytucji i przedsiębiorstw w różnych dziedzinach życia publicznego.</td><td>Jej organy powołuje właściwy minister na wniosek wojewody. Podlegają one temu ministrowi lub innemu urzędowi reprezentującemu władzę centralną.</td></tr>
<tr><td>np.
• komendanci wojewódzcy Policji
• kuratorzy oświaty
• wojewódzcy inspektorzy nadzoru budowlanego
• wojewódzcy konserwatorzy zabytków</td><td>np.
• szefowie wojewódzkich sztabów wojskowych
• naczelnicy urzędów skarbowych
• dyrektorzy urzędów statystycznych
• komendanci placówek Straży Granicznej</td></tr>
</table>

Przedstawiciel RM w województwie i jego zadania

Konstytucja RP
art. 152

Reprezentantem rządu na szczeblu wojewódzkim jest powołany przez Prezesa RM **wojewoda**. Koordynuje on współpracę organów administracji rządowej i samorządowej w województwie. Bezpośrednio kieruje ich działalnością w sprawach dotyczących m.in.:

- bezpieczeństwa państwa i utrzymania porządku publicznego,
- zapobiegania zagrożeniom środowiska oraz życia, zdrowia i mienia obywateli,
- zapobiegania klęskom żywiołowym oraz usuwania ich skutków.

Ponadto wojewoda ocenia stan zabezpieczenia przeciwpowodziowego w województwie, opracowuje plan operacyjny dotyczący ochrony przed powodzią oraz ogłasza pogotowie i alarm przeciwpowodziowy. Koordynuje także realizację zadań związanych z obronnością i bezpieczeństwem państwa oraz z zarządzaniem kryzysowym.

W realizacji tych kompetencji wojewodę wspierają pracownicy urzędu wojewódzkiego oraz organy rządowej administracji zespolonej.

Czym jest służba cywilna?

Sprawna i profesjonalna realizacja zadań państwa nie byłaby możliwa, gdyby nie osoby, które pracują w urzędach administracji rządowej i należą do korpusu służby cywilnej. To one bezpośrednio odpowiadają za to, jak funkcjonuje na co dzień państwo. Co ważne, są neutralne politycznie i bezstronne, czyli w swojej pracy nie mogą ulegać wpływom i naciskom politycznym.

Najwyższym zwierzchnikiem korpusu służby cywilnej jest Prezes RM – może wydawać rozporządzenia, które zawierają wytyczne dotyczące zasad jej działania. W skład korpusu wchodzą pracownicy zatrudnieni na stanowiskach urzędniczych m.in. w:

- Kancelarii Prezesa Rady Ministrów,
- ministerstwach i centralnych organach administracji rządowej,
- urzędach wojewódzkich oraz innych urzędach, które wspomagają działalność terenowych organów administracji rządowej,
- Krajowej Izbie Skarbowej i izbach administracji skarbowej w województwach,
- Centralnym Biurze Śledczym Policji,
- Biurze Spraw Wewnętrznych Policji,
- Biurze Spraw Wewnętrznych Straży Granicznej.

Zadania realizowane przez korpus są bardzo różnorodne i dotyczą praktycznie wszystkich dziedzin życia publicznego. Osoby, które pracują w administracji rządowej, tworzą prawo, wdrażają cyfrowe usługi publiczne oraz zapewniają obywatelom obsługę i wsparcie w prawidłowym wykonywaniu obowiązków podatkowych i celnych. Dbają również o standardy handlowe, budowlane, weterynaryjne czy drogowe, pielęgnują pamięć o naszej historii, działają na rzecz bezpieczeństwa, zbierają i udostępniają dane statystyczne, wspierają rozwój nowoczesnych technologii przyjaznych środowisku i pełnią jeszcze wiele innych istotnych funkcji.

W korpusie służby cywilnej mogą pracować obywatelki i obywatele polscy (obcokrajowcy tylko w wyjątkowych sytuacjach), którzy korzystają z pełni praw publicznych, nie zostali nigdy skazani prawomocnym wyrokiem za przestępstwo umyślne lub umyślne przestępstwo skarbowe, cieszą się nieposzlakowaną opinią oraz posiadają kwalifikacje wymagane na danym stanowisku pracy.

Członkinie i członkowie służby cywilnej wykonują swoją pracę zgodnie z jasno określonymi zasadami etycznymi, wśród których są m.in. reguły godnego zachowania, rzetelności, bezstronności czy wspomnianej wcześniej neutralności politycznej. Wysokie standardy pracy urzędników bezpośrednio przekładają się na jakość usług publicznych, które świadczy administracja rządowa.

Konstytucja RP
art. 153

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jakie uprawnienia przysługują Radzie Ministrów i Prezesowi Rady Ministrów?
- Jak przebiega podstawowa procedura powoływania Rady Ministrów i jakie organy w niej uczestniczą?
- Jaką odpowiedzialność ponoszą członkowie rządu?
- Czego mogą dotyczyć konsultacje publiczne organizowane przez poszczególne ministerstwa?
- Czym jest administracja rządowa i jakie są jej terenowe organy?
- Jakie zadania wykonuje przedstawiciel Rady Ministrów w województwie?
- Czym jest służba cywilna i jakie wymogi musi spełniać osoba zatrudniona w korpusie służby cywilnej?

5. Władza sądownicza

Na tej lekcji:

• poznasz strukturę wymiaru sprawiedliwości w Polsce • wyjaśnisz różnicę między sprawami rozpatrywanymi przez sądy powszechne, wojskowe oraz administracyjne • dowiesz się, jakie jest znaczenie sądów dla obywatela oraz ustroju demokratycznego

Konstytucja RP art. 45

Władza sądownicza stoi na straży prawa, czyli wymierza sprawiedliwość za nieprzestrzeganie ustanowionych przepisów. Prawo obywateli do sprawiedliwego procesu i niezawisłego sądu jest jednym z fundamentów praworządności i demokracji. Dlatego choć nie stykamy się z sądami na co dzień, warto wiedzieć, które z nich w razie potrzeby mogą zająć się naszymi sprawami.

Władza sądownicza czy wymiar sprawiedliwości?

Konstytucja RP art. 10 ust. 2

Konstytucja RP art. 45 ust. 1

W potocznym rozumieniu terminy „władza sądownicza" i „wymiar sprawiedliwości" są synonimami, w rzeczywistości jednak pierwszy z nich jest pojęciem szerszym, gdyż oznacza wyodrębnioną dziedzinę działalności państwa, obejmującą dwa niezależne od siebie segmenty:

- **sądy**: Sąd Najwyższy, sądy powszechne, administracyjne i wojskowe;
- **trybunały**: Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu.

Natomiast pojęcie „wymiar sprawiedliwości" dotyczy jedynie działalności sądów. *Konstytucja RP* wskazuje, że wymiar sprawiedliwości w Polsce sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne i sądy wojskowe.

Państwo polskie gwarantuje każdemu człowiekowi prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia jego sprawy – bez nieuzasadnionej zwłoki – przez właściwy, niezależny, bezstronny sąd i niezawisłych sędziów. Zatem każdemu przysługuje prawo do:

- wszczęcia postępowania przed sądem;
- udziału w procedurze sądowej zgodnej z wymogami sprawiedliwości i jawności;
- uzyskania wiążącego prawnie rozstrzygnięcia własnej sprawy przez sąd.

Struktura władzy sądowniczej w Polsce

Sądy powszechne

Konstytucja RP
art. 177

Rozpatrują one kwestie z zakresu prawa karnego, cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy. Sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach niezastrzeżonych dla sądów administracyjnych, wojskowych oraz Sądu Najwyższego.

Rodzaj sądu	Opis	Wydziały
Sąd rejonowy	• Jest tworzony dla co najmniej jednej gminy. • Rozpatruje w pierwszej instancji większość spraw należących do kompetencji sądów powszechnych.	• cywilny • karny • rodzinny i nieletnich • pracy i ubezpieczeń społecznych • gospodarczy • ksiąg wieczystych • egzekucyjny
Sąd okręgowy	• Jest tworzony dla obszaru, na którym funkcjonują już co najmniej dwa sądy rejonowe. • Rozpatruje odwołania od orzeczeń wydawanych przez sądy rejonowe. Orzeka również w pierwszej instancji w sprawach, którymi nie zajmują się sądy rejonowe, dotyczących np. najcięższych przestępstw, rozwodów czy sporów o majątek znacznej wartości.	• cywilny • karny • pracy i ubezpieczeń społecznych • gospodarczy • kontroli danych telekomunikacyjnych
Sąd apelacyjny	• Jest tworzony dla obszaru, na którym działają co najmniej dwa sądy okręgowe. • Rozpatruje odwołania od orzeczeń wydanych w pierwszej instancji przez sądy okręgowe.	• cywilny • karny • pracy i ubezpieczeń społecznych

Twoja kolej!

Omów strukturę sądów rejonowego, okręgowego oraz apelacyjnego, których jurysdykcja obejmuje Twoje miejsce zamieszkania. Wymień wydziały funkcjonujące w każdym z tych sądów i wskaż, czym się one zajmują. Skorzystaj z serwisów internetowych tych instytucji.

Ścieżka odwoławcza w sądach powszechnych

Konstytucja RP
art. 176 ust. 1

Postępowanie sądowe w Polsce jest **dwuinstancyjne** – od rozstrzygnięcia sądu pierwszej instancji można odwołać się do sądu drugiej instancji. Wyrok staje się prawomocny dopiero po wyczerpaniu **zwyczajnych środków odwoławczych.** Ma to zapewniać, że błędy sędziowskie będą korygowane, a tym samym wzmacniać gwarancje sprawiedliwego rozpatrywania spraw obywateli.

Istnieją także **nadzwyczajne środki odwoławcze**, z których można skorzystać po wydaniu rozstrzygnięcia przez sąd drugiej instancji. Należą do nich skarga kasacyjna w postępowaniu cywilnym oraz kasacja w postępowaniu karnym. Ich przedmiotem mogą być nieprawidłowości w trakcie postępowania sądowego, które w opinii skarżącego miały wpływ na treść orzeczenia w jego sprawie. Kasacje i skargi kasacyjne rozpatruje Sąd Najwyższy, jednak nie można go postrzegać jako sądu trzeciej instancji.

Apelacja – zwyczajny środek odwoławczy w postępowaniu sądowym; pozwala na odwołanie się od orzeczenia sądu pierwszej instancji kończącego postępowanie w sprawie (tj. od wyroku lub – w postępowaniu nieprocesowym – od postanowienia) do sądu drugiej instancji.

Zażalenie – zwyczajny środek zaskarżenia pozwalający stronie zakwestionować postanowienie sądu (dotyczące kwestii pobocznych, nierozstrzygających sprawy) i zwrócić się do wyższej instancji o jego zweryfikowanie.

Środki odwoławcze w sądach powszechnych

Sądy wojskowe

Sprawują one wymiar sprawiedliwości w Siłach Zbrojnych RP – zajmują się sprawami dotyczącymi przestępstw lub wykroczeń popełnionych przez żołnierzy w służbie czynnej, a także pracowników cywilnych wojska, o ile ich czyny dotyczą przestępstw przeciwko mieniu wojskowemu.

Zgodnie z Konstytucją RP sądownictwo wojskowe jest co najmniej dwuinstancyjne.

Sądy wojskowe dzielą się na:
- wojskowe sądy garnizonowe (odpowiadające sądom rejonowym),
- wojskowe sądy okręgowe (odpowiadające sądom okręgowym).

Nadzór nad orzecznictwem sądów wojskowych sprawuje Sąd Najwyższy, natomiast ich organizację i działalność administracyjną kontroluje Minister Sprawiedliwości.

Konstytucja RP art. 184

Sądy administracyjne

Sądy te kontrolują legalność działań organów administracji publicznej – zarówno rządowej, jak i samorządowej. To sądy właściwe m.in. do rozstrzygania problemów i sporów między tymi organami a obywatelami. Rozpatrują więc przede wszystkim skargi na decyzje administracyjne, postanowienia oraz inne akty albo rozstrzygnięcia podjęte przez organy administracji, a także skargi na ich bezczynność lub przewlekłe postępowanie.

Sądami administracyjnymi są:
- 16 wojewódzkich sądów administracyjnych (WSA), orzekających w pierwszej instancji,
- Naczelny Sąd Administracyjny (NSA).

Wojewódzki sąd administracyjny (WSA)	Orzeka m.in. w sprawach skarg na prawomocne decyzje administracyjne oraz na akty prawa miejscowego wydane przez organy samorządu terytorialnego i terenowe organy administracji rządowej (np. uchwały, zarządzenia).
Naczelny Sąd Administracyjny (NSA)	Sprawuje nadzór nad działalnością WSA w zakresie orzekania. Jest zatem sądem drugiej instancji – rozpatruje skargi kasacyjne i zażalenia dotyczące wyroków wydanych przez WSA. Rozstrzyga także spory kompetencyjne między organami administracji publicznej.

W praktyce

Jakie kroki należy podjąć, aby sąd administracyjny rozpatrzył sprawę?

Sąd administracyjny rozpatruje skargi na prawomocne decyzje administracyjne. Skargę tego typu może wnieść każdy obywatel, którego dotyczy dany akt prawny, pod warunkiem, że **wyczerpał już inne dostępne możliwości odwoławcze**, czyli gdy skutku nie przyniosły jego odwołanie lub zażalenie. Wniosek o rozpatrzenie zaskarżenia należy skierować do WSA w terminie do 30 dni od daty doręczenia skarżącemu ostatecznego rozstrzygnięcia w jego sprawie. Prawo do wnoszenia skarg mają także prokuratorzy oraz Rzecznik Praw Obywatelskich.

Należy pamiętać, że skarga do WSA powinna spełniać wymogi przewidziane dla pism procesowych w postępowaniu sądowym. Musi więc zawierać:

- wskazanie zaskarżonego aktu administracyjnego lub określonego zachowania organu (np. jego bezczynności);
- oznaczenie organu, którego działania lub bezczynności dotyczy skarga;
- określenie, jakie uprawnienie lub interes prawny skarżącego naruszono.

Poniżej znajdziesz przykładowy opis sprawy i kolejnych etapów postępowania.

Opis sprawy
Starosta powiatowy odmówił rodzinie Kowalczyków wydania pozwolenia na budowę domu jednorodzinnego z powodu braku zgodności projektu z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Mimo że Kowalczykowie odwołali się do wojewody, decyzja została utrzymana w mocy.

Kroki do postawienia sprawy przed sądem administracyjnym

- **Uzyskanie decyzji ostatecznej.** Kowalczykowie muszą przejść całą procedurę administracyjną, w tym odwołanie do organu wyższego stopnia (w tym przypadku wojewody), aby uzyskać decyzję ostateczną.
- **Przygotowanie skargi.** W ciągu 30 dni od otrzymania ostatecznej decyzji Kowalczykowie mogą złożyć skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego. W skardze należy precyzyjnie sformułować zarzuty wobec decyzji, dotyczące np. błędnej interpretacji przepisów lub niewłaściwego zastosowania prawa. W tym przypadku należy wykazać, że projekt budowy domu jest zgodny z planem zagospodarowania przestrzennego. Kowalczykowie powinni złożyć pismo do WSA za pośrednictwem organu, którego działanie albo bezczynność są przedmiotem zaskarżenia. Organ ten ma 30 dni na przekazanie skargi wraz z aktami sprawy do sądu.
- **Załączenie dokumentacji.** Do skargi dołącza się kopię decyzji ostatecznej, wszystkie istotne dokumenty dotyczące sprawy (np. projekt budowlany, opinie ekspertów) oraz dowód wniesienia opłaty sądowej.
- **Rozpatrzenie przez sąd.** Po rozpoznaniu sprawy WSA może uchylić decyzję organu administracyjnego, co zobowiąże urząd do ponownego rozpatrzenia wniosku zgodnie z wytycznymi sądu.
- Zarówno obywatelom, jak i organom władzy przysługuje **prawo do wniesienia skargi kasacyjnej na wyrok WSA do Naczelnego Sądu Administracyjnego** – strony mogą to zrobić w terminie do 30 dni od daty otrzymania orzeczenia z uzasadnieniem. Skargę do NSA musi przygotować adwokat albo radca prawny.

Siedziba Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie

Sąd Najwyższy

Konstytucja RP
art. 183

Sąd Najwyższy (SN) sprawuje **nadzór** nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania. Z punktu widzenia zwykłego obywatela jest ostateczną i najwyższą instancją, która po wniesieniu kasacji kontroluje wyroki wydane przez sądy drugiej instancji. Do zadań SN należą:

- rozpoznawanie nadzwyczajnych środków odwoławczych, m.in. kasacji i skarg kasacyjnych, od orzeczeń sądów powszechnych i wojskowych – kasację można wnieść po wyroku sądu drugiej instancji, gdy podejrzewa się, że naruszenie przepisów lub błędna wykładnia prawa zastosowana przez sąd miały istotny wpływ na wynik sprawy;
- rozpatrywanie protestów wyborczych i stwierdzanie ważności wyborów (parlamentarnych, prezydenckich, do Parlamentu Europejskiego) oraz referendów ogólnokrajowych;
- podejmowanie uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne (np. dotyczące sposobu interpretacji przepisów) – SN może wydawać takie uchwały z własnej inicjatywy lub w odpowiedzi na pytania kierowane do niego przez sądy powszechne i wojskowe;
- rozpoznawanie skarg nadzwyczajnych – dotyczą one ostatecznych orzeczeń sądowych, które naruszają prawa i wolności jednostki zagwarantowane w *Konstytucji RP* lub są sprzeczne z zebranym materiałem dowodowym; skargi te wnoszą przede wszystkim Prokurator Generalny i Rzecznik Praw Obywatelskich;
- rozstrzyganie w sprawach dyscyplinarnych związanych z wykonywaniem zawodów prawniczych;
- opiniowanie projektów ustaw i innych aktów prawnych, na podstawie których będą miały orzekać i funkcjonować sądy.

Siedziba Sądu Najwyższego w Warszawie

Czy wiesz, że...

Funkcję sędziego SN może pełnić tylko osoba, która posiada wykształcenie prawnicze i wyróżnia się wiedzą w dziedzinie prawa, wykonywała przez co najmniej 10 lat zawód prawniczy (lub posiada tytuł naukowy profesora albo stopień doktora habilitowanego nauk prawnych), ukończyła 40 lat, a także nie została nigdy prawomocnie skazana za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Niezawisłość sędziów i niezależność sądów

Konstytucja RP
art. 178 ust. 1

„Niezależność" i „niezawisłość" to konstytucyjne terminy określające warunki pracy sędziów i sądów. Co tak naprawdę oznaczają?

Niezawisłość sędziów	Sędziowie są niezawiśli, czyli bezstronni, neutralni i obiektywni w sprawowaniu swojego urzędu. Podlegają jedynie *Konstytucji RP* i ustawom, które muszą być dla nich wyłączną podstawą rozstrzygania spraw. Niedopuszczalne są zatem jakiekolwiek zewnętrzne naciski na sędziów, mające na celu skłonienie ich do wydania konkretnego orzeczenia.
Przykłady gwarancji	• Nieusuwalność sędziego z urzędu – usunięcie może nastąpić tylko na mocy orzeczenia sądu i wyłącznie w przypadkach określonych w ustawie. • Immunitet sędziowski – nie można prowadzić postępowania przeciwko sędziemu, aresztować go czy zatrzymać bez zgody odpowiedniego sądu. • Obowiązujące sędziów zakazy przynależności do partii politycznych i związków zawodowych oraz prowadzenia innej działalności publicznej niedającej się pogodzić z zasadą niezawisłości. • Możliwość wyłączenia sędziego z orzekania w danej sprawie, jeśli istnieją uzasadnione wątpliwości co do jego bezstronności.

Niezależność sądów	Niezależność odnosi się do władzy sądowniczej. Oznacza, że jest ona niezależna od innych władz – wykonawczej i ustawodawczej. Inne organy państwowe nie mogą ingerować w pracę sądów ani przejmować ich kompetencji w zakresie orzekania. Gwarancją niezależności sądów są przepisy *Konstytucji RP*, które rozgraniczają zakres odpowiedzialności każdej z władz i przyznają sądom wyłączność w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości i wydawaniu wyroków w imieniu RP.
Przykłady gwarancji	• Oddzielenie organizacyjne sądów od organów innych władz. • Zapewnienie przez państwo odpowiednich środków na działalność sądów. • Zakaz ingerencji organów pozasądowych w orzecznictwo sądów (wyjątkami są prawo łaski, przysługujące Prezydentowi RP, oraz amnestia na mocy ustawy). • Decydowanie wyłącznie przez sądy o tym, czy orzekanie w danych sprawach należy do ich kompetencji.

Konstytucja RP
art. 173

Twoja kolej!

Działanie obywatelskie

Wybierz się – indywidualnie lub w grupie kolegów i koleżanek – na rozprawę do najbliższego sądu rejonowego. Porządek spraw w danym dniu najczęściej można sprawdzić w wyszukiwarce dostępnej na stronie internetowej danego sądu – większość z nich jest jawna, a zatem mogą odbywać się w obecności publiczności. Wybierz jedną ze spraw rozpatrywanych w interesującym Cię wydziale sądu (karnym, cywilnym) i wciel się w rolę obserwatora posiedzenia. Sporządź w zeszycie notatkę ze swojej wizyty i podziel się swoimi spostrzeżeniami na forum klasy. Przedstaw, czego dotyczyła sprawa rozpatrywana przez sąd, z jakich elementów składała się rozprawa, kto brał w niej udział, w jaki sposób sędzia zadbał o zachowanie bezstronności.

Zapoznaj się z ogólnymi zasadami dotyczącymi udziału w rozprawie sądowej w charakterze obserwatora.
→ zob. s. 28–29

Trybunał Konstytucyjny

To organ władzy sądowniczej, który orzeka głównie o **zgodności z *Konstytucją RP*** ustaw i innych aktów prawnych. Trybunał składa się z 15 sędziów – każdy z nich jest wybierany indywidualnie na 9-letnią kadencję przez Sejm RP (bezwzględną większością głosów). Kandydatów wyłania się spośród osób wyróżniających się wiedzą prawniczą i posiadających kwalifikacje wymagane na stanowisku sędziego SN lub sędziego NSA. Kandydaturę mogą zgłosić Prezydium Sejmu lub grupa co najmniej 50 posłów. Sędziowie TK w sprawowaniu urzędu są niezawiśli i podlegają tylko *Konstytucji RP*. Orzeczenia tego kolegialnego organu zapadają większością głosów, są ostateczne i mają moc powszechnie obowiązującą.

Główną funkcją Trybunału Konstytucyjnego jest rozstrzyganie o zgodności przepisów prawa z *Konstytucją RP*. Zadanie to wynika z hierarchiczności polskiego prawa – przepisy niższego rzędu (takie jak ustawy, rozporządzenia) nie mogą być sprzeczne z aktem wyższego rzędu, czyli ustawą zasadniczą, dlatego musi istnieć organ czuwający nad spójnością wszystkich aktów z aktem nadrzędnym.

W większości przypadków sprawy do Trybunału Konstytucyjnego kierują inne organy państwowe. Sądy mogą zadawać Trybunałowi pytania o zgodność danego aktu prawnego z *Konstytucją RP*, jeżeli od odpowiedzi zależy to, jakie rozstrzygnięcie wydadzą w toczącej się aktualnie sprawie. Wyjątkowo do TK mogą zwracać się także obywatele i obywatelki, mają bowiem prawo do składania skarg konstytucyjnych.

Konstytucja RP
art. 188–197

Konstytucja RP
art. 188, 189

Kompetencje Trybunału Konstytucyjnego

Orzekanie o zgodności:	• ustaw oraz umów międzynarodowych z *Konstytucją RP*, • ustaw z umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody Sejmu RP wyrażonej w ustawie, • przepisów prawa wydanych przez centralne organy państwowe z *Konstytucją RP*, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami, • celów lub działalności partii politycznych z *Konstytucją RP*.
Rozstrzyganie:	• skarg konstytucyjnych, • sporów kompetencyjnych między konstytucyjnymi organami centralnymi państwa, • o przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta RP.

W praktyce

Skarga konstytucyjna

Każdy obywatel ma prawo sprawdzić zgodność z *Konstytucją RP* przepisów ustawy lub innego aktu prawnego, na mocy których sąd lub organ administracji wydały wyrok w jego sprawie lub decyzję określającą jego sytuację prawną. Skargę konstytucyjną wnoszą do TK osoby, instytucje lub organizacje uznające, że ich konstytucyjne wolności i prawa naruszono z powodu obowiązywania konkretnych aktów prawnych.

Przedmiotem skargi może być wyłącznie przepis prawa, na podstawie którego zostało wydane konkretne rozstrzygnięcie. Zadaniem Trybunału jest zbadanie, czy narusza on konstytucyjne prawa i wolności. Poniżej znajdziesz przykładowy opis sprawy, która zakończyła się złożeniem skargi konstytucyjnej.

Opis sprawy
Marek Kownacki, prowadzący firmę IT, został obciążony wysoką karą finansową na podstawie przepisów, które w jego opinii naruszają konstytucyjną zasadę swobody działalności gospodarczej (art. 22 Konstytucji RP). Po wyczerpaniu drogi sądowej postanowił złożyć skargę konstytucyjną.

Kroki do złożenia skargi konstytucyjnej

- **Wyczerpanie procedury odwoławczej – prawomocne orzeczenie sądu w danej sprawie.** Skargę konstytucyjną można wnieść dopiero po przejściu całej drogi prawnej, czyli po wykorzystaniu zwyczajnych środków zaskarżenia, np. apelacji, odwołania, zażalenia. Marek Kownacki musiał więc wnieść apelację i dopiero po tym, jak otrzymał prawomocny wyrok sądu drugiej instancji, może przystąpić do składania skargi.
- **Przygotowanie skargi.** W piśmie tym należy precyzyjnie wskazać kwestionowane fragmenty danego aktu prawnego, a także określić, które przepisy *Konstytucji RP* dotyczące praw i wolności zostały – zdaniem skarżącego – naruszone. Skarga nie może dotyczyć np. niesłusznej interpretacji prawa przez sąd (w takim przypadku należałoby skierować kasację do Sądu Najwyższego).
- **Złożenie skargi do Trybunału Konstytucyjnego.** Trzeba to zrobić w terminie do 3 miesięcy od doręczenia prawomocnego orzeczenia. Skargę musi sporządzić i wnieść adwokat lub radca prawny – wymóg ten ma zapobiegać kierowaniu do TK spraw, które nie mogą stać się przedmiotem zaskarżenia.
- **Rozpatrzenie przez Trybunał.** Jeśli TK stwierdzi, że dany przepis jest niezgodny z *Konstytucją RP*, może go uchylić. Uchylenie przepisu nie skutkuje automatyczną zmianą opartego na nim orzeczenia sądowego, ale otwiera drogę do wznowienia postępowania w danej sprawie.

Twoja kolej!

Zapoznaj się z jednym z ostatnich orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego opublikowanych na oficjalnej stronie internetowej tego organu. Wyjaśnij, jakiej sprawy dotyczyło to rozstrzygnięcie. Jak brzmi treść tego orzeczenia?

Trybunał Stanu

Trybunał Stanu (TS) to organ władzy sądowniczej powołany do orzekania o **odpowiedzialności konstytucyjnej** osób pełniących najwyższe funkcje w państwie. Ma za zadanie kontrolować, czy działalność najwyższych urzędników państwowych jest zgodna z *Konstytucją RP* i ustawami.

TS jest sądem pierwszej oraz drugiej instancji. Od jego wyroku wydanego w drugiej instancji nie można się odwołać w ramach kasacji.

Odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem – za naruszenie *Konstytucji RP* lub ustawy podczas wypełniania obowiązków związanych z zajmowanym urzędem – mogą ponieść:

- Prezydent RP,
- Prezes Rady Ministrów oraz ministrowie,
- prezesi Narodowego Banku Polskiego oraz Najwyższej Izby Kontroli,
- członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
- Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych RP,
- posłowie i senatorowie (jedynie z powodu naruszenia zakazu prowadzenia działalności gospodarczej skutkującej osiągnięciem korzyści majątkowych ze Skarbu Państwa lub z majątku samorządu terytorialnego).

Prawo postawienia Prezydenta RP przed TS przysługuje wyłącznie Zgromadzeniu Narodowemu (muszą za tym zagłosować co najmniej 2/3 członków ZN), a prawo do oskarżenia pozostałych osób piastujących wysokie stanowiska państwowe – wyłącznie Sejmowi RP (musi za tym zagłosować kwalifikowana lub bezwzględna większość posłów).

Kary, które może zasądzić Trybunał, to:

- w przypadku naruszenia *Konstytucji RP* lub ustaw: utrata czynnego i biernego prawa wyborczego, zakaz zajmowania stanowisk kierowniczych lub pełnienia odpowiedzialnych funkcji w organach państwowych, utrata części orderów i odznaczeń oraz pozbawienie mandatu poselskiego;
- w przypadku przestępstw: kary określone w *Kodeksie karnym*.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Jak wygląda struktura sądów powszechnych w Polsce?
- Jakie są kompetencje sądów powszechnych?
- Na czym polega dwuinstancyjność postępowania sądowego w Polsce?
- W jakich sprawach orzekają sądy administracyjne?
- Jakie zadania realizuje Sąd Najwyższy?
- Co oznaczają niezawisłość sędziów i niezależność sądów?
- Jakie są kompetencje Trybunału Konstytucyjnego?
- Jakie kroki należy podjąć, aby złożyć skargę konstytucyjną?
- W jakim celu został powołany Trybunał Stanu i jakie organy mogą przed nim stanąć?

Konstytucja RP: art. 198–201

Czy wiesz, że...

Mimo że groźby dotyczące postawienia politycznych przeciwników przed Trybunałem Stanu padają dosyć często, realnie parlament rzadko decyduje się na ten krok. Od 1989 r. TS prowadził jedynie dwie sprawy łącznie przeciwko 6 osobom, z których tylko dwie zostały uznane za winne. Pierwsza z tych spraw została rozpatrzona w 1997 r. i dotyczyła tzw. afery alkoholowej z przełomu lat 80. i 90., drugą natomiast rozstrzygnięto z 2007 r., gdy oskarżone osoby podejrzewano o naruszenie prawa przy prywatyzacji PZU SA oraz TP SA. Dwa wyroki skazujące wydane w 1997 r. są jedynymi takimi orzeczeniami od momentu powołania Trybunału Stanu w 1921 r.

6. Trójpodział władzy

Na tej lekcji:

• dowiesz się, na czym polega trójpodział władzy • przekonasz się, jakie relacje zachodzą między trzema typami władzy w Polsce • dowiesz się, z jakimi trudnościami wiąże się zachowanie trójpodziału władzy w państwie demokratycznym • zastanowisz się, jak powinny być rozwiązywane problemy z trójpodziałem

Podział władzy jest jedną z podstawowych zasad, którymi kierują się państwa demokratyczne, zapobiega bowiem skupieniu pełni rządów w rękach jednej osoby lub grupy ludzi. Trójpodział zapewniają przepisy *Konstytucji RP*, które określają, w jaki sposób organy władzy ustawodawczej (legislatywy), władzy wykonawczej (egzekutywy) i władzy sądowniczej (judykatywy) powinny się wzajemnie ograniczać i kontrolować.

Czy wiesz, że...

Z zasadą trójpodziału wiąże się pewien problem terminologiczny. Poprawne jest używanie wyrażenia „podział władzy", a nie – „podział władz". Władza państwowa w swojej istocie jest bowiem tylko jedna, rozdzielić więc można poszczególne jej funkcje.

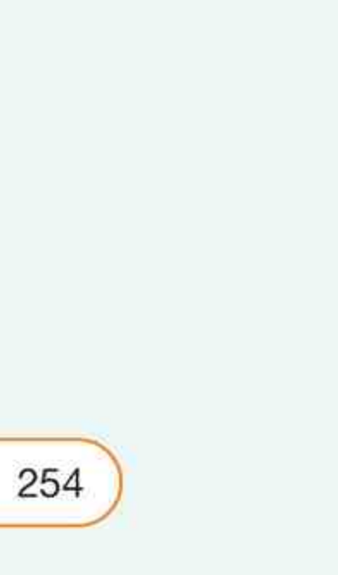

Na czym polega trójpodział władzy?

To model organizacji państwa, w którym władze ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza funkcjonują osobno i znajdują się w stanie równowagi. Sprawują je odrębne organy państwowe, które mają różne kompetencje oraz nawzajem się ograniczają, kontrolują i równoważą. Dzięki temu w ramach ustroju demokratycznego działa mechanizm zapobiegający sytuacji, w której zbyt duża władza skupiłaby się w rękach jednej osoby albo określonej grupy. Celem jest zwalczanie tendencji autorytarnych i niedemokratycznych.

Zasada trójpodziału władzy – główne założenia

1. Wyodrębnia się **trzy strefy** działalności państwa: stanowienie prawa, wykonywanie prawa i sądzenie.
2. Realizację każdej funkcji władzy państwowej powierza się **odrębnym organom**. Są one oddzielone od siebie organizacyjnie, a dodatkowo obowiązuje zakaz łączenia stanowisk państwowych.
3. Stosunki między organami poszczególnych władz są oparte na **zasadzie równowagi** – nie łączą ich relacje nadrzędności i podporządkowania.
4. Między władzami funkcjonuje system wzajemnego oddziaływania, kontroli, hamowania i równoważenia.

Zasada trójpodziału władzy – aspekty funkcjonalny i organizacyjny

Aspekt funkcjonalny (przedmiotowy)	Wydzielenie trzech sfer działania państwa dotyczących: • stanowienia prawa, • wykonywania prawa, • sądzenia.
Aspekt organizacyjny (podmiotowy)	Podporządkowanie trzech funkcji państwa różnym organom: • prawodawstwa – parlamentowi, • wykonawstwa – głowie państwa oraz rządowi i podległym mu organom administracji, • sądownictwa – sądom i trybunałom.

Skąd pochodzi koncepcja trójpodziału władzy?

Po raz pierwszy koncepcję podziału władzy sformułowano w epoce oświecenia, jako odpowiedź na dominującą wcześniej koncepcję władzy absolutnej, zakładającą skupienie pełni władzy w ręku monarchy. Refleksję o trójpodziale zapoczątkował **John Locke** [czyt.: dżon lok] w dziele z 1689 r. pt. *Dwa traktaty o rządzie*. Zawarł w nim ideę podziału władzy z uwzględnieniem funkcji państwa oraz wzajemnych relacji między jego organami. Koncepcję tą rozwinął później francuski filozof **Monteskiusz** w swoim dziele *O duchu praw*, wydanym w pierwszej połowie XVIII w. To właśnie Monteskiusza uważa się za twórcę zasady trójpodziału. Był on przekonany, że łączenie władzy w rękach jednej osoby lub w ramach jednego urzędu prowadzi do tyranii, natomiast oddzielenie od siebie władz gwarantuje obywatelom wolność i chroni ich przed nadużyciami ze strony rządzących. Postulował przekazanie poszczególnych kompetencji państwa różnym podmiotom – niezależnym od siebie, ale zarazem wzajemnie się dopełniającym, hamującym i kontrolującym, tak aby utrzymywała się między nimi równowaga.

Według Monteskiusza w każdym państwie powinna istnieć władza ustawodawcza (sprawowana przez dwuizbowy parlament), wykonawcza (sprawowana przez monarchę) i sądownicza (sprawowana przez niezależne sądy). Idee francuskiego filozofa po raz pierwszy zostały wdrożone w *Konstytucji Stanów Zjednoczonych*, a następnie wprowadzone także do *Konstytucji 3 maja* oraz konstytucji I Republiki Francuskiej.

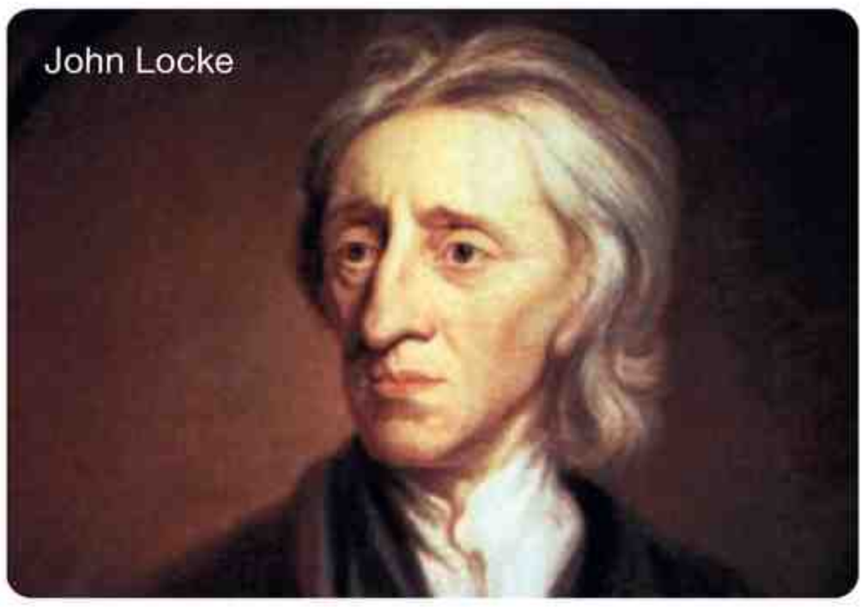
John Locke

Monteskiusz

Trójpodział władzy w polskiej tradycji demokratycznej

Zasada trójpodziału odegrała fundamentalną rolę w rozwoju polskich instytucji demokratycznych. W I Rzeczypospolitej wprowadzono ją w 1791 r. na mocy *Konstytucji 3 maja*. Pierwsza polska ustawa zasadnicza wprawdzie utrzymywała uprzywilejowaną pozycję szlachty w państwie, wdrażała jednak również nowoczesne rozwiązania ustrojowe, nawiązujące do myśli oświeceniowej oraz osiągnięć Amerykanów i Francuzów.

Polskie tradycje demokratyczne kontynuowano po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Potwierdzono je w uchwalonej w 1921 r. konstytucji marcowej, która określała strukturę i relacje najważniejszych organów państwa zgodnie z zasadą trójpodziału władzy. Twórcy kolejnej ustawy zasadniczej – konstytucji kwietniowej z 1935 r. – odrzucili ten model i zastąpili go regułą koncentracji uprawnień w rękach Prezydenta RP. Również w czasach PRL-u jednolita władza państwowa pozostawała w całości w rękach elity partyjnej.

Zasadę trójpodziału przywrócono do polskiego systemu dopiero w małej konstytucji z 1992 r. Następnie została ona potwierdzona w obowiązującej do dziś *Konstytucji RP* z 1997 r.

Konstytucja RP
art. 10

Trójpodział władzy a demokracja

W systemie politycznym PRL-u obowiązywały zasady jednolitości władzy państwowej i podporządkowania organów władzy jednej partii politycznej. Reguły te są jednym z fundamentów autorytaryzmu – reżimu, w którym władza nie jest w żaden sposób kontrolowana, przez co może dowolnie ograniczać prawa i wolności obywateli, w szczególności tych, którzy jej nie popierają lub należą do grup społecznych z jakichś względów dyskryminowanych przez państwo. Bez mechanizmów ograniczających tendencje autorytarne – przede wszystkim bez ochrony praw mniejszości i bez kontroli legalności działań rządzących – trudno wyobrazić sobie realną demokrację, respektującą wolności i prawa jednostki. Celem zasady podziału i równoważenia się władz jest:

- ochrona praw człowieka – przez uniemożliwienie nadużywania władzy przez sprawujące ją organy;
- zagwarantowanie nienaruszalności i odrębności kompetencji poszczególnych organów, tak aby możliwe było stabilne funkcjonowanie demokratycznego państwa prawnego.

? Dlaczego trójpodział władzy jest uważany za jeden z fundamentów demokracji?

Współdziałanie i wzajemne ograniczanie się władz w polskim systemie politycznym

Mechanizmy współdziałania władz	Mechanizmy wzajemnej kontroli władz
• udzielanie przez Sejm RP wotum zaufania Radzie Ministrów • stwierdzanie przez Sąd Najwyższy ważności wyborów do Sejmu i Senatu, do Parlamentu Europejskiego oraz na Prezydenta RP • powoływanie przez Prezydenta RP sędziów, Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego, Prezesa i wiceprezesów Naczelnego Sądu Administracyjnego	• kontrola działalności Rady Ministrów przez Sejm • prawo Prezydenta RP do skrócenia kadencji Sejmu w określonych sytuacjach • sprawdzanie przez Trybunał Konstytucyjny zgodności ustaw i umów międzynarodowych z *Konstytucją RP* • orzekanie przez Trybunał Stanu o odpowiedzialności konstytucyjnej Prezydenta RP i członków rządu • prezydenckie prawo weta i prawo łaski

Przykład

Stwierdzanie ważności wyborów

Konstytucja RP art. 101, 129

Sąd Najwyższy odgrywa ważną rolę w procesie wyborczym. Rozpatruje wniesione protesty wyborcze w specjalnym postępowaniu i wydaje postanowienia, w których ocenia, czy zarzuty są zasadne i czy miały wpływ na wynik głosowania. Po rozpoznaniu wszystkich protestów sędziowie rozstrzygają o ważności wyborów i wydają w tej sprawie uchwałę.

Zasada *incompatibilitas* [czyt.: inkompatibilitas]

Konstytucja RP art. 102, 103, 132

Określa się ją także jako zasadę niepołączalności. To zakaz sprawowania przez jedną osobę dwóch lub więcej funkcji publicznych, między którymi występuje konflikt kompetencji. Regułę tę wyrażono m.in. w art 132 *Konstytucji RP*, zgodnie z którym Prezydent RP nie może piastować żadnego innego urzędu ani pełnić innych funkcji publicznych. Przestrzeganie zasady niepołączalności gwarantują w ustawie zasadniczej także art. 102, zakazujący jednoczesnego sprawowania mandatu posła i senatora, oraz art. 103. Ten ostatni przepis wskazuje, kto nie może sprawować mandatu poselskiego (sędzia, prokurator, urzędnik służby cywilnej, funkcjonariusz Policji lub Służby Ochrony Państwa, żołnierz pozostający w czynnej służbie wojskowej). Wyklucza również łączenie funkcji parlamentarnych z zatrudnieniem w administracji rządowej oraz z funkcjami Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka, członka Rady Polityki Pieniężnej i Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, ambasadora, Prezesa Narodowego Banku Polskiego i Prezesa Najwyższej Izby Kontroli.

Wzajemna kontrola organów władzy biorących udział w procedurze budżetowej

Konstytucja RP
art. 221–226

Ustawa budżetowa określa, w jaki sposób będą wydatkowane środki publiczne w danym roku. Ze względu na jej fundamentalne znaczenie dla funkcjonowania państwa w *Konstytucji RP* precyzyjnie określono kompetencje poszczególnych organów władzy ustawodawczej i wykonawczej w specjalnej procedurze opracowywania, uchwalania i realizowania budżetu.

Rada Ministrów posiada wyłączną inicjatywę ustawodawczą w zakresie finansów publicznych – chodzi m.in o ustawę budżetową, ustawę o prowizorium budżetowym czy ustawę o zaciąganiu długu publicznego. Najpóźniej na 3 miesiące przed rozpoczęciem kolejnego roku budżetowego rząd musi przedłożyć Sejmowi RP projekt budżetu. Przyjętą przez izbę niższą ustawę budżetową podpisuje Prezydent RP. Może on skierować ją również do Trybunału Konstytucyjnego, nie przysługuje mu jednak w tym przypadku prawo weta.

W ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego Rada Ministrów musi przedstawić Sejmowi sprawozdanie z wykonania ustawy budżetowej wraz z informacją o stanie zadłużenia państwa. Izba niższa debatuje i głosuje nad udzieleniem rządowi absolutorium z wykonania budżetu.

Twoja kolej!

Wskaż elementy polskiego systemu politycznego, które świadczą o wzajemnym ograniczaniu się, kontrolowaniu i równoważeniu poszczególnych władz w Polsce. Podaj przykłady takiego oddziaływania np. w procesie legislacyjnym, w powoływaniu i funkcjonowaniu organów władzy wykonawczej oraz w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości przez władzę sądowniczą.

Wyzwania związane z trójpodziałem władzy we współczesnych demokracjach

Zachowanie podziału władzy to wyzwanie nie tylko w krajach, w których demokracja jest jeszcze stosunkowo młoda, lecz także w państwach z ugruntowanym ustrojem demokratycznym. Ciągle powraca niebezpieczeństwo dążenia organów reprezentujących jedną z władz do uzyskania przewagi nad pozostałymi podmiotami sprawującymi rządy. Problemy z trójpodziałem dotyczą m.in:

- skupienia kompetencji prawodawczych i wykonawczych w jednym organie – np. gdy Rada Ministrów jest nie tylko organem wykonawczym, lecz także posiada inicjatywę ustawodawczą; ponadto ministrowie mogą wydawać rozporządzenia będące aktami powszechnie obowiązującego prawa;
- łączenia przez jedną osobę funkcji w organach reprezentujących różne władze – np. *Konstytucja RP* dopuszcza bycie jednocześnie posłem i ministrem, choć już np. sędziowie nie mogą pełnić żadnych innych funkcji publicznych;
- uprawnienia określonych organów do powoływania członków innych organów – politycy sprawujący stanowiska państwowe mogą wykorzystywać kompetencje kreacyjne do powoływania zależnych od siebie osób, które będą działać w interesie politycznym swoich mocodawców. Organy władzy ustawodawczej mogą też zaproponować takie zmiany w prawie, które dadzą im większy wpływ na decyzje personalne, np. w wymiarze sprawiedliwości.

Wszystkie te trudności nie pozwalają uznać, że podstawowe rozwiązania demokratyczne zostały nam dane raz na zawsze – potrzebna jest nieustanna obywatelska kontrola działań organów sprawujących każdy rodzaj władzy.

Twoja kolej!

Zapoznaj się z tekstem źródłowym i wykonaj polecenia.

W demokratycznych państwach prawa władze publiczne powinny wzajemnie się równoważyć, hamując tendencje do osiągnięcia dominacji jednej nad pozostałymi. Dotyczy to w szczególności władzy prawodawczej. Wyłoniona w wyborach powszechnych, słusznie czuje się ona najbliżej „woli ludu". Nie można się więc dziwić, że zwycięscy politycy starają się ten atut wykorzystywać, przedstawiając własne programy polityczne jako programy narodu (suwerena). Trójpodział władz ma takie tendencje weryfikować. Nadużyciem jest bowiem twierdzenie, że [...] *interesy zwycięskiej partii zawsze odzwierciedlają rzeczywiste dobro suwerena, tym bardziej że wyborcy takiej partii reprezentują na ogół tylko część (nie zawsze największą) uprawnionych do głosowania.*

Najtrudniej jest osiągnąć względną równowagę pomiędzy władzą prawodawczą i wykonawczą. Władza wykonawcza polega bowiem na bezwzględnym stosowaniu prawa ustanowionego przez władzę ustawodawczą. [...] *Problem odrębności władzy wykonawczej sprowadza się głównie do wymogu, aby jej działalność, a zwłaszcza decyzje administracyjne, nie były podejmowane pod naciskiem politycznym (partyjnym), lecz były wyłącznie osadzone w prawie. Ma to gwarantować tzw. służba cywilna niepodlegająca wymianie po każdorazowej zmianie władz politycznych. Dlatego tak ważna jest jej niezależność partyjna. Nad poprawnością funkcjonowania władzy wykonawczej, m.in. w odniesieniu do jej apolityczności (apartyjności), czuwa władza sądownicza, a w szczególności sądownictwo administracyjne. Niemniej jednak utrzymanie czystego, klarownego podziału pomiędzy władzą ustawodawczą i wykonawczą jest mocno utrudnione. Prawodawca może bowiem starać się podporządkować sobie władzę wykonawczą przez wspomniane regulacje prawne oraz decyzje personalne. Najlepszym rozwiązaniem byłaby więc sytuacja, w której wpływ prawodawcy na władzę wykonawczą ograniczałby się wyłącznie do ustanawiania wiążącego ją prawa zgodnego z literą i duchem Konstytucji, a egzekutywa zachowałaby niezależność od nacisków polityczno-partyjnych.*

Źródło: W. Łączkowski, *Trójpodział władz a dobro wspólne* (zob. wykaz źródeł na s. 304).

- Wymień wyzwania, które zgodnie z tekstem wynikają współcześnie z trójpodziału władzy. Wyjaśnij, jakie rozwiązania tych problemów proponuje autor.
- Zastanów się, jak rozumiesz zdanie: *Nadużyciem jest bowiem twierdzenie, że partykularne interesy zwycięskiej partii zawsze odzwierciedlają rzeczywiste dobro suwerena.* Czy zgadzasz się z tym stwierdzeniem? Przygotuj trzy argumenty za tą tezą lub przeciw niej.

Twoja kolej!

Pytania podsumowujące

- Na jakich założeniach opiera się koncepcja trójpodziału władzy?
- Skąd wywodzi się koncepcja trójpodziału władzy?
- Jakie mechanizmy wzajemnej kontroli władz działają w polskim systemie politycznym?

Podsumowanie

1. Sejm i Senat

- Polski parlament składa się z dwóch izb: **Sejmu RP** (izba niższa) oraz **Senatu RP** (izba wyższa). Mają one charakter przedstawicielski – zasiadają w nich posłowie (460) oraz senatorowie (100) wyłaniani w demokratycznych wyborach na czteroletnią kadencję.
- **Funkcje parlamentu**

Sejm RP	Senat RP
• stanowienie prawa (funkcja ustawodawcza) • kontrola władzy wykonawczej, czyli działań rządu i administracji państwowej (funkcja kontrolna) • powoływanie i odwoływanie konstytucyjnych organów państwa lub osób wchodzących w ich skład (funkcja kreacyjna)	• udział w stanowieniu prawa (funkcja ustawodawcza) • udział w powoływaniu konstytucyjnych organów państwa lub osób wchodzących w ich skład (funkcja kreacyjna)
• dokonywanie zmian w tekście konstytucji (funkcja kształtowania ustroju państwa)	

- **Zgromadzenie Narodowe** – organ konstytucyjny, który tworzą obradujący wspólnie posłowie i senatorowie. ZN jest zwoływane w sytuacjach określonych w *Konstytucji RP*.
- **Komisje sejmowe/senackie** – organy pomocnicze izb parlamentu. Komisje realizują głównie funkcje opiniodawcze i analityczne. Dzielą się na stałe i nadzwyczajne.

2. Proces legislacyjny

- **Proces legislacyjny** obejmuje kolejne etapy przyjmowania przepisów prawa. To ścieżka, którą musi przejść każda propozycja nowej ustawy lub zmiany w ustawie, aby mogła zostać wprowadzona do systemu prawa obowiązującego w Polsce.
- **Inicjatywa ustawodawcza** – prawo do zgłaszania władzy ustawodawczej projektów nowych ustaw lub propozycji zmian w ustawach już istniejących. Przysługuje ono: grupie co najmniej 15 posłów lub komisji sejmowej, Senatowi RP, Prezydentowi RP, Radzie Ministrów oraz grupie co najmniej 100 tys. obywateli (obywatelska inicjatywa ustawodawcza).
- **Etapy procesu legislacyjnego**
  1. Pierwsze czytanie projektu ustawy na posiedzeniu Sejmu lub w komisji sejmowej.
  2. Drugie czytanie projektu ustawy w Sejmie.
  3. Trzecie czytanie projektu ustawy w Sejmie i głosowanie nad przyjęciem ustawy.
  4. Rozpatrzenie ustawy przez Senat (odrzucenie w całości / zaproponowanie poprawek / przyjęcie bez zmian).
  5. Rozpatrzenie poprawek Senatu przez Sejm i głosowanie.
  6. Podpisanie ustawy przez Prezydenta RP.
  7. Ogłoszenie ustawy w *Dzienniku Ustaw RP*.
- Obywatele mogą wpływać na kształt stanowionego prawa przez: obywatelską inicjatywę ustawodawczą (zgłaszanie własnych projektów ustaw), udział w konsultacjach projektów aktów prawnych, wystąpienie z wnioskiem o przeprowadzenie referendum w danej sprawie, wywieranie presji na posłów i senatorów (np. wysyłanie petycji, wizyty w biurach parlamentarzystów), organizowanie protestów i demonstracji.

3. Prezydent RP

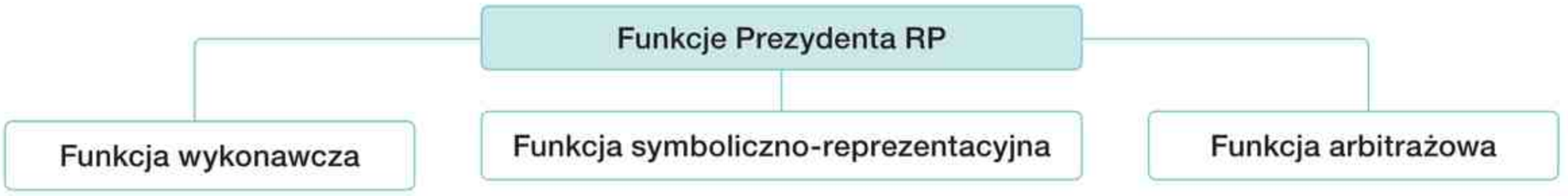

- **Prezydent RP** – najwyższy przedstawiciel państwa, gwarant ciągłości władzy państwowej. Czuwa nad przestrzeganiem *Konstytucji RP*, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz niepodzielności jego terytorium. Prezydent RP jest wybierany bezpośrednio w wyborach powszechnych na pięcioletnią kadencję. Ponownie wybrany może zostać tylko raz.
- **Kontrasygnata** – podpis Prezesa Rady Ministrów, którego wymagają akty Prezydenta RP, aby mogły uzyskać ważność. Złożenie przez premiera podpisu pod aktem urzędowym głowy państwa oznacza, że przyjmuje on odpowiedzialność za ten akt przed Sejmem RP.
- **Prerogatywy** – uprawnienia osobiste Prezydenta RP, które nie wymagają kontrasygnaty premiera. Pozwalają one głowie państwa w pewnych sprawach prowadzić własną politykę. Są to m.in. prawo inicjatywy ustawodawczej, możliwość zgłaszania weta wobec ustaw, nominowanie Prezesa Rady Ministrów, powoływanie sędziów, prawo łaski (listę tych aktów zawarto w art. 144 *Konstytucji RP*).
- **Rada Bezpieczeństwa Narodowego** – organ doradzający Prezydentowi RP w sprawach dotyczących bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego państwa.
- **Odpowiedzialność Prezydenta RP** – głowa państwa ponosi odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu, jeśli w czasie sprawowania urzędu naruszy *Konstytucję RP* lub ustawę albo jeśli popełni przestępstwo.

4. Rada Ministrów i administracja rządowa

- **Rada Ministrów** – kolegialny organ władzy wykonawczej kierujący administracją rządową, składający się z Prezesa Rady Ministrów i ministrów. Obowiązuje zasada domniemania kompetencji rządu w sprawach niezastrzeżonych dla innych organów państwa i samorządu terytorialnego (art. 146 *Konstytucji RP*).
- **Członków RM dzielimy na obligatoryjnych** (Prezes RM, ministrowie kierujący działami administracji rządowej) i **fakultatywnych** (np. ministrowie wykonujący zadania wyznaczone przez Prezesa RM). Ponoszą oni **odpowiedzialność**:
  - **polityczną** przed Sejmem RP – indywidualnie (w formie wotum nieufności w stosunku do konkretnego ministra) i solidarnie (w formie wotum nieufności wobec całego rządu lub odmowy udzielenia mu wotum zaufania);
  - **konstytucyjną** przed Trybunałem Stanu – indywidualnie.
- **Administracja rządowa** – zespół urzędów i instytucji zarządzających działalnością państwa; jeden z dwóch, obok administracji samorządowej, działów administracji publicznej. Podmioty wchodzące w skład administracji rządowej tworzą strukturę hierarchiczną: organy z niższego szczebla podlegają organom wyższej rangi i są zobowiązane wykonywać przekazywane im zadania.
- **Wojewoda** – przedstawiciel rządu i najwyższy organ administracji rządowej w województwie. Powołuje go Prezes Rady Ministrów.
- **Służba cywilna** – zespół profesjonalnych urzędników pracujących w urzędach administracji rządowej na szczeblu centralnym i terenowym.

5. Władza sądownicza

- **Władza sądownicza** – wyodrębniona dziedzina działalności państwa obejmująca dwa niezależne od siebie segmenty: **sądy** (Sąd Najwyższy, sądy powszechne, administracyjne i wojskowe) i **trybunały** (Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu).
- **Sądy powszechne** zajmują się rozpatrywaniem spraw z zakresu prawa karnego, cywilnego, rodzinnego, opiekuńczego i prawa pracy. Dzielą się one na sądy rejonowe, sądy okręgowe i sądy apelacyjne.
- **Sądy wojskowe** sprawują wymiar sprawiedliwości w Siłach Zbrojnych RP. Dzielą się one na: wojskowe sądy garnizonowe oraz wojskowe sądy okręgowe.
- **Sądy administracyjne**, czyli Naczelny Sąd Administracyjny i wojewódzkie sądy administracyjne, zajmują się kontrolowaniem legalności działań organów administracji publicznej.
- **Sąd Najwyższy** sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania. Do jego zadań należy m.in.: rozpoznawanie kasacji i skarg kasacyjnych, stwierdzanie ważności wyborów i referendów ogólnokrajowych, rozpoznawanie skarg nadzwyczajnych.
- **Trybunał Konstytucyjny** jest organem władzy sądowniczej orzekającym m.in. o zgodności z *Konstytucją RP* ustaw i innych aktów prawnych.
- **Skarga konstytucyjna** – środek prawny służący ochronie konstytucyjnych praw i wolności jednostki. Obywatel może z nią wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego, jeśli uzna, że przepisy, na podstawie których sąd lub organ administracji rozstrzygnął jego sprawę, są niezgodne z *Konstytucją RP.*
- **Trybunał Stanu** to organ władzy sądowniczej powołany do orzekania o odpowiedzialności konstytucyjnej osób pełniących najwyższe funkcje w państwie. Ma za zadanie kontrolować, czy działalność najwyższych urzędników państwowych jest zgodna z *Konstytucją RP* i ustawami.

6. Trójpodział władzy

- **Trójpodział władzy** – model organizacji państwa, w którym władze ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza funkcjonują osobno i znajdują się w stanie równowagi. Sprawują je odrębne organy państwowe, które mają różne kompetencje oraz nawzajem się ograniczają, kontrolują i równoważą.
- Wybrane mechanizmy współdziałania i wzajemnego kontrolowania się władz w polskim systemie politycznym

Mechanizmy współdziałania władz	Mechanizmy wzajemnej kontroli władz
• udzielanie przez Sejm RP wotum zaufania Radzie Ministrów • stwierdzanie przez Sąd Najwyższy ważności wyborów do Sejmu RP i Senatu RP, na Prezydenta RP i do Parlamentu Europejskiego • powoływanie przez Prezydenta RP sędziów i prezesów najważniejszych organów władzy sądowniczej	• kontrola działalności Rady Ministrów przez Sejm RP • prawo Prezydenta RP do skrócenia kadencji Sejmu RP (w określonych sytuacjach) • sprawdzanie przez Trybunał Konstytucyjny zgodności ustaw z *Konstytucją RP* • orzekanie przez Trybunał Stanu o odpowiedzalności konstytucyjnej najważniejszych przedstawicieli władzy wykonawczej • prezydenckie prawo weta i prawo łaski

Sprawdź się!

1. **Wyjaśnij, na czym polega funkcja kontrolna Sejmu RP.**

2. **Wymień konstytucyjne organy państwa powoływane przez Sejm za zgodą Senatu.**

3. **Wskaż podmioty, którym przysługuje inicjatywa ustawodawcza.**

   sędzia Trybunału Konstytucyjnego, grupa co najmniej 100 tys. obywateli, Prezydent RP, wojewoda, Rada Ministrów, grupa co najmniej 15 posłów, komisja sejmowa, Senat RP, Marszałek Sejmu RP

4. **Wskaż, czym się różnią prerogatywy od pozostałych kompetencji Prezydenta RP, a następnie podaj cztery przykłady prerogatyw.**

5. **Wskaż zdania prawdziwe.**

   A. Trybunał Konstytucyjny jest organem powołanym do orzekania o odpowiedzialności konstytucyjnej osób pełniących najwyższe funkcje w państwie.

   B. Członkowie Rady Ministrów ponoszą odpowiedzialność polityczną indywidualnie lub solidarnie.

   C. Posłowie są wybierani do Sejmu RP w wyborach powszechnych, bezpośrednich, równych i proporcjonalnych, w głosowaniu tajnym.

   D. Obywatelska inicjatywa ustawodawcza przysługuje grupie 10 tysięcy obywateli mających czynne prawo wybierania do Sejmu RP.

   E. Jedną z prerogatyw Prezydenta RP jest powoływanie i odwoływanie osób wchodzących w skład Rady Bezpieczeństwa Narodowego.

6. **Opisz procedurę powoływania Rady Ministrów.**

7. **Wyjaśnij, co oznacza stwierdzenie, że postępowanie sądowe w Polsce jest dwuinstancyjne.**

8. **Przyporządkuj poszczególne organy władzy sądowniczej (1–4) do właściwych kompetencji (A–C).**

   A. Orzekanie o odpowiedzialności konstytucyjnej osób pełniących najważniejsze funkcje w państwie. ____

   B. Rozpoznawanie nadzwyczajnych środków odwoławczych od orzeczeń sądów powszechnych i rozpatrywanie protestów wyborczych. ____

   C. Rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między konstytucyjnymi organami centralnymi państwa. ____

   1. Trybunał Konstytucyjny
   2. Trybunał Stanu
   3. Sąd Najwyższy
   4. Naczelny Sąd Administracyjny

9. **Wyjaśnij, w jaki sposób zasada trójpodziału uniemożliwia nadużywanie władzy przez sprawujące ją organy.**

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

z dnia 2 kwietnia 1997 r.

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponadtysiącletniego dorobku, złączeni więzami wspólnoty z naszymi rodakami rozsianymi po świecie, świadomi potrzeby współpracy ze wszystkimi krajami dla dobra Rodziny Ludzkiej, pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot. Wszystkich, którzy dla dobra Trzeciej Rzeczypospolitej tę Konstytucję będą stosowali, wzywamy, aby czynili to, dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi, a poszanowanie tych zasad mieli za niewzruszoną podstawę Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział I

RZECZPOSPOLITA

Art. 1

Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli.

Art. 2

Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

Art. 3

Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym.

Art. 4

1. Władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do Narodu.
2. Naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art. 6

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.
2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Art. 7

Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

Art. 8

1. Konstytucja jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej.

Art. 9

Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego.

Art. 10

1. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.
2. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

Art. 11

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania partii politycznych. Partie polityczne zrzeszają na zasadach dobrowolności i równości obywateli polskich w celu wpływania metodami demokratycznymi na kształtowanie polityki państwa.
2. Finansowanie partii politycznych jest jawne.

Art. 12

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność tworzenia i działania związków zawodowych, organizacji społeczno-zawodowych rolników, stowarzyszeń, ruchów obywatelskich, innych dobrowolnych zrzeszeń oraz fundacji.

Art. 13

Zakazane jest istnienie partii politycznych i innych organizacji odwołujących się w swoich programach do totalitarnych metod i praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową i narodowościową, stosowanie przemocy w celu zdobycia władzy lub wpływu na politykę państwa albo przewiduje utajnienie struktur lub członkostwa.

Art. 14

Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu.

Art. 15

1. Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej.
2. Zasadniczy podział terytorialny państwa uwzględniający więzi społeczne, gospodarcze lub kulturowe i zapewniający jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych określa ustawa.

Art. 16

1. Ogół mieszkańców jednostek zasadniczego podziału terytorialnego stanowi z mocy prawa wspólnotę samorządową.
2. Samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej. Przysługującą mu w ramach ustaw istotną część zadań publicznych samorząd wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność.

Art. 17

1. W drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należytym wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony.
2. W drodze ustawy można tworzyć również inne rodzaje samorządu. Samorządy te nie mogą naruszać wolności wykonywania zawodu ani ograniczać wolności podejmowania działalności gospodarczej.

Art. 18

Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 19

Rzeczpospolita Polska specjalną opieką otacza weteranów walk o niepodległość, zwłaszcza inwalidów wojennych.

Art. 20

Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 21

1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia.
2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.

Art. 22

Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny.

Art. 23

Podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza postanowień art. 21 i art. 22.

Art. 24

Praca znajduje się pod ochroną Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo sprawuje nadzór nad warunkami wykonywania pracy.

Art. 25

1. Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione.
2. Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym.
3. Stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego.
4. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a Kościołem Katolickim określają umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską i ustawy.
5. Stosunki między Rzecząpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami.

Art. 26

1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.
2. Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli.

Art. 27

W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych.

Art. 28

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu.
2. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony.
3. Hymnem Rzeczypospolitej Polskiej jest Mazurek Dąbrowskiego.
4. Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej Polskiej podlegają ochronie prawnej.
5. Szczegóły dotyczące godła, barw i hymnu określa ustawa.

Art. 29

Stolicą Rzeczypospolitej Polskiej jest Warszawa.

Rozdział II

WOLNOŚCI, PRAWA I OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA ZASADY OGÓLNE

Art. 30

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

Art. 31

1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.
2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.
3. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

Art. 32

1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne.
2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny.

Art. 33

1. Kobieta i mężczyzna w Rzeczypospolitej Polskiej mają równe prawa w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym.
2. Kobieta i mężczyzna mają w szczególności równe prawo do kształcenia, zatrudnienia i awansów, do jednakowego wynagradzania za pracę jednakowej wartości, do zabezpieczenia społecznego oraz do zajmowania stanowisk, pełnienia funkcji oraz uzyskiwania godności publicznych i odznaczeń.

Art. 34

1. Obywatelstwo polskie nabywa się przez urodzenie z rodziców będących obywatelami polskimi. Inne przypadki nabycia obywatelstwa polskiego określa ustawa.
2. Obywatel polski nie może utracić obywatelstwa polskiego, chyba że sam się go zrzeknie.

Art. 35

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury.
2. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

Art. 36

Podczas pobytu za granicą obywatel polski ma prawo do opieki ze strony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 37

1. Kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji.
2. Wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa.

WOLNOŚCI I PRAWA OSOBISTE

Art. 38

Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia.

Art. 39

Nikt nie może być poddany eksperymentom naukowym, w tym medycznym, bez dobrowolnie wyrażonej zgody.

Art. 40

Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zakazuje się stosowania kar cielesnych.

Art. 41

1. Każdemu zapewnia się nietykalność osobistą i wolność osobistą. Pozbawienie lub ograniczenie wolności może nastąpić tylko na zasadach i w trybie określonych w ustawie.
2. Każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. O pozbawieniu wolności powiadamia się niezwłocznie rodzinę lub osobę wskazaną przez pozbawionego wolności.
3. Każdy zatrzymany powinien być niezwłocznie i w sposób zrozumiały dla niego poinformowany o przyczynach zatrzymania. Powinien on być w ciągu 48 godzin od chwili zatrzymania przekazany do dyspozycji sądu. Zatrzymanego należy zwolnić, jeżeli w ciągu 24 godzin od przekazania do dyspozycji sądu nie zostanie mu doręczone postanowienie sądu o tymczasowym aresztowaniu wraz z przedstawionymi zarzutami.
4. Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.
5. Każdy bezprawnie pozbawiony wolności ma prawo do odszkodowania.

Art. 42

1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego.
2. Każdy, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu.
3. Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu.

Art. 43

Zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości nie podlegają przedawnieniu.

Art. 44

Bieg przedawnienia w stosunku do przestępstw nie ściganych z przyczyn politycznych, popełnionych przez funkcjonariuszy publicznych lub na ich zlecenie ulega zawieszeniu do czasu ustania tych przyczyn.

Art. 45

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.
2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie.

Art. 46

Przepadek rzeczy może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 47

Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym.

Art. 48

1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.
2. Ograniczenie lub pozbawienie praw rodzicielskich może nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie i tylko na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu.

Art. 49

Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 50

Zapewnia się nienaruszalność mieszkania. Przeszukanie mieszkania, pomieszczenia lub pojazdu może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

Art. 51

1. Nikt nie może być obowiązany inaczej niż na podstawie ustawy do ujawniania informacji dotyczących jego osoby.
2. Władze publiczne nie mogą pozyskiwać, gromadzić i udostępniać innych informacji o obywatelach niż niezbędne w demokratycznym państwie prawnym.

3. Każdy ma prawo dostępu do dotyczących go urzędowych dokumentów i zbiorów danych. Ograniczenie tego prawa może określić ustawa.
4. Każdy ma prawo do żądania sprostowania oraz usunięcia informacji nieprawdziwych, niepełnych lub zebranych w sposób sprzeczny z ustawą.
5. Zasady i tryb gromadzenia oraz udostępniania informacji określa ustawa.

Art. 52

1. Każdemu zapewnia się wolność poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz wyboru miejsca zamieszkania i pobytu.
2. Każdy może swobodnie opuścić terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.
3. Wolności, o których mowa w ust. 1 i 2, mogą podlegać ograniczeniom określonym w ustawie.
4. Obywatela polskiego nie można wydalić z kraju ani zakazać mu powrotu do kraju.
5. Osoba, której pochodzenie polskie zostało stwierdzone zgodnie z ustawą, może osiedlić się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na stałe.

Art. 53

1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.
2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.
3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio.
4. Religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób.
5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.
6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych.
7. Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Art. 54

1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji.
2. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej.

Art. 55

1. Ekstradycja obywatela polskiego jest zakazana, z wyjątkiem przypadków określonych w ust. 2 i 3.
2. Ekstradycja obywatela polskiego może być dokonana na wniosek innego państwa lub sądowego organu międzynarodowego, jeżeli możliwość taka wynika z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej lub ustawy wykonującej akt prawa stanowionego przez organizację międzynarodową, której Rzeczpospolita Polska jest członkiem, pod warunkiem że czyn objęty wnioskiem o ekstradycję:
   1) został popełniony poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, oraz
   2) stanowił przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej lub stanowiłby przestępstwo według prawa Rzeczypospolitej Polskiej w razie popełnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zarówno w czasie jego popełnienia, jak i w chwili złożenia wniosku.

3. Nie wymaga spełnienia warunków określonych w ust. 2 pkt 1 i 2 ekstradycja mająca nastąpić na wniosek sądowego organu międzynarodowego powołanego na podstawie ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej, w związku z objętą jurysdykcją tego organu zbrodnią ludobójstwa, zbrodnią przeciwko ludzkości, zbrodnią wojenną lub zbrodnią agresji.
4. Ekstradycja jest zakazana, jeżeli dotyczy osoby podejrzanej o popełnienie bez użycia przemocy przestępstwa z przyczyn politycznych lub jej dokonanie będzie naruszać wolności i prawa człowieka i obywatela.
5. W sprawie dopuszczalności ekstradycji orzeka sąd.

Art. 56

1. Cudzoziemcy mogą korzystać z prawa azylu w Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie.
2. Cudzoziemcowi, który w Rzeczypospolitej Polskiej poszukuje ochrony przed prześladowaniem, może być przyznany status uchodźcy zgodnie z wiążącymi Rzeczpospolitą Polską umowami międzynarodowymi.

WOLNOŚCI I PRAWA POLITYCZNE

Art. 57

Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich. Ograniczenie tej wolności może określać ustawa.

Art. 58

1. Każdemu zapewnia się wolność zrzeszania się.
2. Zakazane są zrzeszenia, których cel lub działalność są sprzeczne z Konstytucją lub ustawą. O odmowie rejestracji lub zakazie działania takiego zrzeszenia orzeka sąd.
3. Ustawa określa rodzaje zrzeszeń podlegających sądowej rejestracji, tryb tej rejestracji oraz formy nadzoru nad tymi zrzeszeniami.

Art. 59

1. Zapewnia się wolność zrzeszania się w związkach zawodowych, organizacjach społeczno-zawodowych rolników oraz w organizacjach pracodawców.
2. Związki zawodowe oraz pracodawcy i ich organizacje mają prawo do rokowań, w szczególności w celu rozwiązywania sporów zbiorowych, oraz do zawierania układów zbiorowych pracy i innych porozumień.
3. Związkom zawodowym przysługuje prawo do organizowania strajków pracowniczych i innych form protestu w granicach określonych w ustawie. Ze względu na dobro publiczne ustawa może ograniczyć prowadzenie strajku lub zakazać go w odniesieniu do określonych kategorii pracowników lub w określonych dziedzinach.
4. Zakres wolności zrzeszania się w związkach zawodowych i organizacjach pracodawców oraz innych wolności związkowych może podlegać tylko takim ograniczeniom ustawowym, jakie są dopuszczalne przez wiążące Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowe.

Art. 60

Obywatele polscy korzystający z pełni praw publicznych mają prawo dostępu do służby publicznej na jednakowych zasadach.

Art. 61

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.

2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.
3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.
4. Tryb udzielania informacji, o których mowa w ust. 1 i 2, określają ustawy, a w odniesieniu do Sejmu i Senatu ich regulaminy.

Art. 62

1. Obywatel polski ma prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania Prezydenta Rzeczypospolitej, posłów, senatorów i przedstawicieli do organów samorządu terytorialnego, jeżeli najpóźniej w dniu głosowania kończy 18 lat.
2. Prawo udziału w referendum oraz prawo wybierania nie przysługuje osobom, które prawomocnym orzeczeniem sądowym są ubezwłasnowolnione lub pozbawione praw publicznych albo wyborczych.

Art. 63

Każdy ma prawo składać petycje, wnioski i skargi w interesie publicznym, własnym lub innej osoby za jej zgodą do organów władzy publicznej oraz do organizacji i instytucji społecznych w związku z wykonywanymi przez nie zadaniami zleconymi z zakresu administracji publicznej. Tryb rozpatrywania petycji, wniosków i skarg określa ustawa.

WOLNOŚCI I PRAWA EKONOMICZNE, SOCJALNE I KULTURALNE

Art. 64

1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia.
2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej.
3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.

Art. 65

1. Każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Wyjątki określa ustawa.
2. Obowiązek pracy może być nałożony tylko przez ustawę.
3. Stałe zatrudnianie dzieci do lat 16 jest zakazane. Formy i charakter dopuszczalnego zatrudniania określa ustawa.
4. Minimalną wysokość wynagrodzenia za pracę lub sposób ustalania tej wysokości określa ustawa.
5. Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych.

Art. 66

1. Każdy ma prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Sposób realizacji tego prawa oraz obowiązki pracodawcy określa ustawa.
2. Pracownik ma prawo do określonych w ustawie dni wolnych od pracy i corocznych płatnych urlopów; maksymalne normy czasu pracy określa ustawa.

Art. 67

1. Obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego. Zakres i formy zabezpieczenia społecznego określa ustawa.
2. Obywatel pozostający bez pracy nie z własnej woli i nie mający innych środków utrzymania ma prawo do zabezpieczenia społecznego, którego zakres i formy określa ustawa.

Art. 68

1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.
2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa.
3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.
4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska.
5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Art. 69

Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej.

Art. 70

1. Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa.
2. Nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Ustawa może dopuścić świadczenie niektórych usług edukacyjnych przez publiczne szkoły wyższe za odpłatnością.
3. Rodzice mają wolność wyboru dla swoich dzieci szkół innych niż publiczne. Obywatele i instytucje mają prawo zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych i wyższych oraz zakładów wychowawczych. Warunki zakładania i działalności szkół niepublicznych oraz udziału władz publicznych w ich finansowaniu, a także zasady nadzoru pedagogicznego nad szkołami i zakładami wychowawczymi, określa ustawa.
4. Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia. W tym celu tworzą i wspierają systemy indywidualnej pomocy finansowej i organizacyjnej dla uczniów i studentów. Warunki udzielania pomocy określa ustawa.
5. Zapewnia się autonomię szkół wyższych na zasadach określonych w ustawie.

Art. 71

1. Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych.
2. Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa.

Art. 72

1. Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka. Każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.
2. Dziecko pozbawione opieki rodzicielskiej ma prawo do opieki i pomocy władz publicznych.
3. W toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.
4. Ustawa określa kompetencje i sposób powoływania Rzecznika Praw Dziecka.

Art. 73

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Art. 74

1. Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom.
2. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych.
3. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.
4. Władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska.

Art. 75

1. Władze publiczne prowadzą politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałają bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania.
2. Ochronę praw lokatorów określa ustawa.

Art. 76

Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zakres tej ochrony określa ustawa.

ŚRODKI OCHRONY WOLNOŚCI I PRAW

Art. 77

1. Każdy ma prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została mu wyrządzona przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej.
2. Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

Art. 78

Każda ze stron ma prawo do zaskarżenia orzeczeń i decyzji wydanych w pierwszej instancji. Wyjątki od tej zasady oraz tryb zaskarżania określa ustawa.

Art. 79

1. Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo, na zasadach określonych w ustawie, wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji.
2. Przepis ust. 1 nie dotyczy praw określonych w art. 56.

Art. 80

Każdy ma prawo wystąpienia, na zasadach określonych w ustawie, do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Art. 81

Praw określonych w art. 65 ust. 4 i 5, art. 66, art. 69, art. 71 i art. 74–76 można dochodzić w granicach określonych w ustawie.

OBOWIĄZKI

Art. 82

Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne.

Art. 83

Każdy ma obowiązek przestrzegania prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 84

Każdy jest obowiązany do ponoszenia ciężarów i świadczeń publicznych, w tym podatków, określonych w ustawie.

Art. 85

1. Obowiązkiem obywatela polskiego jest obrona Ojczyzny.
2. Zakres obowiązku służby wojskowej określa ustawa.
3. Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

Rozdział III

ŹRÓDŁA PRAWA

Art. 87

1. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są: Konstytucja, ustawy, ratyfikowane umowy międzynarodowe oraz rozporządzenia.
2. Źródłami powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej są na obszarze działania organów, które je ustanowiły, akty prawa miejscowego.

Art. 88

1. Warunkiem wejścia w życie ustaw, rozporządzeń oraz aktów prawa miejscowego jest ich ogłoszenie.
2. Zasady i tryb ogłaszania aktów normatywnych określa ustawa.
3. Umowy międzynarodowe ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie są ogłaszane w trybie wymaganym dla ustaw. Zasady ogłaszania innych umów międzynarodowych określa ustawa.

Art. 89

1. Ratyfikacja przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowej i jej wypowiedzenie wymaga uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie, jeżeli umowa dotyczy:
   1) pokoju, sojuszy, układów politycznych lub układów wojskowych,
   2) wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji,
   3) członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w organizacji międzynarodowej,
   4) znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym,
   5) praw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja wymaga ustawy.
2. O zamiarze przedłożenia Prezydentowi Rzeczypospolitej do ratyfikacji umów międzynarodowych, których ratyfikacja nie wymaga zgody wyrażonej w ustawie, Prezes Rady Ministrów zawiadamia Sejm.
3. Zasady oraz tryb zawierania, ratyfikowania i wypowiadania umów międzynarodowych określa ustawa.

Art. 90

1. Rzeczpospolita Polska może na podstawie umowy międzynarodowej przekazać organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach.
2. Ustawa wyrażająca zgodę na ratyfikację umowy międzynarodowej, o której mowa w ust. 1, jest uchwalana przez Sejm większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz przez Senat większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
3. Wyrażenie zgody na ratyfikację takiej umowy może być uchwalone w referendum ogólnokrajowym zgodnie z przepisem art. 125.
4. Uchwałę w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na ratyfikację podejmuje Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 91

1. Ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy.
2. Umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową.
3. Jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez Rzeczpospolitą Polską umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami.

Art. 92

1. Rozporządzenia są wydawane przez organy wskazane w Konstytucji, na podstawie szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określać organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu.
2. Organ upoważniony do wydania rozporządzenia nie może przekazać swoich kompetencji, o których mowa w ust. 1, innemu organowi.

Art. 93

1. Uchwały Rady Ministrów oraz zarządzenia Prezesa Rady Ministrów i ministrów mają charakter wewnętrzny i obowiązują tylko jednostki organizacyjne podległe organowi wydającemu te akty.
2. Zarządzenia są wydawane tylko na podstawie ustawy. Nie mogą one stanowić podstawy decyzji wobec obywateli, osób prawnych oraz innych podmiotów.
3. Uchwały i zarządzenia podlegają kontroli co do ich zgodności z powszechnie obowiązującym prawem.

Art. 94

Organy samorządu terytorialnego oraz terenowe organy administracji rządowej, na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie, ustanawiają akty prawa miejscowego obowiązujące na obszarze działania tych organów. Zasady i tryb wydawania aktów prawa miejscowego określa ustawa.

Rozdział IV

SEJM I SENAT

Art. 95

1. Władzę ustawodawczą w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sejm i Senat.
2. Sejm sprawuje kontrolę nad działalnością Rady Ministrów w zakresie określonym przepisami Konstytucji i ustaw.

WYBORY I KADENCJA

Art. 96

1. Sejm składa się z 460 posłów.
2. Wybory do Sejmu są powszechne, równe, bezpośrednie i proporcjonalne oraz odbywają się w głosowaniu tajnym.

Art. 97

1. Senat składa się ze 100 senatorów.
2. Wybory do Senatu są powszechne, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym.

Art. 98

1. Sejm i Senat są wybierane na czteroletnie kadencje. Kadencje Sejmu i Senatu rozpoczynają się z dniem zebrania się Sejmu na pierwsze posiedzenie i trwają do dnia poprzedzającego dzień zebrania się Sejmu następnej kadencji.
2. Wybory do Sejmu i Senatu zarządza Prezydent Rzeczypospolitej nie później niż na 90 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu, wyznaczając wybory na dzień wolny od pracy, przypadający w ciągu 30 dni przed upływem 4 lat od rozpoczęcia kadencji Sejmu i Senatu.
3. Sejm może skrócić swoją kadencję uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby posłów. Skrócenie kadencji Sejmu oznacza jednoczesne skrócenie kadencji Senatu. Przepis ust. 5 stosuje się odpowiednio.
4. Prezydent Rzeczypospolitej, po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu i Marszałka Senatu, może w przypadkach określonych w Konstytucji zarządzić skrócenie kadencji Sejmu. Wraz ze skróceniem kadencji Sejmu skrócona zostaje również kadencja Senatu.
5. Prezydent Rzeczypospolitej, zarządzając skrócenie kadencji Sejmu, zarządza jednocześnie wybory do Sejmu i Senatu i wyznacza ich datę na dzień przypadający nie później niż w ciągu 45 dni od dnia zarządzenia skrócenia kadencji Sejmu. Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje pierwsze posiedzenie nowo wybranego Sejmu nie później niż na 15 dzień po dniu przeprowadzenia wyborów.
6. W razie skrócenia kadencji Sejmu stosuje się odpowiednio przepis ust. 1.

Art. 99

1. Wybrany do Sejmu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 21 lat.
2. Wybrany do Senatu może być obywatel polski mający prawo wybierania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 30 lat.
3. Wybraną do Sejmu lub do Senatu nie może być osoba skazana prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności za przestępstwo umyślne ścigane z oskarżenia publicznego.

Art. 100

1. Kandydatów na posłów i senatorów mogą zgłaszać partie polityczne oraz wyborcy.
2. Nie można kandydować równocześnie do Sejmu i Senatu.
3. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyborów określa ustawa.

Art. 101

1. Ważność wyborów do Sejmu i Senatu stwierdza Sąd Najwyższy.
2. Wyborcy przysługuje prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyborów na zasadach określonych w ustawie.

POSŁOWIE I SENATOROWIE

Art. 102

Nie można być równocześnie posłem i senatorem.

Art. 103

1. Mandatu posła nie można łączyć z funkcją Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka i ich zastępców, członka Rady Polityki Pieniężnej, członka Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, ambasadora oraz z zatrudnieniem w Kancelarii Sejmu, Kancelarii Senatu, Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej lub z zatrudnieniem w administracji rządowej. Zakaz ten nie dotyczy członków Rady Ministrów i sekretarzy stanu w administracji rządowej.
2. Sędzia, prokurator, urzędnik służby cywilnej, żołnierz pozostający w czynnej służbie wojskowej, funkcjonariusz policji oraz funkcjonariusz służb ochrony państwa nie mogą sprawować mandatu poselskiego.
3. Inne przypadki zakazu łączenia mandatu poselskiego z funkcjami publicznymi oraz zakazu jego sprawowania może określić ustawa.

Art. 104

1. Posłowie są przedstawicielami Narodu. Nie wiążą ich instrukcje wyborców.
2. Przed rozpoczęciem sprawowania mandatu posłowie składają przed Sejmem następujące ślubowanie „Uroczyście ślubuję rzetelnie i sumiennie wykonywać obowiązki wobec Narodu, strzec suwerenności i interesów Państwa, czynić wszystko dla pomyślności Ojczyzny i dobra obywateli, przestrzegać Konstytucji i innych praw Rzeczypospolitej Polskiej".
   Ślubowanie może być złożone z dodaniem zdania: „Tak mi dopomóż Bóg".
3. Odmowa złożenia ślubowania oznacza zrzeczenie się mandatu.

Art. 105

1. Poseł nie może być pociągnięty do odpowiedzialności za swoją działalność wchodzącą w zakres sprawowania mandatu poselskiego ani w czasie jego trwania, ani po jego wygaśnięciu. Za taką działalność poseł odpowiada wyłącznie przed Sejmem, a w przypadku naruszenia praw osób trzecich może być pociągnięty do odpowiedzialności sądowej tylko za zgodą Sejmu.
2. Od dnia ogłoszenia wyników wyborów do dnia wygaśnięcia mandatu poseł nie może być pociągnięty bez zgody Sejmu do odpowiedzialności karnej.
3. Postępowanie karne wszczęte wobec osoby przed dniem wyboru jej na posła ulega na żądanie Sejmu zawieszeniu do czasu wygaśnięcia mandatu. W takim przypadku ulega również zawieszeniu na ten czas bieg przedawnienia w postępowaniu karnym.
4. Poseł może wyrazić zgodę na pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej. W takim przypadku nie stosuje się przepisów ust. 2 i 3.
5. Poseł nie może być zatrzymany lub aresztowany bez zgody Sejmu, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.
6. Szczegółowe zasady pociągania posłów do odpowiedzialności karnej oraz tryb postępowania określa ustawa.

Art. 106

Warunki niezbędne do skutecznego wypełniania obowiązków poselskich oraz ochronę praw wynikających ze sprawowania mandatu określa ustawa.

Art. 107

1. W zakresie określonym ustawą poseł nie może prowadzić działalności gospodarczej z osiąganiem korzyści z majątku Skarbu Państwa lub samorządu terytorialnego ani nabywać tego majątku.
2. Za naruszenie zakazów, o których mowa w ust. 1, poseł, uchwałą Sejmu podjętą na wniosek Marszałka Sejmu, może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu, który orzeka w przedmiocie pozbawienia mandatu.

Art. 108

Do senatorów stosuje się odpowiednio przepisy art. 103–107.

ORGANIZACJA I DZIAŁANIE

Art. 109

1. Sejm i Senat obradują na posiedzeniach.
2. Pierwsze posiedzenia Sejmu i Senatu Prezydent Rzeczypospolitej zwołuje na dzień przypadający w ciągu 30 dni od dnia wyborów, z wyjątkiem przypadków określonych w art. 98 ust. 3 i 5.

Art. 110

1. Sejm wybiera ze swojego grona Marszałka Sejmu i wicemarszałków.
2. Marszałek Sejmu przewodniczy obradom Sejmu, strzeże praw Sejmu oraz reprezentuje Sejm na zewnątrz.
3. Sejm powołuje komisje stałe oraz może powoływać komisje nadzwyczajne.

Art. 111

1. Sejm może powołać komisję śledczą do zbadania określonej sprawy.
2. Tryb działania komisji śledczej określa ustawa.

Art. 112

Organizację wewnętrzną i porządek prac Sejmu oraz tryb powoływania i działalności jego organów, jak też sposób wykonywania konstytucyjnych i ustawowych obowiązków organów państwowych wobec Sejmu określa regulamin Sejmu uchwalony przez Sejm.

Art. 113

Posiedzenia Sejmu są jawne. Jeżeli wymaga tego dobro państwa, Sejm może bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów uchwalić tajność obrad.

Art. 114

1. W przypadkach określonych w Konstytucji Sejm i Senat, obradując wspólnie pod przewodnictwem Marszałka Sejmu lub w jego zastępstwie Marszałka Senatu, działają jako Zgromadzenie Narodowe.
2. Zgromadzenie Narodowe uchwala swój regulamin.

Art. 115

1. Prezes Rady Ministrów i pozostali członkowie Rady Ministrów mają obowiązek udzielenia odpowiedzi na interpelacje i zapytania poselskie w ciągu 21 dni.
2. Prezes Rady Ministrów i pozostali członkowie Rady Ministrów mają obowiązek udzielenia odpowiedzi w sprawach bieżących na każdym posiedzeniu Sejmu.

Art. 116

1. Sejm decyduje w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej o stanie wojny i o zawarciu pokoju.
2. Sejm może podjąć uchwałę o stanie wojny jedynie w razie zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umów międzynarodowych wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji. Jeżeli Sejm nie może się zebrać na posiedzenie, o stanie wojny postanawia Prezydent Rzeczypospolitej.

Art. 117

Zasady użycia Sił Zbrojnych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej określa ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa. Zasady pobytu obcych wojsk na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i zasady przemieszczania się ich przez to terytorium określają ratyfikowane umowy międzynarodowe lub ustawy.

Art. 118

1. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje posłom, Senatowi, Prezydentowi Rzeczypospolitej i Radzie Ministrów.
2. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje również grupie co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu. Tryb postępowania w tej sprawie określa ustawa.
3. Wnioskodawcy, przedkładając Sejmowi projekt ustawy, przedstawiają skutki finansowe jej wykonania.

Art. 119

1. Sejm rozpatruje projekt ustawy w trzech czytaniach.
2. Prawo wnoszenia poprawek do projektu ustawy w czasie rozpatrywania go przez Sejm przysługuje wnioskodawcy projektu, posłom i Radzie Ministrów.
3. Marszałek Sejmu może odmówić poddania pod głosowanie poprawki, która uprzednio nie była przedłożona komisji.
4. Wnioskodawca może wycofać projekt ustawy w toku postępowania ustawodawczego w Sejmie do czasu zakończenia drugiego czytania projektu.

Art. 120

Sejm uchwala ustawy zwykłą większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów, chyba że Konstytucja przewiduje inną większość. W tym samym trybie Sejm podejmuje uchwały, jeżeli ustawa lub uchwała Sejmu nie stanowi inaczej.

Art. 121

1. Ustawę uchwaloną przez Sejm Marszałek Sejmu przekazuje Senatowi.
2. Senat w ciągu 30 dni od dnia przekazania ustawy może ją przyjąć bez zmian, uchwalić poprawki albo uchwalić odrzucenie jej w całości. Jeżeli Senat w ciągu 30 dni od dnia przekazania ustawy nie podejmie stosownej uchwały, ustawę uznaje się za uchwaloną w brzmieniu przyjętym przez Sejm.
3. Uchwałę Senatu odrzucającą ustawę albo poprawkę zaproponowaną w uchwale Senatu uważa się za przyjętą, jeżeli Sejm nie odrzuci jej bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 122

1. Po zakończeniu postępowania określonego w art. 121 Marszałek Sejmu przedstawia uchwaloną ustawę do podpisu Prezydentowi Rzeczypospolitej.
2. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.
3. Przed podpisaniem ustawy Prezydent Rzeczypospolitej może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją. Prezydent Rzeczypospolitej nie może odmówić podpisania ustawy, którą Trybunał Konstytucyjny uznał za zgodną z Konstytucją.
4. Prezydent Rzeczypospolitej odmawia podpisania ustawy, którą Trybunał Konstytucyjny uznał za niezgodną z Konstytucją. Jeżeli jednak niezgodność z Konstytucją dotyczy poszczególnych przepisów ustawy, a Trybunał Konstytucyjny nie orzeknie, że są one nierozerwalnie związane z całą ustawą, Prezydent Rzeczypospolitej, po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu, podpisuje ustawę z pominięciem przepisów uznanych za niezgodne z Konstytucją albo zwraca ustawę Sejmowi w celu usunięcia niezgodności.

5. Jeżeli Prezydent Rzeczypospolitej nie wystąpił z wnioskiem do Trybunału Konstytucyjnego w trybie ust. 3, może z umotywowanym wnioskiem przekazać ustawę Sejmowi do ponownego rozpatrzenia. Po ponownym uchwaleniu ustawy przez Sejm większością 3/5 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 7 dni podpisuje ustawę i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. W razie ponownego uchwalenia ustawy przez Sejm Prezydentowi Rzeczypospolitej nie przysługuje prawo wystąpienia do Trybunału Konstytucyjnego w trybie ust. 3.
6. Wystąpienie Prezydenta Rzeczypospolitej do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności ustawy z Konstytucją lub z wnioskiem do Sejmu o ponowne rozpatrzenie ustawy wstrzymuje bieg określonego w ust. 2 terminu do podpisania ustawy.

Art. 123

1. Rada Ministrów może uznać uchwalony przez siebie projekt ustawy za pilny, z wyjątkiem projektów ustaw podatkowych, ustaw dotyczących wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej, Sejmu, Senatu oraz organów samorządu terytorialnego, ustaw regulujących ustrój i właściwość władz publicznych, a także kodeksów.
2. Regulamin Sejmu oraz regulamin Senatu określają odrębności w postępowaniu ustawodawczym w sprawie projektu pilnego.
3. W postępowaniu w sprawie ustawy, której projekt został uznany za pilny, termin jej rozpatrzenia przez Senat wynosi 14 dni, a termin podpisania ustawy przez Prezydenta Rzeczypospolitej wynosi 7 dni.

Art. 124

Do Senatu stosuje się odpowiednio przepisy art. 110, art. 112, art. 113 i art. 120.

REFERENDUM

Art. 125

1. W sprawach o szczególnym znaczeniu dla państwa może być przeprowadzone referendum ogólnokrajowe.
2. Referendum ogólnokrajowe ma prawo zarządzić Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów lub Prezydent Rzeczypospolitej za zgodą Senatu wyrażoną bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
3. Jeżeli w referendum ogólnokrajowym wzięło udział więcej niż połowa uprawnionych do głosowania, wynik referendum jest wiążący.
4. Ważność referendum ogólnokrajowego oraz referendum, o którym mowa w art. 235 ust. 6, stwierdza Sąd Najwyższy.
5. Zasady i tryb przeprowadzania referendum określa ustawa.

Rozdział V

PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Art. 126

1. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej.
2. Prezydent Rzeczypospolitej czuwa nad przestrzeganiem Konstytucji, stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium.
3. Prezydent Rzeczypospolitej wykonuje swoje zadania w zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach.

Art. 127

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany przez Naród w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich i w głosowaniu tajnym.
2. Prezydent Rzeczypospolitej jest wybierany na pięcioletnią kadencję i może być ponownie wybrany tylko raz.
3. Na Prezydenta Rzeczypospolitej może być wybrany obywatel polski, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 35 lat i korzysta z pełni praw wyborczych do Sejmu. Kandydata zgłasza co najmniej 100 000 obywateli mających prawo wybierania do Sejmu.
4. Na Prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który otrzymał więcej niż połowę ważnie oddanych głosów. Jeżeli żaden z kandydatów nie uzyska wymaganej większości, czternastego dnia po pierwszym głosowaniu przeprowadza się ponowne głosowanie.
5. W ponownym głosowaniu wyboru dokonuje się spośród dwóch kandydatów, którzy w pierwszym głosowaniu otrzymali kolejno największą liczbę głosów. Jeżeli którykolwiek z tych dwóch kandydatów wycofa zgodę na kandydowanie, utraci prawo wyborcze lub umrze, w jego miejsce do wyborów w ponownym głosowaniu dopuszcza się kandydata, który otrzymał kolejno największą liczbę głosów w pierwszym głosowaniu. W takim przypadku datę ponownego głosowania odracza się o dalszych 14 dni.
6. Na Prezydenta Rzeczypospolitej wybrany zostaje kandydat, który w ponownym głosowaniu otrzymał więcej głosów.
7. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej określa ustawa.

Art. 128

1. Kadencja Prezydenta Rzeczypospolitej rozpoczyna się w dniu objęcia przez niego urzędu.
2. Wybory Prezydenta Rzeczypospolitej zarządza Marszałek Sejmu na dzień przypadający nie wcześniej niż na 100 dni i nie później niż na 75 dni przed upływem kadencji urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej, a w razie opróżnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej – nie później niż w czternastym dniu po opróżnieniu urzędu, wyznaczając datę wyborów na dzień wolny od pracy przypadający w ciągu 60 dni od dnia zarządzenia wyborów.

Art. 129

1. Ważność wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej stwierdza Sąd Najwyższy.
2. Wyborcy przysługuje prawo zgłoszenia do Sądu Najwyższego protestu przeciwko ważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej na zasadach określonych w ustawie.
3. W razie stwierdzenia nieważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej przeprowadza się nowe wybory, na zasadach przewidzianych w art. 128 ust. 2 dla przypadku opróżnienia urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 130

Prezydent Rzeczypospolitej obejmuje urząd po złożeniu wobec Zgromadzenia Narodowego następującej przysięgi:
„Obejmując z woli Narodu urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, uroczyście przysięgam, że dochowam wierności postanowieniom Konstytucji, będę strzegł niezłomnie godności Narodu, niepodległości i bezpieczeństwa Państwa, a dobro Ojczyzny oraz pomyślność obywateli będą dla mnie zawsze najwyższym nakazem".
Przysięga może być złożona z dodaniem zdania: „Tak mi dopomóż Bóg".

Art. 131

1. Jeżeli Prezydent Rzeczypospolitej nie może przejściowo sprawować urzędu, zawiadamia o tym Marszałka Sejmu, który tymczasowo przejmuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej. Gdy Prezydent Rzeczypospolitej nie jest w stanie zawiadomić Marszałka Sejmu o niemożności sprawowania urzędu, wówczas o stwierdzeniu przeszkody w sprawowaniu urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej rozstrzyga

Trybunał Konstytucyjny na wniosek Marszałka Sejmu. W razie uznania przejściowej niemożności sprawowania urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej Trybunał Konstytucyjny powierza Marszałkowi Sejmu tymczasowe wykonywanie obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej.

2. Marszałek Sejmu tymczasowo, do czasu wyboru nowego Prezydenta Rzeczypospolitej, wykonuje obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej w razie:
   1) śmierci Prezydenta Rzeczypospolitej,
   2) zrzeczenia się urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej,
   3) stwierdzenia nieważności wyboru Prezydenta Rzeczypospolitej lub innych przyczyn nieobjęcia urzędu po wyborze,
   4) uznania przez Zgromadzenie Narodowe trwałej niezdolności Prezydenta Rzeczypospolitej do sprawowania urzędu ze względu na stan zdrowia, uchwałą podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego,
   5) złożenia Prezydenta Rzeczypospolitej z urzędu orzeczeniem Trybunału Stanu.
3. Jeżeli Marszałek Sejmu nie może wykonywać obowiązków Prezydenta Rzeczypospolitej, obowiązki te przejmuje Marszałek Senatu.
4. Osoba wykonująca obowiązki Prezydenta Rzeczypospolitej nie może postanowić o skróceniu kadencji Sejmu.

Art. 132

Prezydent Rzeczypospolitej nie może piastować żadnego innego urzędu ani pełnić żadnej funkcji publicznej, z wyjątkiem tych, które są związane ze sprawowanym urzędem.

Art. 133

1. Prezydent Rzeczypospolitej jako reprezentant państwa w stosunkach zewnętrznych:
   1) ratyfikuje i wypowiada umowy międzynarodowe, o czym zawiadamia Sejm i Senat,
   2) mianuje i odwołuje pełnomocnych przedstawicieli Rzeczypospolitej Polskiej w innych państwach i przy organizacjach międzynarodowych,
   3) przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych.
2. Prezydent Rzeczypospolitej przed ratyfikowaniem umowy międzynarodowej może zwrócić się do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie jej zgodności z Konstytucją.
3. Prezydent Rzeczypospolitej w zakresie polityki zagranicznej współdziała z Prezesem Rady Ministrów i właściwym ministrem.

Art. 134

1. Prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.
2. W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej.
3. Prezydent Rzeczypospolitej mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych na czas określony. Czas trwania kadencji, tryb i warunki odwołania przed jej upływem określa ustawa.
4. Na czas wojny Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, mianuje Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych. W tym samym trybie może on Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych odwołać. Kompetencje Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasady jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej określa ustawa.
5. Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Ministra Obrony Narodowej, nadaje określone w ustawach stopnie wojskowe.
6. Kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej związane ze zwierzchnictwem nad Siłami Zbrojnymi szczegółowo określa ustawa.

Art. 135

Organem doradczym Prezydenta Rzeczypospolitej w zakresie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego.

Art. 136

W razie bezpośredniego, zewnętrznego zagrożenia państwa Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, zarządza powszechną lub częściową mobilizację i użycie Sił Zbrojnych do obrony Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 137

Prezydent Rzeczypospolitej nadaje obywatelstwo polskie i wyraża zgodę na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego.

Art. 138

Prezydent Rzeczypospolitej nadaje ordery i odznaczenia.

Art. 139

Prezydent Rzeczypospolitej stosuje prawo łaski. Prawa łaski nie stosuje się do osób skazanych przez Trybunał Stanu.

Art. 140

Prezydent Rzeczypospolitej może zwracać się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego. Orędzia nie czyni się przedmiotem debaty.

Art. 141

1. W sprawach szczególnej wagi Prezydent Rzeczypospolitej może zwołać Radę Gabinetową. Radę Gabinetową tworzy Rada Ministrów obradująca pod przewodnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej.
2. Radzie Gabinetowej nie przysługują kompetencje Rady Ministrów.

Art. 142

1. Prezydent Rzeczypospolitej wydaje rozporządzenia i zarządzenia na zasadach określonych w art. 92 i art. 93.
2. Prezydent Rzeczypospolitej wydaje postanowienia w zakresie realizacji pozostałych swoich kompetencji.

Art. 143

Organem pomocniczym Prezydenta Rzeczypospolitej jest Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej. Prezydent Rzeczypospolitej nadaje statut Kancelarii oraz powołuje i odwołuje Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 144

1. Prezydent Rzeczypospolitej, korzystając ze swoich konstytucyjnych i ustawowych kompetencji, wydaje akty urzędowe.
2. Akty urzędowe Prezydenta Rzeczypospolitej wymagają dla swojej ważności podpisu Prezesa Rady Ministrów, który przez podpisanie aktu ponosi odpowiedzialność przed Sejmem.
3. Przepis ust. 2 nie dotyczy:
   1) zarządzania wyborów do Sejmu i Senatu,
   2) zwoływania pierwszego posiedzenia nowo wybranych Sejmu i Senatu,
   3) skracania kadencji Sejmu w przypadkach określonych w Konstytucji,
   4) inicjatywy ustawodawczej,
   5) zarządzania referendum ogólnokrajowego,
   6) podpisywania albo odmowy podpisania ustawy,
   7) zarządzania ogłoszenia ustawy oraz umowy międzynarodowej w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej,

8) zwracania się z orędziem do Sejmu, do Senatu lub do Zgromadzenia Narodowego,
9) wniosku do Trybunału Konstytucyjnego,
10) wniosku o przeprowadzenie kontroli przez Najwyższą Izbę Kontroli,
11) desygnowania i powoływania Prezesa Rady Ministrów,
12) przyjmowania dymisji Rady Ministrów i powierzania jej tymczasowego pełnienia obowiązków,
13) wniosku do Sejmu o pociągnięcie do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu członka Rady Ministrów,
14) odwoływania ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności,
15) zwoływania Rady Gabinetowej,
16) nadawania orderów i odznaczeń,
17) powoływania sędziów,
18) stosowania prawa łaski,
19) nadawania obywatelstwa polskiego i wyrażania zgody na zrzeczenie się obywatelstwa polskiego,
20) powoływania Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego,
21) powoływania Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego,
22) powoływania Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego,
23) powoływania prezesów Sądu Najwyższego oraz wiceprezesów Naczelnego Sądu Administracyjnego,
24) wniosku do Sejmu o powołanie Prezesa Narodowego Banku Polskiego,
25) powoływania członków Rady Polityki Pieniężnej,
26) powoływania i odwoływania członków Rady Bezpieczeństwa Narodowego,
27) powoływania członków Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
28) nadawania statutu Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej oraz powoływania i odwoływania Szefa Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej,
29) wydawania zarządzeń na zasadach określonych w art. 93,
30) zrzeczenia się urzędu Prezydenta Rzeczypospolitej.

Art. 145

1. Prezydent Rzeczypospolitej za naruszenie Konstytucji, ustawy lub za popełnienie przestępstwa może być pociągnięty do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu.
2. Postawienie Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia może nastąpić uchwałą Zgromadzenia Narodowego, podjętą większością co najmniej 2/3 głosów ustawowej liczby członków Zgromadzenia Narodowego na wniosek co najmniej 140 członków Zgromadzenia Narodowego.
3. Z dniem podjęcia uchwały o postawieniu Prezydenta Rzeczypospolitej w stan oskarżenia przed Trybunałem Stanu sprawowanie urzędu przez Prezydenta Rzeczypospolitej ulega zawieszeniu. Przepis art. 131 stosuje się odpowiednio.

Rozdział VI

RADA MINISTRÓW I ADMINISTRACJA RZĄDOWA

Art. 146

1. Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Do Rady Ministrów należą sprawy polityki państwa nie zastrzeżone dla innych organów państwowych i samorządu terytorialnego.
3. Rada Ministrów kieruje administracją rządową.
4. W zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach Rada Ministrów w szczególności:
   1) zapewnia wykonanie ustaw,
   2) wydaje rozporządzenia,
   3) koordynuje i kontroluje prace organów administracji rządowej,

4) chroni interesy Skarbu Państwa,
5) uchwala projekt budżetu państwa,
6) kieruje wykonaniem budżetu państwa oraz uchwala zamknięcie rachunków państwowych i sprawozdanie z wykonania budżetu,
7) zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek publiczny,
8) zapewnia bezpieczeństwo zewnętrzne państwa,
9) sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi,
10) zawiera umowy międzynarodowe wymagające ratyfikacji oraz zatwierdza i wypowiada inne umowy międzynarodowe,
11) sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie obronności kraju oraz określa corocznie liczbę obywateli powoływanych do czynnej służby wojskowej,
12) określa organizację i tryb swojej pracy.

Art. 147

1. Rada Ministrów składa się z Prezesa Rady Ministrów i ministrów.
2. W skład Rady Ministrów mogą być powoływani wiceprezesi Rady Ministrów.
3. Prezes i wiceprezes Rady Ministrów mogą pełnić także funkcję ministra.
4. W skład Rady Ministrów mogą być ponadto powoływani przewodniczący określonych w ustawach komitetów.

Art. 148

Prezes Rady Ministrów:
1) reprezentuje Radę Ministrów,
2) kieruje pracami Rady Ministrów,
3) wydaje rozporządzenia,
4) zapewnia wykonywanie polityki Rady Ministrów i określa sposoby jej wykonywania,
5) koordynuje i kontroluje pracę członków Rady Ministrów,
6) sprawuje nadzór nad samorządem terytorialnym w granicach i formach określonych w Konstytucji i ustawach,
7) jest zwierzchnikiem służbowym pracowników administracji rządowej.

Art. 149

1. Ministrowie kierują określonymi działami administracji rządowej lub wypełniają zadania wyznaczone im przez Prezesa Rady Ministrów. Zakres działania ministra kierującego działem administracji rządowej określają ustawy.
2. Minister kierujący działem administracji rządowej wydaje rozporządzenia. Rada Ministrów, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, może uchylić rozporządzenie lub zarządzenie ministra.
3. Do przewodniczącego komitetu, o którym mowa w art. 147 ust. 4, stosuje się odpowiednio przepisy odnoszące się do ministra kierującego działem administracji rządowej.

Art. 150

Członek Rady Ministrów nie może prowadzić działalności sprzecznej z jego obowiązkami publicznymi.

Art. 151

Prezes Rady Ministrów, wiceprezesi Rady Ministrów i ministrowie składają wobec Prezydenta Rzeczypospolitej następującą przysięgę:
„Obejmując urząd Prezesa Rady Ministrów (wiceprezesa Rady Ministrów, ministra), uroczyście przysięgam, że dochowam wierności postanowieniom Konstytucji i innym prawom Rzeczypospolitej Polskiej, a dobro Ojczyzny oraz pomyślność obywateli będą dla mnie zawsze najwyższym nakazem".
Przysięga może być złożona z dodaniem zdania: „Tak mi dopomóż Bóg".

Art. 152

1. Przedstawicielem Rady Ministrów w województwie jest wojewoda.
2. Tryb powoływania i odwoływania oraz zakres działania wojewodów określa ustawa.

Art. 153

1. W celu zapewnienia zawodowego, rzetelnego, bezstronnego i politycznie neutralnego wykonywania zadań państwa w urzędach administracji rządowej działa korpus służby cywilnej.
2. Prezes Rady Ministrów jest zwierzchnikiem korpusu służby cywilnej.

Art. 154

1. Prezydent Rzeczypospolitej desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje Prezesa Rady Ministrów wraz z pozostałymi członkami Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia pierwszego posiedzenia Sejmu lub przyjęcia dymisji poprzedniej Rady Ministrów i odbiera przysięgę od członków nowo powołanej Rady Ministrów.
2. Prezes Rady Ministrów w ciągu 14 dni od dnia powołania przez Prezydenta Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi program działania Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie jej wotum zaufania. Wotum zaufania Sejm uchwala bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
3. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie ust. 1 lub nieudzielenia jej wotum zaufania w trybie ust. 2 Sejm w ciągu 14 dni od upływu terminów określonych w ust. 1 lub ust. 2 wybiera Prezesa Rady Ministrów oraz proponowanych przez niego członków Rady Ministrów bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Prezydent Rzeczypospolitej powołuje tak wybraną Radę Ministrów i odbiera przysięgę od jej członków.

Art. 155

1. W razie niepowołania Rady Ministrów w trybie art. 154 ust. 3 Prezydent Rzeczypospolitej w ciągu 14 dni powołuje Prezesa Rady Ministrów i na jego wniosek pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę. Sejm w ciągu 14 dni od dnia powołania Rady Ministrów przez Prezydenta Rzeczypospolitej udziela jej wotum zaufania większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.
2. W razie nieudzielenia Radzie Ministrów wotum zaufania w trybie określonym w ust. 1 Prezydent Rzeczypospolitej skraca kadencję Sejmu i zarządza wybory.

Art. 156

1. Członkowie Rady Ministrów ponoszą odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu za naruszenie Konstytucji lub ustaw, a także za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem.
2. Uchwałę o pociągnięciu członka Rady Ministrów do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu Sejm podejmuje na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej lub co najmniej 115 posłów większością 3/5 ustawowej liczby posłów.

Art. 157

1. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem solidarną odpowiedzialność za działalność Rady Ministrów.
2. Członkowie Rady Ministrów ponoszą przed Sejmem również odpowiedzialność indywidualną za sprawy należące do ich kompetencji lub powierzone im przez Prezesa Rady Ministrów.

Art. 158

1. Sejm wyraża Radzie Ministrów wotum nieufności większością ustawowej liczby posłów na wniosek zgłoszony przez co najmniej 46 posłów i wskazujący imiennie kandydata na Prezesa Rady Ministrów. Jeżeli uchwała została przyjęta przez Sejm, Prezydent Rzeczypospolitej przyjmuje dymisję Rady Ministrów i powołuje wybranego przez Sejm nowego Prezesa Rady Ministrów, a na jego wniosek

pozostałych członków Rady Ministrów oraz odbiera od nich przysięgę.
2. Wniosek o podjęcie uchwały, o której mowa w ust. 1, może być poddany pod głosowanie nie wcześniej niż po upływie 7 dni od dnia jego zgłoszenia. Powtórny wniosek może być zgłoszony nie wcześniej niż po upływie 3 miesięcy od dnia zgłoszenia poprzedniego wniosku. Powtórny wniosek może być zgłoszony przed upływem 3 miesięcy, jeżeli wystąpi z nim co najmniej 115 posłów.

Art. 159

1. Sejm może wyrazić ministrowi wotum nieufności. Wniosek o wyrażenie wotum nieufności może być zgłoszony przez co najmniej 69 posłów. Przepis art. 158 ust. 2 stosuje się odpowiednio.
2. Prezydent Rzeczypospolitej odwołuje ministra, któremu Sejm wyraził wotum nieufności większością głosów ustawowej liczby posłów.

Art. 160

Prezes Rady Ministrów może zwrócić się do Sejmu o wyrażenie Radzie Ministrów wotum zaufania. Udzielenie wotum zaufania Radzie Ministrów następuje większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 161

Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, dokonuje zmian w składzie Rady Ministrów.

Art. 162

1. Prezes Rady Ministrów składa dymisję Rady Ministrów na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego Sejmu.
2. Prezes Rady Ministrów składa dymisję Rady Ministrów również w razie:
   1) nieuchwalenia przez Sejm wotum zaufania dla Rady Ministrów,
   2) wyrażenia Radzie Ministrów wotum nieufności,
   3) rezygnacji Prezesa Rady Ministrów.
3. Prezydent Rzeczypospolitej, przyjmując dymisję Rady Ministrów, powierza jej dalsze sprawowanie obowiązków do czasu powołania nowej Rady Ministrów.
4. Prezydent Rzeczypospolitej, w przypadku określonym w ust. 2 pkt 3, może odmówić przyjęcia dymisji Rady Ministrów.

Rozdział VII

SAMORZĄD TERYTORIALNY

Art. 163

Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych.

Art. 164

1. Podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest gmina.
2. Inne jednostki samorządu regionalnego albo lokalnego i regionalnego określa ustawa.
3. Gmina wykonuje wszystkie zadania samorządu terytorialnego nie zastrzeżone dla innych jednostek samorządu terytorialnego.

Art. 165

1. Jednostki samorządu terytorialnego mają osobowość prawną. Przysługują im prawo własności i inne prawa majątkowe.
2. Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego podlega ochronie sądowej.

Art. 166

1. Zadania publiczne służące zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej są wykonywane przez jednostkę samorządu terytorialnego jako zadania własne.
2. Jeżeli wynika to z uzasadnionych potrzeb państwa, ustawa może zlecić jednostkom samorządu terytorialnego wykonywanie innych zadań publicznych. Ustawa określa tryb przekazywania i sposób wykonywania zadań zleconych.
3. Spory kompetencyjne między organami samorządu terytorialnego i administracji rządowej rozstrzygają sądy administracyjne.

Art. 167

1. Jednostkom samorządu terytorialnego zapewnia się udział w dochodach publicznych odpowiednio do przypadających im zadań.
2. Dochodami jednostek samorządu terytorialnego są ich dochody własne oraz subwencje ogólne i dotacje celowe z budżetu państwa.
3. Źródła dochodów jednostek samorządu terytorialnego są określone w ustawie.
4. Zmiany w zakresie zadań i kompetencji jednostek samorządu terytorialnego następują wraz z odpowiednimi zmianami w podziale dochodów publicznych.

Art. 168

Jednostki samorządu terytorialnego mają prawo ustalania wysokości podatków i opłat lokalnych w zakresie określonym w ustawie.

Art. 169

1. Jednostki samorządu terytorialnego wykonują swoje zadania za pośrednictwem organów stanowiących i wykonawczych.
2. Wybory do organów stanowiących są powszechne, równe, bezpośrednie i odbywają się w głosowaniu tajnym. Zasady i tryb zgłaszania kandydatów i przeprowadzania wyborów oraz warunki ważności wyborów określa ustawa.
3. Zasady i tryb wyborów oraz odwoływania organów wykonawczych jednostek samorządu terytorialnego określa ustawa.
4. Ustrój wewnętrzny jednostek samorządu terytorialnego określają, w granicach ustaw, ich organy stanowiące.

Art. 170

Członkowie wspólnoty samorządowej mogą decydować, w drodze referendum, o sprawach dotyczących tej wspólnoty, w tym o odwołaniu pochodzącego z wyborów bezpośrednich organu samorządu terytorialnego. Zasady i tryb przeprowadzania referendum lokalnego określa ustawa.

Art. 171

1. Działalność samorządu terytorialnego podlega nadzorowi z punktu widzenia legalności.
2. Organami nadzoru nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego są Prezes Rady Ministrów i wojewodowie, a w zakresie spraw finansowych regionalne izby obrachunkowe.
3. Sejm, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, może rozwiązać organ stanowiący samorządu terytorialnego, jeżeli organ ten rażąco narusza Konstytucję lub ustawy.

Art. 172

1. Jednostki samorządu terytorialnego mają prawo zrzeszania się.
2. Jednostka samorządu terytorialnego ma prawo przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.
3. Zasady, na jakich jednostki samorządu terytorialnego mogą korzystać z praw, o których mowa w ust. 1 i 2, określa ustawa.

Rozdział VIII

SĄDY I TRYBUNAŁY

Art. 173

Sądy i Trybunały są władzą odrębną i niezależną od innych władz.

Art. 174

Sądy i Trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej.

SĄDY

Art. 175

1. Wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe.
2. Sąd wyjątkowy lub tryb doraźny może być ustanowiony tylko na czas wojny.

Art. 176

1. Postępowanie sądowe jest co najmniej dwuinstancyjne.
2. Ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy.

Art. 177

Sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów.

Art. 178

1. Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.
2. Sędziom zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.
3. Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 179

Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej, na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, na czas nieoznaczony.

Art. 180

1. Sędziowie są nieusuwalni.
2. Złożenie sędziego z urzędu, zawieszenie w urzędowaniu, przeniesienie do innej siedziby lub na inne stanowisko wbrew jego woli może nastąpić jedynie na mocy orzeczenia sądu i tylko w przypadkach określonych w ustawie.
3. Sędzia może być przeniesiony w stan spoczynku na skutek uniemożliwiających mu sprawowanie jego urzędu choroby lub utraty sił. Tryb postępowania oraz sposób odwołania się do sądu określa ustawa.
4. Ustawa określa granicę wieku, po osiągnięciu której sędziowie przechodzą w stan spoczynku.
5. W razie zmiany ustroju sądów lub zmiany granic okręgów sądowych wolno sędziego przenosić do innego sądu lub w stan spoczynku z pozostawieniem mu pełnego uposażenia.

Art. 181

Sędzia nie może być, bez uprzedniej zgody sądu określonego w ustawie, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego

toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się prezesa właściwego miejscowo sądu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 182

Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa.

Art. 183

1. Sąd Najwyższy sprawuje nadzór nad działalnością sądów powszechnych i wojskowych w zakresie orzekania.
2. Sąd Najwyższy wykonuje także inne czynności określone w Konstytucji i ustawach.
3. Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Sądu Najwyższego.

Art. 184

Naczelny Sąd Administracyjny oraz inne sądy administracyjne sprawują, w zakresie określonym w ustawie, kontrolę działalności administracji publicznej. Kontrola ta obejmuje również orzekanie o zgodności z ustawami uchwał organów samorządu terytorialnego i aktów normatywnych terenowych organów administracji rządowej.

Art. 185

Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej na sześcioletnią kadencję spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Art. 186

1. Krajowa Rada Sądownictwa stoi na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów.
2. Krajowa Rada Sądownictwa może wystąpić do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem w sprawie zgodności z Konstytucją aktów normatywnych w zakresie, w jakim dotyczą one niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 187

1. Krajowa Rada Sądownictwa składa się z:
   1) Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Ministra Sprawiedliwości, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i osoby powołanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej,
   2) piętnastu członków wybranych spośród sędziów Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych i sądów wojskowych,
   3) czterech członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz dwóch członków wybranych przez Senat spośród senatorów.
2. Krajowa Rada Sądownictwa wybiera spośród swoich członków przewodniczącego i dwóch wiceprzewodniczących.
3. Kadencja wybranych członków Krajowej Rady Sądownictwa trwa cztery lata.
4. Ustrój, zakres działania i tryb pracy Krajowej Rady Sądownictwa oraz sposób wyboru jej członków określa ustawa.

TRYBUNAŁ KONSTYTUCYJNY

Art. 188

Trybunał Konstytucyjny orzeka w sprawach:
1) zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją,
2) zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi, których ratyfikacja wymagała uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie,

3) zgodności przepisów prawa, wydawanych przez centralne organy państwowe, z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami,
4) zgodności z Konstytucją celów lub działalności partii politycznych,
5) skargi konstytucyjnej, o której mowa w art. 79 ust. 1.

Art. 189

Trybunał Konstytucyjny rozstrzyga spory kompetencyjne pomiędzy centralnymi konstytucyjnymi organami państwa.

Art. 190

1. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne.
2. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w sprawach wymienionych w art. 188 podlegają niezwłocznemu ogłoszeniu w organie urzędowym, w którym akt normatywny był ogłoszony. Jeżeli akt nie był ogłoszony, orzeczenie ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski".
3. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego wchodzi w życie z dniem ogłoszenia, jednak Trybunał Konstytucyjny może określić inny termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego. Termin ten nie może przekroczyć osiemnastu miesięcy, gdy chodzi o ustawę, a gdy chodzi o inny akt normatywny – dwunastu miesięcy. W przypadku orzeczeń, które wiążą się z nakładami finansowymi nie przewidzianymi w ustawie budżetowej, Trybunał Konstytucyjny określa termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego po zapoznaniu się z opinią Rady Ministrów.
4. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją, umową międzynarodową lub z ustawą aktu normatywnego, na podstawie którego zostało wydane prawomocne orzeczenie sądowe, ostateczna decyzja administracyjna lub rozstrzygnięcie w innych sprawach, stanowi podstawę do wznowienia postępowania, uchylenia decyzji lub innego rozstrzygnięcia na zasadach i w trybie określonych w przepisach właściwych dla danego postępowania.
5. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego zapadają większością głosów.

Art. 191

1. Z wnioskiem w sprawach, o których mowa w art. 188, do Trybunału Konstytucyjnego wystąpić mogą:
   1) Prezydent Rzeczypospolitej, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu, Prezes Rady Ministrów, 50 posłów, 30 senatorów, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego, Prokurator Generalny, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, Rzecznik Praw Obywatelskich,
   2) Krajowa Rada Sądownictwa w zakresie, o którym mowa w art. 186 ust. 2,
   3) organy stanowiące jednostek samorządu terytorialnego,
   4) ogólnokrajowe organy związków zawodowych oraz ogólnokrajowe władze organizacji pracodawców i organizacji zawodowych,
   5) kościoły i inne związki wyznaniowe,
   6) podmioty określone w art. 79 w zakresie w nim wskazanym.
2. Podmioty, o których mowa w ust. 1 pkt 3–5, mogą wystąpić z takim wnioskiem, jeżeli akt normatywny dotyczy spraw objętych ich zakresem działania.

Art. 192

Z wnioskiem w sprawach, o których mowa w art. 189, do Trybunału Konstytucyjnego wystąpić mogą: Prezydent Rzeczypospolitej, Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu, Prezes Rady Ministrów, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego, Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego i Prezes Najwyższej Izby Kontroli.

Art. 193

Każdy sąd może przedstawić Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne co do zgodności aktu normatywnego z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi lub ustawą, jeżeli od odpowiedzi na pytanie prawne zależy rozstrzygnięcie sprawy toczącej się przed sądem.

Art. 194

1. Trybunał Konstytucyjny składa się z 15 sędziów, wybieranych indywidualnie przez Sejm na 9 lat spośród osób wyróżniających się wiedzą prawniczą. Ponowny wybór do składu Trybunału jest niedopuszczalny.
2. Prezesa i Wiceprezesa Trybunału Konstytucyjnego powołuje Prezydent Rzeczypospolitej spośród kandydatów przedstawionych przez Zgromadzenie Ogólne Sędziów Trybunału Konstytucyjnego.

Art. 195

1. Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji.
2. Sędziom Trybunału Konstytucyjnego zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków.
3. Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego w okresie zajmowania stanowiska nie mogą należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Art. 196

Sędzia Trybunału Konstytucyjnego nie może być, bez uprzedniej zgody Trybunału Konstytucyjnego, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Sędzia nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Prezesa Trybunału Konstytucyjnego, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 197

Organizację Trybunału Konstytucyjnego oraz tryb postępowania przed Trybunałem określa ustawa.

TRYBUNAŁ STANU

Art. 198

1. Za naruszenie Konstytucji lub ustawy w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą: Prezydent Rzeczypospolitej, Prezes Rady Ministrów oraz członkowie Rady Ministrów, Prezes Narodowego Banku Polskiego, Prezes Najwyższej Izby Kontroli, członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem, oraz Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych.
2. Odpowiedzialność konstytucyjną przed Trybunałem Stanu ponoszą również posłowie i senatorowie w zakresie określonym w art. 107.
3. Rodzaje kar orzekanych przez Trybunał Stanu określa ustawa.

Art. 199

1. Trybunał Stanu składa się z przewodniczącego, 2 zastępców przewodniczącego i 16 członków wybieranych przez Sejm spoza grona posłów i senatorów na czas kadencji Sejmu. Zastępcy przewodniczącego Trybunału oraz co najmniej połowa członków Trybunału Stanu powinni mieć kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska sędziego.
2. Przewodniczącym Trybunału Stanu jest Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego.
3. Członkowie Trybunału Stanu w sprawowaniu funkcji sędziego Trybunału Stanu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

Art. 200

Członek Trybunału Stanu nie może być bez uprzedniej zgody Trybunału Stanu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Członek Trybunału Stanu nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa, jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się przewodniczącego Trybunału Stanu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 201

Organizację Trybunału Stanu oraz tryb postępowania przed Trybunałem określa ustawa.

Rozdział IX

ORGANY KONTROLI PAŃSTWOWEJ I OCHRONY PRAWA

NAJWYŻSZA IZBA KONTROLI

Art. 202

1. Najwyższa Izba Kontroli jest naczelnym organem kontroli państwowej.
2. Najwyższa Izba Kontroli podlega Sejmowi.
3. Najwyższa Izba Kontroli działa na zasadach kolegialności.

Art. 203

1. Najwyższa Izba Kontroli kontroluje działalność organów administracji rządowej, Narodowego Banku Polskiego, państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności, celowości i rzetelności.
2. Najwyższa Izba Kontroli może kontrolować działalność organów samorządu terytorialnego, komunalnych osób prawnych i innych komunalnych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności i rzetelności.
3. Najwyższa Izba Kontroli może również kontrolować z punktu widzenia legalności i gospodarności działalność innych jednostek organizacyjnych i podmiotów gospodarczych w zakresie, w jakim wykorzystują one majątek lub środki państwowe lub komunalne oraz wywiązują się z zobowiązań finansowych na rzecz państwa.

Art. 204

1. Najwyższa Izba Kontroli przedkłada Sejmowi:
   1) analizę wykonania budżetu państwa i założeń polityki pieniężnej,
   2) opinię w przedmiocie absolutorium dla Rady Ministrów,
   3) informacje o wynikach kontroli, wnioski i wystąpienia, określone w ustawie.
2. Najwyższa Izba Kontroli przedstawia Sejmowi coroczne sprawozdanie ze swojej działalności.

Art. 205

1. Prezes Najwyższej Izby Kontroli jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na 6 lat i może być ponownie powołany tylko raz.
2. Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych.
3. Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Art. 206

Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Prezes Najwyższej Izby Kontroli nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 207

Organizację oraz tryb działania Najwyższej Izby Kontroli określa ustawa.

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Art. 208

1. Rzecznik Praw Obywatelskich stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz w innych aktach normatywnych.
2. Zakres i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich określa ustawa.

Art. 209

1. Rzecznik Praw Obywatelskich jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na 5 lat.
2. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może zajmować innego stanowiska, z wyjątkiem stanowiska profesora szkoły wyższej, ani wykonywać innych zajęć zawodowych.
3. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Art. 210

Rzecznik Praw Obywatelskich jest w swojej działalności niezawisły, niezależny od innych organów państwowych i odpowiada jedynie przed Sejmem na zasadach określonych w ustawie.

Art. 211

Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być zatrzymany lub aresztowany, z wyjątkiem ujęcia go na gorącym uczynku przestępstwa i jeżeli jego zatrzymanie jest niezbędne do zapewnienia prawidłowego toku postępowania. O zatrzymaniu niezwłocznie powiadamia się Marszałka Sejmu, który może nakazać natychmiastowe zwolnienie zatrzymanego.

Art. 212

Rzecznik Praw Obywatelskich corocznie informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela.

KRAJOWA RADA RADIOFONII I TELEWIZJI

Art. 213

1. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji.
2. Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji wydaje rozporządzenia, a w sprawach indywidualnych podejmuje uchwały.

Art. 214

1. Członkowie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji są powoływani przez Sejm, Senat i Prezydenta Rzeczypospolitej.
2. Członek Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością pełnionej funkcji.

Art. 215

Zasady i tryb działania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, jej organizację oraz szczegółowe zasady powoływania jej członków określa ustawa.

Rozdział X

FINANSE PUBLICZNE

Art. 216

1. Środki finansowe na cele publiczne są gromadzone i wydatkowane w sposób określony w ustawie.
2. Nabywanie, zbywanie i obciążanie nieruchomości, udziałów lub akcji oraz emisja papierów wartościowych przez Skarb Państwa, Narodowy Bank Polski lub inne państwowe osoby prawne następuje na zasadach i w trybie określonych w ustawie.
3. Ustanowienie monopolu następuje w drodze ustawy.
4. Zaciąganie pożyczek oraz udzielanie gwarancji i poręczeń finansowych przez państwo następuje na zasadach i w trybie określonych w ustawie.
5. Nie wolno zaciągać pożyczek lub udzielać gwarancji i poręczeń finansowych, w następstwie których państwowy dług publiczny przekroczy 3/5 wartości rocznego produktu krajowego brutto. Sposób obliczania wartości rocznego produktu krajowego brutto oraz państwowego długu publicznego określa ustawa.

Art. 217

Nakładanie podatków, innych danin publicznych, określanie podmiotów, przedmiotów opodatkowania i stawek podatkowych, a także zasad przyznawania ulg i umorzeń oraz kategorii podmiotów zwolnionych od podatków następuje w drodze ustawy.

Art. 218

Organizację Skarbu Państwa oraz sposób zarządzania majątkiem Skarbu Państwa określa ustawa.

Art. 219

1. Sejm uchwala budżet państwa na rok budżetowy w formie ustawy budżetowej.
2. Zasady i tryb opracowania projektu budżetu państwa, stopień jego szczegółowości oraz wymagania, którym powinien odpowiadać projekt ustawy budżetowej, a także zasady i tryb wykonywania ustawy budżetowej określa ustawa.
3. W wyjątkowych przypadkach dochody i wydatki państwa w okresie krótszym niż rok może określać ustawa o prowizorium budżetowym. Przepisy dotyczące projektu ustawy budżetowej stosuje się odpowiednio do projektu ustawy o prowizorium budżetowym.
4. Jeżeli ustawa budżetowa albo ustawa o prowizorium budżetowym nie weszły w życie w dniu rozpoczęcia roku budżetowego, Rada Ministrów prowadzi gospodarkę finansową na podstawie przedłożonego projektu ustawy.

Art. 220

1. Zwiększenie wydatków lub ograniczenie dochodów planowanych przez Radę Ministrów nie może powodować ustalenia przez Sejm większego deficytu budżetowego niż przewidziany w projekcie ustawy budżetowej.

2. Ustawa budżetowa nie może przewidywać pokrywania deficytu budżetowego przez zaciąganie zobowiązania w centralnym banku państwa.

Art. 221

Inicjatywa ustawodawcza w zakresie ustawy budżetowej, ustawy o prowizorium budżetowym, zmiany ustawy budżetowej, ustawy o zaciąganiu długu publicznego oraz ustawy o udzielaniu gwarancji finansowych przez państwo przysługuje wyłącznie Radzie Ministrów.

Art. 222

Rada Ministrów przedkłada Sejmowi najpóźniej na 3 miesiące przed rozpoczęciem roku budżetowego projekt ustawy budżetowej na rok następny. W wyjątkowych przypadkach możliwe jest późniejsze przedłożenie projektu.

Art. 223

Senat może uchwalić poprawki do ustawy budżetowej w ciągu 20 dni od dnia przekazania jej Senatowi.

Art. 224

1. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje w ciągu 7 dni ustawę budżetową albo ustawę o prowizorium budżetowym przedstawioną przez Marszałka Sejmu. Do ustawy budżetowej i ustawy o prowizorium budżetowym nie stosuje się przepisu art. 122 ust. 5.
2. W przypadku zwrócenia się Prezydenta Rzeczypospolitej do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy budżetowej albo ustawy o prowizorium budżetowym przed jej podpisaniem Trybunał orzeka w tej sprawie nie później niż w ciągu 2 miesięcy od dnia złożenia wniosku w Trybunale.

Art. 225

Jeżeli w ciągu 4 miesięcy od dnia przedłożenia Sejmowi projektu ustawy budżetowej nie zostanie ona przedstawiona Prezydentowi Rzeczypospolitej do podpisu, Prezydent Rzeczypospolitej może w ciągu 14 dni zarządzić skrócenie kadencji Sejmu.

Art. 226

1. Rada Ministrów w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego przedkłada Sejmowi sprawozdanie z wykonania ustawy budżetowej wraz z informacją o stanie zadłużenia państwa.
2. Sejm rozpatruje przedłożone sprawozdanie i po zapoznaniu się z opinią Najwyższej Izby Kontroli podejmuje w ciągu 90 dni od dnia przedłożenia Sejmowi sprawozdania uchwałę o udzieleniu lub o odmowie udzielenia Radzie Ministrów absolutorium.

Art. 227

1. Centralnym bankiem państwa jest Narodowy Bank Polski. Przysługuje mu wyłączne prawo emisji pieniądza oraz ustalania i realizowania polityki pieniężnej. Narodowy Bank Polski odpowiada za wartość polskiego pieniądza.
2. Organami Narodowego Banku Polskiego są: Prezes Narodowego Banku Polskiego, Rada Polityki Pieniężnej oraz Zarząd Narodowego Banku Polskiego.
3. Prezes Narodowego Banku Polskiego jest powoływany przez Sejm na wniosek Prezydenta Rzeczypospolitej na 6 lat.
4. Prezes Narodowego Banku Polskiego nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z godnością jego urzędu.
5. W skład Rady Polityki Pieniężnej wchodzą Prezes Narodowego Banku Polskiego jako przewodniczący oraz osoby wyróżniające się wiedzą z zakresu finansów, powoływane na 6 lat w równej liczbie przez Prezydenta Rzeczypospolitej, Sejm i Senat.

6. Rada Polityki Pieniężnej ustala corocznie założenia polityki pieniężnej i przedkłada je do wiadomości Sejmowi równocześnie z przedłożeniem przez Radę Ministrów projektu ustawy budżetowej. Rada Polityki Pieniężnej w ciągu 5 miesięcy od zakończenia roku budżetowego składa Sejmowi sprawozdanie z wykonania założeń polityki pieniężnej.
7. Organizację i zasady działania Narodowego Banku Polskiego oraz szczegółowe zasady powoływania i odwoływania jego organów określa ustawa.

Rozdział XI

STANY NADZWYCZAJNE

Art. 228

1. W sytuacjach szczególnych zagrożeń, jeżeli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, może zostać wprowadzony odpowiedni stan nadzwyczajny: stan wojenny, stan wyjątkowy lub stan klęski żywiołowej.
2. Stan nadzwyczajny może być wprowadzony tylko na podstawie ustawy, w drodze rozporządzenia, które podlega dodatkowemu podaniu do publicznej wiadomości.
3. Zasady działania organów władzy publicznej oraz zakres, w jakim mogą zostać ograniczone wolności i prawa człowieka i obywatela w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych, określa ustawa.
4. Ustawa może określić podstawy, zakres i tryb wyrównywania strat majątkowych wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela.
5. Działania podjęte w wyniku wprowadzenia stanu nadzwyczajnego muszą odpowiadać stopniowi zagrożenia i powinny zmierzać do jak najszybszego przywrócenia normalnego funkcjonowania państwa.
6. W czasie stanu nadzwyczajnego nie mogą być zmienione: Konstytucja, ordynacje wyborcze do Sejmu, Senatu i organów samorządu terytorialnego, ustawa o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej oraz ustawy o stanach nadzwyczajnych.
7. W czasie stanu nadzwyczajnego oraz w ciągu 90 dni po jego zakończeniu nie może być skrócona kadencja Sejmu, przeprowadzone referendum ogólnokrajowe, nie mogą być przeprowadzane wybory do Sejmu, Senatu, organów samorządu terytorialnego oraz wybory Prezydenta Rzeczypospolitej, a kadencje tych organów ulegają odpowiedniemu przedłużeniu. Wybory do organów samorządu terytorialnego są możliwe tylko tam, gdzie nie został wprowadzony stan nadzwyczajny.

Art. 229

W razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa.

Art. 230

1. W razie zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa.
2. Przedłużenie stanu wyjątkowego może nastąpić tylko raz, za zgodą Sejmu i na czas nie dłuższy niż 60 dni.

Art. 231

Rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wojennego lub wyjątkowego Prezydent Rzeczypospolitej przedstawia Sejmowi w ciągu 48 godzin od podpisania rozporządzenia. Sejm niezwłocznie rozpatruje rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej. Sejm może je uchylić bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

Art. 232

W celu zapobieżenia skutkom katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej oraz w celu ich usunięcia Rada Ministrów może wprowadzić na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni, stan klęski żywiołowej na części albo na całym terytorium państwa. Przedłużenie tego stanu może nastąpić za zgodą Sejmu.

Art. 233

1. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w art. 30 (godność człowieka), art. 34 i art. 36 (obywatelstwo), art. 38 (ochrona życia), art. 39, art. 40 i art. 41 ust. 4 (humanitarne traktowanie), art. 42 (ponoszenie odpowiedzialności karnej), art. 45 (dostęp do sądu), art. 47 (dobra osobiste), art. 53 (sumienie i religia), art. 63 (petycje) oraz art. 48 i art. 72 (rodzina i dziecko).
2. Niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu rasy, płci, języka, wyznania lub jego braku, pochodzenia społecznego, urodzenia oraz majątku.
3. Ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w stanie klęski żywiołowej może ograniczać wolności i prawa określone w art. 22 (wolność działalności gospodarczej), art. 41 ust. 1, 3 i 5 (wolność osobista), art. 50 (nienaruszalność mieszkania), art. 52 ust. 1 (wolność poruszania się i pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej), art. 59 ust. 3 (prawo do strajku), art. 64 (prawo własności), art. 65 ust. 1 (wolność pracy), art. 66 ust. 1 (prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy) oraz art. 66 ust. 2 (prawo do wypoczynku).

Art. 234

1. Jeżeli w czasie stanu wojennego Sejm nie może zebrać się na posiedzenie, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów wydaje rozporządzenia z mocą ustawy w zakresie i w granicach określonych w art. 228 ust. 3–5. Rozporządzenia te podlegają zatwierdzeniu przez Sejm na najbliższym posiedzeniu.
2. Rozporządzenia, o których mowa w ust. 1, mają charakter źródeł powszechnie obowiązującego prawa.

Rozdział XII

ZMIANA KONSTYTUCJI

Art. 235

1. Projekt ustawy o zmianie Konstytucji może przedłożyć co najmniej 1/5 ustawowej liczby posłów, Senat lub Prezydent Rzeczypospolitej.
2. Zmiana Konstytucji następuje w drodze ustawy uchwalonej w jednakowym brzmieniu przez Sejm i następnie w terminie nie dłuższym niż 60 dni przez Senat.
3. Pierwsze czytanie projektu ustawy o zmianie Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż trzydziestego dnia od dnia przedłożenia Sejmowi projektu ustawy.
4. Ustawę o zmianie Konstytucji uchwala Sejm większością co najmniej 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz Senat bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów.
5. Uchwalenie przez Sejm ustawy zmieniającej przepisy rozdziałów I, II lub XII Konstytucji może odbyć się nie wcześniej niż sześćdziesiątego dnia po pierwszym czytaniu projektu tej ustawy.
6. Jeżeli ustawa o zmianie Konstytucji dotyczy przepisów rozdziału I, II lub XII, podmioty określone w ust. 1 mogą zażądać, w terminie 45 dni od dnia uchwalenia ustawy przez Senat, przeprowadzenia referendum zatwierdzającego. Z wnioskiem w tej sprawie podmioty te zwracają się do Marszałka Sejmu, który zarządza niezwłocznie przeprowadzenie referendum w ciągu 60 dni od dnia złożenia wniosku. Zmiana Konstytucji zostaje przyjęta, jeżeli za tą zmianą opowiedziała się większość głosujących.

7. Po zakończeniu postępowania określonego w ust. 4 i 6 Marszałek Sejmu przedstawia Prezydentowi Rzeczypospolitej uchwaloną ustawę do podpisu. Prezydent Rzeczypospolitej podpisuje ustawę w ciągu 21 dni od dnia przedstawienia i zarządza jej ogłoszenie w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Rozdział XIII

PRZEPISY PRZEJŚCIOWE I KOŃCOWE

Art. 236

1. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekty ustaw niezbędnych do stosowania Konstytucji.
2. Ustawy wprowadzające w życie art. 176 ust. 1 w zakresie dotyczącym postępowania przed sądami administracyjnymi zostaną uchwalone przed upływem 5 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji. Do czasu wejścia w życie tych ustaw obowiązują przepisy dotyczące rewizji nadzwyczajnej od orzeczeń Naczelnego Sądu Administracyjnego.

Art. 237

1. W okresie 4 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji w sprawach o wykroczenia orzekają kolegia do spraw wykroczeń przy sądach rejonowych, przy czym o karze aresztu orzeka sąd.
2. Odwołanie od orzeczenia kolegium rozpoznaje sąd.

Art. 238

1. Kadencja konstytucyjnych organów władzy publicznej i osób wchodzących w ich skład wybranych lub powołanych przed wejściem w życie Konstytucji kończy się z upływem okresu ustalonego w przepisach obowiązujących przed dniem wejścia w życie Konstytucji.
2. W przypadku gdy przepisy obowiązujące przed dniem wejścia w życie Konstytucji nie ustalały tej kadencji, a od dnia wyboru lub powołania upłynął okres dłuższy niż ustalony przez Konstytucję, kadencja konstytucyjna organów władzy publicznej lub osób wchodzących w ich skład upływa po roku od dnia wejścia w życie Konstytucji.
3. W przypadku gdy przepisy obowiązujące przed dniem wejścia w życie Konstytucji nie ustalały tej kadencji, a od dnia wyboru lub powołania upłynął okres krótszy niż ustalony przez Konstytucję dla konstytucyjnych organów władzy publicznej lub osób wchodzących w ich skład, czas, w którym organy te lub osoby pełniły funkcje według przepisów dotychczasowych, wlicza się do kadencji ustalonej w Konstytucji.

Art. 239

1. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego o niezgodności z Konstytucją ustaw uchwalonych przed dniem jej wejścia w życie nie są ostateczne i podlegają rozpatrzeniu przez Sejm, który może odrzucić orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego większością 2/3 głosów, w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów. Nie dotyczy to orzeczeń wydanych w następstwie pytań prawnych do Trybunału Konstytucyjnego.
2. Postępowanie w sprawach o ustalenie przez Trybunał Konstytucyjny powszechnie obowiązującej wykładni ustaw, wszczęte przed wejściem w życie Konstytucji, podlega umorzeniu.
3. Z dniem wejścia w życie Konstytucji uchwały Trybunału Konstytucyjnego w sprawie ustalenia wykładni ustaw tracą moc powszechnie obowiązującą. W mocy pozostają prawomocne wyroki sądu oraz inne prawomocne decyzje organów władzy publicznej, podjęte z uwzględnieniem znaczenia przepisów ustalonego przez Trybunał Konstytucyjny w drodze powszechnie obowiązującej wykładni ustaw.

Art. 240

W okresie roku od dnia wejścia w życie Konstytucji ustawa budżetowa może przewidywać pokrywanie deficytu budżetowego przez zaciąganie zobowiązań w centralnym banku państwa.

Art. 241

1. Umowy międzynarodowe ratyfikowane dotychczas przez Rzeczpospolitą Polską na podstawie obowiązujących w czasie ich ratyfikacji przepisów konstytucyjnych i ogłoszone w Dzienniku Ustaw uznaje się za umowy ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie i stosuje się do nich przepisy art. 91 Konstytucji, jeżeli z treści umowy międzynarodowej wynika, że dotyczą one kategorii spraw wymienionych w art. 89 ust. 1 Konstytucji.
2. Rada Ministrów w ciągu 2 lat od wejścia w życie Konstytucji przedstawi Sejmowi wykaz umów międzynarodowych zawierających postanowienia niezgodne z Konstytucją.
3. Senatorowie wybrani przed dniem wejścia w życie Konstytucji, którzy nie ukończyli 30 lat, zachowują swoje mandaty do końca kadencji, na którą zostali wybrani.
4. Połączenie mandatu posła lub senatora z funkcją lub zatrudnieniem, których dotyczy zakaz określony w art. 103, powoduje wygaśnięcie mandatu po upływie miesiąca od dnia wejścia w życie Konstytucji, chyba że poseł albo senator wcześniej zrzeknie się funkcji albo ustanie zatrudnienie.
5. Sprawy będące przedmiotem postępowania ustawodawczego albo przed Trybunałem Konstytucyjnym bądź Trybunałem Stanu, a rozpoczęte przed wejściem w życie Konstytucji, są prowadzone zgodnie z przepisami konstytucyjnymi obowiązującymi w dniu rozpoczęcia sprawy.
6. W okresie 2 lat od dnia wejścia w życie Konstytucji Rada Ministrów ustali, które z uchwał Rady Ministrów oraz zarządzeń ministrów lub innych organów administracji rządowej, podjęte lub wydane przed dniem wejścia w życie Konstytucji, wymagają – stosownie do warunków określonych w art. 87 ust. 1 i art. 92 Konstytucji – zastąpienia ich przez rozporządzenia wydane na podstawie upoważnienia ustawy, której projekt w odpowiednim czasie Rada Ministrów przedstawi Sejmowi. W tym samym okresie Rada Ministrów przedstawi Sejmowi projekt ustawy określającej, które akty normatywne organów administracji rządowej, wydane przed dniem wejścia w życie Konstytucji, stają się uchwałami albo zarządzeniami w rozumieniu art. 93 Konstytucji.
7. Obowiązujące w dniu wejścia w życie Konstytucji akty prawa miejscowego oraz przepisy gminne stają się aktami prawa miejscowego w rozumieniu art. 87 ust. 2 Konstytucji.

Art. 242

Tracą moc:

1) ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (DzU Nr 84, poz. 426, z 1995 r. Nr 38, poz. 184 i Nr 150, poz. 729 oraz z 1996 r. Nr 106, poz. 488),
2) ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1992 r. o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (DzU Nr 67, poz. 336 i z 1994 r. Nr 61, poz. 251).

Art. 243

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej wchodzi w życie po upływie 3 miesięcy od dnia jej ogłoszenia.

Indeks rzeczowy i osobowy

A

Administracja
- niezespolona – 244
- rządowa – 244
- samorządowa – 120
- zespolona – 244

Aktywność
- obywatelska – 128, 174
- polityczna – 128, 168
- społeczna – 128

Ankieta – 98
Arbitraż – 76
Autorytaryzm – 157, 159

B

Balcerowicz Leszek – 165
Budżet obywatelski – 15, 101 126, 131
Burmistrz – 120

C

Cechy dobrego prawa – 189
Czynniki sprzyjające demokratyzacji – 162

D

Dane
- osobowe – 203
- wrażliwe – 203

Decyzja administracyjna – 123
Dehumanizacja – 66
Delikt konstytucyjny – 239
Demokracja – 157, 161, 168, 170
- bezpośrednia – 171
- konstytucyjna – 170
- pośrednia – 171
- większościowa – 170

Demokratyzacja – 162
Demonstracja – 233
Dezinformacja – 83, 175
Dobro
- osobiste – 206
- wspólne – 78

Domniemanie kompetencji – 240
Dualizm egzekutywy – 234
Dyskryminacja – 65–67
Dziedzictwo
- materialne 113
- naturalne – 113
- niematerialne – 113

E

ePUAP – 20, 148, 149
Etapy
- procesu legislacyjnego – 228, 229
- wdrażania budżetu obywatelskiego – 131

Etnocentryzm – 66

F

Fact-checking – 175
Fake newsy – 83
Formy
- demokracji bezpośredniej – 171
- łamania praw człowieka – 199

Frekwencja wyborcza
- przymusowa – 181
- zawiniona – 181

Fundusz sołecki – 134
Funkcje:
- Prezydenta RP – 234
- rad młodzieżowych – 139
- Sejmu RP – 220
- Senatu RP – 221
- wyborów – 178

G

Generacje praw człowieka – 194–195
Grupy społeczne – 56, 62

H

Hejt – 68
Hipotezy badawcze – 36

I

Informowanie – 105
Inicjatywa
- lokalna – 130
- ustawodawcza – 226

J

John Locke – 255

K

Kampania społeczna – 12–13
Kasacja – 247
Kliniki prawne – 193
Komisja:
- rewizyjna – 125
- parlamentarna – 225
- Petycji, Skarg i Wniosków – 125
- nadzwyczajna – 225
- sejmowa – 222, 225
- senacka – 222
- stała – 225

Kompromis – 76
Konflikty ideologiczne – 82
Konformizm – 62, 63
Konsultacje społeczne – 22
Korupcja – 173
Ksenofobia – 69
Kuratorium oświaty – 90
Kworum – 224

L

Liberalizacja ustroju – 162
List otwarty – 143

M

Marazm społeczny – 174
Marszałek
- Sejmu – 222
- Senatu – 222
- województwa – 120

Mazowiecki Tadeusz – 164
Mechanizm:
- „my–oni” – 64, 65
- kozła ofiarnego – 66
- współdziałania władz – 256
- wzajemnej kontroli władz – 256

Mediacja – 76, 100
Metoda SMART – 32
Metody dyskusyjne – 85
Młodzieżowe rady – 138
Mobbing – 210
mObywatel, aplikacja – 20, 46, 150, 151
Monteskiusz – 255
Mowa nienawiści – 68

N

Nacjonalizm – 49
Naczelny Sąd Administracyjny – 248, 249
Narodowość – 61
Negocjacje – 76
Nepotyzm – 173
Niezależność sądów – 251
Niezawisłość sędziów – 250
Nonkonformizm – 62
Normy społeczne – 58
NSZZ „Solidarność” – 163

O

Obowiązek
- obrony ojczyzny – 53
- szkolny – 94
- nauki – 94

Obowiązki
- obywatelskie – 53
- pracodawcy – 211
- pracownika – 210

- ucznia – 92

Obrona cywilna – 54

Obywatelska inicjatywa
- uchwałodawcza – 126
- ustawodawcza – 226

Obywatelstwo – 53

Ochrona
- danych osobowych – 204
- dóbr osobistych – 206
- praw człowieka – 198–202

Ojczyzna – 46

Organy
- samorządu terytorialnego – 120
- samorządu uczniowskiego – 102
- Sejmu RP / Senatu RP – 222

Osoba
- fizyczna – 190
- prawna – 190

P

Państwo prawa – 168

Państwowa Inspekcja Pracy (PIP) – 211

Patriotyzm – 48
- gospodarczy – 50
- lokalny – 114
- narodowy – 50
- obywatelski – 50

Petycja – 143

Phising – 205

Piramida nienawiści – 69

Plan Balcerowicza – 165

Podział grup społecznych – 58

Pokój społeczny – 78

Populizm – 176

Powiatowe urzędy pracy – 122

Powoływanie
- rady ministrów – 241, 242
- rady młodzieżowej – 141

Praktyki – 215

Prawa:
- człowieka – 194–196
- pracodawcy – 211
- pracownika – 210
- ucznia – 92

Prawo – 188:
- administracyjne – 188
- cywilne – 188
- do bezpłatnej nauki – 93
- do sądu – 169
- do zaskarżenia – 201
- karne – 188
- konstytucyjne – 188
- krajowe – 188
- łaski – 239
- miejscowe – 188
- międzynarodowe – 188
- rodzinne – 188
- unijne – 188
- własności – 93

Prerogatywy Prezydenta RP – 235

Prezes Rady Ministrów – 241

Prezydent
- miasta – 120
- Rzeczypospolitej Polskiej – 234–239

Problem badawczy – 35

Proces
- grupowy – 70
- legislacyjny – 226–231

Profil zaufany – 20, 46, 148, 149

Program wyborczy – 21

Projekt
- badawczy – 35
- do budżetu obywatelskiego – 132–133
- społeczny – 31
- ustawy – 226, 228–229

Protest – 233

Pytania badawcze – 36

R

Rada
- gminy (miasta) – 120
- Ministrów – 240
- powiatu – 120
- szkoły – 107

Referendum lokalne – 126, 171

Regulamin samorządu uczniowskiego – 95

Relacje społeczne – 72

Reżim polityczny – 157

RODO – 204

Rodzina – 57

Role społeczne – 58

Rozwiązywanie konfliktów – 76

Rzecznik Praw Dziecka – 201

Rzecznik Praw Obywatelskich – 200, 249, 250

S

Samorząd:
- gminny – 117–121
- klasowy – 104
- powiatowy – 117, 119–120, 122
- uczniowski – 18, 102
- województwa – 117, 119–120, 122

Samorządność – 116

Sąd
- administracyjny – 248
- apelacyjny – 247
- Najwyższy – 250
- okręgowy – 247
- rejonowy – 247
- wojskowy – 248

Sejm RP – 220, 222, 241

Sejmik województwa – 120

Senat RP – 220, 221, 222

Skarga
- do ETPC – 202
- kasacyjna – 247

Służba cywilna – 245

Smishing – 205

Socjalizacja – 56

Sonda – 23–24

Spacer badawczy – 98

Społeczność
- lokalna – 112
- szkolna – 96–97, 100

Spory międzygrupowe – 75

Stan:
- wojenny – 238
- wyjątkowy – 238

Starosta powiatu – 120

Statut szkoły – 90

Staż – 215

Stereotypy – 66, 67

Symulacje – 26–28
- wyborów – 44

System
- polityczny – 156
- wyborczy – 179

Świadek historii – 25

Szowinizm – 49

T

Teorie spiskowe – 83

Tolerancja – 67

Totalitaryzm – 157

Tożsamość
- lokalna – 113
- osobista – 61
- społeczna – 61
- nadrzędna – 60

Transformacja
- gospodarcza – 165
- ustrojowa – 162

Trybunał
- Konstytucyjny – 246, 251, 252
- Stanu – 246, 253

U

Uchwała – 123–124

Umowa
- o dzieło – 213
- o pracę – 208, 209
- zlecenia – 213

Uprawnienia
- organów samorządu terytorialnego – 120
- Prezesa Rady Ministrów – 241
- Prezydenta RP – 235–239

- Rady Ministrów – 240, 241
- samorządu uczniowskiego – 102
- wojewody – 244

Urząd – 144

V

Vishing – 205

W

Wałęsa Lech – 164
Więzi społeczne – 56, 96
Władza
- rodzicielska – 190, 192
- sądownicza – 246
- ustawodawcza – 220
- wykonawcza – 234

Własność – 190
Wniosek do RPO – 200
Wojewoda – 244
Wolontariat – 14, 135–136
Wójt – 120
Wspólnota – 59–60
Współdecydowanie – 105
Wybory
- w Polsce – 180
- do rady młodzieżowej – 141
- do samorządu uczniowskiego – 107

Z

Zachowania dyskryminacyjne – 65
Zadania
- gminy – 118–119
- powiatu – 119
- urzędów – 144
- województwa – 119

Zarząd
- powiatu – 120
- województwa – 120

Zasada
- decentralizacji władzy publicznej – 117
- konstytucjonalizmu – 169
- legalizmu – 169
- odpowiedzialności państwa za błędne działania organów władzy – 169
- podziału i równowagi władz – 169
- pomocniczości (subsydiarności) – 116–117
- suwerenności ludu (narodu) – 169
- wolności i równości wobec prawa – 169

Zasady demokratycznych wyborów – 107, 179
Zastrzeżenie numeru PESEL – 151
Zaufanie – 72
Zbiórka szkolna – 12–13
Zdolność
- do czynności prawnych – 190
- prawna – 190

Zgromadzenie
- cykliczne – 19
- Narodowe – 222
- spontaniczne – 19

Związki zawodowe – 212

Indeks skrótowców użytych w podręczniku

BHP – bezpieczeństwo i higiena pracy
BIP – Biuletyn Informacji Publicznej
CBOS – Centrum Badania Opinii Społecznej
Dz.U. – *Dziennik Ustaw (Rzeczypospolitej Polskiej)*
EKUZ – Europejska Karta Ubezpieczenia
ePUAP – Elektroniczna Platforma Usług Administracji Publicznej
ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
EYP – European Youth Parliament
GUS – Główny Urząd Statystyczny
HR – Human Resources
IKP – Internetowe Konto Pacjenta
IPN – Instytut Pamięci Narodowej
KRK – Krajowy Rejestr Karny
KRRiT – Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji
KRS – Krajowa Rada Sądownictwa
LGBT – Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender
MEU – Model European Union, model Unii Europejskiej
MUN – Model United States, model ONZ
NASK – Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa – Państwowy Instytut Badawczy
NBP – Narodowy Bank Polski
NFZ – Narodowy Fundusz Zdrowia
NIK – Najwyższa Izba Kontroli
NSA – Naczelny Sąd Administracyjny
OECD – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
PAP – Polska Agencja Prasowa
PESEL – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności
PIP – Państwowa Inspekcja Pracy
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
PiS – Prawo i Sprawiedliwość
PKW – Państwowa Komisja Wyborcza
PO – Platforma Obywatelska
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PKW – Państwowa Komisja Wyborcza
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RBN – Rada Bezpieczeństwa Narodowego
RCB – Rządowe Centrum Bezpieczeństwa
RM – Rada Ministrów
RP – Rzeczpospolita Polska
RODO – rozporządzenie o ochronie danych osobowych, czyli *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych*
RPD – Rzecznik Praw Dziecka
RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
RPP – Rada Polityki Pieniężnej
SPP – struktura podziału prac
SU – samorząd uczniowski
SN – Sąd Najwyższy
TK – Trybunał Konstytucyjny
TS – Trybunał Stanu
UE – Unia Europejska
USA – United States of America, Stany Zjednoczone
USC – urząd stanu cywilnego
WSA – wojewódzki sąd administracyjny
ZSRS (ZSRR) – Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich (Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich)
ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Wykaz źródeł tekstów i danych statystycznych

s. 50: *Patriotyzm Polaków*, CBOS, „Komunikat z badań", 2018, nr 105, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_105_18.PDF [dostęp: 10.02.2025]; **s. 53:** *Młodzi w demokracji. Wyniki Międzynarodowego Badania Kompetencji ICCS 2022*, red. O. Wasilewska, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2023, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iccs.ibe.edu.pl/wp-content/uploads/2023/12/ICCS-2022_raport.pdf [dostęp: 10.02.2025]; **s. 66:** *Wpływ korzystania z social mediów na postrzeganie swojego ciała przez nastolatki/ków. Raport z badań*, Fundacja „Dajemy dzieciom siłę" 2021, https://fdds.pl/_Resources/Persistent/0/8/1/b/081badc25e1f98c9c64e65251d1a439e7d012b38/cialonieokresla%20badania.pdf [dostęp: 20.02.2025]; **s. 72:** *Zaufanie społeczne*, CBOS, „Komunikat z badań" 2024, nr 40, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_040_24.PDF [dostęp: 20.02.2025]; Ł. Baszczak, A. Kiełczewska, I. Rozbicka, A. Wincewicz-Price, R. Zyzik, *Kapitał społeczny w Polsce*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2024, https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2024/11/Raport_PIE_Kapital-spoleczny-w-Polsce.pdf [dostęp: 13.02.2025]; **s. 73:** *Zaufanie społeczne*, CBOS, „Komunikat z badań" 2024, nr 40 [dostęp: 20.02.2025]; **s. 74:** *Polscy piętnastolatkowie w perspektywie międzynarodowej. Wyniki badania PISA 2022*, red. J. Kaźmierczak, K. Bulkowski, Instytut Badań Edukacyjnych, https://pisa.ibe.edu.pl/wp-content/uploads/2024/06/PISA2022_Polscy-pietnastolatkowie-w-perspektywie-miedzynarodowej.pdf [dostęp: 12.02.2025]; **s. 79:** *Co nas łączy? Raport z badania opinii Polaków*, ARC Rynek i Opinia, Warszawa 2022, https://arc.com.pl/wp-content/uploads/2022/11/FIN_ARC_Raport_Co_nas_laczy_2022_23112022.pdf [dostęp: 4.03.2025]; **s. 80:** *Patriotyzm Polaków*, CBOS, „Komunikat z badań" 2018, nr 105, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_105_18.PDF [dostęp: 7.03.2025]; **s. 81:** *Twarze polskiej radykalizacji. Raport z badań – analiza – rekomendacje*, red. K. Ciesiołkiewicz, Towarzystwo „Więź", Warszawa 2023; **s. 83:** *Teorie spiskowe wymagają wyrozumiałości*, „Panaceum. Pismo Okręgowej Izby Lekarskiej w Łodzi" 2023, nr 4 (278), s. 12–13; **s. 84:** https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/podsumowanie-roku-2024-w-demagogu/ [dostęp: 3.03.2025]; **s. 90, 92:** *Prawa ucznia w Polsce. Raport z badań*, red. Ł. Korzeniowski, Stowarzyszenie Umarłych Statutów, Kraków 2023, https://raport.sus.org.pl/ebook.pdf [dostęp: 12.03.2025]; **s. 97:** *Polscy piętnastolatkowie w perspektywie międzynarodowej. Wyniki badania PISA 2022*, red. J. Kaźmierczak, K. Bulkowski, Instytut Badań Edukacyjnych, https://pisa.ibe.edu.pl/wp-content/uploads/2024/06/PISA2022_Polscy-pietnastolatkowie-w-perspektywie-miedzynarodowej.pdf [dostęp: 12.02.2025]; **s. 103:** *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo* oświatowe, Dz.U. z 2017 r., poz. 59 z późn. zm.; **s. 114:** A. Milewska-Młynik, *Patriotyzm lokalny we współczesnych legendach o Mazowszu pisanych przez młodzież szkolną*, „Niepodległość i Pamięć" 2005, r. 1, nr 12; *O historii lokalnie*, CBOS, „Komunikat z badań" 2018, nr 100, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_100_18.PDF [dostęp: 20.01.2025]; **s. 127:** *Opinie o władzach lokalnych*, CBOS, „Komunikat z badań" 2024, nr 18, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_018_24.PDF; s. 130: M. Serowaniec, *Inicjatywa lokalna jako instrument partycypacji obywateli w podejmowaniu rozstrzygnięć na poziomie lokalnym*, https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/3924/18-SEROWANIEC.pdf [dostęp: 15.03.2025]; **s. 134:** https://szydlowo.pl/fundusz-solecki-2023.html [dostęp: 14.03.2025]; **s. 135:** *Wolontariat w 2022 r.*, Główny Urząd Statystyczny – Urząd Statystyczny w Gdańsku, Warszawa–Gdańsk 2023, s. 21, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/wolontariat-i-praca-niezarobkowa-na-rzecz-innych/wolontariat-w-2022-r-,3,1.html [dostęp: 18.03.2025]; **s. 140:** *Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*, Dz.U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95; **s. 147, 148:** *Polak w urzędzie A.D. 2024*, CBOS, „Komunikat z badań" 2024, nr 125, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2024/K_125_24.PDF [dostęp: 18.03.2025]; **s. 159:** F. Musiał, *Pół wieku – dwie niewole*, https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/201915,Pol-wieku-dwie-niewole.html [dostęp: 18.03.2025]; *Kwestia totalności władzy w PRL jest do dziś przedmiotem sporów*, wywiad PAP z prof. J. Eislerem, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C890294%2Cprof-jerzy-eisler-kwestia-totalnosci-wladzy-w-prl-jest-do-dzis-przedmiotem [dostęp: 20.03.2025]; **s. 165:** *Program Balcerowicza. Jego zwolennicy i przeciwnicy*, CBOS, „Komunikat z badań" 1990, BS/149/105/90, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/1990/K_107_90.PDF [dostęp: 20.02.2025]; *Społeczna ocena polityki gospodarczej rządu*, CBOS, „Komunikat z badań" 1991, BS/87/30/91, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1991/K_092_91.PDF [dostęp: 20.02.2025]; **s. 166:** *Transformacja w Polsce była jak western*, wywiad PAP z dr. M. Przeperskim, https://dzieje.pl/wywiad/dr-michal-przeperski-transformacja-w-polsce-byla-jak-western [dostęp: 18.03.2025]; A. Cieślak-Wróblewska, *30 lat wolnego rynku. Dobry plan w odpowiedzi na złe czasy*, https://www.rp.pl/gospodarka/art958081-30-lat-wolnego-rynku-dobry-plan-w-odpowiedzi-na-zle-czasy [dostęp: 21.03.2025]; **s. 170, 172:** *Stosunek do demokracji i ocena jej funkcjonowania*, CBOS, „Komunikat z badań" 2023, nr 147 https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_147_23.PDF [dostęp: 13.03.2025]; **s. 177:** J. Sowa, *Dobre strony populizmu*, https://www.tygodnikprzeglad.pl/dobre-strony-populizmu/[dostęp: 2.03.2025]; **s. 179:** https://pkw.gov.pl/wybory-i-referenda [dostęp: 3.02.2025]; **s. 183:** *Dlaczego warto angażować się w wybory?*, wywiad z Z. Lutkiewiczem, prezesem zarządu Fundacji Odpowiedzialna Polityka, przeprowadzony przez K. Połomskiego i P. Subotkiewicza, https://witrynawiejska.org.pl/2023/08/07/dlaczego-warto-angazowac-sie-w-wybory/ [dostęp: 24.03.2025]; **s. 189:** G. Lang, *Siedem rekomendacji na rzecz dobrego prawa. Raport*, Federacja Przedsiębiorców Polskich, Warszawa 2018, https://calpe.pl/wp-content/uploads/2019/05/2019-01_Raport-System_stanowienia_prawa.pdf [dostęp: 16.03.2025]; **s. 192:** J. Kuraś, *RPD o nowym kodeksie rodzinnym, którego oczekuje społeczeństwo*, https://www.rp.pl/prawo-rodzinne/art1850201-rpd-o-nowym-kodeksie-rodzinnym-ktorego-oczekuje-spoleczenstwo [dostęp: 18.03.2025]; B. Kmieciak, *Władza rodzicielska, czyli suma wszystkich strachów*, https://www.rp.pl/opinie-polityczno-spoleczne/art9705711-wladza-rodzicielska-czyli-suma-wszystkich-strachow [dostęp: 19.03.2025]; **s. 196:** W. Osiatyński, *Wprowadzenie do praw człowieka*, https://www.ce.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/3.-prawa-czlowieka-wiktor-osiatynski_wprowadzeniedopojeciaprawczlowieka.pdf [dostęp: 15.02.2025]; **s. 197:** K. Chełmiak, J. Probihon, *Wyzwania dla wolności prasy w erze informacji*, [w:] *Współczesne wyzwania i strategie ochrony praw człowieka. Perspektywa międzynarodowa*, część II, red. nauk. A. Kalisz, Łódź 2024 [dostęp: 25.01.2025]; T. Bielecki, *UE chce kontroli w internecie: Twitter mógłby usunąć konto Trumpa, ale Trump mógłby się odwołać*, https://oko.press/ue-chce-kontroli-nad-platformami [dostęp: 25.01.2025]; **s. 199:** https://www.amnesty.org.pl/ [dostęp: 10.01.2025]; **s. 207:** *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny*, Dz.U. z 2024 r., poz. 1061, 1237, t.j.; **s. 210:** *Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy*, Dz.U. z 2025 r., poz. 277, 1465, t.j.; **s. 214:** J. Wojtal, *Umowy śmieciowe wracają do łask. Dlaczego?*, https://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/9509942,umowy-smieciowe-wracaja-do-lask-dlaczego.html; P. Szumlewicz, *Umowy-zlecenia: oskładkować, ograniczyć, zlikwidować*, https://krytykapolityczna.pl/gospodarka/piotr-szumlewicz-umowy-smieciowe-oskladkowanie/ [dostęp: 25.02.2025]; **s. 221:** G. Muszak, *Senat w prawnopolitycznej rzeczywistości po 1989 r.*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis" 2021, t. 10, https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/132245/PDF/03_01_G_Muszak_Senat_w_prawnopolitycznej_rzeczywistosci_po_1989_r.pdf [dostęp: 27.06.2025]; **s. 227:** *Obywatele zabierają głos. Zmieniamy Obywatelską Inicjatywę Ustawodawczą*, „Tygodnik Spraw Obywatelskich" 2020, nr 36, https://instytutsprawobywatelskich.pl/obywatele-zabieraja-glos-zmieniamy-obywatelska-inicjatywe-ustawodawcza/ [dostęp: 26.02.2025]; **s. 258:** W. Łączkowski, *Trójpodział władz a dobro wspólne*, [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny", R. LXXX (zeszyt 1), Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 2018.

Ilustracje:

Laura Maziewska: s. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 31, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 52, 55 (ikony), 57, 65, 67, 69, 77, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 104, 105, 113, 117, 123, 124, 125, 129, 136, 139, 163, 169, 173, 176, 180, 183, 191, 193, 201, 205, 209, 211, 221, 226, 239, 243, 250, 254; **Marta Długokęcka:** s. 8, 12, 14, 15, 19, 31, 35, 44, 46; **Joanna Ptak:** s. 15, 16, 20, 23, 156, 161, 165, 170, 172, 181, 199, 203; **Marcin Ptak:** s. 28, 42, 43; **Wojciech Sendal:** s. 32, 37, 48, 50, 53, 64, 72, 73, 74, 79, 80, 81, 84, 90, 92, 97; **Krzysztof Mrawiński:** s. 99, 114, 127, 134, 135, 147, 148.

Projekty graficzne:

Elena Grikurova-Wojnowska: s. 4–5, 6, 17, 118–119, 120, 130, 164, 230–231, 246, 248.

Zdjęcia:

BE&W: Alamy s. 103, 196, 206, 255 (Locke), Bernard Białorucki s. 163 (pomnik Poległych Stoczniowców), Granger Collection s. 255 (Monteskiusz), Imagebroker RM/Thomas Robbin s. 202; **East News:** Adam Burakowski s. 236 (Karol Nawrocki), AFP/Saul Loeb s. 237, Marek Bazak s. 60 (kaszubskie tablice drogowe), Marek Zajdler s. 161 (kartki żywnościowe), Prus Agency s. 51 (Sanah), Wojciech Traczyk s. 174, Wojtek Laski s. 79 (Jan Paweł II), 236 (Lech Wałęsa), WPROST/Karol Mikuła s. 236 (Lech Kaczyński), Zenon Żyburtowicz s. 160 (pochód pierwszomajowy); **FORUM:** Adam Chełstowski s. 51 (Marsz Niepodległości), Chris Niedenthal s. 164 (Tadeusz Mazowiecki w Sejmie), 236 (Wojciech Jaruzelski), Jerzy Kośnik s. 5, 155 (Okrągły Stół), Krzysztof Wójcik s. 160 (festiwal w Jarocinie), Łukasz Dejnarowicz s. 60 (pisanka), Roman Pach s. 60 (łemkowska cerkiew greckokatolicka); **Gallo Image Poland/Getty Images:** Brooks Krafts s. 236 (Aleksander Kwaśniewski), iStock/urbazon s. 4, 47 (dziewczyna z teczką); **gov.pl** s. 146 (dowód osobisty – wzór, paszport – wzór); **Grupa Loesje** s. 66 (obydwa plakaty); **NASK/Ministerstwo Cyfryzacji**/fot. Daniel Korzewa s. 175**; PAP:** Adam Warżawa s. 78 (reprezentacja Polski w siatkówce), Damazy Kwiatkowski s. 164 (obrady Okrągłego Stołu), Grzegorz Rogiński s. 164 (ślubowanie Lecha Wałęsy), Marcin Bielecki s. 79 (opłatek wigilijny), PAI/repr. Jakub Grelowski/autor: Włodzimierz Zakrzewski s. 158; **REPORTER:** Andrzej Hulimka s. 242 (Ewa Kopacz), Andrzej Iwańczuk s. 242 (Beata Szydło), Beata Zawrzel s. 129, 249, Hornet s. 78 (WOŚP), Jacek Domiński s. 236 (Andrzej Duda), Karol Murat s. 242 (Donald Tusk), Michał Klag/autor: Tomasz Sarnecki s. 166, Tomasz Jastrzębowski s. 238, Wojciech Olkuśnik s. 242 (Mateusz Morawiecki), Wojciech Stróżyk s. 164 (Konstytucja RP), 236 (Bronisław Komorowski); **Rządowe Centrum Bezpieczeństwa** s. 54; **Shutterstock:** Bartłomiej K. Kwieciszewski s. 5, 219 (Pałac Prezydencki), DC Studio s. 204, Gooly/Pavel Stasevich s. 5, 187, 250 (Sąd Najwyższy), Kues (OKŁADKA), Łukasz Paweł Szczepański s. 79 (flaga Polski), PeopleImages/Yuri A. s. 57, Tomasz Guzowski s. 4, 111 (ratusz w Chełmnie), Verconer s. 222, Xavier Lorenzo s. 4, 89 (grupka młodzieży w kręgu).

Wydawnictwo dołożyło wszelkich starań, aby odnaleźć posiadaczy praw autorskich do wszystkich utworów zamieszczonych w podręczniku.
Pozostałe osoby prosimy o kontakt z Wydawnictwem.

nowa era Twoje mocne strony

Masz WPŁYW

Za co polubisz podręcznik *Masz wpływ*?

Powód 1

Chcesz mieć wpływ? Wpływać na to,
jak działa szkoła, społeczność lokalna,
a nawet państwo? Ten podręcznik pokaże Ci,
jak można to robić na co dzień.

Powód 2

Hejt w sieci? Sprawa w urzędzie?
Ten podręcznik pokaże Ci, jak sobie radzić
z takimi wyzwaniami. Zrozumiesz, jak działają
państwo i społeczeństwo i co to znaczy dla
Ciebie. Bez suchej teorii. W prosty sposób.
Tę wiedzę naprawdę wykorzystasz.

Powód 3

Jeśli chcesz zmienić świat, zacznij od
najbliższego otoczenia. Zobacz, jak
wiele możesz osiągnąć przez działania
obywatelskie – ten podręcznik pokazuje
na konkretnych przykładach, że aktywnym
obywatelem możesz stać się już teraz.

Nowa Era Sp. z o.o.

www.nowaera.pl nowaera@nowaera.pl

Centrum Kontaktu: 58 721 48 00

ISBN 978-83-267-5326-8